

ISSN (Print): 2304–5809
ISSN (Online): 2313–2167

Науковий журнал
«Молодий вчений»

№ 7 (71) липень 2019 р.

Редакційна колегія журналу

Сільськогосподарські науки

Базалій В.В. – д-р с.-г. наук
Балашова Г.С. – д-р с.-г. наук
Клименко М.О. – д-р с.-г. наук
Коковіхін С.В. – д-р с.-г. наук
Лавриненко Ю.О. – д-р с.-г. наук
Писаренко П.В. – д-р с.-г. наук

Історичні науки

Змерзлий Б.В. – д-р іст. наук

Юридичні науки

Бернацька Н.І. – д-р. юрид. наук
Стратонов В.М. – д-р юрид. наук

Політичні науки

Наумкіна С.М. – д-р політ. наук
Яковлев Д.В. – д-р політ. наук

Педагогічні науки

Козяр М.М. – д-р пед. наук
Рідей Н.М. – д-р пед. наук
Федяєва В.А. – д-р пед. наук
Шерман М.І. – д-р пед. наук
Шипота Г.Є. – канд. пед. наук

Філологічні науки

Шепель Ю.О. – д-р філол. наук

Філософські науки

Лебедева Н.А. – д-р філос. в галузі культурології

Технічні науки

Гриценко Д.С. – канд. техн. наук
Дідур В.А. – д-р техн. наук
Шайко-Шайковський О.Г. – д-р техн. наук

Економічні науки

Іртищева І.О. – д-р екон. наук
Козловський С.В. – д-р екон. наук
Шапошников К.С. – д-р екон. наук

Медичні науки

Нетюхайло Л.Г. – д-р мед. наук
Пекліна Г.П. – д-р мед. наук

Ветеринарні науки

Морозенко Д.В. – д-р вет. наук

Мистецтвознавство

Романенкова Ю.В. – д-р мистецт.

Психологічні науки

Шаванов С.В. – канд. псих. наук

Соціологічні науки

Шапошникова І.В. – д-р соц. наук

Міжнародна наукова рада

Adam Wrobel – Doktor, Associate Professor (Poland)
Arkadiusz Adamczyk – Professor, Dr hab. in Humanities (Poland)
Giorgi Kvinikadze – PhD in Geography, Associate Professor (Georgia)
Inessa Sytnik – Professor, dr hab. in Economics (Poland)
Janusz Wielki – Professor, dr hab. in Economics, Engineer (Poland)
Javad Khamisabadi – Professor, PhD in Industrial management (Iran)
Michal Sojka – Doctor in Engineer (Poland)
Stanislaw Kunikowski – Associate Professor, Dr hab. (Poland)
Wioletta Wojciechowska – Doctor of Medical Sciences (Poland)
Вікторова Інна Анатоліївна – доктор медичних наук (Росія)
Глушченко Олеся Анатоліївна – доктор філологічних наук (Росія)
Дмитрієв Олександр Миколайович – кандидат історичних наук (Росія)
Марусенко Ірина Михайлівна – доктор медичних наук (Росія)
Швецова Вікторія Михайлівна – кандидат філологічних наук (Росія)
Яригіна Ірина Зотовна – доктор економічних наук (Росія)

Повний бібліографічний опис всіх статей журналу представлено у:
Національній бібліотеці України імені В.І. Вернадського,
Науковій електронній бібліотеці Elibrary.ru

Журнал включено до міжнародних каталогів наукових видань і наукометричних баз:
GoogleScholar, CiteFactor, Research Bible, Index Copernicus.

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації – серія КВ № 18987-7777Р від 05.06.2012 р.,
видане Державною реєстраційною службою України.

ЗМІСТ

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

- Безвесільна О.М., Петренко О.В., Ільченко М.В.**
Оцінка впливу конструкції кронштейна для установки приладів ГТ46, ГТ46-01 на їх вихідні сигнали.....1

АРХІТЕКТУРА

- Коваль А.М.**
Технологічні прийоми взаємодії світлової проекції з середовищем.....6

ГЕОГРАФІЧНІ НАУКИ

- Кисельов Ю.О., Шутак К.В.**
До проблеми формування наукових засад урбогідроекології.....10

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

- Скрипниченко Ю.Ф.**
Відомості про остарбайтерів з Близнюківщини як усне джерело дослідження теми «Діяльність нацистської окупаційної влади в сфері трудових ресурсів на Харківщині в 1941–1943 рр.».....14

СОЦІОЛОГІЧНІ НАУКИ

- Ларін О.В.**
Дані державної статистики та матеріали соціологічних досліджень як інструмент публічного управління гуманітарною сферою України.....18

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

- Душкевич М.М., Глущенко М.О.**
Особливості Я-концепції особистості, яка пережила інцест.....24
- Якимчук Б.А.**
Модель професійної комунікативної компетентності майбутнього фахівця соціономічного профілю....28

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

- Волохата К.М.**
Підготовка майбутніх вихователів до впровадження ідеї природовідповідності С. Русової у професійній діяльності.....34
- Дарійчук С.В.**
Аспекти виховання здорового молодого покоління як актуальна тема газети «Буковинські відомості» (Буковина, кінець XIX – початок XX ст.).....37
- Дембіцька С.В.**
Організаційно-педагогічні умови формування працезохоронної компетентності майбутніх фахівців механічної інженерії.....41

Клименко Л.О.

Підготовка вчителів-природничників до реалізації змістових ліній курсу «Природознавство. 5 клас» у системі післядипломної педагогічної освіти.....46

Овчаренко Л.Р.

Формування професійно орієнтованої іншомовної компетентності студентів нефілологічних спеціальностей (60-ті роки XX століття).....52

Савчин Г.В., Ясеницька Ж.В.

Сучасні тенденції мистецької освіти у початковій школі.....58

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

Дерван Б.І., Козуб А.С.

Особливості вживання евфемізмів у сучасній англійській мові.....62

Куриленко Д.В.

Інтерпретація концепту дороги крізь призму простору та локусу як маркованого символу в диалогі Василя Земляка «Лебедина зграя» та «Зелені Млини» і романі О. Ільченка «Козацькому роду нема переводу».....66

Сарапин В.В., Віннікова Н.М., Летик О.С.

«Слава таланту животворящому». Проблема митця й суспільства в поемах Ірини Жиленко.....70

Севастьяк М.І.

Відтворення тактики «навішування ярликів» у перекладі президентської риторики Д. Трампа українською мовою.....75

Стрюк Т.В.

Потенціал когнітивної метафори в політичному телеінтерв'ю Петра Порошенка....81

Таран С.О.

Мовознавча природа гіпертексту.....86

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

Зроль М.Р.

Акомпанемент в курсі імпровізації в ДМШ в аспекті творчого моделювання.....90

Стефуришина Ю.Р., Білик А.А.

Вторинна сировина та її відображення в творчості сучасних художників і дизайнерів....95

Харковина Є.Г.

Художні та техніко-технологічні особливості килимарства Полтавщини в колі світових центрів ткацтва.....99

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

Бедрій М.М., П'єх Х.В.

Нормативно-правові засоби протидії нелегальній міграції в Україні.....104

Голютяк-Пенкальська М.В.

Податок на тоннаж – джерело поповнення державного бюджету і стимул до інвестування на прикладі регулювання в польському законодавстві.....109

Цьомра В.Ю.

Чи є правосуб'єктними
відокремлені підрозділи
юридичної особи?.....113

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ**Біловус Т.В.**

Інвестиційна роль ринку цінних паперів.....118

Довбуш В.І.

Методичні підходи оцінки
конкурентоспроможності
готельних підприємств.....125

Іванченкова Л.В., Стасюкова К.В.

Конкурентоспроможність
як сучасна економічна категорія.....129

Ковалевська А.В., Нечипоренко Я.Є.

Підприємництво на базі громади
як особливий вид соціального підприємництва.....134

Моїсеєнко О.М.

Погляд на трансформаційну сутність
економічної влади.....142

Урба С.І.

Узгодження параметрів розвитку
аграрного сектора економіки
та зміцнення продовольчої безпеки України...146

CONTENTS

ENGINEERING SCIENCES

- Bezvesilna Olena, Petrenko Oleksii, Ilchenko Mykola**
Estimation of influence of construction of bracket for setting of devices of GT46, GT46-01 on their initial signals.....1

ARCHITECTURE

- Koval Lidiya**
Technological methods of light projection interaction with the environment.....6

GEOLOGICAL SCIENCES

- Kyselov Iurii, Shutak Karyna**
On the formation of scientific principles of urban hydro-ecology.....10

HISTORICAL SCIENCES

- Skrypnychenko Yurii**
Information about Ostarbeiters from Blyzniuky district as an oral source for the study on the topic "Activity of the Nazi occupation authorities in the field of human resources in the Kharkiv Region in 1941–1943".....14

SOCIOLOGICAL SCIENCES

- Larin Oleksii**
Statistical data and materials of sociological research as the instrument of public governance of the humanitarian sphere of Ukraine.....18

PSYCHOLOGICAL SCIENCES

- Dushkevych Maryana, Hlushchenko Mykyta**
Self-concept specifics of personality that experienced incest.....24
- Yakimchuk Boris**
Model of professional communicative competence of future specialist of socionomic profile.....28

PEDAGOGICAL SCIENCES

- Volokhata Kateryna**
Preparation of future employees for implementation of the idea of natural responsibility S. Russian professional activity.....34
- Dariychuk Sergiy**
Aspects of healing youth generation as the actual topic of Bukovinian newspaper (Bukovyna, end of the XIX – beginning of the XX century).....37

Dembitska Sofia

- Organizational-pedagogical conditions for the formation of the labor protection competence of future specialists in mechanical engineering.....41

Klimenko Ludmyla

- Training of principal teachers to implementing content lines of the course "Natural history. 5th Class" in the system of the postgraduate pedagogical education.....46

Ovcharenko Liliya

- Formation of professionally oriented foreign language competence of students of non-linguistic specialties (1960's).....52

Halyna Savchyn, Zhanna Yasenytska

- Modern trends of art education in elementary school.....58

PHILOLOGICAL SCIENCES

Dervan Bohdana, Kozub Liubov

- Features of the use of euphemisms in modern English.....62

Kurylenko Dana

- Interpretation of the concept of the road through the prism of space and locus as a mark symbol in the diography of Vasyl Zemlyak «Swan of the Ganges» and «Green Mills» and O. Ilchenko's novel «There is no Cossack family transfer...».....66

Sarapyn Vita, Vinnikova Natalia, Letyk Olena

- «Glory to live-giving talent». The problem of artist and society in the poems of Iryna Zhylenko.....70

Sevastiuk Mariia

- Rendering the name-calling tactics of Donald Trump's presidential rhetoric in the Ukrainian translation.....75

Striuk Tetiana

- The potencial of cognitive methapor in the political television interview.....81

Svitlana Taran

- Linguistic nature of hypertext.....86

HISTORY OF ART

Zrol' Marina

- Accompaniment in the course of improvisation in the children's musical school in the aspect of creative modeling.....90

Stefuryshyna Yuliia, Bilyk Anna

- Recyclable material and its reflection in the creativity of modern artists and designers.....95

Kharkovyna Evgenyya

- Artistic and technical and process design features of carpet making in the Poltava region in the circle of world weaving centres.....99

LAW SCIENCES

Bedrii Marian, Piekh Khrystyna

Normative-legal means
of counteracting illegal migration in Ukraine.....104

Holutiak-Pekalska Marija

The tonnage tax – a source of replenishment
of the state budget and an incentive to invest
on the example of regulation in Polish law.....109

Tsomra Volodymyr

Do separate subdivisions of the legal entity
have their own legal personality?.....113

ECONOMIC SCIENCES

Bilovus Tetiana

Investment role of securities market.....118

Dovbush Vita

Methodical approaches assessments
of competitiveness of hotel enterprises.....125

Ivanchenkova Larisa, Stasiukova Kateryna

Competitiveness as a modern economic category...129

Kovalevska Alla, Nechyporenko Yaroslav

Community based entrepreneurship
as a special type of social entrepreneurship.....134

Moiseenko Elena

Look at the transformational nature
of economic power.....142

Urba Svitlana

Matching of parameters of agrarian sector
of economy and strengthening
of food security of Ukraine.....146

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-7-71-1>

УДК 62-97

Безвесільна О.М.Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»**Петренко О.В., Ільченко М.В.**Публічне акціонерне товариство
«Науково-виробниче об'єднання «Київський завод автоматики»

ОЦІНКА ВПЛИВУ КОНСТРУКЦІЇ КРОНШТЕЙНА ДЛЯ УСТАНОВКИ ПРИЛАДІВ ГТ46, ГТ46-01 НА ЇХ ВИХІДНІ СИГНАЛИ

Анотація. В роботі наведено результати експериментальних досліджень резонансних характеристик кронштейнів, на яких закріплені гіротахметри стабілізатора озброєння у бойовому модулі. Випробуванням піддані кронштейни консольної конструкції та кронштейни з жорстким конструктивом. Випробування проводилися з метою виявлення резонансних коливань кронштейнів обох конструкцій та закріплення на них гіротахметрів та можливого впливу цих резонансів на порушення в конструкціях ГТ46. Для виявлення резонансних коливань кронштейнів з встановленими на них гіротахметрами, кронштейни зазнали впливу: – синусоїдальної вібрації на ударному стенді ВЕДС-400 в лабораторії кліматичних та механічних випробувань у режимі автоматичного хитання частоти (АКЧ) з автоматичним регулюванням посилення (АРУ); – в умовах полігонних випробувань.

Ключові слова: кронштейн, консоль, резонанс, вібровипробування, гіротахметр.

Bezvesilna OlenaNational Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»**Petrenko Oleksii, Pichenko Mykola**Public Joint Stock Company «Research-and-Production Association
«Kyiv Avtomatics Plant» Kyiv, Ukraine

ESTIMATION OF INFLUENCE OF CONSTRUCTION OF BRACKET FOR SETTING OF DEVICES OF GT46, GT46-01 ON THEIR INITIAL SIGNALS

Summary. The paper presents the results of experimental studies of the resonance characteristics of the brackets, on which the gyro-ohmmeter gauges of the stabilizer of the weapon are fixed in the combat module. The test is subject to the bracket of the console construction and the bracket with a solid construct. The tests were conducted in order to detect resonance oscillations of the brackets of both structures and the gyro-ohmmeter mounted on them and the possible influence of these resonances on the violation in the structures of the GT46. To detect the resonant oscillations of the brackets with the gyro-hammers installed on them, the brackets were exposed: – sinusoidal vibration on the shock stand of the Laboratory of Climatic and Mechanical Testing VEDS-400 in the laboratory of climatic and mechanical tests in the mode of automatic frequency fluctuation (ACF) with automatic gain control (AGC); – in field testing. The figures show the locations of the sensors by means of which shock overloads were recorded in the places where they were installed. The spectrographs show the curves of vibration loading. According to the results of spectrograph analysis, the following conclusions are made: 1. In the process of investigating the resonant characteristics of the brackets of the console construction and with a solid construct with attached to the gyrotachometers GT46 and GT 46-01, it was established: – when using the console construction bracket with gyrotachometers mounted on it, a resonance with an amplification factor $K = 23$ at a frequency of 21 Hz occurs; – Resonance is absent when using a bracket with a solid construct. The vibration on the body of the GT practically coincides with the frequency that defines the vibration of 1g. It is necessary to exclude the violation of the design of the resonant frequency bracket GT46 in the place of fixing the sensors because the latter leads to a deterioration of informational output signals GT46 devices affecting the criterion of bulkiness in the shooting. 2. From spectrograms of figs. 3–8, it follows that the resonant peaks of the gyrotachometers are in the frequency range of 20–22 Hz and 33–37 Hz, with the resonance peaks on the device GT46-01, as on the same device mounted on a bracket with a solid construct.

Keywords: bracket, console, resonance, vibration test, gyrotachometer.

Постановка проблеми. При виконанні робіт по приведенні гармати бойового модуля до нормального бою [1; 2] купність пострілів не відповідала вимогам технічної документації. Для вирішення цієї проблеми було проведено цілий ряд випробувань одним з яких була перевірка резонансних характеристик кріплення датчиків кутової швидкості – гіротахметрів ГТ46.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. З аналізу технічної документації в тому числі [1; 2] відомо, що кріплення кронштейну у машині БМП-2 виконано з допомогою жорсткого закріпленого кронштейна без елементів консольності конструкції. Проблема статті досліджували та приймали активну участь у вирішенні Цірук В.Г., Янкевич Г.Е., Кохан Ю.М., Мошнін В.М.

Виділення нерозв'язаних раніш частин загальної проблеми. Аналіз постановленої проблеми та аналіз досліджень та публікації вказує на те, що купність пострілів пов'язана з нежорстким, а консольним кріпленням кронштейну кріплення у машині.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначення резонансних характеристик кронштейнів, які жорстко виконують кріплення гіротахометрів та за допомогою консольного кріплення.

Викладення основного матеріалу. Дослідження резонансних характеристик кронштейнів консольної конструкції та з жорстким конструктивом проводилися з метою виявлення резонансних коливань кронштейнів обох конструкцій та закріплених на них гіротахометрів (ГТ46 та ГТ46-01) і можливого впливу цих резонансів на їх вихідні сигнали.

1. Для виявлення резонансних коливань кронштейнів із установленими на них гіротахометрами, кронштейни зазнали впливу синусоїдальної вібрації в режимі автоматичного хитання частоти (АКЧ) з автоматичним регулюванням посилення (АРУ).

При випробуваннях використовувалися два п'єзоакселерометри КД-35, із чутливістю 35 мВ/г, які встановлювалися:

1 – варіант: один у місці закріплення кронштейна консольної конструкції до куба на вібростенді ВЭДС-400; інший на гіротахометрі ГТ46 (рис. 1).

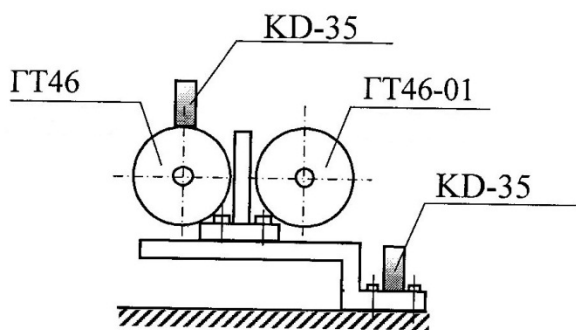

Рис. 1. Схема установки прецизионных пьезоакселерометров КД-35 при використанні кронштейна консольної конструкції

2 – варіант: один на кронштейні з жорстким конструктивом у місці кріплення його до куба на вібростенді ВЭДС-400; інший на гіротахометрі ГТ46 (рис. 2).

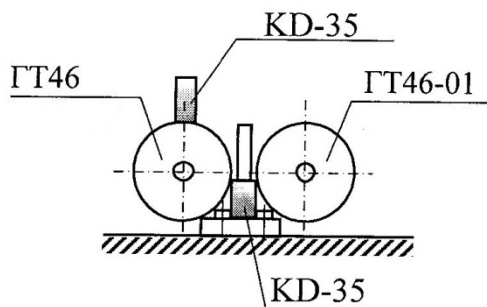

Рис. 2. Схема установки прецизионных пьезоакселерометров КД-35 при використанні кронштейна з жорстким конструктивом

Сигнали з датчиків вібрації через підсилювачі у якості яких використовувалися вольтметри VM-70 надходили на вхід чотириканального цифрового аналізатора спектра 1220. Швидкість розгорнення частоти в режимі АКЧ близько 1 окт/хв.

2. Дослідження впливу конструкції кронштейна на вихідні сигнали ГТ46, ГТ46-01.

Проведені дослідження вихідних сигналів гіротахометрів: вихідної напруги датчиків кута (ДК) і гармонійної складової сигналу ДК по постійному струму з метою виявити вплив діючих на прилад лінійних коливань корпусу на вихідний сигнал ДК, що реєструє обертальний рух підвісу при встановленні ГТ на кронштейнах консольної конструкції та з жорстким конструктивом.

У цьому плані виявлений сигнал можна розглядати, як «шумову» складову у вихідному сигналі ГТ. Представлені на рис. 3–8 значення «шумової» складової сигналу ДК отримані при випробуванні приладів на вібростенді ВЭДС-400 при послідовному впливі вібрації на осі чутливості (ГТ46-01) та осі обертання ротора гіромотору (ГТ46) з перевантаженням до 1g у діапазоні частот (15–50) Гц.

3. При дослідженні приладів ГТ при випробуваннях у польових умовах, гіротахометри ГТ46 і ГТ46-01 були встановлені у виріб на кронштейні консольної конструкції. У момент одиночних пострілів проводилися виміри вихідних сигналів ДК по змінному струму за допомогою осцилографа GDS2204.

4. Результати проведення випробувань

4.1. Результати відпрацювання вибірок віброприскорення в діапазоні вимірюваних частот 15–65 Гц представлено на спектрограмах 3–6 (рис. 3–6).

На спектрограмі 1 (рис. 3) представлена інформація про вібрацію, що задає, 1g на кронштейні консольної конструкції в місці кріплення його до куба за допомогою 4-х гвинтів.

На спектрограмі 2 (рис. 4) наведені результати виміру вібрації корпусу знеструмленого приладу ГТ46, встановленого на кронштейні консольної конструкції при збудливій вібрації. На спектрограмі має місце резонанс з коефіцієнтом підсилення $K=23$ на частоті 21 Гц.

На спектрограмі 3 (рис. 5) наведені результати виміру вібрації на кронштейні з жорстким конструктивом у місці кріплення його до куба на 6 гвинтах при вібрації, що задає, 1g.

На спектрограмі 4 (рис. 6) представлені результати вібрації корпусу знеструмленого приладу ГТ46, встановленого на кронштейні з жорстким конструктивом при вібраційному впливі 1g. На спектрограмі резонанс відсутній. Результати, отримані на спектрограмах 3 і 4, практично збігаються, що доводить, то що вібрація на корпусі ГТ збігається з вібрацією, що задається, 1g.

4.2. На діаграмах 1 (рис. 7) представлені дані, отримані при випробуванні приладів ГТ46 та ГТ46-01 на кронштейні консольної конструкції, а на діаграмах 2 (рис. 8) представлені дані, отримані при випробуваннях приладів на кронштейні з жорстким конструктивом. Із зазначених діаграм випливає, що резонансні піки гіротахометрів перебувають у діапазоні частот 20–22 Гц і 33–37 Гц, при цьому резонансні піки на приладі ГТ46-01, встановленому на кронштейні кон-

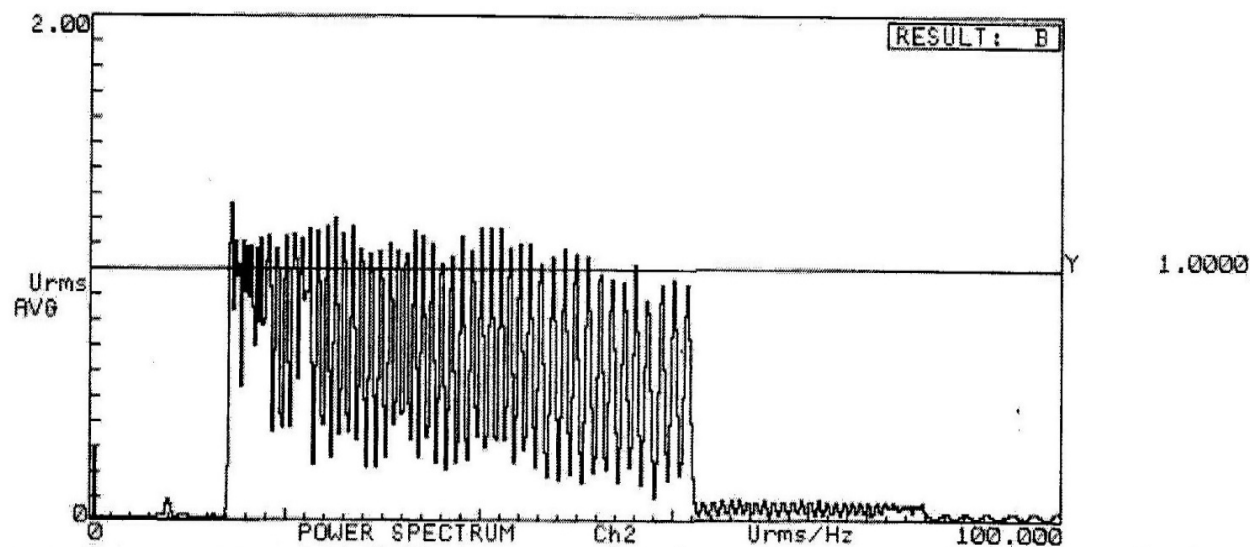

Рис. 3. Спектрограма 1

Кріплення ГТ46 за рис. 1 на 4 гвинтах: – кріплення KD-35 біля основи кронштейна – задавальна частота 1g

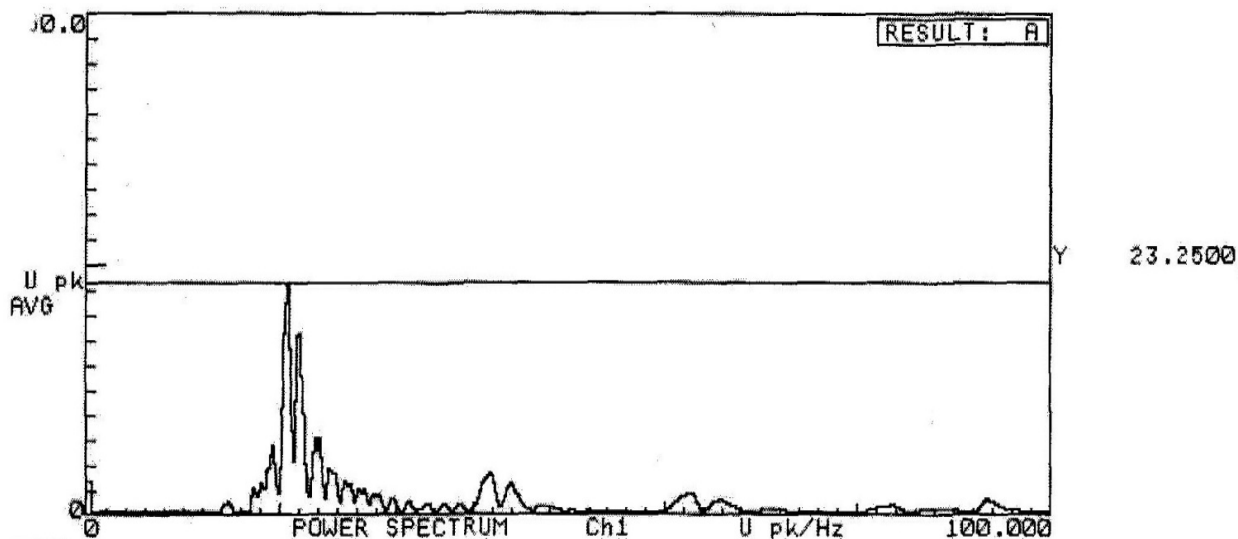

Рис. 4. Спектрограма 2

Кріплення ГТ46 за рис. 1 на 4 гвинтах: – кріплення KD-35 на корпусі ГТ46 – резонанс з $K = 23$ на частоті 21 Гц

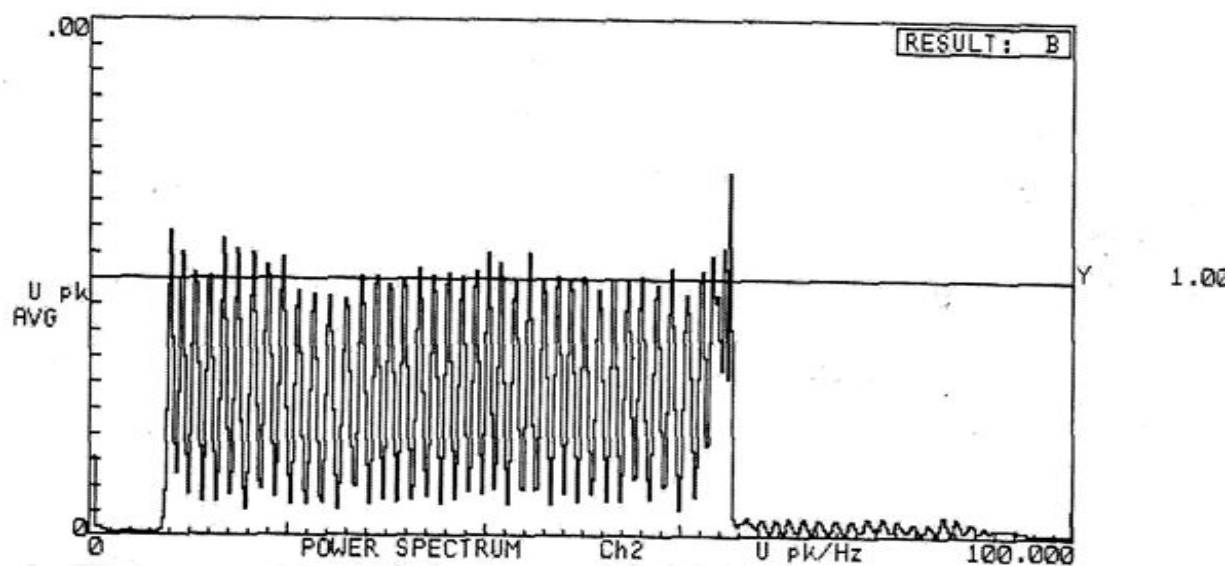

Рис. 5. Спектрограма 3

Кріплення ГТ46 за рис. 2 на 6 гвинтах: – кріплення KD-35 біля основи кронштейна – задавальна частота 1g

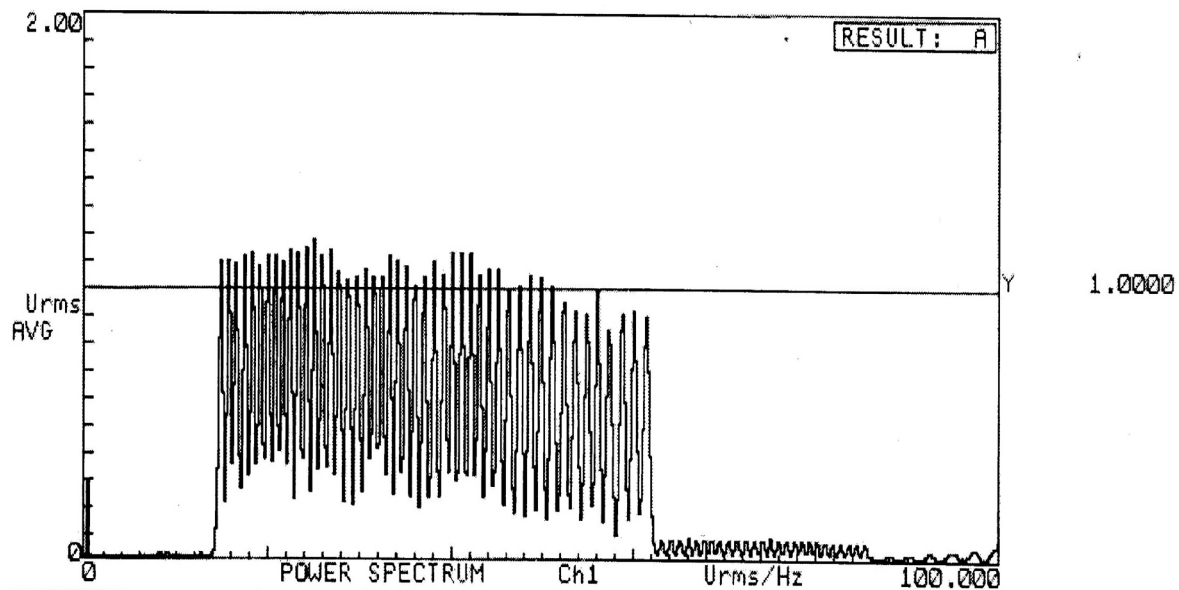

Рис. 6. Спектрограма 4

Кріплення ГТ46 за рис. 2 на 6 гвинтах: – кріплення KD-35 на корпусі ГТ46 – резонанс відсутній

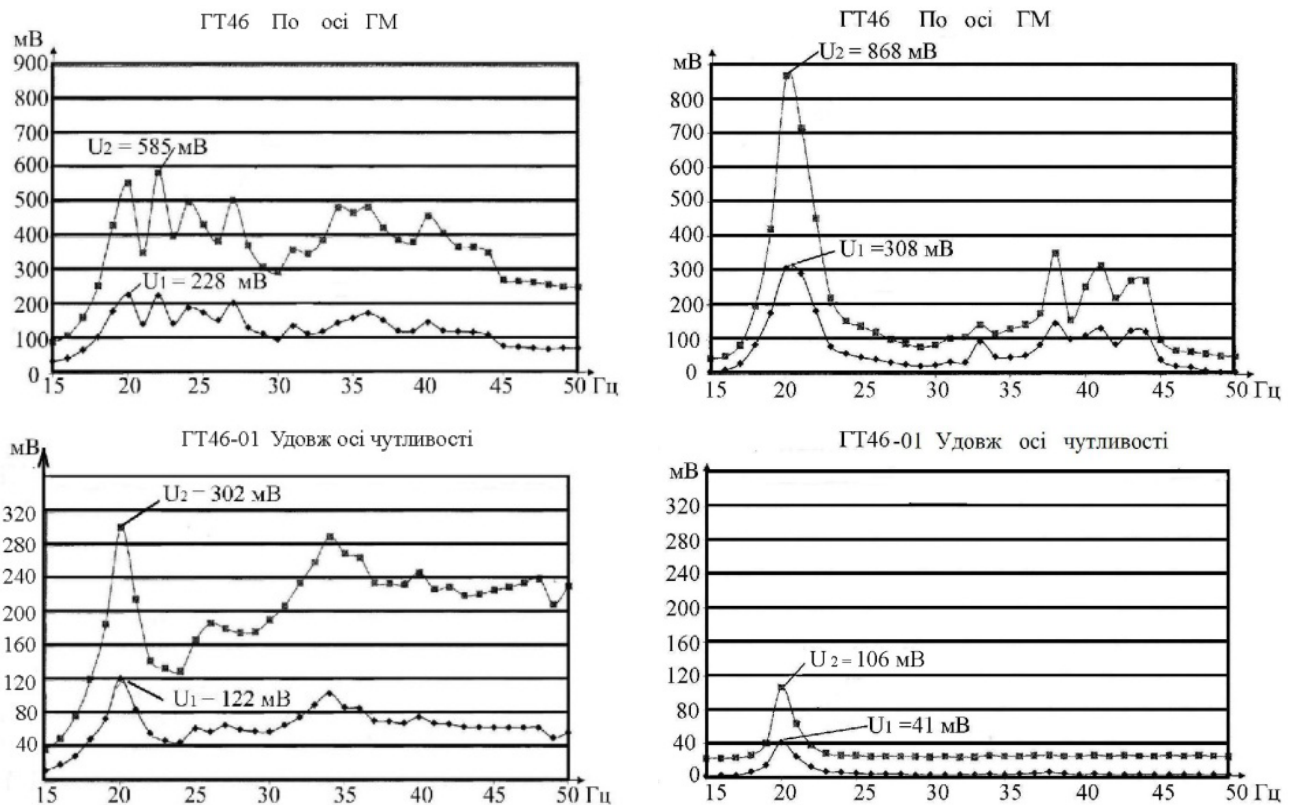

Рис. 7. Діаграми 1 випробувань консольного кріплення ГТ

U1 (вольт пост) – перемінна складова напруги по постійному току чи гармонічна складова випрямленого сигналу ДК по постійному струму
U2 (вольт перем) – вихідна напруга датчика кута

Рис. 8. Діаграми 2 випробувань жорсткого кріплення ГТ

U1 (вольт пост) – перемінна складова напруги по постійному току чи гармонічна складова випрямленого сигналу ДК по постійному струму
U2 (вольт перем) – вихідна напруга датчика кута

сольної конструкції суттєво вище (до трьох раз), ніж на тому ж приладі, встановленому на кронштейні з жорстким конструктивом.

4.3. Виміри вихідних сигналів ДК по змінному струму гіротахometrів ГТ46 та ГТ46-01 у процесі проведення випробувань наведено на діаграмах 3 (рис. 9). З наведених діаграм

випливає, що прилад вертикального каналу наведення (ВН) ГТ46 збуджується сильніше ніж прилад горизонтального каналу наведення (ГН) ГТ46-01 стабілізатора. Це може відбуватися по 2-м причинам:

– вісь чутливості приладу ВН збігається з горизонтальною віссю повороту властиво блоку

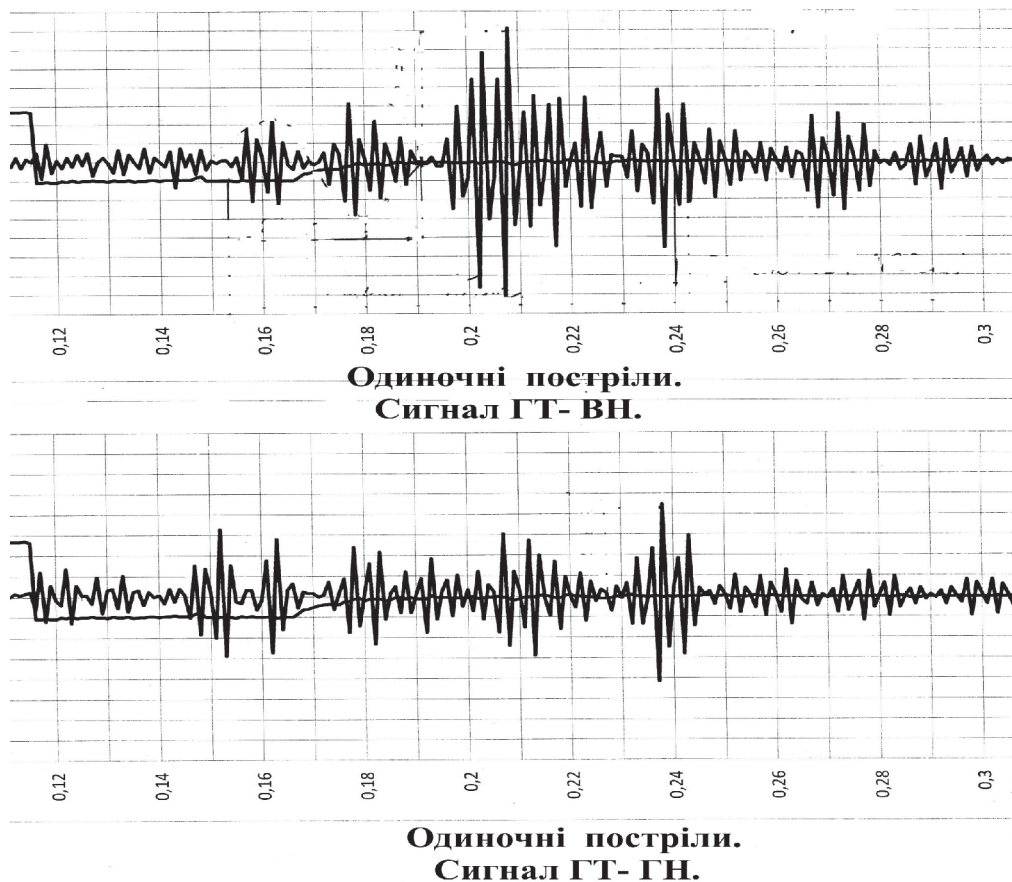

Рис. 9. Діаграми з польових випробувань консольного кріплення ГТ

озброєння (БВ), а вісь чутливості приладу ГН збігається з вертикальною віссю повороту башти разом з блоком озброєння (БО).

При цьому за рахунок більшого моменту інерції башти з БО у порівнянні з моментом інерції властиво БО при тому самому збурюванні, викликаному пострілом, коливання ГТ46 (ВН) будуть більшими, ніж коливання ГТ46-01 (ГН);

– прилад ГТ46 (ВН) встановлений на краю консолі кронштейна, а прилад ГТ46-01 (ГН) – у основі кронштейна, на якому закріплений останній. У наслідок цього при одиночному пострілі збурювання приладу ГТ46 (ВН) є більш інтенсивним, чим в приладу ГТ46-01 (ГН).

Висновок. У процесі досліджень резонансних характеристик кронштейнів консольної конструкції та з жорстким конструктивом з закріпленими на них гіротахметрами ГТ46 та ГТ 46-01 було встановлено:

– при використанні кронштейна консольної конструкції з встановленими на ньому гіротахметрами має місце резонанс з коефіцієнтом підсилення $K=23$ на частоті 21 Гц;

– при використанні кронштейна з жорстким конструктивом резонанс відсутній. Вібрація на корпусі ГТ практично збігається з частотою, що задає, вібрації 1g.

Необхідно виключити збудження конструкцією кронштейна резонансних частот ГТ у місці закріплення датчиків оскільки останнє приводить до погіршення інформативності вихідних сигналів приладів ГТ46, що впливають на критерії купчастості при стрільянні.

Резонансні піки гіротахметрів перебувають у діапазоні частот 20–22 Гц і 33–37 Гц, при цьому резонансні піки на приладі ГТ46-01 більш ніж на тому ж приладі, встановленому на кронштейні з жорстким конструктивом.

Список літератури:

1. Боевая машина пехоты BMP-2. Техническое описание и инструкция по эксплуатации. Часть 1. 1987. URL: <http://sergbukarevua.wixsite.com/voenlit/single-post/2016/07/18> (дата звернення: 15.07.2019).
2. Кудрявцев А.М., Уласевич О.К., Жеглов В.Н., Гумилев В.Ю. Стабилизаторы вооружения 2Э36 устройство и обслуживание. Рязань, 2013. URL: <http://portalnp.ru/wp-content/uploads/2014/04/KUDRYVTSEV-GUMELEV-SV-2E36pdf> (дата звернення: 12.04.2019).

References:

1. Boevaya mashina pehoty BMP-2. Tehnicheskoe opisanie i instruktsiya po ekspluatatsii [Infantry fighting vehicle BMP-2. Technical description and instruction on exploitation]. Part of 1. 1987. URL: <http://sergbukarevua.wixsite.com/voenlit/single-post/2016/07/18> (accessed 15 July 2019).
2. Kudryavcev A.M., Ulasevich O.K., Zheglov V.N., Gumilev V.Yu. (2013). Stabilizatoryi vooruzheniya 2E36 ustroystvo i obsluzhivanie [Stabilizator sof armament 2Y36 device and service]. Ryazan. URL: <http://portalnp.ru/wpcontent/uploads/2014/04/KUDRYVTSEV-GUMELEV-SV-2E36pdf> (accessed 12 April 2019).

АРХІТЕКТУРА

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-7-71-2>

УДК 745/749:628.9

Коваль Л.М.

Київський національний університет будівництва і архітектури

ТЕХНОЛОГІЧНІ ПРИЙОМИ ВЗАЄМОДІЇ СВІТЛОВОЇ ПРОЕКЦІЇ З СЕРЕДОВИЩЕМ

Анотація. У статті систематизовано види світлової проекції, серед яких виокремлено: фронтальну проекцію і проекцію «на просвіт» (в залежності від розміщення глядачів відносно екрана і проектора); плоску, стереоскопічну і голографічну проекції (в залежності від «об'ємності» утвореного проекційного зображення); статичні діапроекцію і епіпроекцію та динамічну кінопроекцію (в залежності від «динамічності» утвореного проекційного зображення); транспарантну проекцію; 3D проекцію. А також, на основі аналізу прикладів застосування світлової проекції на різних масштабних рівнях (архітектура, об'єкти, люди), визначено основні технологічні прийоми її взаємодії з середовищем, а саме: перпендикулярне спрямування світлового потоку проектора на екран (відбиваючу поверхню); спрямування світлового потоку проектора під довільним кутом до екрана (відбиваючої поверхні).

Ключові слова: технологічні прийоми, світлова проекція, середовище, проектор, відбиваюча поверхня, світловий потік.

Koval Lidiya

Kyiv National University of Construction and Architecture

TECHNOLOGICAL METHODS OF LIGHT PROJECTION INTERACTION WITH THE ENVIRONMENT

Summary. In previous studies, projection lighting was rather briefly considered in the context of its influence on the environment design; it was briefly described in relation to the city's light design; the light projection was analyzed as an expressive means in theater lighting; also the general aspects of the formation of object and spatial environment by means of projection lighting were outlined. However, the technological properties of light projections have not been studied in detail yet. In the course of this research, it was found that due to its technological properties light projections can have a significant effect on the environment and radically change its visual perception by people. This actualizes the need for a detailed analysis of technological methods for the light projection interaction with the environment. The article systematizes the types of light projections, among which the following are singled out – frontal and rear projection (depending on the location of viewers in relation to a screen and a projector); flat, stereoscopic and holographic projection (depending on the volume of a formed projection image); static side projection, opaque projection and dynamic film projection (depending on the dynamism of a formed projection image); shadow projection; 3D projection. The visual and aesthetic result of the application of these light projection types is closely related to the technological methods of light projection interaction with the environment used in each particular case. Therefore, the article also defines and characterizes the possible technological methods of such interaction by analyzing examples of the light projection use. In the course of the study the environment was considered as a set of components belonging to different scale levels: architecture, objects, and people. Accordingly, the main technological methods of the projection interaction with the environment are determined: directing a light stream of a projector perpendicularly to a screen (reflecting surface); directing a light stream of a projector at an arbitrary angle to a screen (reflecting surface).

Keywords: technological methods, light projection, environment, projector, reflecting surface, light stream.

Постановка проблеми. Загалом, технологія світлової проекції базується на проходженні світла через прозорі об'єкти й відбитті світла від непрозорих об'єктів, тому розвиток проекційних технологій залежить як від підвищення якості комп'ютерної графіки і джерел відеосигналу [3], так і від тенденцій у розвитку джерел освітлення й освітлювальних технологій. Технологія проекційного освітлення, в першу чергу, призначена для показу зображень великого формату й високої точності, тому завдяки своїм технологічним властивостям, світлова проекція може мати значний вплив на середовище та кардинально змінювати його візуальне сприйняття людиною. Це положення актуалізує необхідність детального дослідження технологічних прийомів взаємодії світлової проекції з середовищем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

На теренах України проекційне освітлення розглядалося, хоча і досить стисло, у контексті його впливу на дизайн середовища, такими дослідниками як Н.С. Брижаченко [1], В.Д. Северин [6], Н.В. Сергеева [7]. Серед зарубіжних дослідників коротко характеризує світлову проекцію у контексті світлового дизайну міста М.І. Щепетков, називаючи світлові проекції в рамках архітектурного середовища міста «світловим живописом» [9, с. 265–269], Д.Г. Ісмаїлов та О.П. Древалова аналізують світлову проекцію як засіб виразності театрального освітлення [4, с. 339–348], Е. Демпсі описує окремі випадки використання проекційного освітлення як засобу створення світлових інсталяцій відео-арту [2, с. 259]. Загальні аспекти формування предметно-просто-

рового середовища засобами проекційного освітлення було окреслено у попередній публікації автора [5].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Відповідно до аналізу останніх публікацій було встановлено, що не вирішеними залишилися питання щодо систематизації видів світлової проекції та визначення технологічних прийомів взаємодії світлової проекції з середовищем.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є систематизація видів світлової проекції та визначення технологічних прийомів її взаємодії з середовищем.

Виклад основного матеріалу. У загальному розумінні проекція – це одержання збільшеного зображення на екрані або іншій відбиваючій поверхні за допомогою джерела світла й оптичної системи. Проекційна система складається з кількох компонентів: проектора (джерело світлового зображення), екрана (робить зображення видимим) і системи керування (забезпечує передачу інформації від персонального комп'ютера або іншого носія до проектора). На основі попереднього аналізу можна виокремити декілька основних видів світлової проекції. Розглянемо кожен з них більш детально.

У залежності від розміщення глядачів відносно екрана і проектора можна виділити: фронтальну проекцію і проекцію «на просвіт». При фронтальній проекції проектор і глядачі перебувають з однієї сторони екрана, зображення зберігає свою інтенсивність, чіткість і контрастність з великим кутом огляду, але якщо в промінь проектора потрапляють люди чи предмети, на екрані з'являються тіні. При проекції «на просвіт» проектор і глядачі перебувають з протилежних сторін екрана, а зображення стає видимим, просвічуючись крізь нього. Екран повинен бути з малими коефіцієнтами відбиття й поглинання, тонкий, щоб одержати зображення з необхідною оптичною чіткістю і яскравістю; може бути темного кольору, або, взагалі, прозорим [4, с. 339–340].

У залежності від «об'ємності» утвореного проекційного зображення можна виділити: плоску, стереоскопічну і голографічну проекції. Плоска проекція забезпечує одержання двомірного зображення відповідного об'єкта. Стереоскопічна проекція забезпечує одержання зображення, що створює ілюзію об'ємності, просторовості картини. Носіями інформації для стереоскопічної проекції служать плоскі кольорові або чорно-білі стереопари – сукупність двох зображень того самого об'єкта (як правило, на прозорій основі), отриманих із двох ракурсів. Голографічна проекція забезпечує одержання об'ємного зображення об'єкта. Для голографічної проекції носіями інформації служать голограми – своєрідна фіксація випромінювань, що розсіюються об'єктом у тривимірному просторі, на плоскій (як правило, прозорій) основі.

У залежності від «динамічності» утвореного проекційного зображення можна виділити статичну проекцію (діапроекція, епіпроекція), і динамічну проекцію (кінопроекція). При діапроекції – зображення формується світловим потоком, що проходить крізь прозорий матеріал. При епіпроекції – зображення формується на площині

променями, відбитими від освітленого непрозорого об'єкта. У якості засобів динамічної проекції в основному застосовують кінопроектори або мультимедіапроектори.

На особливу увагу заслуговують: транспарантна проекція – завдяки широті застосування, високій виразності контрастного силуетного малюнка, простоті установки та експлуатації; 3D проекція – завдяки частому використанню у видовищних шоу в середовищі міського простору.

Транспарантна проекція технологічно базується на одержанні тінювого зображення об'єкта, що перебуває на шляху світлових променів. Для одержання зображення необхідними є такі складові: об'єкт (транспарант), екран або «фон» та джерело світла. Якщо вісь напрямку світла від джерела перпендикулярна поверхні екрана, силует точно відтворить форму предмета. Чим ближче предмет до джерела світла, тим більша за розміром проекція, і навпаки. При великих масштабах збільшення зображення втрачає чіткість контурів. Для отримання на екрані різномасштабних тінювих фігур, кожен об'єкт потрібно освітити окремим джерелом. Множинні тіні можна одержати, якщо освітити об'єкт декількома джерелами, розташованими на одній прямій паралельно екрану. Якщо розташувати екран під кутом до осі «джерело світла – об'єкт», то тінювий малюнок отримає новий ракурс, гротескний силует. Динамічні тіні створюються переміщенням джерела світла, зміною кута освітлення або почерговим увімкненням декількох джерел світла, розміщених під різними заздалегідь розрахованими кутами до об'єкта [4, с. 345–348].

3D проекція – це видовищне шоу, яке полягає у відтворенні віртуальних 3D об'єктів на «умовній» 2D поверхні, наприклад, фасаді будинку. Особливістю таких шоу є те, що з настанням темряви будівля змінюється до невпізнанності, тривимірність і масштабність цих перетворень справляють шокуєче враження. Основне обладнання для 3D проекції – це сучасні відеопроєктори й акустичні системи [8].

Візуальний та естетично-образний результат від застосування охарактеризованих вище видів світлової проекції тісно пов'язаний з тим, який технологічний прийом взаємодії світлової проекції з середовищем використано у кожному конкретному випадку. Тому, надалі необхідно визначити можливі технологічні прийоми та охарактеризувати їх на основі аналізу прикладів втілення. При цьому, середовище має розумітися як сукупність складових, що належать до різних масштабних рівнів. Такими складовими середовища є: на рівні навколишнього архітектурного оточення – фасади будівель або огорожувальні конструкції внутрішнього простору приміщень; на рівні предметного наповнення – навколишні об'єкти та люди, які у контексті даного дослідження розглядаються не як сприймаючі суб'єкти, а як об'єкти, здатні відбивати світло і взаємодіяти з проекцією, виконуючи роль екрана.

Перший технологічний прийом взаємодії світлової проекції з середовищем базується на перпендикулярному спрямуванні світлового потоку проектора на екран (відбиваючу поверхню). Внаслідок такого підходу зберігаються пропорційні співвідношення різних складових зображення,

що проєціюється, зміни стосуються лише збільшення його масштабу. Тому, при застосуванні першого технологічного прийому взаємодії світлової проєкції з середовищем, як правило, використовуються реалістичні зображення з яскраво вираженою предметністю і чіткою формою.

Прикладом застосування першого технологічного прийому щодо взаємодії світлової проєкції з архітектурою може слугувати проєкційне шоу, що на постійній основі демонструється на зменшеному макеті будівлі Батльо в одному з приміщень цього дому-музею (кат. Casa Batlló – м. Барселона, Іспанія). Прикладами застосування першого технологічного прийому щодо взаємодії проєкційного освітлення з людиною можуть слугувати: більшість театрів тіней, наприклад, український театр Teulis, а також проєкційні світлові шоу на тілах танцівниць, що завжди супроводжують номери кабаре Crazy Horse.

Другий технологічний прийом взаємодії світлової проєкції з середовищем базується на спрямуванні світлового потоку проєктора під довільним кутом до екрана (відбиваючої поверхні). Для цього прийому характерне використання зображень абстрактного характеру, кольорових плям з нечіткими межами та композиції з яскраво вираженою безпредметністю. При такому підході, деформація зображення, яка зазвичай супроводжує вільне (не перпендикулярне) спрямування світлового потоку проєктора на відбиваючу поверхню, не спотворює сприйняття цього зображення, а навпаки, надає йому додаткової візуальної виразності.

Прикладом застосування другого технологічного прийому щодо взаємодії світлової проєкції з архітектурою може слугувати проєкційне шоу на фасаді Ельбської філармонії (Elbphilharmonie – м. Гамбург, Німеччина) під час її відкриття у 2017 р. Прикладом застосування другого технологічного прийому щодо взаємодії світлової проєкції з людиною може слугувати проєкційне шоу на спідниці сукні Еліни Нечаєвої, під час її виступу на Євробаченні 2018 (Естонія).

Перший технологічний прийом використовується переважно для об'єктів площинного характеру, наприклад, таких як дошки чи стільниці. Загалом, для проєкційного освітлення об'єктів найпоширенішим є другий технологічний при-

йом взаємодії світлової проєкції з середовищем. Це пояснюється тим, що як правило, поверхня об'єкта не є площинною і навіть, якщо направити світловий потік проєктора перпендикулярно, наприклад, до геометричного центра об'єкта, проєкція зображення набуде деформації в тих місцях, де форма об'єкта не відповідає критерію площинності: заокруглюється, виступає, заломлюється чи має яскраво виражені увігнутості.

Яскравим прикладом цього положення є використання динамічної відеопроєкції «Double Light» авторства Pipilotti Rist для освітлення скульптури «Woman», створеної Joan Miró, яка експонується у музеї Фонду Жоана Міро (Fundació Joan Miró – м. Барселона, Іспанія). Також, світлові арт-інсталяції з використанням кольорового скла, наприклад, роботи Chris Wood, можна віднести до діапроєкції із застосуванням другого технологічного прийому взаємодії з середовищем, а світлову арт-інсталяцію «Shadow Play», створену Hans-Peter Feldman, що експонується у музеї Центру Помпідю (Centre Pompidou – м. Париж, Франція), можна віднести до транспарантної проєкції із застосуванням другого технологічного прийому.

Висновки і пропозиції. Отже, в результаті дослідження систематизовано види світлової проєкції, серед яких виокремлено: фронтальну проєкцію і проєкцію «на просвіт» (в залежності від розміщення глядачів відносно екрана і проєктора); плоску, стереоскопічну і голографічну проєкції (в залежності від «об'ємності» утвореного проєкційного зображення); статичні діапроєкцію і епіпроєкцію та динамічну кінопроєкцію (в залежності від «динамічності» утвореного проєкційного зображення); транспарантну проєкцію; 3D проєкцію. А також, на основі аналізу конкретних прикладів застосування світлової проєкції на різних масштабних рівнях (архітектура, об'єкти, люди), визначено основні технологічні прийоми її взаємодії з середовищем, а саме:

- технологічний прийом, який базується на перпендикулярному спрямуванні світлового потоку проєктора на екран (відбиваючу поверхню);
- технологічний прийом, який базується на спрямуванні світлового потоку проєктора під довільним кутом до екрана (відбиваючої поверхні).

Список літератури:

1. Брижаченко Н.С. *Інтерактивність як чинник формування дизайну сучасного громадського інтер'єру* : дис. ... канд. мистецтвознавства : 17.00.07. Харків : ХДАДМ, 2015. 328 с.
2. Демпси Э. *Стили, школы, направления. Путеводитель по современному искусству*. Москва : «Искусство – XXI век», 2008. 303 с.
3. Зеруали А. Светодиодное освещение. Проекционные системы обратной проекции. *Broadcasting. Телевидение и радиовещание*. 2010. № 4. С. 24–26.
4. Исмагилов Д.Г., Древалёва Е.П. *Театральное освещение*. Москва : ЗАО «ДОКА Медиа», 2005. 360 с.
5. Коваль Л.М. Світлова проєкція як засіб формування предметно-просторового середовища. *Тиждень науки : тези доповідей науково-практичної конференції*, м. Запоріжжя, 15–19 квітня 2013 р. Запоріжжя : ЗНТУ, 2013. С. 197–200.
6. Северин В.Д. *Дизайн сучасної музейної експозиції в контексті розвитку інноваційних технологій* : дис. ... канд. мистецтвознавства : 17.00.07. Харків : ХДАДМ, 2015. 297 с.
7. Сергеева Н.В. *Объекты медиа-дизайна в контексте формирования общественного пространства места* : дис. ... канд. мистецтвознавства : 17.00.07. Харків : ХДАДМ, 2008. 286 с.
8. Топ 10 відео 3D проєкцій на будівлях. Режим доступу: <http://pozitiv-news.ru/tehnologii/top-10-video-3d-proekcij-na-zdaniyah-chast-1.html> (дата звернення: 21.07.2019).
9. Щепетков Н.И. *Световой дизайн города : учебное пособие*. Москва : Архитектура-С, 2006. 320 с.

References:

1. Bryzhachenko N.S. (2015). Interaktyvnist yak chynnyk formuvannia dyzainu suchasnoho hromadskoho interieru [Interactivity as a factor in shaping the design of a modern public interior] (PhD Dissertation), Kharkiv : KhDADM.
2. Dempsey E. (2008). Stili, shkoly, napravlenniya. Putevoditel po sovremennomu iskusstvu [Styles, schools, directions. Guide to contemporary art]. Moscow : «Iskusstvo – XXI vek». (in Russian)
3. Zeruali A. (2010). Svetodiodnoe osveschenie. Proektsionnyie sistemyi obratnoy proektsii [LED lighting. Reverse projection systems]. Broadcasting. Televidenie i radioveschaniye [TV and radio broadcasting], no. 4, pp. 24–26.
4. Ysmahylov D.G., Drevaliova E.P. (2005). Teatralnoe osveschenie [Theater lighting]. Moscow : ZAO «DOKA Media». (in Russian)
5. Koval L.M. (2013). Svitlova proektsiia yak zasib formuvannia predmetno-prostorovoho seredovyscha [Light projection as a means of forming a subject-space environment]. *Tyzhden nauky : tezy dopovidei naukovo-praktychnoi konferentsii, m. Zaporizhzhia*, 15–19 kvitnia 2013 r. Zaporizhzhia : ZNTU, pp. 197–200.
6. Severyn V.D. (2015). Dyzaun suchasnoi muzeinoi ekspozitsii v konteksti rozvytku innovatsiinykh tekhnolohii [Design of modern museum exposition in the context of development of innovative technologies] (PhD Dissertation), Kharkiv : KhDADM.
7. Serheyeva N.V. (2008). Obiekty media-dyzainu v konteksti formuvannia hromadskoho seredovyscha mista [Objects of media design in the context of the formation of the city's public environment] (PhD Dissertation), Kharkiv : KhDADM.
8. Top 10 video 3D proektsiy na zdaniyah. Chast 1. Available at: <http://pozitiv-news.ru/tehnologii/top-10-video-3d-proekcij-na-zdaniyah-chast-1.html> (accessed 21 July 2019).
9. Shchepetkov N.I. (2006). Svetovoy dizayn goroda [Light design of the city]: uchebnoe posobie. Moscow : Arhitektura-S. (in Russian)

ГЕОГРАФІЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-7-71-3>

УДК 167/168:556:502/504

Кисельов Ю.О., Шутак К.В.

Уманський національний університет садівництва

ДО ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ НАУКОВИХ ЗАСАД УРБОГІДРОЕКОЛОГІЇ

Анотація. Прикметною рисою сьогодення є суттєве загострення екологічних проблем. Разом з іншими компонентами ландшафтної оболонки Землі погіршується й екостан гідросфери, зокрема поверхневих і підземних вод суходолу. Особливо незадовільним він є в містах, де розташовані численні промислові підприємства та виробництва. Водні об'єкти в межах міст і прилеглих до них територій разом із геоморфологічним середовищем, у якому вони розміщені, та різними елементами антропогенного ландшафту утворюють специфічні складні об'єкти – урбогідроекосистеми. Їх дослідження має стати змістом окремої наукової дисципліни – урбогідроекології, що формується на пограниччі кількох наук – географії, георбаністики, гідрології суходолу, екології, системології. Попри дотеперішню неоформленість цієї дисципліни, фактично урбогідроекологічні дослідження вже є досить численними та різноманітними.

Ключові слова: екологічні проблеми, водні об'єкти, урбанізовані території, урбогідроекосистема, урбогідроекологія.

Kyselov Iurii, Shutak Karyna

Uman National University of horticulture

ON THE FORMATION OF SCIENTIFIC PRINCIPLES OF URBAN HYDRO-ECOLOGY

Summary. Considerable aggravating of ecological problems is a notable feature of the present time. Along with other components of landscape earth shell the ecological state of hydrosphere is deteriorating, in particular surface and ground waters of dry land. This situation is particularly unsatisfactory in the cities and towns with numerous industrial enterprises and heavy traffic. Specific features of urban territories, characterized by considerable human transformation of environment, makes water objects special in the landscape transformed by a human. Together with other natural and man-made objects that influence them, natural and man-made waterways and water bodies within cities create a specific system – urban hydro-ecosystems. Their research should be the content of a new branch of science urban hydroecology on the verge of several sciences: geography, urban geography, hydrology of dry land, ecology and systematology. There are two possible approaches to understanding urban hydroecosystem – as the aggregate of urban water objects in their connection to the other components of man-made landscape that influence them and as the territory of an urban settlement in the context of integrating role of water in its functioning. Urban hydroecosystem is the object of urban hydro-ecology, the subject is genesis, structure, functioning, dynamics and development of urban hydroecosystems. Methodological background of urban hydroecology is fundamental scientific principles of ecology, in particular concepts of sustainable development and noospheric ecosystems, key principles of hydrology of dry land and fluvial geomorphology. Practical value of the formation of scientific principles of urban hydroecology consists in consideration of urban territories as the combination of all available water objects and human changed landscape environment in which they are and which influences them. We think that this approach enables to research more thoroughly relations between natural and man-made factors of the formation of the current state of water objects. Although urban hydroecology hasn't been formed as a separate scientific discipline yet, the research papers in urban hydroecology are quite numerous. In fact, urban hydroecological systems in Kyiv, Lutsk, Sumy, Ternopil, Chernivtsi and other Ukrainian cities are thoroughly investigated. Professors Ivan Kovalchuk, Valentyn Khilchevski, Vasyl Shevchuk, Anatolii Jatsyk have contributed greatly to the development and research into urban hydroecosystem.

Keywords: ecological problems, water objects, urbanized territories, urban hydroecosystem, urban hydroecology.

Постановка проблеми та її актуальність. Сьогодення характеризується погіршенням екостану всіх компонентів ландшафтної оболонки Землі. Не є винятком гідросфера, яка значною мірою (через водну пару, підземні води, воду у складі живих організмів) пронизує решту геосфер. Різноманітні екологічні проблеми, що в наш час охопили водну оболонку планети, не обійшли стороною внутрішньоконтинентальні води, в тому числі річки, інші водотоки та водоймища в межах міських населених пунктів. В умовах урбанізованої території з її численними промисловими підприємствами й виробництвами згадані проблеми набувають специфічного характеру, пов'язаного

з хімічним, термічним та іншими видами забруднення гідрооб'єктів, що наводить на думку про інтегрованість усіх міських вод разом із середовищем їхньої локалізації (лінійні та площинні зниження рельєфу, простір між пластами гірських порід тощо) та оточенням (різні елементи антропогенного ландшафту) в єдину систему. Тому ми вважаємо своєчасними дослідження екологічних проблем водних об'єктів міських територій із позицій системного підходу, що дозволить якнайповніше бачити сутність і масштаби цих проблем та ефективніше знаходити шляхи їх розв'язання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок в екологічні дослідження

водних об'єктів і річкових систем здійснили В.К. Хільчевський [1; 6; 7], І.П. Ковальчук [2; 3; 10], А.В. Яцик, В.Я. Шевчук [9] та інші вчені, які розглядали проблеми гідроекології й гідрохімії в цілому та щодо басейнів окремих річок України, вивчали гідрооб'єкти разом з оточуючим геоморфологічним середовищем як флювіальні басейнові системи. Питання урбоєкології досліджували В.П. Кучерявий [4], Ф.В. Стольберг [8] та ін. Разом із тим, за нашими даними, досі не сформульоване й не одержано вжиток поняття «урбогідроекосистема», під якою слід було б розуміти систему водних об'єктів в умовах сучасного урболандшафту, та не окреслені наукові засади урбогідроекології як наукової дисципліни, що мала б їх досліджувати.

Метою статті є обґрунтування виділення урбогідроекології як окремого наукового напрямку на межі географії, георурбаністики, гідрології, екології, системології.

Завдання статті:

- окреслення особливостей функціонування водних об'єктів в умовах урбанізованих територій;
- доведення реальності урбогідроекосистем як водних об'єктів у межах урбанізованих територій разом із прилеглими об'єктами, що впливають на них, та як сукупностей усіх взаємопов'язаних гідрооб'єктів у межах даного міського населеного пункту;
- формулювання наукових атрибутів урбогідроекології як наукової дисципліни, що досліджує урбогідроекосистеми;
- огляд досліджень, що за своїм змістом мають урбогідроекологічний характер.

Виклад основного матеріалу. Нестримний антропогенний вплив на всі компоненти ландшафту особливо помітний у міському середовищі. Разом з атмосферним повітрям, землею поверхнею, ґрунтовим покривом суттєвих змін, зумовлених діяльністю людини, зазнають поверхневі та підземні води. Практично в кожному міському населеному пункті стан водних об'єктів є менш задовільним порівняно з неурбанізованою місцевістю. Зокрема, вода в річках може бути чистішою не лише вище (що цілком зрозуміло), а й навіть нижче за течією від території міста, що можна пояснити зниженням концентрації невластивих природним водам речовин через надходження вод приток даної річки або екологічно чистіших підземних вод.

Важливо наголосити, що забруднення вод лінійних та площинних природних гідрооб'єктів може бути як прямим (потрапляння токсичних речовин безпосередньо у воду через діяльність промислових підприємств, функціонування транспорту тощо, в тому числі внаслідок аварій на відповідних об'єктах), так і опосередкованим (вторинне забруднення водних об'єктів у результаті стікання шкідливих речовин із ґрунтового середовища по схилах долини).

Водночас саме в межах міст або безпосередньо біля міської території чи не найчастіше зазнають трансформації самі водні об'єкти. З метою водопостачання промислових підприємств (іноді – в рекреаційних цілях) на річках споруджуються водосховища та ставки, що, крім фізичного збільшення площ, зайнятих водою, призводить також до докорінних змін річкового стоку та водного ре-

жиму річок взагалі. Виконуючи функції водопостачання підприємств, штучні водоймища самі зазнають їхнього негативного впливу через різноманітні викиди. Відтак, вони фактично стають відстійниками шкідливих для живих організмів мінеральних та органічних речовин. Прикладами є низка водосховищ на річках Інгулець і Саксагань у Кривому Розі, низка ставків у м. Щастя Луганської області, донедавна – Осташівський став в Умані тощо. З одного боку, прикметними є факти спорудження таких штучних водних об'єктів практично одночасно із започаткуванням підприємств і виробництв, для потреб яких і були запроєктовані (як, наприклад, у Кривому Розі, що став одним із найпотужніших в Україні центрів гірничодобувної й гірничозбагачувальної промисловості); з іншого боку, іноді місцезростаювання самих підприємств планувалося пов'язати з раніше створеними ставками (зокрема, в Умані).

Зазначені вище проблеми водних об'єктів у межах міст переконують нас у необхідності формулювання засад особливої наукової дисципліни – урбогідроекології. Оскільки міські акваторії характеризуються системною організованістю (зокрема, наявністю живої та неживої, натуральної та штучної складових, структурованістю за характером/агрегатним станом, розмірами зв'язаних частинок тощо/речовини) й, крім того, має зв'язки з іншими природними та антропогенними об'єктами, ми вважаємо за доречне трактувати їх як урбогідроекосистеми. До складу урбогідроекосистеми входять поверхня дна (включно зі схилними поверхнями) гідрооб'єкта й прилеглої до нього території, водна маса з розчиненими та зв'язаними в ній речовинами, живі організми, техногенні об'єкти, розміщені безпосередньо у воді або на такій відстані від водної поверхні, що робить їхній вплив на стан і функціонування водотоку або водоймища практично неминучим. Цілісною урбогідроекосистемою можна вважати і всю міську територію з огляду на інтегруючу роль води в її функціонуванні (наявність різноманітних поверхневих природних і штучних водних об'єктів, підземних вод, водяної пари атмосфери, систем водопостачання тощо). В такому разі доречно говорити про урбогідроекосистему Києва, Львова, Умані тощо. Саме урбогідроекосистеми ми трактуємо як об'єкт урбогідроекології. Предметом цієї дисципліни ми вважаємо генезу, структуру, функціонування, динаміку та розвиток урбогідроекосистем.

Методологічною основою урбогідроекології є фундаментальні наукові побудови сучасної екології, в тому числі концепція сталого розвитку, значне місце в якій посідає проблема збереження для наступних поколінь водних ресурсів [9], а також розроблена С.П. Соньком [5] концепція ноосферних екосистем, важливим компонентом яких є водні об'єкти. Іншою методологічною базою характеризуваної дисципліни є основні положення гідрології суходолу та флювіальної геоморфології, представлені у працях М.І. Маккавєєва, А.Н. Стралера, В.П. Філософова, Р.С. Чалова, І.П. Ковальчука, О.Г. Ободовського, В.К. Хільчевського та інших зарубіжних та українських дослідників. Ще однією складовою методологічної основи урбогідроекології є засади георур-

баністики та екістики, які досліджують міські територіальні системи в усьому поєднанні їхніх структурних компонентів і елементів.

Як і будь-яка наука, урбогідроекологія використовує складний комплекс філософських, загальнонаукових, міждисциплінарних і спеціальних методів дослідження. До філософських методів належать діалектика (застосовувана, зокрема, в аспекті співвідношення природного і штучного у структурі й функціонуванні урбогідроекосистем) та системний аналіз (при розгляді міських водних об'єктів як систем). Серед загальнонаукових чільне місце посідають описовий та логічні методи пізнання (аналіз, синтез, порівняння, дедукція, індукція тощо). Група міждисциплінарних методів представлена історико-географічним (що вживається при аналізі еволюції гідрооб'єктів і урбогідроекосистем у цілому впродовж історичного часу) та математико-статистичними, необхідними при визначенні кількісних характеристик урбогідроекосистем. Спеціальними методами, використовуваними в урбогідроекології, є картографічний (загальний для всієї географії як просторової науки, що вивчає закономірності поширення об'єктів і явищ на земній поверхні), картометричний (застосовуваний при вимірюванні на картах морфометричних характеристик водотоків та річкових басейнів) та районування (виокремлення в межах міст і прилеглих до них територій просторових структур, що мають певні особливості будови, динаміки та еволюції урбогідроекосистем).

Практичне значення формулювання наукових засад урбогідроекології ми вбачаємо в розгляді урбанізованих територій (міст і прилеглих до них площ) як урбогідроекосистем, тобто поєднання всієї сукупності наявних у їхніх межах водних об'єктів та антропогенно зміненого ландшафтного середовища, в якому вони перебувають, і яке впливає на них. На нашу думку, такий підхід (що в завершеному вигляді може претендувати на новизну) дозволяє глибше дослідити відносини між природними й антропогенними чинниками формування сучасного стану гідрооб'єктів.

Формулюючи наукові засади урбогідроекології, ми свідомі того, що дослідження в цій царині фактично провадилися не одне десятиріччя і на сьогодні є досить численними. Варто згадати працю провідних українських учених у сфері гідрології, гідрохімії та гідроекології В. К. Хільчевського, В.І. Осадчого та С.М. Курило – підручник (що фактично, з огляду на обсяг уміщеного до нього достатньо нового наукового матеріалу, може претендувати на статус монографії) «Основи гідрохімії», де наведено, зокрема, дані щодо хімічного складу біологічно очищених стічних вод деяких міст [6]. Помітним явищем є також, по суті, монографічна публікація І.П. Ковальчука та Л.П. Курганевич, присвячена проблемі гідроекологічного моніторингу [3]. Крім того, лише за період 2011–2015 рр. у часописі «Гідрологія, гідрохімія і гідроекологія» опубліковано низку статей українських і зарубіжних науковців, безпосередньо присвячених водним об'єктам міських територій, у тому числі урбогідроекосистемам Києва, Луцька, Сум, Тернополя, Чернівців, а також м. Кельце (Польща) та інших населених пунктів [7]. Змістом цих та інших публіка-

цій є, зокрема, результати досліджень еколого-гідрологічних показників озер, екологічна характеристика річки як індикатор екостану ландшафту, особливості річкового стоку в умовах урбанізованих територій, проблема техногенного, в тому числі термічного, забруднення річок, водоймищ і підземних вод, кисневий режим гідрооб'єктів, питання змінюваності води у штучних водоймищах, аналіз структури річкових басейнів в умовах антропогенного перетворення довкілля, проблема якості джерел централізованого водопостачання, вертикальний і горизонтальний розподіл зоопланктону та низка інших питань функціонування урбогідроекосистем.

Враховуючи виняткове значення води як унікальної речовини на Землі, повсюдність її поширення (особливо в умовах гумідного клімату), детермінуючу роль у виникненні й підтриманні життя на планеті та суттєву антропогенну перетвореність гідрооб'єктів в урбанізованому середовищі (причому відбувається обопільний вплив – промислові підприємства міст забруднюють річки, озера, підземні води, а сама вода може негативно впливати на об'єкти міської інфраструктури, наприклад, зумовлювати підтоплення будівель і споруд при їх просіданні), ми переконуємося в реальності існування урбогідроекосистем. Тому варто наголосити на недостатності вживання заходів щодо охорони окремо взятих річок, озер тощо, оскільки всі водні об'єкти в межах певної території взаємопов'язані. На нашу думку, актуальним є питання про охорону вод усієї урбогідроекосистеми, адже саме в такому разі можна досягти комплексності, послідовності й результативності у справі очищення води у природних і штучних водотоках та водоймищах, відновлення динамічної рівноваги у функціонуванні гідрооб'єктів, забезпечення водними ресурсами наступних поколінь містян.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Особливості функціонування водних об'єктів в умовах урбанізованих територій пов'язані з інтенсивним впливом на них антропогенного чинника – передовсім, із діяльністю промислових підприємств і транспорту. Результатом є зміни гідрологічних і гідрохімічних характеристик річок і озер, а також виникнення штучних водотоків і водоймищ (каналів, водосховищ, ставків). Масштаб дії зазначеного чинника зумовлює формування специфічних утворень, до якого входять самі міські гідрооб'єкти та середовище, що впливає на них, – урбогідроекосистем. Дослідження їх є сферою інтересів окремого міждисциплінарного наукового напрямку – урбогідроекології. Не зважаючи на те, що на існуванні таких природно-антропогенних систем у минулому не наголошувалося, а основи дисципліни, що мала б їх вивчати, не формулювалися, фактично виконана в цій сфері наукова робота є значною за обсягом і багатоплановою.

Імовірні подальші дослідження у вказаній царині пов'язані з удосконаленням наукових засад урбогідроекології (зокрема, розкриттям її структури та всебічним окресленням міждисциплінарних зв'язків) і продовженням вивчення урбогідроекосистем на регіональному та локальному рівнях (у межах річкових басейнів, адміністративно-територіальних утворень, окремих міст тощо).

Список літератури:

1. Забокрицька М.Р., Хільчевський В.К., Манченко А.П. Гідроекологічний стан басейну Західного Бугу на території України. Київ : Ніка-Центр, 2006. 184 с.
2. Ковальчук І.П. Регіональний еколого-геоморфологічний аналіз. Львів : Ін-т українознавства, 1997. 440 с.
3. Ковальчук І.П., Курганевич Л.П. Гідроекологічний моніторинг. Львів : Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2010. 315 с.
4. Кучерявий В.П. Урбоекологія. Львів : Світ, 2001. 390 с.
5. Сонько С.П. Просторовий розвиток соціо-природних систем: шлях до нової парадигми. Київ : Ніка-центр, 2003. 286 с.
6. Хільчевський В.К., Осадчий В.І., Курило С.М. Основи гідрохімії. Київ : Ніка-Центр, 2012. 312 с.
7. Хільчевський В.К. Узагальнений перелік публікацій у науковому збірнику «Гідрологія, гідрохімія і гідроекологія» за 2011–2015 рр. *Гідрологія, гідрохімія і гідроекологія*. 2015. Т. 4 (39). С. 72–90.
8. Экология города / Под ред. Ф.В. Стольберга. Київ : Либра, 2000. 220 с.
9. Яцик А.В., Шевчук В.Я. Енциклопедія водного господарства, природокористування, природовідтворення, сталого розвитку. Київ : Генеза, 2006. 1000 с.
10. Bogacki M., Kowalczyk I. Geomorfologia ekologiczna systemów fluwialnych. Zagadnienia teoretyczne i metodyczne. Warszawa: Wyd-wo Akademickie DIALOG, 2000. 122 s.

References:

1. Zabokrytska M.R., Khilchevskiy V.K., Manchenko A.P. (2006). Hidroekologichnyi stan baseynu Zakhidnoho Buhu na terytoriyi Ukrayiny [The hydroecological stage of the Western Buh basin on the territory of Ukraine]. Kyiv: Nika-Tsentr. (in Ukrainian)
2. Kovalchuk I.P. (1997). Regionalnyi ekoloho-heomorfologichnyi analiz [The regional ecological and geomorphologic analysis]. Lviv: Institute of Ukrainian studies publishers. (in Ukrainian)
3. Kovalchuk I.P., Kurhanevych L.P. (2010). Hidroekologichnyi monitoryng [The hydroecological monitoring]. Lviv: Ivan Franko University publishers. (in Ukrainian)
4. Kucheryavyy V.P. (2001). Urboekolohiya [Urboecology]. Lviv: Svit. (in Ukrainian)
5. Sonko S.P. (2003). Prostorovyi rozvytok sotsio-pryrodnykh system: shlyakh so novoyi paradyhmy [Space development of the social and nature systems: a way to a new paradigm]. Kyiv: Nika-Tsentr. (in Ukrainian)
6. Khilchevskiy V.K., Osadchyy V.I., Kurylo S.M. Osnovy hidrokhiymi [Fundamentals of hydrochemistry]. Kyiv: Nika-Tsentr. (in Ukrainian)
7. Khilchevskiy V.K. Uzahalnenyi perelik publikatsiy u naukovomu zbirnyku "Hidrolohiya, hidrokhiymiya i hidroekolohiya" za 2011–2015 rr. [General list of the publications in the collection of scientific chapters "Hydrology, hydrochemistry and hydroecology" written by different authors in 2011–2015]. *Hydrology, hydrochemistry and hydroecology*, vol. 4, no. 39, pp. 72–90. (in Ukrainian)
8. Stohlberg F.V. (ed.) (2000). Ekologiya goroda [Ecology of city]. Kyiv: Libra. (in Russian).
9. Yatsyk A.V., Shevchuk V.Ya. Entsyklopediya vodnoho hospodarstva, pryrodokorystuvannya, pryrodovidtvorennya, sraloho rozvytku [Encyclopedia of the water resource management, nature using, nature reproduction and sustainable development]. Kyiv: Heneza. (in Ukrainian)
10. Bogacki M., Kowalczyk I. Geomorfologia ekologiczna systemów fluwialnych. Zagadnienia teoretyczne i metodyczne [Ecological geomorphology of the fluvial systems. Theoretical and methodical issues]. Warszawa: DIALOG.

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-7-71-4>

УДК 930.1:94(477.54) «1941/1945»

Скрипниченко Ю.Ф.

Харківський національний університет імені Г.С. Сковороди

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0884-481X>

**ВІДОМОСТІ ПРО ОСТАРБАЙТЕРІВ З БЛИЗНЮКІВЩИНИ
ЯК УСНЕ ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕМИ
«ДІЯЛЬНІСТЬ НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЙНОЇ ВЛАДИ
В СФЕРІ ТРУДОВИХ РЕСУРСІВ НА ХАРКІВЩИНІ В 1941–1943 РР.»**

Анотація. Дослідження присвячено спогадам місцевих жителів про громадян Близнюківщини, які були примусово вивезені представниками нацистської окупаційної влади до гітлерівської Німеччини на фізично важкі роботи промислових, сільськогосподарських підприємств Третього району. Під час проведення дослідження були використані принципи історизму, об'єктивізму, системності, порівняльний, ретроспективний, та інші методи дослідження. Проаналізувавши головні аспекти даної тематики, автором запропоновані перспективи подальших досліджень цієї проблематики. Розповіді про оstarбайтерів з Близнюківщини суттєво доповнюють вивчення історії Другої світової, а саме теми «Діяльність нацистської окупаційної влади в сфері трудових ресурсів на Харківщині в 1941–1943 рр.»

Ключові слова: Друга світова війна, Третій райх, окупаційний режим, трудові ресурси, оstarбайтери, «німецький рай».

Skrypnychenko Yuriy

Kharkiv National University them G.S. Skovoroda

**INFORMATION ABOUT OSTARBEITERS FROM BLYZNIUKY DISTRICT
AS AN ORAL SOURCE FOR THE STUDY ON THE TOPIC
“ACTIVITY OF THE NAZI OCCUPATION AUTHORITIES
IN THE FIELD OF HUMAN RESOURCES IN THE KHARKIV REGION IN 1941–1943”**

Summary. The study is devoted to memories of local residents about the citizens of the Bliznyuk region, who were forcibly removed from the Nazi occupation authorities to Hitler's Germany on the physically hard work of industrial, agricultural enterprises of the Third District. During the research, the principles of historicism, objectivism, systematic, comparative, retrospective, and other methods of research were used. The scientific novelty of the research is that for the first time: – a number of new archival sources and documents of the period of the German occupation of the Kharkiv region of 1941–1943 were introduced into the scientific circulation; The tactical steps of the Nazi occupation authorities concerning the labor resources of Kharkiv were investigated, the main features of which were revealed and analyzed in detail. In the course of work was improved: the study of the principles of the German occupation policy; The main aspects of the policy of local occupation authorities concerning the civil population of Kharkiv region are considered. Stories about Ostarbeiters from the Bliznyuk oblast are substantially complemented by the study of the history of the Second World, namely, the topic «Activities of the Nazi occupation authorities in the field of labor resources in the Kharkiv region in 1941–1943». After analyzing the main aspects of this topic, the author proposes prospects for further research on this issue. The materials of this study can be used by teachers of higher and secondary schools during preparation for lectures, seminars, credit works on studying the courses «History of Ukraine», «Historical local lore», «Museology» as an additional hand-written material when writing dissertation, master's, diploma papers, abstract works, during conferences, scientific symposiums.

Keywords: Second World War, Third Ridge, occupation regime, labor resources, Ostarbeiter, «German Paradise».

Постановка проблеми. Окупація гітлерівською Німеччиною Близнюківщини тривала з 12 жовтня 1941 по 15 вересня 1943 р. р. Тобто 566 днів територія Близнюківщини перебувала під владою німецько-фашистських загарбників. З самого початку окупації в Близнюківському районі був встановлений гітлерівський антилюдський «новий порядок». По відношенню до місцевого населення окупанти проводили політику примусу і покарання. Для населення була запроваджена обов'язкова трудова повинність. Громадяни у віці від 16 до 50 років (а наприкін-

ці окупації і у віці 8–70 років) зобов'язані були працювати на німецьких окупаційних підприємствах, установах, організаціях. Окрім того, представники німецької влади проводили заходи щодо депортації місцевого населення до Третього району з метою залучення дармової робочої сили оstarбайтерів з окупованих територій на промислові, сільськогосподарські підприємства Великої Німеччини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історії вивчення «Оstarбайтерства в роки Другої світової війни» присвячені як загальноукра-

їнські наукові праці І. Азарха [1], Н. Гандрабурі [2], О. Гончаренко [3], Г. Грінченко [4], А. Мелякова [5], О. Перехреста [6], В. Полуди [7], Н. Мюллера [8], А. Салати [9].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Загальноукраїнські та і регіональні історики комплексно не розглядали дану тему. Зокрема недостатньо науковці у свої працях приділяють уваги дослідженню історії «східних робітників» не великих районних міст і сіл. Своїм дослідженням «Відомості про оstarбайтерів з Близнюківщини, як усне джерело теми « Діяльність нацистської окупаційної влади в сфері трудових ресурсів на Харківщини в 1941–1943 рр.» я хочу заповнити цю прогалину.

Формулювання цілей статті. – на основі спогадів місцевих жителів про оstarбайтерів, описати умови депортації, умови праці й повсякденного життя «східних робітників» з Близнюківщини під час їхнього примусового перебування в Третньому райху.

Для досягнення мети були поставлені наступні завдання:

– на основі спогадів місцевих жителів зробити узагальнюючий аналіз умов депортації громадян Близнюківщини, умов праці і повсякденного життя під час їхнього примусового перебування в німецькій неволі;

– зробити висновок про те, що по-перше – дана тема є малодослідженою і потребує подальших досліджень; по-друге – відомості про оstarбайтерів з Близнюківщини є усним джерелом дослідження теми «Діяльність нацистської окупаційної влади в сфері трудових ресурсів на Харківщини в 1941–1943 рр.».

Виклад основного матеріалу. Політика з набору робочої сили до гітлерівської Німеччини досить активно проводилася представниками нацистської окупаційної влади на території Близнюківщини. У період гітлерівської окупації, з міста і району до Третього райху були депортовані тисячі громадян Близнюківського району. Під час написання даної роботи мною була проведена робота, з метою пошуку оstarбайтерів, які були депортовані представниками німецької окупаційної владою до Третього райху. В результаті проведеної пошукової роботи, мені удалось зібрати свідчення місцевих жителів про деяких громадян Близнюківщини, які були примусово вивезені представниками гітлерівського окупаційного режиму до нацистської Німеччини. Свідчення про «східних робітників» Близнюківщини були зібрані мною влітку 2019 року. Зі слів місцевих жителів були складені розповіді про оstarбайтерів з Близнюківщини [10].

А саме про:

1. Балакшій Марію Леонівну, 15.02.1923 року народження.

У 1942 році, коли нацистська Німеччина захопила всю Україну, серед людей, яких забрали у полон, опинилася і Марія Леонівна. В лютому 1942 р., у віці 17 років, вона була депортована разом з подругою, Сухореброю Олександрою, до Німеччини на роботу. Спочатку працювала у печах, подруга – на фабриці. Через деякий час Марія Леонівна захворіла і була переведена на фабрику з пошиття парасольок.

Майже постійно вона проживала в концтаборі, де годували дуже погано, часом давали лише

воду. Нестерпні умови змушували Марію Леонівну та інших в'язнів красти у бауерів їжу. За цей злочин вона потрапила на місяць до карцеру і перебувала там, поки її не забрав господар.

2. Подій Галину Єпіфанівну, 25.10.1921 року народження.

20 травня 1943 Галину Єпіфанівну забрали до Німеччини на примусові роботи. Транспортування відбувалося у вагонах для тварин. Після прибуття в'язнів купили, а потім виставили на продаж.

Галину Єпіфанівну купили і привезли до власника додому. Прізвище хазяїна було Буйк (65 років), він мав дружину (62 роки) та трьох синів. Перший син служив моряком, другий – пілотом, третій – танкістом, який загинув у Харківській області. Крім українців разом з Галиною Єпіфанівною працювали оstarбайтери з Франції. Щомісяця відбувалися перевірки на предмет того, чи робітників не б'ють, наскільки якісно годують. В господаря було багато худоби: корови, 12 свиней, 3 коня, 18 овець, 30 курей, вулики. На городі вирощували картоплю, брукву тощо. На час роботи видавали калощі. Одного разу Галина Єпіфанівна захворіла і два дні не підводилася з ліжка. За нею доглядала хазяйка, давала краплі на молоці, сама прибирала в будинку та доїла корів. Додому повернулася в 1945 році на Трійцю. Зайшла до оселі о першій годині ночі.

3. Любарець Ганну Якимівну, 08.08.1915 року народження.

В період окупації Харківщини нацистською Німеччиною всю молодь забирали на примусові роботи. До їх числа увійшла і Ганна Якимівна. В Німеччині вона потрапила до хазяїна, який займався закушівлею та продажем вугілля. Його дружина працювала водієм, оскільки той був сліпим. Ганна виконувала роботу домогосподарки: прибирала, прала, лише не готувала їжу, тому що господарю не подобалися її страви. Власники ставилися до неї з повагою. Під час повернення Ганна Якимівна спочатку потрапила до міста Лозової, а потім вже в село Анастасівку.

4. Безп'яту Любов Онисимівну, 21.07.1923 року народження.

У 1943 році, коли Любові Онисимівні було 15 років, у їх село приїхали незнайомі люди. Того, як опинилася в місті Лозовій, вона майже не пам'ятає. Потім їх посадили у вагони, в яких перевозили свиней, і відправили в невідомому напрямку. На вагон виділили по дві банки консервів та хлібині, але, як згадує Любов Онисимівна, в той час їм було не до їжі.

Через деякий час вони потрапили до Харкова і жили там у маетках. Там їм видавали сухий пайок та склянку чаю. Любов зустріла лише два знайомих обличчя: Бабич Ольгу та Тутник Марію. Згодом їх відвезли на медичний огляд, щоб упевнитися, що вони не хворі. Спочатку працювала на конях, возила снопи, потім – дояркою. Господарка допомагала у роботі.

5. Попілиш Віру Микитівну, 18.01.1924 року народження.

У 1942 році Віра Микитівна вирішила сходити з подругою до найближчого бару щоб випити по склянці пива. Біля закладу до них підійшли два поліцаї і забрали дівчат. Згодом посадили

у вагони для худоби і повезли до Німеччини. Після прибуття до концентраційного табору посадили у погріб під їдальнею. Наступного дня повели прибирати у вітальні для гостей.

Через тиждень почали возити таборами з кінцевою зупинкою у Равенсбрюку, де вони про були близько місяця. Їсти давали двічі на день: вранці і ввечері. Потім дівчат з Равенсбрюку перевели до Лейпцигського військового гарнізону. На сніданок давали три картоплини і кашу з тертого буряка та висівки, після чого відправляли на завод з виготовлення куль, бомб, гранат.

Через деякий час з причини незграбності одного поліція Віра Микитівна отримала поранення в руку. Її відвезли до лікарні, в якій витатували на руці номер – 8718н. Після цього вона була переправлена до концтабору, де нараховувала людей багатьох національностей: чорношкірі, євреї, білоруси, росіяни та інші.

В той час євреїв не вважали людьми: заводили по 500 чоловік у залізні блоки, напускали чадного газу, від чого вони швидко гинули. Потім тіла спалювали, неначе мотлох, і попелом удобрювали землю. Після цього Віру відвели до бункеру, де вона просиділа тиждень. Їсти давали через день. Коли розпочався наступ радянської армії, Віра Микитівна була переправлена вглиб Німеччини на завод Штокзерой, де вироблялися металеві планочки незрозумілого для неї призначення. Після цього її перевезли до Чехословаччини, до міста Теплице, де вона займалася копанням окопів та перемеленням хліба...

6. Козельську Ольгу Данилівну, 06.02.1920 року народження.

Ольга Данилівна народилася в багатодітній родині в с. Єлизаветівці Надеждинської сільради. Після закінчення семи класів школи вона була змушена працювати на будівництві оборонних споруд, оскільки на територію Харківщини прийшли німецькі окупанти.

У грудні 1942 року з Надеждинської сільради на потреби Третього райху були вивезені 14 юнаків та дівчат. Серед них опинилася Ольга Данилівна. Після прибуття дівчина спочатку працювала на текстильній фабриці в місті Бреслау. Одного разу, затримавшись у вихідний день вище зазначеного часу, Ольгу затримала поліція та протримала у в'язниці два тижні, звідки перевела до табору Аушвіц, де їй було витатуювано номер – 49783. Там дівчині довелося на власні

очі побачити, як цілими ешелонами в крематорії спалювали людей, переважно євреїв та мешканців Радянського Союзу. Нелюдські умови та виснажливу працю в цьому вона мала терпіти цілий рік.

Через деякий час з'явилися «покупці» з Австрії і відібрали 450 чоловік для відправлення на завод, де виготовляли порох. Після того, як стало відомо, що наближається кінець війни, усіх працюючих перевели до табору смерті Маутхаузен. Із полону Ольга Данилівна була звільнена американськими військами.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку.

Аналіз свідчень місцевих жителів дає можливість зробити наступні висновки: по перше – свідчення місцевих жителів досить такі уривчасті. Причина – місцеві жителі (із-за плинності часу) не досить гарно пригадують історії про остарбайтерів, які були депортовані в 1941–1943 рр., до гітлерівської Німеччини. Багато із свідків або померли, або виїхали з Близнюківського району. Тому розповіді про остарбайтерів досить короткі. У деяких випадках розповіді незакінчені із-за того, що свідки не в змозі пригадати ті події; по-друге – у розповідях про остарбайтерів червеною лінією простежується думка про примусову депортацію жителів Близнюківщини до нацистської Німеччини; по-третє – із розповідей місцевих жителів ми дізнаємося про важкі умови транспортування депортованих до Третього райху; про їхні антилюдські умови праці, повсякденного життя остарбайтерів під час їхнього примусового перебування в німецькій неволі.

Незважаючи на неповні відомості, розповіді місцевих жителів є суттєвим джерелом для науковців у вивченні історії остарбайтерів не тільки з Близнюківщини, не тільки з Харківщини, а і в цілому з України. Саме такі розповіді дають можливість закрити численні пробли в вивченні історії Другої світової війни – самої найтрагічної воєнної події в історії людства, а саме у вивченні теми «Діяльність нацистської окупаційної влади в сфері трудових ресурсів на Харківщині в 1941–1943 рр.». Перспектива подальшого дослідження вбачаю в більш широкому залученні документів вітчизняних і закордонних архівів, неопублікованих матеріалів фондів краєзнавчих музеїв, бібліотек, спогадів колишніх примусових робітників, їх родичів.

Список літератури:

1. Азарх І. Деякі аспекти побутування сільського населення на окупованій німцями території. *Сторінки воєнної історії України* : зб. наук. статей / НАН України. Інститут історії України. Київ, 2012. Вип. 15. С. 51–60.
2. Гандрабура Н.Я. Село генеральної округи «Дніпропетровськ» (1941–1944 рр.): визиск, виснаження та наслідки.: дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Миколаїв. національний університет ім. В.О. Сухомлинського. Миколаїв, 2017. 263 с.
3. Гончаренко О.М., Куницький М.П., Лисенко О.С. Система органів місцевого управління на території райхскомісаріату «Україна» та «військової зони». 1941–1944 рр. НАН України. Ін-т історії України. Київ, 2014. 151 с.
4. Грінченко Г.Г. Українські остарбайтери в системі примусової праці Третього райху: проблеми історичної пам'яті.: дис. ... д-ра наук: 07.00.06 / ВНЗ: Інститут історії України. Київ, 2011. 449 с.
5. Меляков А.В. Масові джерела з історії депортації цивільного населення Харківщини до Німеччини в період 1941–1943 рр.: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06 / Харківський національний ун-т ім. В.Н. Каразіна. Харків, 2002. 205 с.
6. Перехрест О.Г. Українське село в 1941–1945 рр: економічне та соціальне становище : монографія. Черкаси : ЧНУ імені Б. Хмельницького, 2011. 668 с.
7. Полуда В.А. Становище військовополонених у нацистських таборах на території рейхскомісаріату «Україна» та в зоні німецької військової адміністрації (1941–1944 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / НДІ українознавства. Київ, 2017. 241 с.

8. Мюллер Н. Вермахт и оккупация (1941–1944) [Текст] / Норберт Мюллер. Москва, 1974. 386 с.
9. Салата А.А. Формирование немецкого информационного пространства в рейхскомиссариате «Украина» и в зоне военной администрации (июнь 1941–1944 гг.) : монография. Донецк : Норд-Пресс, 2010. 361 с.
10. Спогади місцевих жителів про оstarбайтерів з Близнюківщини. Матеріали зібрані влітку 2019 р. / Особистий фонд документів і матеріалів Скрипниченко Ю.Ф. Харків. 2019.

References:

1. Azarkh I. (2012). Deiaki aspekty pobutuvannia silskoho naselennia na okupovanii nimtsiamy terytorii [Some aspects of population's life in the territory occupied by the Germans]. *Storinky voiennoi istorii Ukrainy*, 15, 51–60. (in Ukrainian)
2. Handrabura N.Ya. (2017). Selo heneralnoi okruhy «Dnipropetrovsk» (1941–1944 rr.): vyzyshk, vysnazhennia ta naslidky. [Village of the general district «Dnipropetrovsk» (1941–1944): visit, exhaustion and consequences]: (Candidate's thesis). Mykolaiv. (in Ukrainian)
3. Honcharenko O.M., Kunytskyi M.P., Lysenko O.Ie. (2014). Systema orhaniv mistsevoho upravlinnia na terytorii raikhskomisariatu «Ukraina» ta «viiskovoi zony» 1941–1944 rr. [The system of local government bodies on the territory of the regional assembly «Ukraine» and «military zone». 1941–1944]. National Academy of Sciences of Ukraine. Ukrainian Institute of History, 151. (in Ukrainian)
4. Hrinchenko H.H. (2011). Ukrainski ostarbaytery v systemi prymusovoi pratsi Tretoho raikhu: problemy istorychnoi pamiaty [Ukrainian Ostarbayteri in the systems of the Primus Concerns of the Third Reich: Historical Memories.] : Dys... d-ra nauk: (Candidate' thesis). Kyiv. (in Ukrainian)
5. Meliakov Anton Volodymyrovych. (2002). Masovi dzherela z istorii deportatsii tsyvilnoho naselennia Kharkivshchyny do Nimechchyny v period 1941–1943 rr. [Massive sources on the history of the deportation of the civilian population of the Kharkiv region to Germany in the period 1941–1943]. (Candidate's thesis). Kharkiv. (in Ukrainian)
6. Perekhrest O.H. (2011). Ukrainske selo v 1941–1945 rr: ekonomichne ta sotsialne stanovyshche. [Ukrainian village in 1941–1945: economic and social situation.] National Academy of Sciences of Ukraine. Ukrainian Institute of History. 668. (in Ukrainian)
7. Poluda V.A. (2017). Stanovyshche viiskovopolonenykh u natsystskykh taborakh na terytorii reikhskomisariatu «Ukraina» ta v zoni nimetskoi viiskovoi administratsii (1941–1944 rr.). [The status of prisoners of war in Nazi camps on the territory of the Reichscommissariat «Ukraine» and in the zone of the German military administration (1941–1944)]: (Candidate's thesis). Kyiv. (in Ukrainian)
8. Miuller N. (1974). Vermakht i okkupatsiya (1941–1944). Moscow. (in Russian)
9. Salata A.A. (2010). Formyrovanye nemetskoho informatsyonnoho prostranstva v reikhskomysaryate «Ukraina» y v zone voennoi admynystratsyy (yiun 1941–1944 hh.). Donetsk: Nord-Press. (in Russian)
10. Memoirs of local residents about Ostarbeiter from the Bliznyuk region. Materials collected in the summer of 2019 / Personal fund of documents and materials Skrypnychenko Yu.F. Kharkiv. (in Russian)

СОЦІОЛОГІЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-7-71-5>

УДК 351.85

Ларін О.В.

Національна академія державного управління
при Президенті України

ДАНІ ДЕРЖАВНОЇ СТАТИСТИКИ ТА МАТЕРІАЛИ СОЦІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ГУМАНІТАРНОЮ СФЕРОЮ УКРАЇНИ

Анотація. Розвиток держави в умовах сьогодення характеризується динамічними соціально-економічними, політичними та культурними змінами, тому пошук дієвих інструментів налагодження взаємозв'язків між державою та громадянами (у тому числі особами без громадянства), суб'єктами господарювання та суспільством у цілому є нагальним питанням сучасної політики. Створення нових та оптимізація вже діючих шляхів для діалогу забезпечить можливість створення умов для впровадження публічного управління з позиції дієвості та практичності, оперативності й відкритості. Взаємна відповідальність за прийняті рішення та водночас відповідальність один перед одним є метою розвитку сучасних суспільств. У статті розкрито сутність впливу інформаційних технологій активізації діалогу між державою й суспільством, посилення дієвості публічного управління в гуманітарній сфері.

Ключові слова: публічне управління, гуманітарна сфера, інформаційні технології, освіта, культура, мова.

Larin Oleksii

National Academy for Public Administration
under the President of Ukraine

STATISTICAL DATA AND MATERIALS OF SOCIOLOGICAL RESEARCH AS THE INSTRUMENT OF PUBLIC GOVERNANCE OF THE HUMANITARIAN SPHERE OF UKRAINE

Summary. The development of the state in today's conditions is characterized by dynamic socio-economic, political and cultural changes; therefore, the search for effective instruments for establishing the relations between the state and citizens (including stateless persons), business entities and society as a whole is a pressing issue of modern politics. Creating new and optimizing already existing ways for dialogue will provide the opportunity to create conditions for the implementation of public administration from the standpoint of efficiency and practicality, efficiency and openness. Optimization of the information field and sources of information is a prerequisite for activating the dialogue. Consequently, the expansion of the information space and the creation of new ways of obtaining information is a topical issue in the implementation of information technology in the field of management activities, which is a means of interaction between authorities and society. The introduction of information technology in the public domain will ensure that it is oriented towards the person and his needs through open and accessible dialogue and interaction between public authorities and society. For effective management, it is necessary to have clear information about the state of the industry at the time of each stage of decision-making and to receive timely information on its state after its implementation for the assessment of efficiency. One of the most important sources of information for public administration in the humanitarian sphere is the data of state statistics and materials of sociological research. The branches of the humanitarian sphere require the most complete filling of the information field for the possibility of existence in a competitive environment. Consumers of the services of institutions, enterprises and organizations of each of the industries evaluate them according to the ratings of social studies, surveys and statistics on the results of the final assessments, the authority of institutions and individual figures, visits ratings, exchange of funds, etc. The article reveals the essence of the influence of information technologies on the intensification of dialogue between the state and society, and the strengthening of the effectiveness of public administration in the humanitarian sphere.

Keywords: public administration, humanitarian sphere, information technologies, education, culture, language.

Постановка проблеми. Дієвість публічного управління в гуманітарній сфері безпосередньо залежить від налагодження діалогу між органами влади, організаціями та об'єднаннями громадян й окремими громадянами. Для активізації діалогу необхідною умовою є оптимізація інформаційного поля та джерел отримання інформації.

Отже, розширення інформаційного простору та створення нових шляхів отримання інформації є актуальним питанням щодо впровадження

інформаційних технологій у сферу управлінської діяльності, що є засобом взаємодії органів влади та суспільства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Значну увагу цьому питанню присвячували такі вчені як В. Дрешпак, О. Карпенко, Т. Крушельницька, О. Кукарін, О. Луганський, Ю. Нестеряк, П. Орлов, В. Садовенко, С. Соловйов, О. Твердохліб, С. Телешун, П. Шпига та ін.

Виділення раніше невирішених проблем. Взаємодія органів публічної влади та суспіль-

ства відбувається завдяки чітко організованому інформаційному простору. Таким чином, вільний доступ до статистичних даних та матеріалів соціологічних досліджень надає можливість проведення об'єктивного аналізу дієвості впровадження публічного управління в гуманітарній сфері України.

Метою дослідження є розкриття ролі інформаційних технологій як інструментів, за допомогою яких забезпечується здійснення публічного управління в гуманітарній сфері.

Виклад основного матеріалу. Для дієвого управління необхідно мати чітку інформацію про стан галузі на момент кожного з етапів прийняття рішення та вчасно отримувати дані щодо її стану після його реалізації для оцінки ефективності.

Одними з найважливіших джерел інформації для публічного управління гуманітарною сферою є дані державної статистики та матеріали соціологічних досліджень.

Державна статистика – централізована система збирання, опрацювання, аналізу, поширення, збереження, захисту та використання статистичної інформації.

Статистична інформація, отримана на підставі проведених органами державної статистики статистичних спостережень, існує у вигляді первинних даних щодо респондентів, статистичних даних, що пройшли одну чи декілька стадій опрацювання та накопичені на паперових, магнітних та інших носіях або в електронному вигляді, а також аналітичних матеріалів, підготовлених на підставі цих даних.

Статистичною інформацією є також дані банківської, фінансової і митної статистики, статистики платіжного балансу тощо, які складаються на підставі адміністративних даних, отриманих Національним банком України та спеціально уповноваженими державними органами (крім органів державної статистики) відповідно до їх компетенції [13].

Соціологічне дослідження — це вид систематичної пізнавальної діяльності, спрямованої на вивчення поведінки людей, груп, відносин, процесів соціальної взаємодії у різних сферах життєдіяльності суспільства та отримання нової інформації, виявлення закономірностей суспільного життя на основі соціологічних теорій, методів і процедур.

Одиницями вивчення при цьому стають люди, їх дії, речі, тексти, властивості яких потрібно зафіксувати, обчислити й проаналізувати.

Результати соціологічних досліджень можуть бути викладені в різних формах.

Дослідження може завершуватися збиранням певної соціологічної інформації, яка сама собою є багатим джерелом відомостей про соціальні явища, процеси.

Для розв'язування конкретних завдань можуть розроблятися практичні пропозиції щодо застосування нових форм організації, управління тощо.

Найбільш авторитетними організаціями у сфері проведення соціологічних досліджень є, зокрема Центр соціальних та маркетингових досліджень «Socis», соціологічна група «Рейтинг», Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Ку-

черіва, Центр Разумкова, Київський міжнародний інститут соціології.

Для аналізу рівня поширеності інформації та реакції на неї у вигляді «лайків» чи кількості переглядів все більшої популярності набирає онлайн сервіс «Semantrum», що проводить медіа-аналіз телебачення, радіо, друкованих видань, інтернет-ЗМІ, соціальних мереж, форумів та ін.

Зважаючи на те, що гуманітарна сфера настільки широка, наскільки широкі її галузі, для розгляду ролі інформаційних технологій як інструментів, за допомогою яких забезпечується здійснення ефективного публічного управління, обмежимося напрямками освіти, культури та мови.

Освіта

Статистика освіти висвітлює стан основних елементів системи освіти на всіх її рівнях і охоплює: мережу закладів освіти; контингенти здобувачів освіти та їх рух (в тому числі прийом, випуск); працевлаштування випускників закладів професійної освіти; персонал закладів освіти, включаючи кадри вихователів і викладачів; матеріально-технічну базу закладів освіти, їх фінансування тощо.

Демографічна та соціальна статистика, до якої належить сфера освіти, включає показники щодо кількості навчальних закладів, кількості вихователів/викладачів, кількості вихованців/учнів/студентів/аспірантів/докторантів, показники прийому, випуску, мов виховання/навчання, матеріально-технічної бази та відносні показники кількості здобувачів освіти на одного викладача, охоплення навчальними ступенями осіб відповідної вікової групи, показники гендерного паритету, якості навчання через показники успішності – результати зовнішнього незалежного оцінювання (ЗНО), кількість успішно складених іспитів тощо.

В галузі освіти функції збору статистичних даних покладені на державну наукову установу «Інститут освітньої аналітики» Міністерства освіти і науки України.

Інститут забезпечив розробку концепції та технічних вимог для створення інформаційної системи збору та аналізу фінансових та статистичних даних діяльності закладів освіти – інформаційно-телекомунікаційної системи «Державна інформаційна система освіти». Це структурований, логічно завершений організаційно-технологічний комплекс серверних, програмних та автоматизованих систем, інтерфейсів сполучення комп'ютерних програм з базами даних, взаємопов'язаних в єдиному процесі управління освітніми структурами всіх рівнів підпорядкування – від загальноосвітніх навчальних закладів до органів управління освітою.

Джерелами формування даних у системі передбачаються матеріали закладів вищої освіти, та зокрема, такі, що знаходяться в єдиній державній електронній базі з питань освіти, єдиній інформаційній системі «Наука в університетах», автоматизованій системі Державної казначейської служби України «Є-Звітність» [1, с. 61].

Окрім того, ДНУ «Інститут освітньої аналітики» є однією з основних інституцій, що долучені до організації та проведення загальнодержавного моніторингового дослідження якості початко-

вої освіти, яке розпочалось напередодні запровадження в Україні Концепції «Нова українська школа» у квітні 2017 року [12, с. 103].

Для аналізу концепції «Нова українська школа» також використовувались результати дослідження, проведеного за допомогою ресурсу Semantrum, які свідчать про позитивну оцінку концепції нової української школи в медіа та соцмережах [10].

Щороку проводяться соціологічні дослідження з метою вивчення рівня підтримки вступу до вищих навчальних закладів за результатами складання зовнішнього незалежного оцінювання, що проводиться українським центром оцінювання якості освіти.

Так, за даними соціологічного дослідження групи «Рейтинг» – «Динаміка ставлення українців до ЗНО» та даними Фонду «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» – «Освіта в Україні» відмічено зростання відсотку позитивного сприйняття зовнішнього незалежного оцінювання респондентами.

Соціологічні опитування показують переваги та недоліки предмету дослідження. На думку опитаних, найбільшими перевагами ЗНО є об'єктивність оцінювання за рахунок виключення людського фактору, подолання корупції при вступі до закладів та забезпечення рівного доступу до вищої освіти незалежно від матеріальних можливостей абітурієнта. В той же час, серед найбільших недоліків ЗНО опитані відзначають складність та недосконалість тестів, необхідність у додатковому навчанні та часті зміни тестів [5].

У жовтні 2013 р., грудні 2014 р., 2015 р. та 2016 р. фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва проводив опитування на тему «Вища освіта в умовах реформи: зміни громадської думки». За його результатами, до основних проблем віднесено: завищеної вартості навчання, необхідності збереження заочної форми навчання; першочерговими кроками для покращення якості освіти мають бути: боротьба з усіма проявами корупції і нечесності у ВНЗ, стимулювання наукової діяльності у вишах, підвищення оплати праці викладачів, налагодження співпраці з кращими світовими університетами та більше пов'язувати викладання з потребами майбутньої професії [3].

Культура

Функціонування закладів поширення інформації, культури, мистецтва викликає необхідність статистичного дослідження показників діяльності цих закладів як одного з індикаторів соціально-економічного розвитку країни.

До основних завдань статистичних досліджень сфери культури, мистецтва та відпочинку, а також сфери інформаційно-обчислювальної діяльності належить вивчення:

- 1) обсягів асортименту й умов надання послуг;
- 2) особливостей попиту та споживання послуг у розрізі окремих соціальних груп і регіонів, вплив на ці особливості окремих факторів;
- 3) можливостей одержання послуг (інформаційних продуктів), зокрема на платній основі, різними соціальними групами населення;
- 4) інформаційного змісту послуг (інформаційних продуктів) з метою виявлення їх впливу на по-

гляди, настрої, поведінку людей та на соціально-економічні процеси в цілому;

5) стану й діяльності одиниць господарювання сфери культури, мистецтва та відпочинку, а також сфери інформаційно-обчислювальної діяльності.

Джерелом інформації є статистична звітність установ та організацій сфери культури, дані вибіркового обстеження умов життя домогосподарств, які щороку проводяться Держкомстатом України.

Статистичні показники за сферами культурної діяльності можуть бути використані для оцінки якості функціонування установ і організацій, які надають населенню послуги у галузі культури, мистецтва, інформації, відпочинку, базуючись на взаємозв'язку динаміки окремих показників. У статистиці для досягнення такої цілі застосовується метод побудови соціально-економічної нормалі – теоретично обґрунтоване оптимальне співвідношення темпів зміни показників системи обслуговування населення щодо послуг культури, мистецтва, інформації, відпочинку, яке забезпечує гармонійний розвиток і стабільну якість роботи даної системи в країні.

Аналіз динаміки показників забезпечення населення послугами культури на підставі порівняння з нормаллю є своєрідним орієнтиром щодо підвищення якості обслуговування населення в цій сфері [9].

З метою отримання даних стосовно реального стану галузі культури на місцевому рівні, аналіз яких дасть змогу об'єктивно визначити перспективні цілі та пріоритети розвитку галузі культури в Україні, котрі відповідатимуть реальним потребам громадян регулярно проводяться соціологічні дослідження.

Так, ГО «Культурна Асамблея» за участю дослідницького центру Factum Group Ukraine та за підтримки Українського культурного фонду на замовлення Гільдії незалежних театрів України провела комплексне дослідження стану театральної галузі в Україні.

За результатами дослідження визначено стан та проблематику театру, а також розроблено пропозиції щодо розвитку цього напрямку галузі культури:

- в країні сьогодні функціонує понад 300 театрів різних форм власності (державні та приватні), понад 100 з них – в Києві;
- діапазон доходів українських театрів коливається у межах від кількох сотень тисяч до десятків мільйонів гривень. Державні театри (національні, обласні, муніципальні) отримують до 80% – 90% надходжень від державного бюджету відповідного рівня, в той же час приватні театри практично не мають можливості отримувати фінансову підтримку від держави: досі не впроваджений механізм рівного доступу до бюджетних коштів для всіх гравців культурного поля;
- запорукою розвитку театрів дослідники вбачають впровадження послідовної державної культурної політики в театральному секторі, введення в театрах сучасного менеджменту з маркетингом в основі, створення умов для фінансової підтримки сектору як державними організаціями і фондами, так і приватними спонсорами і меценатами, а також органічну взаємодію всіх учасників процесу.

Дослідники зауважили, що для подальшого розвитку галузі важливо запровадити такі зміни:

- надати суб'єктам театральної справи рівний доступ до бюджетів різних рівнів;

- змінити законодавство про грантову підтримку;

- погодити дію «Закону про меценатство» та податкового кодексу, лібералізувати податкове законодавство: податкові канікули, 0% ПДВ, до 10% на доходи.

Окрім того, було зазначено, що допомогти ефективнішому розвитку галузі могли б розширення грантових інвестицій в творчі, креативні проекти; удосконалення контрактної системи і системи оплати праці; започаткування програми створення мистецьких кластерів у великих містах [2].

В інформаційній сфері восени 2018 року проводились дослідження соціологічною компанією InMind на замовлення Міжнародної громадської організації Internews [14] та Київським міжнародним інститутом соціології на замовлення ГО «Детектор медіа» [15] результатами яких є:

- рівень довіри громадян України до національних і регіональних ЗМІ зростає (61% респондентів довіряє телебаченню, 58% – інтернет-ЗМІ), радіо – 33%, аудиторія друкованих ЗМІ зменшується (ім довіряє 39% учасників дослідження);

- рівень довіри до російського телебачення, радіо та преси знизився якщо порівняти з показником минулого року. Основними причинами недовіри до медіа є недостовірність інформації та односторонність її подачі.

- 35% опитаних вважали, що в Україні відбувається наступ на свободу слова (цей відсоток дещо збільшився з лютого), 30% – притримувались протилежної думки, що в Україні занадто багато прокремлівських пропагандистських ЗМІ, а держава й суспільство на це слабо реагують (раніше було 33%);

- майже 50% опитаних вважають, що заборона російських телеканалів в Україні є помилкою й призводить лише до обмеження прав громадян (у лютому таких було 44%), тоді як притримувались протилежної думки і вважає, що заборона російських телеканалів в Україні є необхідним кроком для захисту держави;

- 27% учасників дослідження притримувались думки, що заборона гастролей окремих артистів і російських фільмів в Україні є необхідним кроком для захисту держави, тоді як 57% респондентів вважали, що така заборона є помилкою й обмежує права громадян;

- приблизно 28% українців погоджуються з думкою, про те, що заборона російських соцмереж є необхідним кроком для захисту держави. Протилежної точки зору, що заборона російських соцмереж є помилкою й призводить лише до обмеження прав громадян притримуються близько 46% опитаних;

- у питанні про доцільність введення квот на українську мову на радіо і ТБ учасники дослідження розподілилися приблизно навпіл: 37% вважають це доцільним, 40% – ні.

Відвідування бібліотек громадянами України досліджувалось у вересні 2018 року Київським міжнародним інститутом соціології в межах про-

екту «Стан та перспективи розвитку соціокультурної інфраструктури в об'єднаних територіальних громадах». На жаль, більшість дорослого населення України (60%) не читали жодних книжок (електронних або друкованих) і не відвідували ані бібліотеку, ані книгарню [4].

Також, бібліотеки, музеї та виставки постійно проводять власні опитування, на основі результатів яких, розробляються заходи, спрямовані на вдосконалення роботи з аудиторією відвідувачів, оновлення фондів, обміну експозиціями з іншими музеями тощо.

Мова

Питання статусу української мови та мов національних меншин в Україні завжди було спекулятивним для представників політичних сил й використовувалось задля підвищення рейтингів більше ніж для дійсного задоволення потреб населення.

Для ареалу поширення та використання української мови й мов національних меншин використовуються статистичні показники за напрямками: частка шкіл з українською мовою навчання, статистика україномовного кінопрокату, частка україномовного теле- та радіоефіру, частка україномовних сайтів серед найпопулярніших.

У 2018 році позиції української мови зміцнилися в галузі освіти, на радіо й телебаченні. Частка учнів, що навчаються російською, знизилася за останній рік з 9 до 8%. Книговидавання українською мовою на 1–2% перевищує минулорічні показники, але періодичні видання залишаються переважно російськомовними. За підсумками моніторингу радіоефіру: загальнонаціональні радіостанції в середньому транслюють 54% українських пісень, а місцеві й регіональні – 48%. Це при мінімально визначеній законом квоті у 30%. Також зріс обсяг передач на радіостанціях державною мовою: в ефірі загальнонаціональних радіостанцій – до 84%, а регіональних та місцевих – до 92%. Мовний аналіз контенту на телебаченні є надзвичайно складним, так як для досягнення частки у 75%, встановленої законом, використовують прогалини в ньому, які дозволяють вважати виразно двомовні програми як україномовні. А під час моніторингу враховувався реальний час україномовних, російськомовних і двомовних програм.

Проте в інших сферах суспільного життя, у тому числі сфері послуг (включно з інтернет-послугами), друкованих медіа тощо, позиції української мови значно слабші [16].

Використання української мови у побуті, діловому спілкуванні підприємств та організацій недержавної форми власності можна оцінити виключно методами соціологічних досліджень. Так у березні 2019 року було проведено опитування Міжнародного інституту соціології, відповідно до якого 46% українців зі своїми найближчими родичами (батьки, бабусі і дідусі, рідні брати і сестри) розмовляють переважно або тільки українською мовою (понад 32% з цього числа розмовляють тільки українською). Переважно або тільки російською мовою розмовляють 28,1% українців (15,8% розмовляють тільки російською мовою). Ще 24,9% українців у рівній мірі розмовляють українською і російською мовами.

За даними дослідження, за останні 20 років з 46% до 29,9% знизилася частка тих, хто вважає,

що російську мову потрібно вивчати в такому ж обсязі, що і українську мову [7].

Висновки і пропозиції. Отже, публічне управління в гуманітарній сфері повинно мати людиноцентричний характер разом із спрямованістю на задоволення суспільних інтересів щодо розбудови розвиненої соціально-орієнтованої держави.

Впровадження інформаційних технологій у публічну сферу забезпечить орієнтованість на людину та її потреби, шляхом відкритого та доступного діалогу й взаємодії між органами державної влади та суспільством, що сформує та створить модель ефективного управління.

Галузі гуманітарної сфери потребують широкого наповнення інформаційного поля для можливості існування в конкурентних умовах. Так,

споживачі послуг закладів, підприємств та організацій галузі освіти оцінюють їх за рейтингами соціальних досліджень, опитувань та статистичними показниками щодо результатів підсумкових оцінювань.

Об'єкти галузі культури безпосередньо залежать від якісно функціонуючих інструментів інформаційного забезпечення, через які відбувається формування авторитету закладів та окремих діячів сфери культури, рейтингів відвідувань, обмін фондами тощо.

Подальші наукові розвідки пов'язуємо з розробленням механізмів моніторингу ефективності управлінських процесів за ключовими показниками кожної з її визначальних складових та інформаційних технологій у сфері державного управління.

Список літератури:

1. Актуальні питання реформування освіти в Україні / В.С. Бахрушин, М.В. Вербовий, В.В. Гапон, О.О. Герасименко та ін.: за заг. ред. С.Л. Лондара. Київ: ДНУ «Інститут освітньої аналітики», 2018 р. 246 с.
2. Аналітично-соціологічне дослідження Український театр: шлях до себе Здобутки. Виклики. Проблеми / Васильєв С.Г., Чужинова І.Ю., Соколенко Н.О., Салата О.О., Тукалевська О.О., Жила В.В. Київ: Гільдія незалежних театрів України, 2018 р. URL: <https://nstdu.com.ua/publication/ukrayinskiy-teatr-shlyah-do-sebe-doslidzhennya-stanu-teatralnoyi-galuzi-v-ukrayini/> (дата звернення: 24.05.2019).
3. Вища освіта в умовах реформи: зміни громадської думки / Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. Київ, 2017 р. URL: https://dif.org.ua/article/vishcha-osvita-v-umovakh-reformi-zmini-gromadskoi-dumki_2016 (дата звернення: 24.05.2019).
4. Деякі аспекти культурних практик і культурної інфраструктури України сфери / Київський міжнародний інститут соціології. Київ, 2019 р. URL: <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=834&page=1> (дата звернення: 27.05.2019).
5. Динаміка ставлення українців до ЗНО / соціологічна група «Рейтинг». Київ, 2018 р. URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/dinamika_otnosheniya_ukraincev_k_vno_zno.html (дата звернення: 04.06.2019).
6. Дрешпак В. Становлення державної інформаційної політики України: зміст і хронологічні межі основних періодів. Збірник наукових праць «Державне управління та місцеве самоврядування» / Дніпропетровський регіональний інститут державного управління НАДУ при Президентові України. 2013. Вип. 4. С. 3–13.
7. Думки і погляди населення щодо викладання російської мови в україномовних школах і надання непідконтрольних територій Донбасу автономії у складі України / Київський міжнародний інститут соціології. Київ, 2019 р. URL: <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=832&page=1> (дата звернення: 11.06.2019).
8. Карпенко О. Цифрове врядування: імперативи реалізації в Україні. Збірник наукових праць «Актуальні проблеми державного управління» / Одеський регіональний інститут державного управління НАДУ при Президентові України. 2017. Вип. 3. С. 57–61.
9. Конспект лекцій з нормативної навчальної дисципліни циклу природничо-наукової підготовки «Соціальна статистика» / Укл. В.Г. Гадецький. Донецьк: ДонНТУ, 2014. 84 с.
10. Константинов М. Реформа освіти в Україні, як одна із складових щасливого Європейського майбутнього країни / Інтернет ресурс «Новини Вінниці». Вінниця, 2017 р. URL: <https://vn.20minut.ua/Vid-Chytachiv/reforma-osviti-v-ukrayini-yak-odna-iz-skladovih-schaslivogo-evropeysko-10642199.html> (дата звернення: 24.05.2019).
11. Крушельницька Т., Пригородова С. Удосконалення системи професійного навчання державних службовців: інноваційно-інформаційний аспект / Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. 2010. Вип. 4. С. 49–57.
12. Освіта в Україні: Базові індикатори, Інформаційно-статистичний бюлетень результатів діяльності галузі освіти у 2017/2018 р. / ДНУ «Інститут освітньої аналітики», 2018 р. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/pova-ukrainianska-shkola/1serpkonf-informatsiyniy-byuleten.pdf> (дата звернення: 27.05.2019).
13. Про державну статистику: Закон України від 17 вересня 1992 р. № 2614-XII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2614-12> (дата звернення: 24.05.2019).
14. Ставлення населення до ЗМІ та споживання різних типів ЗМІ в Україні / соціологічна компанія InMind. Київ, 2018 р. URL: https://internews.in.ua/wp-content/uploads/2018/09/2018-MCS_FULL_UKR.pdf (дата звернення: 04.06.2019).
15. Ставлення українців до політики регулювання інформаційної сфери / Київський міжнародний інститут соціології. Київ, 2018 р. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=797&page=1> (дата звернення: 27.05.2019).
16. Становище української мови / громадський рух «Простір свободи». Київ, 2018 р. URL: <https://uk.etcetera.media/stan-ukrayinskoyi-movi-v-ukrayini-shho-zminilosya-za-2018-rik.html> (дата звернення: 11.06.2019).

References:

1. Bakhrushyn V.Y., Verbovyi M.V., Hapon V.V., Herasymenko O.O. (2018). Aktualni pytannia reformuvannia osvity v Ukraini [Actual Issues of Reforming Education in Ukraine] (eds. S.L. Londra). Kyiv: State Scientific Institution «Institute of educational analytics». (in Ukrainian)
2. Vasyliiev S., Chuzhynova I., Sokolenko N., Salata O., Tukalevska O., Zhyla V. (2018). Analitychno-sotsiologichne doslidzhennia Ukrainyskyi teatr: shliakh do sebe Zdobutky. Vykylyky. Problemy [Analytical and sociological research Ukrainian theater: the way to achieve. Achievements. Challenges. Problems]. Kyiv: Guild of independent theaters. Available at: <https://nstdu.com.ua/publication/ukrayinskiy-teatr-shlyah-do-sebe-doslidzhennya-stanu-teatralnoyi-galuzi-v-ukrayini> (accessed 24.05.2019) (in Ukrainian)

3. Vyscha osvita v umovakh reformy: zminy hromadskoi dumky (2017). [Higher education in conditions of reform: changes in public opinion]. Kyiv: The Ilko Kucheriv democratic initiatives foundation. Available at: https://dif.org.ua/article/vishcha-osvita-v-umovakh-reformi-zmini-gromadskoi-dumki_2016 (accessed 24.05.2019) (in Ukrainian)
4. Deiaki aspekty kulturnykh praktyk i kulturnoi infrastruktury Ukrainy sfery (2019) [Some aspects of cultural practices and cultural infrastructure of Ukraine sphere]. Kyiv: Kyiv international institute of sociology. Available at: <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=834&page=1> (accessed 27.05.2019) (in Ukrainian)
5. Dynamika stavlennia ukrainsiv do ZNO (2018) [Dynamics of the attitude of Ukrainians towards external independent evaluation]. Kyiv: Sociological Group «Rating». Available at: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/dynamika_otnosheniya_ukraincev_k_vno_zno.html (accessed 04.06.2019) (in Ukrainian)
6. Dreshpak V. (2013). Stanovlennia derzhavnoi informatsiinoi polityky Ukrainy: zmist i khronolohichni mezhi osnovnykh periodiv [Formation of the state information policy of Ukraine: content and chronological boundaries of major periods]. Derzhavne upravlinnia ta mistseve samovriaduvannia [Public administration and local government]. Dnipro: Dnipropetrovsk regional Instytut for public Administration, National Academy for Public Administration under the President of Ukraine, vol. 4, pp. 3–13. (in Ukrainian)
7. Dumky i pohliady naselennia shchodo vykladannia rosiiskoi movy v ukrainomovnykh shkolakh i nadannia nepidkontrolnym terytoriiam Donbasu avtonomii u skladі Ukrainy (2019) [Thoughts and views of the population on teaching Russian in Ukrainian-language schools and granting non-controlled territories of the Donbas autonomy as part of Ukraine]. Kyiv: Kyiv international institute of sociology. Available at: <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=832&page=1> (accessed 11.06.2019) (in Ukrainian)
8. Karpenko O. (2017). Tsyfrove vriaduvannia: imperatyvy realizatsii v Ukraini [Digital Governance: Implementation Imperatives in Ukraine]. Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia [Actual problems of public administration]. Odessa: Odessa regional Instytut for public Administration, National Academy for Public Administration under the President of Ukraine, vol. 3, pp. 57–61. (in Ukrainian)
9. Konspekt lektsii z normatyvnoi navchalnoi dystsypliny tsykladu pryrodnycho-naukovoї pidhotovky «Sotsialna statystyka» (2014) [Synopsis of lectures on normative discipline of the cycle of natural science training "Social Statistics"] (eds. V. Hadetskyi). Donetsk: Donetsk National Technical University. (in Ukrainian)
10. Konstantynov M. (2017). Reforma osvity v Ukraini, yak odna iz skladovykh shchaslyvoho Yevropeiskoho maibutnoho krainy [The reform of education in Ukraine, as one of the components of a happy European future of the country]. Vinnytsia: Vinnytsia news. Available at: <https://vn.20minut.ua/Vid-Chytachiv/reforma-osviti-v-ukrayini-yak-odna-iz-skladovykh-schaslyvoho-evropeysko-10642199.html> (accessed 24.05.2019) (in Ukrainian)
11. Krushelnytska T., Pryhorodova S. (2010). Udoshkonalennia systemy profesiinoho navchannia derzhavnykh sluzhbovtziv: innovatsiino-informatsiinyi aspekt [Improvement of the system of professional training of civil servants: innovation and information aspect]. Kyiv: National Academy for Public Administration under the President of Ukraine, vol. 4, pp. 49–57. (in Ukrainian)
12. Osvita v Ukraini: Bazovi indykatory, Informatsiino-statystychnyi biuleten rezultativ diialnosti haluzi osvity u 2017/2018 r. (2018) [Education in Ukraine: Basic Indicators, Information and Statistical Bulletin of the Results of the Education Industry in 2017/2018 yy.]. Kyiv: State Scientific Institution «Institute of educational analytics». Available at: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/nova-ukrainska-shkola/1serpkonf-informatsiyniy-byuleten.pdf> (accessed 27.05.2019) (in Ukrainian)
13. Pro derzhavnu statystyku: Zakon Ukrainy vid 17 veresnia 1992 r. № 2614-XII (1992) [About state statistics: Law of Ukraine, 17.09.1992 № 2614-XII]. Kyiv: Verkhovna Rada of Ukraine. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2614-12> (accessed 24.05.2019) (in Ukrainian)
14. Stavlennia naselennia do ZMI ta spozhyvannia riznykh typiv ZMI v Ukraini (2018) [The attitude of the population towards the media and the consumption of different types of media in Ukraine]. Kyiv: sociological company «InMind». Available at: https://internews.in.ua/wp-content/uploads/2018/09/2018-MCS_FULL_UKR.pdf (accessed 04.06.2019) (in Ukrainian)
15. Stavlennia ukrainsiv do polityky rehuliuвання informatsiinoi sfery (2018) [Attitude of Ukrainians to the policy of regulating the information sphere]. Kyiv: Kyiv international institute of sociology. Available at: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=797&page=1> (accessed 27.05.2019) (in Ukrainian)
16. Stanovyshche ukrainskoi movy (2018) [The state of the Ukrainian language]. Kyiv: public movement "Space of freedom". Available at: <https://uk.etcetera.media/stan-ukrayinskoyi-movi-v-ukrayini-shho-zminilosya-za-2018-rik.html> (accessed 11.06.2019) (in Ukrainian)

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-7-71-6>

УДК 159.9:316.6

Душкевич М.М., Глущенко М.О.

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

ОСОБЛИВОСТІ Я-КОНЦЕПЦІЇ ОСОБИСТОСТІ, ЯКА ПЕРЕЖИЛА ІНЦЕСТ

Анотація. У статті проаналізовано проблему дослідження феномену інцесту з точки зору різних підходів, розглянуто сучасний стан психологічних досліджень Я-концепції особи, яка пережила інцест. Визначено пріоритетні напрямки психологічних досліджень проблематики інцестуозності. Запропоновано методики для дослідження, теоретично описано, емпірично перевірено та статистично визначено особливості Я-концепції особи з травмою інцесту. Виявлено специфіку механізмів психологічного захисту, факторів психологічної суверенності особистості, впливу травмуючої події, функціонування дезадаптивних схем досліджуваних. Зроблено висновок про необхідність подальшого вивчення структури особистості, яка пережила інцест, визначення соціально-психологічних чинників, що впливають на функціонування особистості з травмою інцесту.

Ключові слова: інцест, Я-концепція, суверенність фізичного тіла, депривованість, покинутість.

Dushkevych Maryana, Hlushchenko Mykyta

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

SELF-CONCEPT SPECIFICS OF PERSONALITY THAT EXPERIENCED INCEST

Summary. The research problem of the incest phenomenon from different approaches point of view is analyzed in an article. Today's condition of psychological research on the self-concept of the individuals who survived the incest is considered. Incest problem have to be researched in psychological science considering different levels of personality functioning. Priority directions of psychological research on incest problem and importance of physical and psychological incest terms disclosure are defined by authors of an article. Various kinds and forms of incest differentiation as an important task is raised; comparison of differences in positive self-concept and self-concept of the individuals who survived the incest; definition of self-concept structure of individuals with incest trauma. Research methodology to assess the impact of a traumatic event, assessment of individuals psychological sovereignty, detection method of disadaptive schemes and mechanisms of psychological protection in studied individuals are offered. Incest problems research demand is proved. Self-concept of individuals with incest trauma peculiarities have been described theoretically, empirically verified and statistically determined. Determined that the development level of emotional deprivation, abandonment, social exclusion, vulnerability, submissiveness, deficiency/shame in persons who have incest trauma statistically higher than those who did not experience this event. Difference in the level of development of grandness is observed where the values obtained are statistically higher with individuals who have no history of an incest injury. It has been proved that psychotherapy is important for people with an incest trauma, it optimises self-concept. As a contravert the mechanism of denial is leading in individuals who have not experienced an incest. Further studies of the personality structure with incest injury and research of socio-psychological factors influencing the functioning of an individual with an incest injury is required for useage of the acquired knowledge in psychological practice. Description of self-concept structure of personality with incest trauma can be used by psychologists, psychotherapists in practical work and also in the process of professional training of students-psychologists.

Keywords: incest, self-concept, sovereignty of the physical body, deprivation, abandonment.

Постановка проблеми. Враховуючи зростання попиту на психологічні послуги актуальним стає питання про роботу психолога з кризовими категоріями населення, які переживають різноманітні травматичні події.

Необхідною умовою надання професійних психологічних послуг є розуміння психологом, психотерапевтом внутрішньої феноменології клієнта. Особливо актуальним це є для клієнтів, які пережили фізичне, сексуальне та психологічне насилья. Важливим тут є не тільки розуміння сутності і механізму дії схеми насилья, але й того, які структури Я-концепції могли бути порушеними при аб'юзі.

Дослідження проблеми інцесту є складною категоріальною проблемою, оскільки найчастіше виникнення даного феномену зумовлене низкою чинників: дисфункцією сімейної системи загалом; недостатнім усвідомленням клієнтом

рівня травматизації; необхідністю дотримуватися конфіденційності при роботі з клієнтами; розмитістю понять «фізичний» та «психологічний» інцест та ін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідження інцесту та інцестуозних стосунків висвітлювалися у працях представників психодинамічного підходу, таких як: З. Фройд, К. Юнг, Н. Мак-Вільямс, П. Куттер, П. Раком'є, У. Віртц, В. Лейбін, С. Шерков та ін. [3; 11; 13]. Проблема інцесту як ненормативної сімейної кризи розглядали: Н. Оліфірович, І. Малкіна-Пих, В. Меновщиков, Е. Ейдемільер. Психологічні аспекти інцесту вивчалися у працях сучасних психологів та психотерапевтів: Ю. Белькіної, Г. Малейчука, А. Антонової, Т. Леонідової, В. Виноградової. Через призму психосексуального розвитку інцест досліджувався: С. Аврамченко, Л. Старович, Ф. Капріо, Д. Глуговським, Г. Дерягіним та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Попри те, що проблема інцесту здавна розглядалася філософами, антропологами, психологами, правознавцями, на сьогодні, в Україні залишаються недостатньо дослідженими на теоретичному та емпіричному рівнях феноменологія інцесту та його вплив на становлення Я-концепції особистості.

Дослідження даного феномену дозволить: розширити уявлення щодо змісту понять фізичний та психологічний інцест, диференціювати різновиди та форми інцесту; зіставити відмінності між позитивною Я-концепцією та Я-концепцією особистості, яка пережила інцест; емпірично визначити особливості Я-концепції особистості з травмою інцесту.

Мета статті: теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити особливості Я-концепції особистості, яка пережила інцест.

Виклад основного матеріалу. Такі науковці як Р. Кадіров та Ф. Капріо у різний час звертали увагу на те, що інцест як травма, має безпосередні і відтерміновані наслідки. Дослідники співвідносять відтерміновані наслідки сексуальної експлуатації з посттравматичним стресовим розладом у таких характерних симптомах як: повторне проживання травмуючої події, «психічне застигання», яке називають «емоційною анестезією», також простежують схожість вегетативних або когнітивних симптомів [7; 8].

С. Ільїна, погоджуючись з поглядами дослідників Б. Бернштейна та К. Кехілла зазначає, що результатами пережитого в дитинстві сексуального насильства, так званими «відтермінованими ефектами травми», є порушення Я-концепції, емоційна нестійкість, депресивні настрої, сексуальні дисфункції, почуття провини, труднощі в міжособистісних стосунках, ауторуйнівна поведінка та схильність до суїцидальних спроб [6].

Головним наслідком дитячої сексуальної травми сучасний психотерапевт Ю. Белькіна називає втрату базової довіри до себе і світу, сплутаність понять любов та секс; відбувається відторгнення інтимності та сексуального стимулювання, порушується власна сексуальна ідентифікація тощо [1; 11].

Австрійський психоаналітик У. Віртц особливо увагу приділяє феномену порушення фізичних і психологічних кордонів, як наслідок насильства, пережитого в дитинстві, в резуль-

таті якого травматичний досвід хроніфікується і може викликати глибокий розлад особистісної ідентифікації. Вторгнення тягне за собою порушення сприйняття власного тіла, що включає не тільки зміну позитивного ставлення до нього, а й спотворення тілесної експресії, стилю рухів тощо. Психологи зазначають, що першою ознакою, того що в житті людини у стосунках з батьками був інцестуозний контекст – це відраза до дотику батьків у дорослому віці [3; 13].

Емпіричне дослідження Я-концепції особистості, яка пережила інцест проводилось з лютого до березня 2019 року. Для реалізації мети дослідження нами сформовану вибірку, що складалась з двох груп: перша група – експериментальна (ЕГ), – особи, в житті яких була зафіксована травма інцесту (12 досліджуваних) та друга група – контрольна (КГ), випадкового складу та сукупності (40 досліджуваних). Вік досліджуваних – від 21 року і вище. Процедура передбачала заповнення бланків звичайного зразка та електронних, створених за допомогою платформи Google Forms. Досліджуваними експериментальної групи стали клієнти з травмою інцесту, які проходять особисту терапію у одного із психотерапевтів, що працює з даною проблематикою.

Для реалізації завдань емпіричного дослідження, нами використовувались психодіагностичні методики: «Ранні дезадаптивні схеми» (Дж. Янг) [4; 9]; «Шкала оцінки впливу травмуючої події» (М. Горовіц, Н. Вільнер) [10], «Психологічна суверенність особистості» (С. Нартова-Бочавер) [12]; «Індекс життєвого стилю» (Р. Плутчик, Г. Келлерман, та Х. Конт) [2]. Для обробки емпіричних даних використовувалися якісний, кількісний та контент-аналіз, а також статистичний аналіз, за допомогою пакету статистичних програм SPSS, 21.

Для визначення ступеню значимості відмінностей серед досліджуваних змінних між експериментальною та контрольною групами ми використали непараметричний критерій – U-критерій Манна-Уїтні. Аналізу піддавалися різні категорії (табл. 1).

Досліджуючи дезадаптивні когнітивні схеми, що сформувався як наслідок переживання травматичного чи емоційно-деформованого досвіду в ранньому дитячому віці в процесі взаємодії дитини з найближчим оточенням, за допомогою «Методики ранніх дезадаптивних

Таблиця 1

Статистично достовірні показники відмінностей між контрольною та експериментальною групами

Параметр	Середній ранг для ЕГ	Середній ранг для КГ	Значення U-критерію Манна-Уїтні	p-рівень значущості
Емоційна депривованість	34,17	24,20	332,00	0,043
Покинутість	39,83	22,50	400,00	0,001
Соціальна відчуженість	34,38	24,14	334,50	0,040
Дефективність/Сором	36,88	23,39	364,50	0,006
Вразливість	35,04	23,94	342,50	0,025
Покірність	35,46	23,81	347,50	0,019
Грандіозність	17,54	29,19	132,50	0,019
Заперечення	12,88	30,59	76,50	0,001
Психотерапія	39,50	22,60	396,00	0,001
Суверенність фізичного тіла	16,71	29,44	122,5	0,010

схем Дж. Янга», ми виявили певні особливості. За шкалою «Порушення автономії та ефективності», яка включає в себе субшкали: вразливість ($U=342,50$; $p=0,025$), покірність ($U=347,5$; $0,019$), покинутість ($U=400,0$; $p=0,001$) спостерігається статистично виражений показник дезактивованого стану когніцій у досліджуваних з експериментальної групи. Це свідчить про те, що особи експериментальної групи із дезадаптивними схемами цієї категорії мають такі очікування від себе і від світу, які заважають їм діяти ефективно і самостійно, відповідно до їх віку. Ймовірно, коли ці люди були дітьми, батьки оточували їх надмірним піклуванням або, навпаки, зовсім за ними не доглядали, в результаті чого вони частково демонструють залежну поведінку, важко реалізують свої цілі та наміри.

Статистичні відмінності виявлені за шкалою «Порушення зв'язку та відторгнення», яка включає в себе субшкали: емоційна депривованість ($U=332,0$; $p=0,043$), соціальна відчуженість ($U=334,50$; $p=0,040$), дефективність/сором ($U=363,50$; $p=0,006$). Так, показники за даними параметрами переважають у осіб з експериментальної групи. Достовірна різниця може вказувати на те, що людям, в житті яких є травма інцесту, характерна емоційна депривованість, дефективність та сором, очікування жорсткого ставлення, недовіра, соціальне відчуження тощо.

Дослідження встановило відмінності за шкалою «Порушення границь» що стосується грандіозності та почуття зверхності ($U=132,50$; $p=0,019$). Характерно, що особи в яких не зафіксована травма інцесту демонструють вищі показники за названими складовими Я-концепції.

Отже, на основі наведених даних та порівняльного аналізу можна припустити, що особи в анамнезі життя яких є травма інцесту керуються: відчуттям того, що важливі люди будуть холодними та беземоційними з ними; відчувають себе збитковим, неправильним, гріховним, небажаними; ймовірно можуть мати підвищену чутливість до критики. Їм характерне відчуття самотності, ізольованості, інакшості, фундаментальної відмінності від інших, а також того, що ці відмінності будуть перешкоджати інтеграції в будь-які спільноти; страх бути відторгненими та покинутими, особливо близькими людьми.

Аналізуючи отримані результати за методикою «Індекс життєвого стилю» Р. Плутчика, Г. Келлермана, та Х. Конте, варто відзначити, що всі види захисних механізмів досліджуваних основної та контрольної груп знаходяться на одному рівні напруження з різницею у 5% на користь контрольної групи. Загальна напруга всіх механізмів психологічного захисту психіки є нормованою в обох групах.

Виявлено та статистично доведено, що експериментальна й контрольна група відрізняються за рівнем прояву заперечення ($U=76,50$; $p=0,001$). Таким чином, особи контрольної групи з більшою ймовірністю, ніж особи, які пережили інцест, схильні заперечувати думки, почуття, бажання, потреби або реальність, що на свідомому рівні не можуть в собі прийняти, здатні уникати інформації, яка викликає тривогу (табл. 1.).

Як засвідчують статистичні відмінності, отримані при порівнянні даних за методикою «Психо-

логічна суверенність особистості» С.К. Нартової-Бочавер, у осіб експериментальної групи відсутні випадки прояву надмірної суверенності фізичного тіла, натомість у 1/4 частини осіб контрольної групи простежується надмірна суверенність ($U=122,5$; $p=0,010$).

Спираючись на отримані дані, можна стверджувати, що у осіб, які пережили травму інцесту простежується схильність до депривованості простору фізичного тіла, де характерна проникливість границь: ймовірність підкорятися логіці обставин та волі інших людей. Натомість, в осіб, які не переживали інцест, простежується надмірна суверенність, що дозволяє припускати наявність гіперкомпенсації у відповідь на різний високоінтервентний вплив, та зневагу потребами людини у побудові власних границь фізичного тіла, що абсолютно відсутнє в експериментальній групі.

Дослідження виявило статистично достовірні відмінності між ЕГ та КГ в наявності психотерапії ($U=132,50$; $p=0,019$). Таким чином, доходимо до висновку, що психотерапія є суттєвим фактором впливу на Я-концепцію особистості при роботі з травмою інцесту.

Особливості емоційних переживань людей, які перенесли важкі стресові ситуації ми виявили за допомогою методики «Шкала оцінки впливу травмуючої події» М. Горовіц. Статистично значимої різниці за шкалами «Вторгнення», «Уникнення», «Фізіологічна збудливість» між ЕГ та КГ не виявлено.

Висновки. На основі якісного, кількісного та статистичного аналізу підтверджено, що Я-концепція особистості осіб, які в своєму анамнезі мають травму інцесту, істотно відрізняється від Я-концепції осіб, що не переживали дану травмуючу подію.

Визначено, що людина, яка пережила інцест схильна до депривованості простору фізичного тіла, де характерна проникливість границь: може підкорятися логіці обставин та волі інших людей. З'ясовано, що особистість з наявною травмою інцесту, відчуває вимушену передачу контролю іншим людям, схильність підпорядкуватися, зазвичай для того, щоб уникнути гніву, помсти або покинутості. У осіб, які пережили інцест переважають думки, що їх почуття і потреби не важливі.

Встановлено, що люди з травмою інцесту, схильні знову переживати все, що сталося при будь-якому нагадуванні про травматичну подію з високим ступенем інтенсивності; мають тенденцію відчувати неприємні фізичні відчуття в ситуаціях, які чимось нагадують про травматичні події; переживають дратівливість, внутрішню напруженість, труднощі при необхідності зосередити увагу на чомусь, настороженість тощо. Доведено, що наявність психотерапії є значимою у осіб з травмою інцесту.

Подальші напрямки досліджень. Перспективу дослідження вбачаємо у подальшому вивченні складових Я-концепції осіб з травмою інцесту та визначенні соціально-психологічних чинників, які визначають даний феномен. Результати дослідження можуть бути використані практичними психологами, психотерапевтами, Центрами соціально-психологічної допомоги жертвам насилля та в процесі фахової підготовки психологів.

Список літератури:

1. Белькина Ю. Теракт внутри семьи. Терапия травмы инцеста. URL: <https://www.b17.ru/article/70924>
2. Вассерман Л.И., Ерышев О.Ф., Клубова Е.Б., Беспалько И.Г., Аристова Т.А. Психологическая диагностика индекса жизненного стиля: пособие для врачей и психологов. СПб., 1998. 48 с.
3. Виртц У. Убийство души: инцест и терапия. Москва, 2014. 293 с.
4. Галимзянова М.В. Выраженность ранних дезадаптивных схем и режимов функционирования схем у мужчин и женщин в период ранней, средней и поздней взрослости. *Вестник СПбГУ. Сер. 16. Психология. Педагогика*. 2016. Вып. 3. С. 109–125.
5. Дерягин Г.Б., Сидоров П.И. Сексуальное поведение и насилие : Монография. Москва, 2007. 272 с.
6. Ильина С.В. Влияние пережитого в детстве насилия на возникновение личностных расстройств. *Вопросы психологии*. 1998. № 6. С. 65–75.
7. Кадыров Р.В. Посттравматическое расстройство (PTSD): состояние проблемы, психодиагностика и психологическая помощь. СПб. 2012. 448 с.
8. Каприо Ф.С. Многообразие сексуального поведения. Москва, 1995. 350 с.
9. Касьяник П.М., Романова Е.В. Диагностика ранних дезадаптивных схем. СПб., 2013. 120 с.
10. Кляпець О.Я. Методики вивчення повсякденного стресу і способів розв'язання кризових життєвих ситуацій / О.Я. Кляпець, Б.П. Лазоренко, Л.А. Лепіхова, В.В. Савінов; За ред. Т.М. Титаренко. Київ, 2009. 120 с.
11. Мак-Вильямс Н. Психоаналитическая диагностика: Понимание структуры личности в клиническом процессе. Москва, 2008. 480 с.
12. Нартова-Бочавер С.К. Новая версия опросника «Суверенность психологического пространства – 2010». *Психологический журнал*. 2014. № 3. С. 105–119.
13. Шерков С.П. О влиянии сексуального злоупотребления в детстве на развитие структуры Эго: сравнение взрослого и двух детских случаев. *Журнал практической психологии и психоанализа*. 2004. № 3. С. 183–188.

References:

1. Bel'kina Ju. Terakt vnutri sem'i. Terapija travmy incest [Terror in the family. Intestinal trauma therapy]. Available at: <https://www.b17.ru/article/70924>
2. Vasserman L.I., Eryshev O.F., Klubova E.B., Bespal'ko I.G., Aristova T.A. (1998). Psihologicheskaja diagnostika indeksa zhiznennogo stilja: posobie dlja vrachej i psihologov [Psychological diagnostics of life style index: a manual for doctors and psychologists]. SPb., 48 p.
3. Virtc U. (2014). Ubijstvo dushi: incest i terapija [Souls murder: Incest And Therapy]. Moscow, 293 p. (in Russian)
4. Galimzjanova M.V. (2016). Vyrashennost' rannih dezadaptivnyh shem i rezhimov funkcionirovanija shem u muzhchin i zhenshhin v period rannej, srednej i pozdnej vzroslosti [Expression of early disadaptive schemes and functioning regimes of men and women during early, middle and late adulthood]. *Vestnik SPb GU. Ser. 16. Psihologija. Pedagogika*, vol. 3, pp. 109–125.
5. Derjagin G.B., Sidorov P.I. (2007). Seksual'noe povedenie i nasilie: Monografija [Sexual Behavior and Violence: Monograph]. Moscow, 272 p. (in Russian)
6. Il'ina S.V. (1998) Vlijanie perezhitogo v detstve nasilija na vzniknovenie lichnostnyh rasstrojstv [Influence of violence experienced in childhood on personality disorders genesis]. *Voprosy psihologii*, vol. 6, pp. 65–75.
7. Kadyrov R.V. (2012). Posttravmaticheskoe rasstrojstvo (PTSD): sostojanie problemy, psihodiagnostika i psihologicheskaja pomoshh' [Post traumatic disorder (PTSD): state of the problem, psychodiagnosis and psychological help]. SPb., 448 p. (in Russian)
8. Kaprio F.S. (1995). Mnogoobrazie seksual'nogo povedenija [Variety of sexual behavior]. Moscow, 350 p. (in Russian)
9. Kas'janik P.M., Romanova E.V. (2013). Diagnostika rannih dezadaptivnyh shem [Diagnostics of early disadaptive schemes]. SPb., 120 p. (in Russian)
10. Klyapecz O.Ya. (2009). Metodyky vyvchennya povsyakdenного stresu i sposobiv rozv'yazannya kryzovyx zhyt'tyevyx situacij [Daily stress studying methods and ways to solve crisis life situations] / O.Ya. Klyapecz, B.P. Lazorenko, L.A. Lypixova, V.V. Savinov; Za red. T.M. Tytarenko. Kyiv, 120 p. (in Ukrainian)
11. Mak-Vil'jams N. (2008). Psihoanaliticheskaja diagnostika: Ponimanie struktury lichnosti v klinicheskom processe [Psychoanalytic diagnosis: Understanding personality structure in the clinical process]. Moscow, 480 p. (in Russian)
12. Nartova-Bochaver S.K. (2014). Novaja versija oprosnika «Suverennost' psihologicheskogo prostranstva – 2010» [New version of the questionnaire «Sovereignty of the psychological space – 2010»]. *Psihologicheskij zhurnal*, Vol. 3, pp. 105–119.
13. Sherkov S.P. (2004). O vlijanii seksual'nogo zloupotreblenija v detstve na razvitie struktury Jego: sravnenie vzroslogo i dvuh detskih sluchaev [About the influence of sexual abuse in childhood on the development of the Ego structure: comparison of an adult and two children's cases]. *Zhurnal prakticheskoy psihologii i psihoanaliza*, Vol. 3, pp. 183–188.

МОДЕЛЬ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ СОЦІОНОМІЧНОГО ПРОФІЛЮ

Анотація. Обґрунтовано теоретичні підходи до створення моделі професійної комунікативної компетентності майбутнього фахівця соціономічного профілю. Зокрема, зазначається, що вирішення проблеми ефективності формування професійної комунікативної компетентності майбутнього фахівця соціономічного профілю залежить від знання самої її моделі. Обґрунтовуючи останню, автор спирається на принцип єдності свідомості та діяльності, структури професійної діяльності та її основних компонентів: соціально-комунікативного, особистісно-емоційного, праксіологічного і суб'єктного (базового). Акцентується на необхідності при розробці моделі приділити увагу на співвідношення професійної діяльності, спілкування, особистості та суб'єкта професійної діяльності.

Ключові слова: професійна комунікативна компетентність, майбутній фахівець соціономічного профілю, свідомість, діяльність, професійна діяльність, спілкування, особистість.

Yakimchuk Boris

Uman Pavlo Tichina State Pedagogical University

MODEL OF PROFESSIONAL COMMUNICATIVE COMPETENCE OF FUTURE SPECIALIST OF SOCIONOMIC PROFILE

Summary. The theoretical going is reasonable near creation of model of professional communicative competence of future specialist of socionomic profile. In particular, marked, that the decision of problem of efficiency of forming of professional communicative competence of future specialist of socionomic profile depends on knowledge of her model. Explaining the last, an author leans against principle of unity of consciousness and activity, structure of professional activity and her basic components: social-communicative, personality-emotional, praxiological and subject (base). Accented on a necessity at development of model to pay attention on correlation of professional activity, communication, personality and subject of professional activity. The social-communicative component envisages the presence of communicative knowledge, skills and abilities, that provide realization of maintenance of the professional activity and social background, there is this professional activity on that. The emotionally-volitional component is such qualities, that determine his position and orientation as a subject of professional activity, and also emotional display and control of these qualities. The praxiological component envisages the practical display of the professional communicative competence approved in operations and mastered to them as the most effective factor of influence on a partner on communication. The subject as an integral component provides actualization of the above-mentioned components and their adequate use in accordance with the terms of professional activity. Thus, a professional communicative competence embraces all spheres of personality and is a leading aim to the capture that he must aim in the process of acquisition of trade education.

Keywords: professional communicative competence, future specialist of socionomic profile, consciousness, activity, professional activity, communication, personality.

Постановка проблеми. Незаперечним є те, що комунікативна діяльність обслуговує основні види діяльності – гру, учіння, працю, забезпечуючи взаємодію людей. А зважаючи на те, що сучасний фахівець соціономічного профілю діє у системі «людина – людина», він має володіти комунікативними вміннями, навичками та здібностями на найвищому рівні. Він не лише зобов'язаний знати технологію своєї професійної діяльності, а й вміти здійснювати процес взаємодії при встановленні суб'єкт-суб'єктних стосунків із різними особами і у різних сферах діяльності, у різних соціумах. Тому можна стверджувати, що комунікабельність – це найважливіша якість фахівця соціономічного профілю і по своїй суті є проявом його здатності приймати, використовувати, зберігати і передавати інформацію іншим суб'єктам. В процесі комунікації інформація, що передається, може спонукати суб'єкта до певної поведінки, до змін його інтелектуальних, моральних і професійних якостей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню комунікативної компетентності

у спілкуванні, її функцій і структури приділяло увагу багато дослідників (О. Волобуєва, О. Матеюк, С. Макаренко, Т. Щербан та ін.). Психологічні аспекти спілкування досліджували Г. Андреева, К. Абульханова, М. Корнев, А. Коваленко, В. Семиченко. Діяльнісний зміст і культуру професійно-педагогічного спілкування розкривали І. Зязюн, В. Луговий, А. Нісімчук, О. Шпак. Етичні сторони спілкування описували Ю. Водерацький, Ю. Палеха, Т. Чмут, Г. Чайка. Спілкування як соціокомунікацію розглядали О. Лібанова, О. Палій, В. Скуратівський. Комунікативну компетентність вивчали Л.А. Петровська, Г. Попова. Мовні засоби спілкування характеризували Г. Почепцов, І. Плотницька, В. Русанівський, Дерек Біддл, А. Гоулінг, М.Дж.К. Станворт. Гендерні аспекти спілкування були предметом дослідження Алана і Барбари Піз, Карен Трю і Джона Кремера. Роль і місце спілкування в управлінні розкривали В. Бакуменко, С. Крисюк, О. Машков, Н. Нижник, В. Тронь, Г. Щокін, М. Альберт, М. Мескон, Ф. Хедоурі. Поняття «ділового», «управлінського» і «службово-ділового»

спілкування визначені у роботах Л. Аверченко, Г. Залесова, М. Логунової, Р. Мокшанцева, В. Ніколаєнко, Л. Орбан-Лембрик, А. Панасюка, М. Пірен, О. Потеряхіна, О. Сафіна. Суб'єктна сторона службово-ділового спілкування досліджувалася через проблематику комунікативної компетентності (О. Бодальов, С. Ємельянов, Ю. Жуков, С. Петрушин, І. Пономарьов, О. Прозорова, В. Спірідонов, А. Сухов, В. Трубочкін, Л. Цветкова і ін.), а також в контексті моделей індивідуальної управлінської концепції керівників (С. Белозеров, Є. Клубов, В. Уриваєв та ін.).

У дослідженнях комунікативної компетентності педагогів найчастіше науковому аналізу піддавалися комунікативні навички, вміння та здібності (О. Бодальов, О. Власова, Т. Дуткевич, О. Мамічева, А. Маркова, Л. Петровська та ін.). Деякі автори підкреслюють взаємозумовленість особливостей професійної самосвідомості і педагогічного спілкування (О. Бондарчук, О. Гуменюк, З. Карпенко, У. Кіреева, С. Максименко, А. Фурман, В. Чернобровкін та ін.). Аналіз праць зазначених науковців свідчить про наявність змістовних теоретично-практичних напрацювань щодо формування й розвитку компетентності у спілкування у контексті різних видів діяльності.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. Аналіз досліджуваної проблеми свідчить про те, що у підготовці фахівців соціономічного профілю існують суттєві суперечності:

- між вимогами професійної діяльності до рівня комунікативної підготовленості її фахівців як творчих суб'єктів, і недостатньою відповідністю цим вимогам змісту, методів і методик професійної підготовки;
- між недостатньою комунікативною підготовленістю студентів до майбутньої професійної діяльності та їхньою слабкою адаптованістю до специфіки цієї діяльності;
- між розрізненістю комунікативних знань у змісті спеціальних дисциплін, які викладаються студентам, та необхідністю комплексного їхнього застосування у майбутній професійній діяльності;
- між необхідністю індивідуально-диференційованого підходу до розвитку комунікативної компетентності студента як суб'єкта майбутньої професійної діяльності та фронтальним і груповим характером процесу їхньої професійної підготовки внаслідок того, що нормативно-правова база системи вищої освіти не враховує специфіку їхньої майбутньої професійної діяльності;
- між безпосередньою зумовленістю ефективності професійної діяльності майбутнього фахівця соціономічного профілю його комунікативними якостями та недостатньою увагою до їхнього розвитку в процесі професійної підготовки через різні об'єктивні і суб'єктивні причини;
- між потребою високої комунікативної культури та компетентності майбутніх фахівців соціономічного профілю і недостатньою увагою до їхнього формування і розвитку у навчальному процесі у закладах вищої освіти;
- між набутими під час навчання психологічними знаннями, навичками, вміннями, комунікативною компетентністю і сформованим стилем

міжособистісної взаємодії та необхідністю набуття специфічних системних психологічних знань і комунікативної компетентності, формування і розвитку специфічних комунікативних якостей, поступового формування індивідуального творчого стилю міжособистісної взаємодії в процесі здійснення професійної діяльності;

– між колективними формами підготовки майбутніх фахівців соціономічного профілю та недостатністю у системі вищої освіти адекватних моделей, алгоритмів і технологій розвитку комунікативної компетентності в процесі професійної підготовки;

– між підвищеними об'єктивними вимогами професійної діяльності до комунікативної культури майбутнього фахівця соціономічного профілю та недосконалістю психологічних умов, які розкривали б педагогічні технології та методики розвитку його комунікативної компетентності у системі вищої освіти.

Метою статті є обґрунтування моделі професійної комунікативної компетентності майбутнього фахівця соціономічного профілю.

Виклад основного матеріалу дослідження. Простежуючи за особливостями комунікативної діяльності, можна зазначити, що вона здійснюється у трьох формах: спілкування (діалог) рівноправних партнерів – суб'єкт-суб'єктна взаємодія; управління одним партнером (комунікантом) іншими партнерами (реципієнтами) – суб'єкт-об'єктні стосунки; наслідування (об'єкт-суб'єктні стосунки), де активний реципієнт копіює поведінку комуніканта, часто без відома останнього [1].

Спілкування – це форма діяльності, що здійснюється між особами як рівноправними партнерами, і яка приводить до налагодження контактів, що проявляється в обміні інформацією, взаємовпливові, взаємопереживанні і взаєморозумінні. Психологічний контакт забезпечує у спілкуванні появу співпереживання, взаємний обмін емоціями, емпатію і рефлексію. Комунікація – це завжди процес двостороннього обміну інформацією, яка веде до взаєморозуміння. Якщо не досягається взаєморозуміння, то комунікація не відбулася [4, с. 166–167].

Як зазначають Ю. Рись, В. Степанов і В. Ступницький, комунікативна діяльність є складною багатоканальною системою взаємодії людей [4]. Г. Андреева, у свою чергу, визначає декілька складових комунікативної діяльності: комунікаційну, яка забезпечує обмін інформацією; перцептивну, організуючу взаємсприйняття, взаємооцінку і рефлексію у спілкуванні; інтерактивну, що регулює взаємодію партнерів у спілкуванні [2]. А звідси можна зробити висновок, що сутність процесу комунікації – це, у першу чергу, забезпечення розуміння інформації, що передається. А щоб краще розуміти можливості підвищення ефективності цього процесу в процесі формування комунікативної компетентності у майбутніх фахівців соціономічного профілю, необхідно обґрунтувати модель і сутність процесу комунікації.

Існують різні теоретичні парадигми комунікативного простору, сформовані у межах психологічних, лінгвістичних, соціологічних і філософських теорій. Найпростіша модель процесу

комунікації має принаймні три елементи: відправник, тобто той, хто є джерелом інформації; повідомлення, тобто та інформація, що її передають; одержувач, тобто той, кому цю інформацію передано [6, с. 147]. У ролі відправника може бути фахівець соціономічного профілю, наприклад, педагог чи психолог, а в ролі того, хто сприймає – особа, яка є об'єктом його впливу. Однак достатньо часто вони можуть мінятися ролями. Якщо між учасниками спілкування виникає активний діалог, то і відправниками, і отримувачами інформації по черзі можуть бути як той самий фахівець соціономічного профілю, так і його партнер.

Модель комунікації Р. Якобсона [9, с. 357–375] є дещо складнішою, оскільки вона бере до уваги контекст, у якому відбувається комунікація, а також те, що і відправник інформації, а також її отримувач можуть вкладати різні поняття (коди) у зміст повідомлення через різні об'єктивні і суб'єктивні причини. Процес комунікації починається із того, що відправник формулює ідею повідомлення, або, простіше кажучи, думає про те, яку інформацію та з якою метою необхідно довести до відома отримувача. В процесі спілкування відправник також формулює зміст повідомлення та обирає засоби передачі інформації з врахуванням можливостей та особливостей одержувача стосовно сприйняття запропонованого змісту повідомлення.

«Надсилання» ідеї, яку намагається донести до отримувача відправник у формі усного чи писемного мовлення, зрозумілого отримувачу, називається кодуванням. У цьому разі як кодові знаки можуть бути використані: слова усного і письмового мовлення (лексика, а також темп, стиль мови); візуальні образи (людей, предметів інтер'єру); пахощі (квітів, парфумів тощо); звуки (мелодії, інтонація й тембр голосу, модуляція), кольори, світло (яскраве, тьмяне), рухи та міміка тощо.

Як доводить Р. Якобсон [9], отримувач сприймає представлену відправником інформацію та її обробляє (декодує), тлумачить повідомлення, співвідносячи його контекст із власною системою понять, і, нарешті, демонструє власне розуміння чи нерозуміння повідомлення відправникові. Комунікативний вплив відбувається лише за наявності єдиної чи подібної системи кодифікації і декодифікації у комунікатора (людини, яка направляє інформацію) і реципієнта (людини, яка її приймає).

Комунікацію часто розглядають як двосторонній динамічний процес, що на практиці означає надання зворотного зв'язку тій людині, яка відправляє інформацію, та приділення уваги каналу комунікації [10]. У ролі зворотного зв'язку є будь-яка інформація, яку особа отримує від реципієнта. Він може бути безпосереднім та опосередкованим, негайним та лонгитюдним, апаратним та особистісним (вербальним і невербальним, оціночним і нейтральним, емоційним та описовим, нейтральним, інтерпретативним) [9].

«Комунікація» за своєю моделлю нагадує двосторонній потік інформації, в якій оцінюються якості передачі інформації та її повнота, зміст, форма. Це дозволяє не лише оперативно і пра-

вильно сформулювати уявлення про відповідну проблему, але й обрати партнерів, розробити доцільну стратегію і тактику, визначити адекватні методи і засоби реалізації конкретних цілей. При цьому, зауважує А. Капська, обмін інформацією стає не просто двостороннім потоком, а багаторівневим процесом [6].

Вступаючи у багатоканальний зв'язок, будь-який суб'єкт комунікації перебуває у режимі отримання інформації від багатьох партнерів і передачі її цим партнерам. Виходячи із цього, можна стверджувати, що ефективність комунікації залежить уже не лише від її якості, своєчасності, повноти, але і від того, наскільки багатогранною вона є. Водночас другою ознакою ефективності комунікації є зрозумілість інформації. Одним із оптимальних способів зробити певну інформацію сприйнятливою є переведення її на певний рівень доступності партнераві. Будь-хто із фахівців зацікавлений у тому, щоб його інформація була зрозумілою усім.

Ефективність комунікації посилюється також і наданням максимально детальної інформації. «Детальність» у цьому випадку розглядається як конкретність, глибинність, а не як зайва деталізація. Остання може викликати навіть, певні труднощі в процесі комунікації. Отже, кожен потребує свого рівня деталізації. І це також комунікативна стратегія фахівця соціономічного профілю і критерій ефективності його комунікації [6].

Суб'єктами комунікативного процесу можуть бути, наприклад, індивіди (чи групи індивідів), які беруть участь у взаємопогодженому процесі обміну інформацією. Умовно їх можна представити як Р і А: зазначена структура комунікативного процесу ясно демонструє його спрямованість. І не лише спрямованість, а й характер дії суб'єктивного процесу. Комунікатор відправляє інформацію, а реципієнт отримує її та демонструє відповідну реакцію, яка спрямовується на комунікатора. Самі суб'єкти можуть змінюватися залежно від особливостей комунікативного процесу. Передача будь-якої інформації може здійснюватись лише через знакові системи. Існує декілька знакових систем, які використовуються у комунікативному процесі. І згідно із ними можна побудувати класифікацію комунікативних процесів. На думку Г. Андреевої, слід розрізняти два види комунікації: вербальну комунікацію (як знакову систему, у якій використовується мовлення); невербальну комунікацію (використовуються різні немовленнєві знакові системи) [2, с. 102].

Вербальна комунікація використовує як знакову систему людське мовлення, природну звукову мову, тобто систему фонетичних знаків, що містить два принципи: лексичний і синтаксичний. Мовлення є найбільш універсальним засобом комунікації, оскільки при передачі інформації за допомогою мовлення менше за все втрачається сенс повідомлення. Цьому повинна відповідати висока міра спільного розуміння ситуації усіма учасниками комунікативного процесу.

За допомогою мовлення здійснюється кодування і декодування інформації. Для комунікатора зміст інформації передуює процесу кодування (висловленню), оскільки він спочатку має певний задум, а потім втілює його у систему

знаків. Для «того, хто слухає», зміст повідомлення, що приймається, розкривається одночасно із декодуванням. В останньому випадку чітко проявляється значення ситуації спільної діяльності, а її усвідомлення включає до самого процесу декодування, розкриття смислу повідомлення є немислимим поза цією ситуацією.

Експериментально доведено, що слухання є активним процесом і основою ефективної комунікації у професійній діяльності. Ефективне слухання означає увагу і розуміння, тобто активне осмислення почутого, структурування інформації, і воно вимагає володіння певними прийомами, які суттєво підвищують ефективність спілкування.

У психології визначено два основні методи слухання: не рефлексивне і рефлексивне. Перше передбачає мінімальне втручання у мовлення співрозмовника при максимальній зосередженості на ньому. Отже, щоб оволодіти нерелаксативним слуханням, слід вчитися уважно мовчати, демонструючи розуміння, доброзичливість і підтримку. Такий прийом полегшує для мовця процес самовираження і водночас допомагає слухачеві краще зрозуміти зміст висловлювань. Його доцільно застосовувати у таких ситуаціях, коли: співрозмовник має надто сильне бажання висловити власну думку; співрозмовник чимось ображений, занепокоєний і відчуває негативні емоції. Невтручання в його мовлення знімає напруження і сприяє встановленню комфортного двостороннього контакту; співрозмовникові важко висловити власні думки, мінімальне втручання у розмову полегшує самовираження мовця; співрозмовник – сором'язлива, невпевнена людина.

Під час рефлексивного слухання встановлюється активний зворотний зв'язок із мовцем, що дозволяє усунути перешкоди, викривлення інформації в процесі обміну думками, точніше зрозуміти зміст висловлювань. Фахівці у галузі спілкування називають чотири основних прийоми рефлексивного слухання, які, зазвичай, застосовуються комплексно.

З'ясування – це пряме звертання до мовця за уточненнями: «Що Ви маєте на увазі?», «Чи не поясните Ви це?» тощо. Вони сприяють кращому розумінню сказаного співрозмовником; перефразування – формулювання думки інакше. Мета – власне формулювання повідомлення мовця для перевірки точності розуміння.

Перефразування є корисним тоді, коли мовлення співрозмовника здається зрозумілим: «Якщо я Вас правильно зрозумів...», «Іншими словами, Ви вважаєте...»; прояв – це емоційна реакція на почуття інших людей. Таким чином, демонструємо співрозмовнику, що розуміємо його стан; резюмування – підсумовування головних думок і почуттів мовця: «Отже, ви вважаєте, що...» і т.п.

Точність розуміння реципієнтом смислу висловлювання може стати очевидною для комунікатора лише тоді, коли відбудеться зміна «комунікативних ролей» (умовний термін, означаючий «того, хто говорить» і «того, хто слухає»), тобто, коли реципієнт перетворюється на комунікатора та своїм висловлюванням дає знати про те, як він зрозумів зміст прийнятої інфор-

мації. Діалог або діалогічне мовлення як специфічний вид «розмови» є послідовною зміною комунікативних ролей, під час якої проявляється сенс мовленнєвого повідомлення, тобто відбувається таке явище, як збагачення, розвиток інформації.

Мовлення, як засіб спілкування, одночасно є і джерелом інформації, і способом взаємодії зі співрозмовником. Щоб повністю описати процес взаємовпливу, недостатньо лише знати структуру комунікативного акту, необхідно ще проаналізувати і мотиви тих, хто спілкується, їхні цілі, установки тощо. Для цього потрібно звернутися до тих знакових систем, які включені до мовленнєвого спілкування, окрім мовлення [3]. Говоримо голосом, розмовляємо усім тілом, але здійснення таким чином комунікативного процесу виявляється неповним, якщо ми відволікаємося від невербальних його засобів [8].

Відомо, що психологи виокремлюють такі чотири форми невербальної комунікації: кінетика; паралінгвістика; проксемика; візуальне спілкування. Кожна із них має свою власну знакову систему, тому практично існує п'ять видів комунікативного процесу разом із вербальною комунікацією. Першим серед невербальних засобів можна назвати оптико-кінестичну систему знаків, що містить жести, міміку, пантоміміку [8]. Очі, погляд, обличчя людини здатні продемонструвати більше, ніж вимовлені слова, оскільки мімічні вирази передають більше 70% інформації. Важливо зазначити, що основне пізнавальне навантаження у ситуації розпізнавання істинних почуттів людини несуть також брови та губи. Жести при спілкуванні несуть також досить багато інформації, оскільки у мові жестів, як і в мовленні, є слова, речення. Один із дослідників цієї проблеми Л. Столяренко достатньо великий пакет жестів запропонував класифікувати на такі групи: жести-ілюстратори – це жести повідомлення; вказівники, піктографи – образні картинки зображення; кінетографи – рухи тілом; ідеографи – вільні рухи руками; жести-регуляторі – це жести, які виражають ставлення того, хто говорить, до будь-чого (посмішка, кивок, напямок погляду, цілеспрямовані рухи руками, тощо); жести-емблеми – це своєрідні замісники слів чи виразів у спілкуванні, наприклад, піднята над головою рука означає – «до побачення»; жести-адаптатори – це специфічні звички людини, пов'язані із рухами рук; жести-афоректори – жести, що виражають через рухи тіла і м'язи обличчя певні емоції [7, с. 236].

Значущість оптико-кінестичної системи знаків у комунікації є настільки великою, що нині виокремилась особлива галузь досліджень – кінетика. Паралінгвістична система – це система некалізації, тобто якості голосу, його діапазон, тональність. Екстралінгвістична система – включення до мовлення пауз, інших вкраплень, наприклад, покашлювання, плачу, сміху, врешті-решт – сам темп мовлення. Усі ці доповнення збільшують семантично значущу інформацію, але не через додаткові мовленнєві включення, а «навколо мовленнєвих» шляхами, прийомами. Слід підкреслити, що простір і час організа-

ції комунікативного процесу також є особливою знаковою системою, вони мають смислове навантаження як компоненти комунікативних ситуацій. Експериментально доведено перевагу деяких просторових форм організації спілкування як для двох партнерів комунікативного процесу, так і в масових аудиторіях.

Наступна специфічна знакова система, що використовується у комунікативному процесі, це – «контакт очей», який має місце у візуальному спілкуванні. На перший погляд, контакт очима здається такою знаковою системою, значення якої є достатньо обмеженим. М. Аргайл і його співробітники розробили певну «формулу інтимності», виявивши залежність міри інтимності, у тому числі, і від такого параметру, як дистанція спілкування, що у певній мірі дозволяє використовувати контакт очей. Проте зараз спектр таких досліджень став значно ширшим: знаки, які представлені рухом очей, включаються до більш широкого діапазону ситуацій спілкування.

На основі психолого-педагогічних узагальнень можна визначити професійну комунікативну компетентність майбутнього фахівця соціономічного профілю як комплекс комунікативних знань і мовленнєвих навичок, вмінь і здібностей, як базового її компонента, а також прояв емпатії, рефлексії, саморефлексії та креативності, оволодіння якими дозволяє йому користуватися усіма засобами комунікації (як вербальними, так і невербальними) у спілкуванні із партнером (-ами) в процесі реалізації посадових компетенцій.

Характер та особливості професійної діяльності поступово ставлять фахівця соціономічного профілю у такі комунікативні позиції, вимагаючи при цьому від нього виявлення психологічних якостей, які сприяють міжособистісній (і рольовій) взаємодії. І тут доречно зазначити, що професійна компетентність зумовлюється, перш за все, соціально-психологічними якостями, а тому саме їх треба вважати професійно значущими. Ось чому вирішення багатьох проблем залежить від рівня комунікативної компетентності суб'єкта професійної діяльності. Причому вона розглядається як компетентність у міжособистісному сприйнятті, міжособистісній комунікації, міжособистісній взаємодії [5].

Безперечно, вирішення проблеми ефективності формування професійної комунікативної компетентності майбутнього фахівця соціономічного профілю залежить від знання самої її моделі. Обґрунтовуючи останню, спираємося на принцип єдності свідомості та діяльності, структури професійної діяльності та її основних компонентів, розроблених І. Бехом, І. Зязюном, В. Сластьоніним та ін. Опираючись на дослідження Л. Карпової, А. Макарової, І. Колеснікової, А. Маркової, особливу увагу при розробці моделі слід приділити співвідношенню професійної діяльності, спілкування, особистості та суб'єкта професійної діяльності.

Створюючи модель професійної комунікативної компетентності майбутнього фахівця соціономічного профілю, можна виокремити соціально-комунікативний, особистісно-емоційний, праксіологічний і суб'єктний (базовий) компо-

ненти. Кожен із зазначених компонентів має свої особливості та зміст:

- соціально-комунікативний компонент передбачає наявність комунікативних знань, навичок і вмінь, що забезпечують усвідомлення змісту своєї професійної діяльності та соціального тла, на якому відбувається ця професійна діяльність;

- емоційно-вольовий компонент – це такі якості, що визначають його позицію і спрямованість як суб'єкта професійної діяльності, а також емоційний прояв і контроль цих якостей;

- праксіологічний компонент передбачає практичний прояв професійної комунікативної компетентності, апробованої у дії та засвоєної ним як найбільш ефективного чинника впливу на партнера по спілкуванню;

- суб'єктний як інтегральний компонент забезпечує актуалізацію вищезазначених компонентів та їхнє адекватне використання відповідно до умов професійної діяльності.

Поняття «професійна комунікативна компетентність» має містити комплекс комунікативних знань, вмінь, навичок і здібностей, що забезпечує потребу і можливість постійного самовдосконалення, саморозвитку, самоосвіти фахівця соціономічного профілю, а також професійно важливі комунікативні якості, які забезпечують прояв когнітивної складової комунікативної компетентності. Отже, професійна комунікативна компетентність охоплює усі сфери особистості та є провідною метою, до оволодіння якою повинен прагнути він в процесі набуття професійної освіти.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. Зважаючи на те, що комунікативна підготовка майбутніх фахівців соціономічного профілю є складовою їхньої професійної підготовки, то визначальним у ній є вміння викладача налагоджувати і корегувати взаємозв'язок розвитку професійно значущих якостей майбутнього фахівця соціономічного профілю і різних видів його діяльності в умовах вищої школи, що у кінцевому результаті позитивно впливає на процес оволодіння ним передбаченими вміннями та здібностями, у тому числі й комунікативними. Формування у нього професійно значущих та індивідуально виразних комунікативних вмінь зумовлюється усією сукупністю особистісних, соціальних і психолого-педагогічних умов, і як цілеспрямований процес передбачає взаємопов'язані позитивні зміни усіх їхніх характерологічних проявів.

Здійснюючи теоретичний аналіз зазначеного питання, виходимо із розуміння того, що комунікативна компетентність майбутнього фахівця соціономічного профілю визначається сукупністю достатньо сформованих професійних знань, комунікативних та організаторських вмінь, навичок і здібностей, професійно важливих і комунікативних якостей та їхніх проявів. Таким чином, можна стверджувати, що комунікативна компетентність майбутнього фахівця соціономічного профілю є не бажаною, а обов'язковою у структурі його професійної компетентності. Подібна ідея його підготовки відображена і у нормативній документації, яка регламентує процес його професійної підготовки.

Список літератури:

1. Андреев В.И. Эвристика для творческого саморазвития. Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1994. 244 с.
2. Андреева Г.М. Психология социального познания. Москва : Аспект Пресс, 2000. 288 с.
3. Ломов Б.Ф. Общение как проблема общей психологии // *Методологические проблемы социальной психологии*. Москва : Наука, 1975. С. 151–164.
4. Рысь Ю.И. Психология и педагогика. Москва : Академический Проект; Изд-во научно-образовательной литературы РЭА; Екатеринбург : Деловая книга, 1999. 308 с.
5. Сериков Г.Н. Образование. Аспекты системного отражения. Курган : Зауралье, 1997. 235 с.
6. Соціальна робота: технологічний аспект. Київ : Центр навчальної літератури, 2004. 352 с.
7. Столяренко Л.Д. Основы психологии. Ростов-на-Дону : «Феникс», 1997. 736 с.
8. Чистякова М.И. Психогимнастика. Москва : Просвещение, Владос, 1995. 160 с.
9. Якобсон Р. Язык и бессознательное. Москва : Гнозис, 1996. 248 с.
10. Якобсон Р. Лінгвістика і поетика. *Слово. Знак. Дискурс: Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст.* Львів : Літопис, 1996. С. 357–377.

References:

1. Andreev V.I. (1994). Jevristika dlja tvorcheskogo samorazvitija [Heuristic for creative selfdevelopment]. Kazan' : Izd-vo Kazan. un-ta. 244 p.
2. Andreeva G.M. (2000). Psihologija social'nogo poznanija [Psychology of social cognition]. Moskva : Aspekt Press, 288 p.
3. Lomov B.F. (1975). Obshhenie kak problema obshhej psihologii [Communication as problem of general psychology]. *Metodologicheskie problemy social'noj psihologii*. Moskva : Nauka, pp. 151–164.
4. Rys' Ju.I. (1999). Psihologija i pedagogika [Psychology and pedagogics]. Moskva : Akademicheskij Proekt; Izd-vo nauchno-obrazovatel'noj literatury RJeA; Ekaterinburg : Delovaja kniga, 308 p.
5. Serikov G.N. (1997). Obrazovanie. Aspekty sistemnogo otrazhenija [Education. Aspects of system reflection]. Kurgan : Zaural'e, 235 p.
6. Social'na robota: tehnologichnyj aspekt [Social work: technological aspect]. Kyiv : Centr navchal'noi' literatury, 2004. 352 p.
7. Stoljarenko L.D. (1997). Osnovy psihologii [Bases of psychology]. Rostov-na-Donu : «Feniks». 736 p.
8. Chistjakova M.I. (1995). Psihogimnastika [Psychogymnastics]. Moskva : Prosveshhenie, Vlados, 160 p.
9. Jakobson R. (1996). Jazyk i bessoznatel'noe [Language and unconscious]. Moskva : Gnozis, 248 p.
10. Jakobson R. (1996). Ling'vistyka i poetyka [Linguistics and poetics]. *Slovo. Znak. Dyskurs: Antologija svitovoi' literaturno-krytychnoi' dumky XX st.* L'viv: Litopys, pp. 357–377.

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-7-71-8>

УДК 378. 093. 2: [37. 013:929Русова]

Волохата К.М.

Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ВИХОВАТЕЛІВ ДО ВПРОВАДЖЕННЯ ІДЕЇ ПРИРОДОВІДПОВІДНОСТІ С. РУСОВОЇ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. У статті розглянуто теоретичний аспект сучасної професійної підготовки у вищих навчальних закладах майбутніх вихователів для системи дошкільної освіти. Здійснено аналіз педагогічних поглядів С. Русової на природу як фактор всебічного розвитку особистості; розкрито змістове наповнення ідеї природовідповідності як світоглядно-ціннісної основи взаємодії людини і природи. Визначено провідну роль принципу природовідповідності для сучасної системи освіти. Розв'язання завдань практичного спрямування розглядаються як ефективні засоби накопичення професійного досвіду майбутніх спеціалістів системи дошкільної освіти.

Ключові слова: фахова підготовка майбутніх вихователів у вищих на-вчальних закладах, принцип природовідповідності, педагогічна спадщина Софії Русової, національна система виховання.

Volokhata Kateryna

Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University

PREPARATION OF FUTURE EMPLOYEES FOR IMPLEMENTATION OF THE IDEA OF NATURAL RESPONSIBILITY S. RUSSIAN PROFESSIONAL ACTIVITY

Summary. The article deals with the theoretical aspect of modern vocational training in higher education institutions of future educators for the system of preschool education. The urgency for the modern pedagogical science of the idea of natural correspondence, which requires intensive development in the psychological and pedagogical aspect, with the consideration of the development of new scientific approaches in the educational-educational space, is proved. It was determined that an important part of effective professional training of future educators of pre-school educational institutions to professional activity is the study of the pedagogical heritage of Sofia Rusova. An analysis of S. Rusova's pedagogical views on nature as a factor in the comprehensive development of personality; the content content of the idea of natural correspondence as a philosophical-value basis of interaction between man and nature is revealed. he leading role of the principle of conformity of nature for the modern system of education is revealed. The solution of practical tasks is considered as effective means of accumulation of professional experience of future specialists in the system of preschool education. It is substantiated that the defining principle of the modern system of education should be the principle of conformity of nature to education and upbringing, which is inherent in the nature of the child himself and which requires the organization of the educational process on the basis of its age and individual characteristics. The prospect of the study is the study of the implementation of the idea of the principle of correspondence of nature S. Rusova in the educational process of a modern institution of preschool education.

Keywords: professional training of future educators in higher educational institutions, principle of natural correspondence, pedagogical heritage of Sofia Rusova, national system of education.

Постановка проблеми. Підвищення рівня якості та удосконалення української системи освіти, відповідно до запитів сучасного життя, вимагає фахівців дошкільного профілю нової форми з європейським рівнем кваліфікації. Згідно реформ сучасної системи освіти перед майбутнім педагогом стоїть вирішення ряду завдань: забезпечення належних умов розвитку й реалізації кожної особистості, визначення пріоритетності загальнолюдських цінностей, формування поколінь, здатних навчитися протягом життя, створення й розвиток цінностей громадянського суспільства.

В Державній національній програмі «Освіта» (Україна ХХІ століття) важливе значення приділяється проблемі підготовки педагогічних кадрів нової генерації. Професійна підготовка фахівців дошкільного профілю в педагогічних вузах – складний і тривалий процес, який здійснюється впродовж усього періоду навчання студентів і є об'єктом уваги як теоретиків педагогіки вищої школи, так і педагогів-

практиків. Це зумовлено тим, професійна діяльність вихователя навчального закладу дошкільної освіти передбачає необхідність глибоких педагогічних знань, наявність високих організаторських здібностей, володіння умінням творчої реалізації виховного процесу з урахуванням психології дитячого колективу, соціальних, сімейних умов, в яких зростає і виховується підростаюче покоління. Підвищена увага суспільства до професійної підготовки майбутніх фахівців для дошкільної галузі зумовлена усвідомленням значення у розвитку особистості раннього й дошкільного дитинства.

Аналіз останніх досліджень. Проблемам підготовки фахівців дошкільної освіти присвячені праці І.Беха, А. Богущ, Г.Беленької, Н. Грами, І. Дичківської, Л.Загородньої, Н. Ковальової, І. Луценко, О. Поліщук, О. Федій та інших. Професійна компетентність майбутніх педагогів стала предметом досліджень таких науковців, як: Т. Добутко, І. Зязюн, О. Запесоцький, Н. Лоба-

нова, А. Маркова, Л. Мітіна, В. Олійник, С. Сисоєв, Н. Талізін, Є. Шиянов та ін.

У наукових роботах О. Байрачнаї, А. Богуш, О. Губко, Г. Дацюк, І. Зайченко, О. Осіпової, Г. Королькова, Л. Костадінова, О. Лахтадир, Н. Навальна, І. Пінчук, О. Сухомлинської та інших висвітлюються педагогічні ідеї видатного українського педагога С. Русової, яка надавала великого значення вихованню дітей засобами рідної природи цілеспрямованій й високоякісній підготовці вихователів дитячих садків.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Досить актуальною для сучасної педагогічної науки є ідея природовідповідності, яка потребує інтенсивної розробки в психолого-педагогічному аспекті з урахуванням розвитку нових наукових підходів у навчально-виховному просторі. Важливою складовою ефективною фахової підготовки майбутніх вихователів навчальних закладів дошкільної освіти до професійної діяльності є вивчення педагогічної спадщини Софії Русової.

Мета статті полягає в розкритті концептуальних підходів реалізації педагогічної спадщини С.Ф. Русової в контексті ідеї природовідповідності як важливого фактору підготовки фахівців у галузі дошкільної освіти.

Виклад основного матеріалу. Реорганізаційні процеси в системі освіти, зумовлені соціальними вимогами, викликають потребу в перегляді стану наявної системи професійної підготовки вчителя-вихователя. Питання професійної підготовки педагогів було предметом дослідження вчених у різні періоди. Багато з них наголошували на тому, що якщо перед педагогом стоїть завдання всебічного гармонійного розвитку дитини, то йому необхідно піклуватися і про свій всебічний розвиток.

Відповідно до Концепції національного дошкільного виховання в Україні диференціація навчально-виховного процесу здійснюється з урахуванням індивідуальних здібностей, інтересів і потреб кожного вихованця, а також відбувається ознайомлення з історією рідного народу як джерелом духовності й мудрості. Адже, трансляція соціокультурного досвіду та знань через покоління створює своєрідне підґрунтя історичної пам'яті, наповнюючи цінним змістом взаємозв'язок між минулим, сучасністю і майбутнім. У вихованні дітей дошкільного віку сьогодні значна увага приділяється розв'язанню культурно-освітніх проблем із урахуванням національних цінностей, традицій, звичаїв, прогресивного досвіду минулого України.

Серед вдатних педагогів України чільне місце займає постать С. Русової, праці якої є актуальними і сьогодні з погляду проблеми природовідповідності виховання й навчання.

В «Українському педагогічному словнику», принцип природовідповідності трактується як педагогічний принцип, згідно з яким вихователь у своїй діяльності повинен керуватися факторами природного розвитку дитини [7, с. 270].

Багато праць відомих українських педагогів присвячено проблемі природовідповідності, де вони шукали таку освітню модель, яка б найкраще відповідала природі дитини, її характеру і темпераменту, психологічній конституції тощо.

Природовідповідність є основним принципом народної педагогіки, який сформувався упродовж

віків як результат тісного співжиття нашого народу з навколишнім світом природи і уважного спостереження за ним, де яскраво виявляється українська ментальність. У першу чергу принцип природовідповідності спрямований на пізнання багатогранної природи особистості, особливостей анатомо-фізіологічного розвитку людини з урахуванням її віку і статі. Серед вдатних педагогів України чільне місце займає постать С. Русової, праці якої є актуальними і сьогодні з погляду проблеми природовідповідності виховання й навчання. На її думку, урахування природи дитини лежить в основі такої моделі виховання, яка б найкраще відображала мету людського життя: «Метою морального виховання є: з дитини, якою вона є з природи, витворити різними засобами, що педагогічно нам прислужують, людину в найкращому значенні цього слова, розвиваючи до максимуму всі позитивні здібності і зводячи до мінімуму всі її негативні нахили» [5, с. 64].

Попередники педагога вважали, що виховання дитини починається з приходу у школу, а до цього часу дитина не потребує ніякого виховного впливу. С. Русова називає дитинство «ранком» людського життя і стверджує, що «коли дитячий «ранок» проходить в несприятливих обставинах, дитина виростає слабою, з хисткою волею й небезпечними нахилами» [4, с. 34]. Саме цим, вона наголошує на важливості раннього виховання дитини у сприятливих для її розвитку умовах.

Педагогічні ідеї дошкільного виховання розкриті у працях С. Русової є досить актуальними, оскільки передбачають обов'язкове врахування неповторності та унікальності кожної дитини, її індивідуальних можливостей у національному дошкільному закладі. Принципи психолого-педагогічної концепції С. Русової побудови українського дитячого садка на загальнолюдських ідеях гуманізму й демократизму, збереженню національних та примноженню загальнолюдських цінностей, спрямованих на розвиток особистості зберігають свою актуальність і сьогодні.

І.В. Зайченко наголошує на одній із ключових позицій С.Ф. Русової досліджуючи внутрішню природу дитини: «... вести процес навчання вчитель може лише знаючи природу дитини, бо коли він не знає своїх учнів, не веде свою справу на основі законів психології, не вміє викликати до праці природних сил дитини – мертвою буде його праця і не виконуватиме він свого відповідального призначення» [1, с. 111].

На основі своїх спостережень С. Русова так охарактеризувала українську дитину: «... українська дитина не дуже експансивна, занадто вразлива й часто-густо ховається від інших зі своїми переживаннями». Софія Федорівна зазначає, що ці особливості вимагають підходити до української дитини з ласкою, привертаючи її до себе повагою, збуджуючи її цікавість. За цих умов «виявиться талановита вдача дитини й озветься її глибока чутливість» [6, с. 187].

Актуальними залишаються ідеї педагога щодо організації освітнього процесу – робота з дітьми повинна базуватися на основі врахування особливостей їх внутрішньої природи, що ґрунтується на глибокому знанні анатомії, фізіології та психології, «тільки знаючи природу дитини, можна направляти її активність» [4, с. 149].

На думку О. Замашкіної, знайомство з живою і неживою природою ви-ступає одним з найважливіших чинників розумового та інтелектуального розвитку дитини в педагогічній системі С.Ф. Русової: «Нехай дитина сама п'є з природи» [2, с. 197].

Однією з провідних ідей С.Ф. Русової було формування дитини засобами рідної природи. У роботах «Теорія і практика дошкільного виховання», «Нова школа», «Дошкільне виховання» вона переконливо доводить, що природознавство є джерелом найпотрібніших наукових знань, що дисциплінує розум, привчає дитину до пильних спостережень, до послідовних висновків, впливає на формування її моральних і естетичних цінностей. Дитина саме так зв'язана з усіма природними елементами, що треба її якнайбільше оточити природою. Природознавство найкраще задовольняє цікавість, а факти, явища природи легко запам'ятовуються. Дослідниця вважала, що «істина цікавості» – це перший нахил до науки, це головна основа, на якій треба ґрунтувати все навчання.

С.Ф. Русова важливого значення надавала вивченню природи для розвитку мови дітей, їх сенсорного розвитку, вихованню почуття любові до рідного краю та формуванню естетичних смаків.

Залишаються актуальними погляди дослідниці щодо вимог до особистості педагога та його майстерності. Вихователь, на думку С. Русової, має бути людиною творчою, якщо він ремісник – то це найтяжче ремесло. «Вчитель має не лише вчити учнів, але й виховувати їх характер. А найголовніше – зміцнювати їх волю і викликати свідоме відношення до своїх обов'язків, почуття відповідальності» [5, с. 239].

Майбутній педагог має мати ґрунтовну науково-теоретичну підготовку, підґрунтям якої пови-

нні стати знання з філософії, соціології та етики, психології, анатомії, фізіології та антропології. Особливу роль вона відводила психології, зазначаючи, що «більшість наших помилок у вихованні лежить у замалому знанні психології» [4, с. 10].

Важливим фактором успішної професійної діяльності майбутнього педагога є сформованість та цілісність його особистості. Робота вихователя у різновікових групах передбачає високий рівень підготовки та сформованість необхідних знань, умінь і навичок.

Вихователь – є головним організатором освітнього процесу закладу дошкільної освіти. Саме від нього значною мірою залежить розвиток особистості і пізнавальних процесів дошкільників, їх підготовленість до навчання в школі.

Висновки і перспективи подальших розвідок. З точки зору ідеї природовідповідності, науковий аналіз педагогічної концепції С.Ф. Русової зберігає теоретичну і практичну цінність і сьогодні, оскільки проблема взаємовідносин людини і природи, що розкривається у її поглядах має переважно духовний зміст. Оскільки, саме природа рідного краю, рідна культура виступають в якості найсприятливіших факторів, що впливають на формування духовно багатой особистості.

Отже, визначальним принципом сучасної системи освіти має бути принцип природовідповідності навчання і виховання, який притаманний природі самої дитини та який вимагає організації освітнього процесу на основі врахування її вікових й індивідуальних особливостей. Перспективою дослідження є вивчення впровадження ідеї принципу природовідповідності С. Русової в освітньому процесі сучасного закладу дошкільної освіти.

Список літератури:

1. Зайченко І.В. Педагогічна концепція С.Ф. Русової : Навчальний посібник для студентів педагогічних спеціальностей вузів / Передмова М.Д. Ярмаченка. 3-є вид., доп. і переробл. Чернігів : ВК «Деснянська правда», 2006. 316 с.
2. Замашкіна О.С. Русова про навчання і розвиток дітей молодшого шкільного віку. Школа першого ступеня: теорія і практика. *Збірник наукових праць Переяслав-Хмельницького державного педагогічного інституту ім. Г.С. Сковороди*. Вип. 1. Переяслав-Хмельницький, 2001. С. 195–199.
3. Коваленко Є.І. Освітня діяльність і педагогічні погляди С. Русової. Ніжин : НДПІ, 1998. 256 с.
4. Русова С. Вибрані педагогічні твори : у 4 кн. упоряд., передм., прим. Є. І. Коваленко, О. М. Таран. Чернігів : РВК «Деснянська правда», 2008. Кн. 3. 2008. 240 с.
5. Русова С. Вибрані педагогічні твори : у 2 кн. упоряд., передм., при м. Є.І. Коваленко, І.М. Пінчук. Київ : Либідь, 1997. Кн. 2. 1997. 320 с.
6. Русова С. У дитячому садку. Вибрані твори. Київ : Освіта, 1996. С. 185–202.
7. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 375 с.

References:

1. Zaichenko I.V. (2006). Pedahohichna kontseptsiiia S.F. Rusovoi : Navchalnyi posibnyk dlia studentiv pedahohichnykh spetsialnostei vuziv / Peredmovia M.D. Yarmachenka. 3-ye vyd., dop. i pererobl [The pedagogical concept of S.F. Rusovoy: A textbook for students of pedagogical specialties of universities]. Chernihiv : Desnyanska Pravda, 95 p.
2. Zamashkina O.S. (2001). Rusova pro navchannia i rozvytok ditei molodshoho shkilnogo viku. [Rusova on the education and development of young school children]. *Shkola pershoho stupenia: teoriia i praktyka. Zbirnyk naukovykh prats Pereiaslav-Khmelnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho instytutu im. H.S. Skovorody*. Pereiaslav-Khmelnytskyi, vol. 1, pp. 195–199.
3. Kovalenko Ye.I. (1998). Osvitnia diialnist i pedahohichni pohliady S. Rusovoi. [Educational activity and pedagogical views of S. Rusova]. Nizhyn : NDPI, 256 p.
4. Rusova S. (2008). Vybrani pedahohichni tvory : u 4 kn. uporiad., peredm., prym. Ye.I. Kovalenko, O.M. Taran. [Selected pedagogical works: in 4 books. ed., preface, adj. E.I. Kovalenko, O.M. Taran]. Chernihiv : RVK «Desnyanska pravda», Kn. 3. 240 p.
5. Rusova S. (1997). Vybrani pedahohichni tvory : u 2 kn. uporiad., peredm., pry m. Ye.I. Kovalenko, I.M. Pinchuk. [Selected pedagogical works: in 2 books. ed., at the town of E.I. Kovalenko, I.M. Pinchuk]. Kyiv : Lybid, Kn. 2, 320 p.
6. Rusova S. (1996). U dytiachomu sadku. Vybrani tvory. [In kindergarten. Selected works]. Kyiv : Osvita, pp. 185–202.
7. Ukrainskyi pedahohichni slovyk. (1997). [Ukrainian Pedagogical Dictionary]. Kyiv : Lybid, 375 p.

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-7-71-9>

УДК [37.015.3+613.8]:[271.2:050.9](477.85),186/191”

Дарійчук С.В.

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

АСПЕКТИ ВИХОВАННЯ ЗДОРОВОГО МОЛОДОГО ПОКОЛІННЯ ЯК АКТУАЛЬНА ТЕМА ГАЗЕТИ «БУКОВИНСЬКІ ВІДОМОСТІ» (БУКОВИНА, КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

Анотація. В статті розглянуто виховання здорового молодого покоління як одну із найактуальніших тем буковинської газети кінця ХІХ – початку ХХ ст. «Буковинські відомості». Автор визначив, що «Буковинські відомості», газета товариства «Народна Рада», відрізнялись різноманітністю статей, основною тематикою яких стали здорове харчування, загартування, використання народних традицій у ефективному фізичному вихованні, особливості організації ігрової діяльності дітей та підлітків. Визнано, що виховання свідомого ставлення до власного здоров'я напшовхувалося на низький рівень забезпечення обізнаності буковинців з питань шкоди тютюнопаління та вживання алкоголю. Однією із ефективних форм формування почуття відповідальності за свої дії та активної життєвої позиції молоді стали статі пропагандистського спрямування саме в досліджуваній газеті.

Ключові слова: Буковина, газета, ігри, преса, пропаганда, фізичне виховання, спорт.

Dariychuk Sergiy

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

ASPECTS OF HEALING YOUTH GENERATION AS THE ACTUAL TOPIC OF BUKOVINIAN NEWSPAPER (BUKOVYNA, END OF THE XIX – BEGINNING OF THE XX CENTURY)

Summary. The article deals with the upbringing of a healthy young generation as one of the most urgent topics of the Bukovinian newspaper at the end of the 19th and the beginning of the 20th century «Bukovinsk-іe vidomosti». It was determined that in general, the newspaper contained material about the organization's activities, attacks on the «treacherous» policies of the people, opposed the introduction of phonetic and advocated etymological spelling; highlighted the problems of folk schooling and published information, cognitive and educational materials, in particular, essays and articles by A. Petrushevsky, S. Buky, F. Savchyshyn, E. Vorobkevich, P. Polyansky. But the author determined that the «Bukovinskіe vidomosti», the newspaper of the Muscophile Society «Ruska rada», differed in a variety of articles, the main subjects of which were healthy eating, the main aspects of tempering, the use of folk traditions in effective physical education, methodical features of the organization of the play activities of children and adolescents. It is recognized that the education of a conscious attitude to the health and the health of the population of the region during the period under investigation has encountered a low level of awareness of the Bukovinians about harmfulness of smoking and drinking. One of the effective forms of forming a sense of responsibility for their actions and active life position of young people became the focus of propaganda direction in the investigated newspaper. In addition to this important topic on the pages of the newspaper systematically discussed healthy eating, techniques and rules of tempering, the use of folk and mobile games in everyday life and on holidays, etc. Fighting drunkenness has become one of the most powerful topics of the Ukrainian press of Bukovina during the studied period. The articles considered aspects of alcoholism as a disease, provided statistical data on the level of alcohol abuse by the population of the region and, in particular, women, published material about the activities of societies of sobriety, etc.

Keywords: Bukovina, newspaper, games, press, propaganda, physical education, sport.

Постановка проблеми. Проблема виховання здорового молодого покоління та підтримки фізичної активності особистості як ніколи злободенна в нинішньому суспільстві. Нестабільність у всіх сферах діяльності населення та зниження життєвого рівня його більшої частини, військові події на сході країни, несприятлива екологічна ситуація негативно впливають на спосіб життя людини. Останнім часом серед українських учених помічено стійкий інтерес до історії вітчизняної педагогіки. Він зумовлений необхідністю перегляду окремих принципових положень, висновків та їх об'єктивної оцінки, приведення до єдиної логічної системи вітчизняної педагогічної думки, відновлення істинної, складної і багатогранної картини історико-педагогічного процесу. Зокрема, почався процес відродження національної педагогічної школи

і традицій, повернення незаслужено забутих імен видатних педагогів – учених, методистів і вчителів, громадських діячів, аналізу малодосліджених чи зовсім не досліджених проблем, що дають можливість повернути багато невідомих фактів з минулого вітчизняної науки і культури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення досвіду висвітлення проблем фізичного виховання і здорового способу життя населення краю на сторінках преси представлено низкою праць істориків, педагогів, фахівців галузі – аналіз основної тематики української преси Буковини другої половини ХІХ – першої половини ХХ ст., розробив М. Романюк, аспекти популяризації фізичного виховання і спорту як напряду діяльності громадських організацій краю, зокрема студентських та фізкультурно-спортивних різних історичних періодів вивчали

М. Кожокар, Ю. Тумак. Пресу як чинник розвитку системи управління системою фізичного виховання в краї Австро-Угорського періоду розглядала О. Цибанюк, а її вплив на громадське усвідомлення проблеми необхідності занять фізичними вправами – Н. Гнесь.

Проте цілісних досліджень, які би проаналізували статті в друкованих пресових виданнях буковинського регіону темою яких визначено здоров'язберігаючі аспекти та питання фізичного виховання дітей та молоді краю нами не винайдено.

Завдання дослідження: виокремити та проаналізувати аспекти виховання здорового молодого покоління темою газети «Буковинські відомості» буковинського регіону досліджуваного періоду.

Виклад основного матеріалу. Серед видань, що розглядали проблему виховання молодого покоління здорового фізично і морально, та робили це систематично, «Буковинські відомості» («Буковински Вѣдомости»), газета москвофільського товариства «Народна Рада», відрізнялись різноманітністю аспектів цього питання. Взагалі, газета містила матеріали про діяльність організації, напади на «зрадливу» політику народовців, виступала проти запровадження фонетичного та обстоювала етимологічний правопис; виокремлювала проблеми народного шкільництва (початкової освіти українською мовою – С.Д.) у Чернівцях тощо; систематично публікувала інформаційно-пізнавальні та просвітні матеріали, зокрема нариси і статті А. Петрушевського, С. Буки, Ф. Савчишина, Е. Воробкевича, П. Полянського.

Виховання свідомого ставлення до власного здоров'я та здоров'я населення краю досліджуваного періоду напштовхувалось на низький рівень забезпечення обізнаності буковинців з питань шкоди тютюнопаління та вживання алкоголю. Однією із ефективних форм формування почуття відповідальності за свої дії та активної життєвої позиції молоді стали статті пропагандистського спрямування в пресі Буковини (друга половина XIX – початок XX ст.).

Стаття лікаря Н.Д. «Тютюн» визначила проблему «історичної залежності» від тютюнопаління європейських країн. Наприклад, автор визначає річну потребу однієї особи в 1 кг тютюну в Англії, 1 кг 300 гр – в Австро-Угорщині, 2 кг – Бельгії та Голландії. Найнижчий такий показник належав Російській імперії – 0,5 кг тютюну на одну особу на рік [4, с. 2–3].

Саме традиції тютюнопаління, сформовані у Європі ілюструються наступним фактом: із 756 млн кг тютюну, що вироблено у світ, лише Австро-Угорська імперія використовувала 81 млн кг, що становило близько 10%. І що важливо, зазначив автор, «наш народ привик уже до тютюну», і, навіть, в гуцульських піснях возвеличень як велике щастя: «Порох, тютюн, люльку і дівчину чорнульку» [там само с. 3].

Крім того, автор визначає негативний факт використання тютюну і алкоголю як способу оплати за виконану роботу або послуги наряду із цукром, кавою тощо. Ще одним негативним, але дуже потужним чином розвитку тютюнопаління в світі стало лобювання виробництва тютюну внаслідок державної монополії [4, с. 2].

Звичайно, цінність цієї статті саме в презентації форм і методів боротьби із цими шкідливими звичками, а саме: 1. систематичне надання всіма друкованими засобами Буковини можливості друку пропагандистських антиалкогольних та анти тютюнових матеріалів, та відповідно, 2. систематичне подання послідовної тематичної інформації для друку як регіональними авторами, громадськими діячами тощо, так і передруку європейських лікарів, педагогів та фізіологів. 3. Розповсюдження в закладах освіти, на підприємствах, місцях скупчення представників дорослого населення, в громадських товариствах тематичних брошур, книг, листівок-одноденків. 4. Проведення «прилюдних» масових зустрічей, лекцій, бесід із дорослим населенням про неприпустимість паління при дітях та молоді [4, с. 3].

Боротьба із пияцтвом стала однією із найпотужніших тем української преси Буковини досліджуваного періоду. В статтях розглядалися аспекти алкоголізму як хвороби, наводилися статистичні дані про рівень зловживання алкоголем населенням краю і, зокрема, жінками, оприлюднювались матеріали про діяльність товариств тверезості тощо. Стаття, представлена на сторінках «Буковинських відомостей» пропонувала проект закону «о домах для пияков», одним із основних положень якого мали стати видача алкоголікам особливих документів «декретів» – в разі проходження лікування в «будинку для умалишених» та подальшому зловживанні, у випадку тричі покараному за пияцтво, зокрема із матеріальною та матеріальною шкодою для родини тат оточуючих. Наступною стала пропозиція протягом двох років лікувати від алкоголізму медичними засобами, голоду та занять фізичними вправами, працею на городі та хатніми справами. Прописані навіть дії у випадку втечі із такого закладу, саме арешт від одного до шести місяців. Але ми не знайшли опису чи хоча б нагадування про шляхи фінансування такого будинку [1, с. 3].

Кожному соціальному групуванню, кожній нації, кожному народу притаманні традиції, звичаї та обряди становлення яких відбувається протягом століть. Українська святково-звичаєва спадщина – це один із найміцніших елементів формування єдиної нації. Саме в такому контексті розглядали буковинці досліджуваного періоду використання народних традицій у вихованні підростаючого покоління, родинних відносинах, етно медицини тощо. Саме такі знання зібрав та оприлюднив у своїй статті Василь Коваричук, а саме проаналізував лікувальні традиції буковинських знахарів. Здебільшого в тексті розглядалось використання сил природи, зокрема цілющих властивостей води. Наприклад, звернення (промова) до води, наведене нижче, супроводжувало ранкові вправи дітей до 3 років:

Водичко, Іорданничко,

Умываешь дуги, береги,

Корѣньє, бѣле камѣньє,

Умый сего рщенного

Чисто уроженного

Отѣ уброду, гнѣву, ненависти и отѣ неякого зла! [3, с. 3–4].

Але наступний текст визначив значний перелік хвороб, які нібито лікуються за допомогою

знахарства, знахарі називаються «обманщиками», та, що головне, автор висловлює думку, що такі віршовані примовки, елементи загартування варті для використання тільки з профілактичною та тіловиховною метою [3, с. 4].

Роль ігор у вихованні підростаючого покоління розглядалась крізь призму народних традицій та звичаїв святкування релігійних свят. Саме в контексті обзору ігор на церковному подвір'ї, стаття «На Великдень» описує рухливі ігри, які були розповсюджені серед дітей та молоді краю. Причому інформація на шпальтах газети була представлена конкретно для дівчат. Автор статті описує традиційні великодні події на церковному дворі – дорослі спілкуються та співають пісні, молодь грає із писанками: катає їх і «чокається». А дівчата, «як маковий цвіт» грають у рухливі і хороводні ігри, в тексті наведені правила «Вербової дощечки». Наведемо текст:

Вербовая дощечка
Ходить по ней Настечка
Где ти Насе булава?
Як дуброва палала?
Я ходила гасити
Милого ся дивити
С'ї отки милый принесеть.
Принесеть ми чоботи
С Коссовской работи
У Коссов'ї роблени
Для милой несени.

Під час співу дівчата ходили по колу або рухались приставними кроками праворуч-ліворуч. Перед ними або в середині кола стояв парубок, коли пісня закінчувалась, дівчата бігали врозтіч по майданчику, а парубок намагався наздогнати одну з них і обійняти. З того моменту всі ділились на пари і обіймались. А кому пари не вистачило, та програвала і «мусить за кару всім писанки давати» [5, с. 3].

Серед ігор, розповсюджених в краї вказані також «Зельман», «Горобчик», «Жовни» і «Перепілки» [там само с. 3].

Такі ігри несли на собі потрібне навантаження: зберігали традиції і звичаї народу Буковини, задовольняли потребу у русі, а також ставали елементами статевого виховання, давали змогу спілкування дівчатам та хлопцям в ігровій діяльності, адже правила гри чітко прописували алгоритм дій та заборонені рухи: «не забувати хлопцеві про те, що грає із дівчатами: бути сильним і поблажливим» [5, с. 3].

Ще однією стандартною рисою для буковинської преси стала традиція роз'яснювати на власних сторінках питання гігієни та загартування. Автор замітки «Загар» аналізує користь та шкідливість загару. На його думку, прийом сонячних ванн корисний лише для дітей, причому такі процедури треба організувати: створити спеціальне місце, де б була можливість

присісти або прилягти під не прямими променями [2, с. 5].

Стаття «Перець» присвячена питанням використання спецій у харчуванні із оздоровчою або профілактичною метою, правилами посадки перцю в умовах буковинського краю та догляду за ним, загальним правилам здорового харчування тощо. Окремою вагомою частиною статті стала проблема використання саме перцю у харчуванні дітей та підлітків. Автор статті розглядає дві протилежні думки європейських лікарів. Отже, загальний висновок визначає здорове харчування як процес забезпечення нормального розвитку і життєдіяльності людини, який сприяє зміцненню здоров'я і профілактиці захворювань. І, в цьому контексті використання перцю при охолодженні та застудах розглядається як інновація у профілактиці [6, с. 3].

Цікавими для дослідження стали міркування Г. Савчука про щасливу родину. Автор розглядає відносини чоловіка і жінки із моменту знайомства, через вінчання та весілля до народження дітей.

Середправил, які автор називає обов'язковими, визначаємо три основні групи: релігійні настанови, засади суспільного співіснування та особисті правила сімейного життя. Цікаво, що тверезий спосіб життя повинен пропагуватись як вдома серед родини, так і демонструватись сусідам, друзям, громаді. Задля виховання здорового молодого покоління автор пропонує використовувати рухливі ігри та «спорт» як форму проведення вільного часу, святкування державних та релігійних свят, а також формування «сильних кінцівок та характеру» [9, с. 3–4].

Висновки і пропозиції. Серед видань Буковини досліджуваного періоду, що розглядали проблему виховання молодого покоління здорового фізично і морально «Буковинські відомості» відрізнялись саме систематичністю аналізу саме цього питання. Виховання свідомого ставлення до власного здоров'я та здоров'я населення краю досліджуваного періоду наштовхувалося на низький рівень забезпечення обізнаності буковинців з питань шкоди тютюнопаління та вживання алкоголю. Однією із ефективних форм формування почуття відповідальності за свої дії та активної життєвої позиції молоді стали статі пропагандистського спрямування в пресі Буковини (друга половина XIX – початок XX ст.). Крім цієї важливої теми на сторінках газети систематично обговорювались здорове харчування, методики і правила загартування, використання народних і рухливих ігор у повсякденному житті і на святах тощо. Окрема увага на сторінках «Буковинських відомостей» приділялась збереженню і впровадженню українських тіловиховних традицій, пригадувались відомі ігри та їх правила, звичаї та обряди.

Список літератури:

1. Боротьба с'ї п'янством'ї. *Буковински вѣдомости*. Чернівці, 1895. Ч. 33 и 34. 3 (15) сентября. С. 3.
2. Загар'ї. *Буковински вѣдомости*. Чернівці, 1895. Ч. 3. 22 с'їчня (3) лютого. С. 5.
3. Коварищук В. Средство против'ї судорогов'ї по правилам'ї наших знахоров'ї в'ї горах'ї. *Буковински вѣдомости*. Чернівці, 1895. Ч. 44 и 45. 19 (1 декабря) ноября. С. 4.
4. Н.Д. Тютюн. *Буковински вѣдомости*. Чернівці, 1895. 15 (27) с'їчня. С. 3.
5. На Великдень. *Буковински вѣдомости*. Чернівці, 1895. Ч. 13. 2 (14) апрѣля. С. 3.
6. Перець. *Буковински вѣдомости*. Чернівці, 1895. Ч. 26. 2 (14) юля. С. 3.

7. Романюк М.М., Галушко М.В. Українські часописи Північної Буковини (1870–1940 рр.): Істор.-бібліогр. дослідження. Л., 1999. 428 с.
8. Романюк М. Українська преса Північної Буковини як джерело вивчення суспільно-політичного життя краю (1870–1940 рр.). Л., 2000. 585 с.
9. Савчук Г.О. подружеском позитію. *Буковински вѣдомости*. Чернівці, 1895. Ч. 9. 5 (17) марта. С. 3–4.

References:

1. Borot'ba s' piyanstvom'. *Bukovynsky vѣdomosty*. Chernivtsi, 1895. CH. 33 y 34. 3(15) sentyabrya. S. 3.
2. Zahar'. *Bukovynsky vѣdomosty*. Chernivtsi, 1895. CH. 3. 22 sѣchnya (3) lyutoho. S. 5.
3. Kovaryshchuk V. Sredstvo protyvѣ sudorohovѣ po pravylamѣ nashykh znakhorovѣ vѣhorakhѣ. *Bukovynsky vѣdomosty*. Chernivtsi, 1895. CH. 44 y 45. 19 (1 dekabrya) noyabrya. S. 4 4.
4. N.D. Tyutyun. *Bukovynsky vѣdomosty*. Chernivtsi, 1895. 15 (27) sichnya. S. 3.
5. Na Velykden'. *Bukovynsky vѣdomosty*. Chernivtsi, 1895. CH. 13. 2 (14) aprѣlya. S. 3.
6. Perets'. *Bukovynsky vѣdomosty*. Chernivtsi, 1895. CH. 26. 2 (14) iyulya. S. 3.
7. Romanyuk M.M., Halushko M.V. *Ukrayins'ki chasopysy Pivnichnoyi Bukovyny (1870–1940 rr.): Istor.-bibliohr. doslidzhennya*. L., 1999. 428 s.
8. Romanyuk M. *Ukrayins'ka presa Pivnichnoyi Bukovyny yak dzherelo vyvchennya suspil'no-politychnoho zhyttya krayu (1870–1940 rr.)*. L., 2000. 585 s.
9. Savchuk H.O. *supruzheskom pozhyt'yu*. *Bukovynsky vѣdomosty*. Chernivtsi, 1895. CH. 9. 5 (17) marta. S. 3–4.

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-7-71-10>

УДК 378.091.212: 621-047.22

Дембіцька С.В.

Вінницький національний технічний університет

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРАЦЕОХОРОННОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ МЕХАНІЧНОЇ ІНЖЕНЕРІЇ

Анотація. В статті розглядається необхідність формування працезахоронної компетентності майбутніх фахівців механічної інженерії як передумови подальшого успішного фахового становлення. Проведено аналіз терміну «педагогічні умови» та визначені особливості обґрунтування педагогічних умов формування фахової компетентності майбутніх фахівців технічних спеціальностей у педагогічних дослідженнях. На підставі методу експертних оцінок визначені та обґрунтовані організаційно-педагогічні умови формування працезахоронної компетентності майбутніх фахівців механічної інженерії. Окреслені перспективи подальших досліджень щодо обґрунтування структурно-функціональної моделі процесу підготовки майбутніх фахівців механічної інженерії до працезахоронної професійної діяльності.

Ключові слова: фахова компетентність, працезахоронна компетентність, підготовка фахівців, заклади вищої освіти, педагогічні умови, фахівців механічної інженерії.

Dembitska Sofia

Vinnytsia National Technical University

ORGANIZATIONAL-PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR THE FORMATION OF THE LABOR PROTECTION COMPETENCE OF FUTURE SPECIALISTS IN MECHANICAL ENGINEERING

Summary. The article considers the necessity of formation of labor-protection competence of future specialists of mechanical engineering as a prerequisite for further successful professional formation. The urgency of the problem of training future specialists in mechanical engineering for the labor protection professional activity is that engineering is one of the most voluminous and most technologically advanced sectors in the economy of Ukraine and for further innovative development needs skilled workers. The analysis of the term «pedagogical conditions» and the peculiarities of its use in scientific researches have been carried out. The peculiarities of the justification of the pedagogical conditions for the formation of professional competence of future specialists of technical specialties are determined. Within our scientific research, we understand the set of circumstances that allow you to effectively organize the educational process of vocational training of students of engineering specialties in order to form labor protection competence as one of the prerequisites for future effective professional activity. Based on the method of expert assessments, organizational and pedagogical conditions for the formation of labor-protection competence of future specialists in mechanical engineering have been identified and substantiated. These include the provision of motivation for the implementation of self-education and the acquisition of labor protection knowledge; methodical training of teachers of special disciplines; creation of the appropriate educational-methodical toolkit; taking into account the peculiarities of the professional activity of machine builders in the process of studying labor protection disciplines; use of new information technologies in the process of development of future specialists in machine-building specialties of labor protection competence. The prospects of further researches concerning the substantiation of the structural-functional model of the process of preparation of future specialists in mechanical engineering for labor-intensive professional activity are outlined.

Keywords: professional competence, labor competence, training of specialists, institutions of higher education, pedagogical conditions, specialists in mechanical engineering.

Постановка проблеми. Інтенсивний темп розвитку суспільства та глобалізаційні процеси, які відбуваються зараз, зумовлюють розширення кола функціональних обов'язків і завдань фахівця машинобудівної галузі, потребу творчого вирішення ним професійних проблем, а компетентнісний підхід у вищій освіті передбачає цілеспрямоване формування відповідального, конкурентоспроможного, мобільного фахівця на ринку праці.

Відповідно до Національної доктрини розвитку освіти України у ХХІ столітті вища освіта має забезпечити формування компетентності, як готовності і здатності людини до певного виду фахової діяльності, створити такі умови, за яких кожен студент зможе проявити інтелектуальну і пізнавальну активність, особистісну соціальну

позицію тощо [11, с. 4]. У зв'язку з цим виникає необхідність визначення педагогічних умов, які дозволяють забезпечити формування фахової компетентності студентів закладів вищої освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз психолого-педагогічної літератури дає підставу встановити, що проблема фахової підготовки є досить актуальною на сучасному етапі розвитку освіти. Особливості використання компетентнісного підходу у вищій школі розглядає Н. Авдеева, В. Журавльов, Е. Зеєр, І. Зимня, О. Кобилянський, В. Краєвський, А. Маркова, Г. Селевко, А. Хуторський та ін. Теоретичні та практичні аспекти підготовки фахівців у закладах вищої освіти технічного спрямування досліджували О. Авраменко, О. Андрус, Ю. Белова, Л. Вавілова, М. Гордієнко, Ж. Калее-

ва, О. Коваленко, С. Морозан, О. Ступак, В. Петрук та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проблема визначення педагогічних умов, які дозволяють ефективно вирішити поставлену методичну задачу в процесі підготовки фахівців у закладах вищої освіти технічного спрямування розглядається у роботах низки дослідників.

Пошук та обґрунтування педагогічних умов формування професійної компетентності майбутніх гірничих інженерів в процесі навчання фахових дисциплін здійснила О. Деревянко у дослідженні [4]. Педагогічні умови професійного навчання персоналу на виробництві визначила В. Свистун у дослідженні [14]. Обґрунтувала та перевірила педагогічні умови формування фахової компетентності техніків-механіків агропромислового виробництва Е. Луговська, що відображено у публікації [10]. Т. Гончаренко визначила роль педагогічних умов у забезпеченні якості професійної підготовки майбутніх інженерів-програмістів у закладах вищої освіти технічного спрямування [3].

Проте, незважаючи на вагомі наукові результати та низку публікацій щодо визначення педагогічних умов формування фахової компетентності студентів закладів вищої освіти технічного спрямування, поза увагою дослідників залишилася проблема виявлення педагогічних умов формування працеворонної компетентності майбутніх фахівців механічної інженерії.

Мета статті – визначити та обґрунтувати організаційно-педагогічні умови формування працеворонної компетентності майбутніх фахівців механічної інженерії.

Виклад основного матеріалу. У наукових працях зустрічаються різні підходи щодо трактування терміну «педагогічні умови». Найпоширенішими є:

- педагогічні умови як обставини процесу освіти, які забезпечують досягнення поставленої мети (Е. Зеєр [6, с. 87]);
- педагогічні умови як особливі обставини, які свідомо створюються суб'єктами педагогічної діяльності з певною метою (В. Свистун [14, с. 32], Н. Посталюк [13, с. 115], Н. Боритко [2, с. 82]);
- педагогічні умови як чинники успіху в процесі управління навчанням (Т. Шамова, П. Третьяков, Н. Капустін [16, с. 259]);
- педагогічні умови як комплекс взаємодіючих заходів навчально-виховного процесу, який спрямований на формування певної властивості (І. Бахов [1, с. 317]);
- педагогічні умови як компонент педагогічної системи, який відображають сукупність можливостей освітнього середовища щодо впливу на особистість студента (Н. Іпполітова, Н. Стерхова [8, с. 9–10]);
- педагогічні умови як сукупність об'єктивних можливостей змісту навчання, методів, організаційних форм, що забезпечують успішне вирішення поставленого завдання (О. Федорова [15, с. 41]).

Тобто, не зважаючи на відмінності в трактуванні поняття «педагогічні умови», всі науковці одностайні в думці, що вони є тим складником освітнього процесу, який забезпечує його єдність,

функціонування та розвиток. Визначення педагогічних умов для розв'язання певної методичної задачі залежить від низки факторів: особливостей педагогічного процесу, особистісних характеристик студентів, мети, форм навчання тощо.

Досліджуючи педагогічні умови розвитку професійної компетентності майбутніх інженерів, Ж. Калеева зазначає, що реалізація комплексу визначених педагогічних умов є необхідною і дозволяє досліднику логічно структурувати зміст і функціонально-процесуальну основу процесу формування професійної компетентності, удосконалити організаційно-методичну діяльність [9, с. 103].

Аналіз зазначених наукових публікацій показує, що в основу професійної підготовки майбутнього фахівця необхідно покласти врахування особливостей його діяльності, оскільки саме в ній відбувається процес формування фахової компетентності.

Складність і багатогранність процесу розвитку працеворонної компетентності вимагає коректного визначення педагогічних умов, які будуть сприяти досягненню поставленої мети. При цьому, погоджуємося з Н. Яковлевою, що підхід до визначення педагогічних умов та їх структура мають бути досить гнучкими, динамічними і здатними до внесення змін і ускладнення цілей професійної підготовки студентів. Крім того, комплексу педагогічних умов має бути притаманна властивість необхідності і достатності [17, с. 221].

Оскільки процес формування працеворонної компетентності майбутніх фахівців механічної інженерії передбачає визначення саме певних обставин взаємодії суб'єктів педагогічного процесу та є результатом цілеспрямованого відбору змісту та методів для успішного досягнення поставленої мети, то такі педагогічні умови в класифікації Т. Гончаренко визначені як організаційно-педагогічні [3, с. 108]. Зважаючи на це, в подальшому будемо використовувати термін «організаційно-педагогічні умови».

В межах нашого дослідження під організаційно-педагогічними умовами формування працеворонної компетентності студентів машинобудівних спеціальностей ми розуміємо сукупність обставин, які дозволяють ефективно організувати навчальний процес фахової підготовки студентів машинобудівних спеціальностей з метою формування працеворонної компетентності як однієї з передумов майбутньої ефективної професійної діяльності.

Визначення організаційно-педагогічних умов формування працеворонної компетентності майбутніх фахівців механічної інженерії здійснювалося нами наступним чином:

1. Відбір можливих організаційно-педагогічних умов формування працеворонної компетентності майбутніх фахівців механічної інженерії шляхом теоретичного аналізу наукових публікацій з проблеми дослідження та власного педагогічного досвіду.

2. Для визначення групи експертів, були проведені анкетування викладачів, які здійснюють підготовку майбутніх фахівців з механічної інженерії та є фахівцями в галузі охорони праці Вінницького національного технічного університету (м. Вінниця), Льотної академії Національного авіаційного університету (м. Кропивниць-

кий), Національного авіаційного університету (м. Київ). Викладачі, які за результатами анкетування виявили творчий рівень працехоронної компетентності, були відібрані у експертну групу. Всього в опитуванні взяли участь 27 викладачів, з яких експертна група становить 14 осіб.

3. Викладачам, які виступили у ролі експертів, запропонували здійснити ранжування відібраних педагогічних умов, починаючи із найважливіших, на їх думку, для формування працехоронної компетентності майбутніх фахівців механічної інженерії.

Враховуючи результати опитування експертів, до організаційно-педагогічних умов розвитку працехоронної компетентності майбутніх фахівців механічної інженерії, ми відносимо:

1) позиціонування працехоронної компетентності як важливої складової фахової компетентності та передумови подальшого успішного фахового становлення;

2) формування мотивації щодо здійснення самоосвітньої діяльності;

3) методична підготовка викладачів спеціальних дисциплін щодо формування у майбутніх фахівців машинобудівних спеціальностей працехоронної компетентності;

4) створення відповідного навчально-методичного інструментарію щодо використання у процесі фахової підготовки студентів машинобудівних спеціальностей активних форм, методів та інноваційних засобів навчання, що надають можливість моделювати ситуації, які є основою для розвитку працехоронної компетентності;

5) врахування особливостей фахової діяльності машинобудівників в процесі вивчення працехоронних дисциплін;

6) доцільне використання нових інформаційних технологій в процесі розвитку у майбутніх фахівців машинобудівних спеціальностей працехоронної компетентності.

Перша педагогічна умова пов'язана з формування стійкої мотивації щодо набуття працехоронних знань як необхідної складової у фаховій підготовці працівників машинобудівної галузі та передумови їх подальшого успішного фахового становлення. В цьому погоджуємося із дослідженням Є. Ільїна, який вважає, що вирішення педагогічної задачі зводиться до активізації певного мотиву чи групи мотивів особистості [7, с. 88–89].

Самоосвітня діяльність фахівця протягом усієї професійної діяльності є передумовою його професійного зростання. Крім того, як зазначає О. Овчарук, особливого значення набуває самоосвіта в контексті навчання впродовж життя [12, с. 22]. Для того, щоб фахівець був здатний протягом усієї фахової діяльності вдосконалюватися, в межах університету він має отримати відповідні знання та навички, сформувати необхідність систематичного покращення свого професійного рівня та працехоронної компетентності. Самоосвітня діяльність не передбачає втручання викладача в його здійснення, однак, на нашу думку, для того, щоб він відбувався ефективно та результативно, він має на початковому етапі бути керованим ззовні.

З цією метою ми вважаємо доцільним залучати майбутніх фахівців машинобудівних спеціальностей

теж до написання творчих праць, систематичної наукової роботи, організовувати диспути, круглі столи та майстер-класи на теми, що пов'язані з різними аспектами їхньої майбутньої професійної діяльності, і на основі цього допомагати опановувати методики рефлексивного аналізу власних досягнень, вчитися здійснювати ефективне планування та розробляти кроки реалізації подальшого професійного саморозвитку тощо.

Наступна педагогічна умова передбачає забезпечення відповідної методичної підготовки викладачів спеціальних дисциплін щодо формування у майбутніх фахівців машинобудівних спеціальностей працехоронної компетентності. Необхідність цього в тому, що процес розвитку працехоронної компетентності студентів машинобудівних спеціальностей є тривалим і має вирішуватися протягом усього процесу фахової підготовки. Оскільки викладачі спеціальних дисциплін в більшості випадків не мають спеціальної освіти, тому формування працехоронної компетентності може бути ускладнена. Адже наявність знань із фахових дисциплін у викладача ще не гарантує вміння донести ці знання до студентів, а тим більше вирішувати завдання формування фахової компетентності комплексно.

З метою усунення цієї проблеми та координації діяльності щодо формування працехоронної компетентності, вважаємо за доцільне здійснити попередню методичну підготовку викладачів під час якої визначаються та конкретизуються завдання на кожному етапі підготовки майбутніх фахівців механічної інженерії у закладах вищої освіти щодо формування працехоронної компетентності та надати відповідні методичні рекомендації.

Реалізація четвертої педагогічної умови передбачає створення такого навчально-методичного інструментарію, який забезпечить цілеспрямований розвиток працехоронної компетентності студентів машинобудівних спеціальностей. Під навчально-методичним інструментарієм ми розуміємо сукупність навчальних і методичних заходів та засобів, що розроблені та реалізуються з метою розвитку працехоронної компетентності майбутніх фахівців механічної інженерії в процесі фахової підготовки.

Наступна педагогічна умова передбачає врахування особливостей фахової діяльності машинобудівників в процесі вивчення працехоронних дисциплін. Це здійснюється з метою забезпечення мотивації щодо вивчення дисциплін «Безпека життєдіяльності», «Основи охорони праці», «Охорона праці в галузі» та «Цивільний захист». На практиці, ми часто маємо ситуацію, коли студенти вважають зазначені дисципліни не важливими і непотрібними у майбутній фаховій діяльності. Відповідно, вони не зацікавлені у їх вивченні та працюють на те, щоб отримати у підсумку залік із мінімальною кількістю балів.

Крім того, якщо до 2016 року існувала певна неперервна система навчання студентів з дисциплін напряму безпеки під час отримання фаху: безпека життєдіяльності, основи охорони праці, цивільний захист, охорона праці у галузі, де кожна із дисциплін надавала відповідні рівні знань та виконувала певні завдання, то вже з 2016 року МОН України надало повноважен-

ня університетам самостійно приймати рішення стосовно потреби у тій чи іншій дисципліні. І як наслідок переважна більшість закладів вищої освіти, в тому числі і технічних, почала урізати кількість годин, які були відведені на вивчення цих дисциплін, об'єднуювати їх, відміняти розділ з охорони праці у кваліфікаційних роботах, що негативно вплинуло на якість знань студентів із зазначених дисциплін.

Шоста педагогічна умова стосується використання інформаційних технологій в процесі розвитку працезахоронної компетентності студентів машинобудівних спеціальностей. Використання сучасних інформаційних технологій в процесі фахової підготовки є вимогою часу. Це дозволяє в умовах скорочення кількості аудиторних годин та суттєвого збільшення обсягу самостійної роботи студентів ефективно організувати роботу, спрощує процес оцінювання навчальних досягнень, дає можливість комплексного підходу до процесу фахової підготовки.

Слушною є з цього приводу думка М. Єщенка, який вважає що саме інформаційні технології надають безліч можливостей у навчанні студентам, зокрема вільно обмінюватися корисними

матеріалами, не зважаючи на географічне місце розташування, розміщувати необхідні навчальні матеріали на віддалених серверах, що робить можливий отримання доступу до них у будь-який час та з будь-якого місця, отримання консультацій викладача шляхом використання соціальних мереж та електронної пошти тощо [5, с. 118].

Висновки і пропозиції. Таким чином, підготовка майбутніх фахівців механічної інженерії, які є мобільними, конкурентоспроможними та здатними вдосконалюватися протягом усієї фахової діяльності – це вимога часу. Важливим компонентом у фаховій підготовці працівників машинобудівної галузі є формування працезахоронної компетентності, оскільки від цього залежить здоров'я та життя працівника. В процесі проведеного дослідження методом експертних оцінок були визначені та обґрунтовані організаційно-педагогічні умови розвитку працезахоронної компетентності майбутніх фахівців машинної інженерії. Перспективи подальших досліджень ми вбачаємо у розробці структурно-функціональної моделі процесу підготовки майбутніх фахівців механічної інженерії до працезахоронної професійної діяльності.

Список літератури:

1. Бахов І.С. Педагогічні умови формування професійно-комунікативної компетентності перекладачів в системі вищої освіти. *Вісник Київського національного університету імені Т. Шевченка. Серія «Соціологія. Психологія. Педагогіка»*. 2009. Додаток 4, том II (14), Тем. вип. № 3. «Вища освіта у контексті інтеграції до європейського освітнього простору». С. 313–323.
2. Борытко Н.М. В пространстве воспитательной деятельности : монография / под. ред. Н.К. Сергеева. Волгоград : Перемена, 2001. 181 с.
3. Гончаренко Т.Є. Роль педагогічних умов у забезпеченні якості професійної підготовки майбутніх інженерів-програмістів у технічному університеті. *Теорія і практика управління соціальними-системами*. 2015. № 1. С. 105–113.
4. Дерев'янюк О.В. Педагогічні умови формування професійної компетентності майбутніх гірничих інженерів в процесі навчання фахових дисциплін. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2013. Випуск 5. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2013_5_10
5. Єщенко М.Г. Використання інформаційно-комунікаційних технологій як засобу формування фахової компетентності майбутніх менеджерів і економістів у процесі навчання правознавства. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2017. Т. 62, № 6. С. 114–129.
6. Зеер Э.Ф. *Личностно-ориентированное профессиональное образование*. Екатеринбург : Изд-во Уральского педагогического университета, 1998. 126 с.
7. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы. Санкт-Петербург : Питер, 2011. 512 с.
8. Ипполитова Н., Стерхова Н. Анализ понятия «педагогические условия»: сущность, классификация. *General and Professional Education*. 2012. № 1. С. 8–14.
9. Калеева Ж.Г. Педагогические условия формирования профессиональной компетентности будущих инженеров в процессе изучения физики. *Вестник Череповецкого государственного университета*. 2011. № 3, Т. 2. С. 102–105.
10. Луговська Е. Педагогічні умови формування фахової компетентності техніків-механіків агропромислового виробництва. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2013. № 6. С. 11–12.
11. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті. *Освіта України*. 2002. № 33. С. 4–6.
12. Овчарук О. Компетентності як ключ до оновлення змісту освіти. Стратегія реформування освіти в Україні: рекомендації з освітньої політики. Київ : «К.І.С», 2003. 225 с.
13. Посталюк Н.Ю. Творческий стиль деятельности : Педагогический аспект. Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1989. 205 с.
14. Свистун В.І. Педагогічні умови професійного навчання персоналу на виробництві. *Професійна освіта: проблеми і перспективи*. 2012. Випуск 3. С. 31–36.
15. Федорова О.Ф. Некоторые вопросы активизации учащихся в процессе теоретического и производственного обучения. Москва : Высшая школа, 1970. 301 с.
16. Шамова Т.І., Третьяков П.І., Капустин Н.П. Управління освітніми системами : навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів / за ред. Т.І. Шамової. Москва : Гуманит. вид. центр ВЛАДОС, 2002. 320 с.
17. Яковлева Н.М. Теория и практика подготовки будущего учителя к творческому решению воспитательных задач : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Челябинск, 1992. 403 с.

References:

1. Bakhov I.S. (2009). Pedagogical conditions of formation of professional-communicative competence of translators in the system of higher education [Pedagogical conditions of formation of professional-communicative competence of translators in the system of higher education]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni T. Shevchenka*.

- Seriia «Sotsiologhiia. Psykholohiia. Pedagogika»*, Dodatok 4, tom II (14), Tem. vyp. № 3. «Vyscha osvita u konteksti intehratsii do yevropeiskoho osvithnoho prostoru», 313–323.
2. Boryitko N.M. (2001). *V prostranstve vospitatelnoy deyatelnosti* [In the space of educational activities]. Volgograd: Peremena.
 3. Derevianko O.V. (2013). Pedagogichni umovy formuvannia profesiinoi kompetentnosti maibutnikh hirnychkykh inzheneriv v protsesi navchannia fakhovykh dystsyplin [Pedagogical conditions of formation of professional competence of future mining engineers in the process of training of professional disciplines]. *Visnyk Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy*, 5. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2013_5_10.
 4. Honcharenko T.Ye. (2015). Rol pedagogichnykh umov u zabezpecheni yakosti profesiinoi pidhotovky maibutnikh inzheneriv-prohramistiv u tekhnichnomu universyteti [Role of pedagogical conditions in the quality of professional training of future engineers-programmers at the technical university.]. *Teoriia i praktyka upravlinnia sotsialnyimi systemamy*, 1, 105–113.
 5. Yeshchenko M.H. (2017). Vykorystannia informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii yak zasobu formuvannia fakhovoi kompetentnosti maibutnikh menedzheriv i ekonomistiv u protsesi navchannia pravoznavstva [Use of information and communication technologies as a means of forming the professional competence of future managers and economists in the process of law studies]. *Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia*, 62, 6, 114–129.
 6. Zeer E.F. (1998). Lichnostno-orientirovannoe professionalnoe obrazovanie [Student-centered vocational education]. Ekaterinburg : Izd-vo Uralskogo pedagogicheskogo universiteta.
 7. Ilin E.P. (2011). *Motivatsiya i motivyi* [Motivation and motives]. SPb.: Piter.
 8. Ippolitova N., Sterhova N. (2012). Analiz ponyatiya «pedagogicheskie usloviya»: suschnost, klassifikatsiya [Analysis of the concept of "pedagogical conditions": the essence, classification]. *General and Professional Education*, 1, 8–14.
 9. Kaleeva Zh.G. (2011). Pedagogicheskie usloviya formirovaniya professionalnoy kompetentnosti buduschih inzhenerov v protsesse izucheniya fiziki [Pedagogical conditions for the formation of professional competence of future engineers in the process of studying physics.]. *Vestnik Cherepovetskogo gosudarstvennogo universiteta*, 3, 2, 102–105.
 10. Luhovska E. (2013). Pedagogichni umovy formuvannia fakhovoi kompetentnosti tekhnikov-mekhanikov ahropromyslovoho vyrobnytstva [Pedagogical conditions of formation of professional competence of technicians-mechanics of agro-industrial production]. *Pedagogika i psykholohiia profesiinoi osvity*, 6, 11–12.
 11. Natsionalna doktryna rozvytku osvity Ukrainy u KhKhI stolitti (2002). [The National Doctrine of the Development of Ukrainian Education in the 21st Century] *Osvita Ukrainy*, 33, 4–6.
 12. Ovcharuk O. (2003). Kompetentnosti yak kliuch do onovlennia zmistu osvity. Stratehiia reformuvannia osvity v Ukraini: rekomendatsii z osvithnoi polityky [Competence as a key to updating the content of education. Strategy for reforming education in Ukraine: recommendations for educational policy]. Kyiv: «K.I.S».
 13. Postalyuk N.Yu. (1989). Tvorcheskii stil deyatelnosti: Pedagogicheskii aspekt [Creative activity style: Pedagogical aspect]. Kazan: Izd-vo Kazan. un-ta.
 14. Svystun V.I. (2012). Pedagogichni umovy profesiinoho navchannia personalu na vyrobnytstvi [Pedagogical conditions of professional training of personnel at work]. *Profesiina osvita: problemy i perspektyvy*, 3, 31–36.
 15. Fedorova O.F. (1970). Nekotorye voprosy aktivizatsii uchashchih-sya v protsesse teoreticheskogo i proizvodstvennogo obucheniya [Some issues of activating students in the process of theoretical and industrial training]. Moskva: Vysshaya shkola.
 16. Shamova T.I., Tretiakov P.I., Kapustin, N.P. (2002). Upravlinnia osvitnimi systemamy [Management of educational systems]. Moskva: Humant. vyd. tsentr VLADOS.
 17. Yakovleva N.M. (1992). Teoriya i praktika podgotovki buduschego uchitelya k tvorcheskomu resheniyu vospitatelnykh zadach [Theory and practice of preparing the future teacher for the creative solution of educational tasks]. (Dis. d-ra ped. nauk). Chelyabinskii gosudarstvennyi universitet, Chelyabinsk.

ПІДГОТОВКА ВЧИТЕЛІВ-ПРИРОДНИЧНИКІВ ДО РЕАЛІЗАЦІЇ ЗМІСТОВИХ ЛІНІЙ КУРСУ «ПРИРОДОЗНАВСТВО. 5 КЛАС» У СИСТЕМІ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ

Анотація. Досліджено знання, уміння та навички учителів природничих дисциплін та зазначено не вирішені проблеми реалізації змістових ліній навчальної програми курсу «Природознавство. 5 клас», який є пропедевтичним у вивченні лінійних предметів природничого спрямування: астрономії, біології, фізики, хімії в основних і старших класах закладів загальної середньої освіти. Висвітлюється одна з нетрадиційних форм підготовки вчителів у системі післядипломної педагогічної освіти – компетентісно та діяльнісно орієнтований варіативний модуль із теми, яку обирає вчитель із запропонованих кафедрою. Домінантними акцентами модульних занять є підготовка вчителів із теоретичних питань змісту навчання через постійне його оновлення новітніми досягненнями у природничих науках і вдосконалення навичок із відбору навчального експерименту, методики виконання й використання його багатофункціонального психолого-педагогічного потенціалу відповідно до Концепції «Нова українська школа», а саме – сприяння розвитку в учнів навичок винахідництва, ініціативності, підприємливості, новаторства.

Ключові слова: змістові лінії навчальної програми, природознавство, компетентісно та діяльнісно орієнтований варіативний модуль, післядипломна педагогічна освіта.

Klimenko Ludmyla

Mykolaiv Regional Institute of the Postgraduate Pedagogical Education

TRAINING OF PRINCIPAL TEACHERS TO IMPLEMENTING CONTENT LINES OF THE COURSE "NATURAL HISTORY. 5TH CLASS" IN THE SYSTEM OF THE POSTGRADUATE PEDAGOGICAL EDUCATION

Summary. The knowledge, skills and abilities of teachers of natural sciences are researched and unresolved problems with the implementation of the content lines of the curriculum of the course "Natural History. 5th Class", which are: "Methods of knowledge of nature. Natural science is a complex of natural sciences"; "Objects and phenomena of nature. Natural and artificial systems"; "Earth is a planet of the solar system. Living conditions on Earth"; "Man and nature. Natural environment and human life. Protection and preservation of nature". The course "Natural History. 5th Class" is propaedeutic in the study of linear objects of natural science: astronomy, biology, physics, chemistry in the main and senior classes of institutions of general secondary education. Higher education institutions do not prepare teachers for its teaching. Teachers of science teach physics, chemistry, biology, geography, that is, specialists who are knowledgeable in the methodology of teaching senior students, which is fundamentally different from the teaching methodology in the fifth class. The aforementioned justifies the need for teachers to prepare for the course "Natural Science. 5th Class" in the system of postgraduate pedagogical education. The article covers one of the innovative forms of teacher training in the system of postgraduate pedagogical education – a competency and activity oriented variant module for the topic chosen by the teacher from the proposed department. The dominant emphasis of modular classes is the preparation of teachers on theoretical issues of the content of training and practical classes. The permanent modernization of the course content with the latest achievements in the natural sciences is foreseen, special attention is paid to the contribution of Ukrainian naturalists and inventors to the development of world science and technology. During the practical training of the competent and activity oriented variant module, teachers' skills for choosing a learning experiment on the key questions of the course are improved: the properties of water and air; physical phenomena in nature – magnetic and optical; the methods of carrying out the educational experiment and the use of its multifunctional psychological and pedagogical potential in accordance with the Concept "New Ukrainian School", namely, promoting the development of inventive skills, initiative, entrepreneurship, and innovation. As a result of the research, it was found out that the hypothesis (improving the skills and skills of implementing the content lines of the curriculum of the course "Natural Science. 5th Class" of the teacher-naturalist will contribute to strengthening the natural knowledge and skills of students and ensuring continuity in the study of natural sciences) is confirmed. The interest of fifth graders of general secondary education institutions in the natural history and natural sciences, as well as participation in such intellectual competitions as the International Interactive Natural Science Competition "Kolosok", regional events of the Department of Theory and Methodology of Natural Sciences and Mathematical Education and Information Technologies, became more active: a forum for young admirers physics and astronomy, the contest "Energy", the festival "My STEM-idea", etc.

Keywords: content curriculum lines, natural sciences, competence and activity oriented variant module, postgraduate pedagogical education.

Постановка проблеми. У період четвертої науково-технічної революції підвищується соціальна значущість природничої освіти, зростає кількість природничих наук, закони яких

вивчаються в класах основної та старшої школи. Зміст курсу «Природознавство. 5 клас» цілком відповідає засадам Концепції «Нова українська школа», він розрахований на забезпечення учнів

особистісними, предметними та міждисциплінарними знаннями. З погляду психологічних особливостей саме в цьому віці дитина цікавиться цілісною природничо-науковою картиною світу, що охоплює систему знань, уявлень про закономірності у природі та місце людини в ній; різноманіттям об'єктів і явищ природи, зв'язком між явищами живої і неживої природи, змінами природного середовища під впливом людини тощо.

Слід зазначити, що традиційних методів навчання недостатньо для розвитку допитливості, пізнавального інтересу сучасних школярів та відповідно їм учителю потребує перманентного осучаснення знань, методичних порад щодо виконання учнями завдань, які пов'язані з їх реальним життям, спрямовані на вирішення конкретної проблеми та є посилюючими для виконання всіма учнями зазначеної вікової категорії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема підготовки вчителів природничників до реалізації змістових ліній навчальної програми курсу «Природознавство. 5 клас» у системі післядипломної педагогічної освіти недостатньо висвітлена в науково-педагогічних джерелах із різних причин (спочатку курс було введено у 5–6 класах, згодом – у п'ятому; остання навчальна програма оновлена у 2017 році) і потребує уваги, оскільки курс має пропедевтичну мету – забезпечення сприйняття п'ятикласниками у старших класах фізики, хімії, біології, астрономії, географії. Публікації здебільшого присвячено методиці викладання окремих питань курсу. Так, А.В. Рябоко розробив методику формування уявлень про фізичні явища, яка передбачає використання узагальнених планів-приписів вивчення явищ із природознавства, матеріали до уроків та позакласних заходів, задачі міжпредметного природничо-наукового змісту, зокрема сюжетні задачі з фізичним змістом, креслення й описи саморобних приладів і дослідів, компакт-диск із комп'ютерними тестами для діагностики рівня сформованості знань про фізичні явища в учнів 5–6 класів [1, с. 4]. Т.М. Васютіна в дисертаційному дослідженні запропонувала робочий зошит із природознавства для учня 5-го класу, яким вдосконалено існуючі підходи до конструювання дидактичних засобів навчання. Зокрема забезпечено: а) спрямованість на висвітлення та закріплення питань, які мають подальший розвиток у систематичних природничих курсах (фізики, хімії, біології, географії, астрономії); б) доступність у формулюванні завдань для п'ятикласників; в) структурування матеріалу в ігровій формі; г) цікавість та емоційну насиченість навчальної інформації [2, с. 11].

Питанню пропедевтики та наступності приділяє увагу В.В. Танська. Вона зазначає, що вивчаючи курс «Природознавство», учні 5-х класів узагальнюють і поглиблюють природничі знання, уміння і навички, які набули в початковій школі, що є основою для подальшого вивчення предметів освітньої галузі «Природознавство» (біології, географії, фізики, хімії, астрономії): «Наступність в навчальному процесі має велике значення. Вона дає можливість поступово збільшувати обсяг понять і способів дій, а також утворювати в учнів цілісне уявлення про наукове знання цієї галузі науки, впливає на мотивацію,

дозволяє вчителю застосовувати в навчальному процесі продуктивні способи навчання, дослідницькі й пошукові ситуації» [3, с. 127].

Означена нами проблема наступності, на думку В. Хитрука, є багатоплановою і стосується навчання й майбутніх учителів. По-перше, це наступність у впровадженні концептуальних засад побудови національної системи освіти: оптимізм; стимулювання прагнення того, хто навчається, до самопізнання, самовираження і самоутвердження; гуманізація і демократизація змісту і процесу навчання. По-друге, це диференціація навчання з плануванням рівневих результатів за умови обов'язкового досягнення мінімального базового рівня. По-третє, це взаємна проекція змісту і структур навчання природничо-наукових дисциплін (предметів) у загальноосвітній і вищій школах. По-четверте, це наступність у застосуванні засобів, форм і методів навчання, широка опора на комп'ютеризацію навчання [4, с. 219].

Курс «Природознавство. 5 клас» має інтегративний характер. Інтеграційні процеси в освіті взагалі та у природничій особливо набувають стрімких темпів, але є протиріччя між вимогами високого теоретичного рівня навчального матеріалу та його доступністю, наочністю й посилюєністю. Н.В. Подопрігора, Є.О. Клоц стверджують, що розв'язання цієї проблеми сучасною дидактикою забезпечується принципами: генералізації знань, фундаментальності, професійної спрямованості, корелятивності, доповнюваності, міждисциплінарних зв'язків [5, с. 182].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Заклади вищої освіти не готують фахівців із природознавства. Цей курс викладають учителі однієї з природничих дисциплін, зокрема вчитель фізики або хімії, біології, який переважно володіє методикою навчання старшокласників. Робота з п'ятикласниками вимагає від учителя знання відповідних вікових особливостей учнів і урахування їх під час конструювання освітнього процесу з природознавства. Об'єктивні труднощі в підготовці предметників зумовили вибір теми статті.

Мета статті – висвітлення деяких підходів до підготовки вчителів природничих дисциплін до викладання природознавства у 5 класі відповідно до змістових ліній навчальної програми в системі післядипломної педагогічної освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Підготовка вчителя передбачає суттєве поглиблення деяких питань із природознавства відповідно до змістових ліній навчальної програми, якими є: «Методи пізнання природи. Природознавство – комплекс наук про природу»; «Об'єкти і явища природи. Природні й штучні системи»; «Земля – планета Сонячної системи. Умови життя на Землі»; «Людина і природа. Природне середовище і життя людини. Охорона і збереження природи»; осучаснення змісту та методів навчання п'ятикласників, а також створення сприятливих умов для акмеозростання предметників під час проходження курсів підвищення кваліфікації (один раз на п'ять років) та в міжкурсовий період [6, с. 33].

Об'єкт дослідження: процес удосконалення знань, умінь та навичок учителя-природничника

щодо реалізації змістових ліній навчальної програми курсу «Природознавство. 5 клас».

Предмет дослідження: знання, уміння та навички учителя-природничника щодо реалізації змістових ліній навчальної програми курсу «Природознавство. 5 клас».

Мета дослідження: визначення змісту навчального матеріалу з природознавства відповідно до змістових ліній навчальної програми курсу «Природознавство. 5 клас» та ефективних методів удосконалення знань, умінь та навичок учителя-природничника щодо їх реалізації. У межах післядипломної педагогічної освіти склалася певна система підвищення кваліфікації педагогів, складовими якої є: конференції, семінари, засідання методичних об'єднань, на яких обговорюються питання викладання з досвіду роботи; під час вебінарів, виїзних лекторіїв надаються методичні рекомендації; у ході тренінгів відпрацьовуються практичні навички. Автори розвідки започаткували ще одну форму акмеозрастання вчителя – компетентісно та діяльнісно орієнтований варіативний модуль. Учитель обирає цікаву для себе тему із запропонованих кафедрою. Модуль проводиться в один день протягом десяти годин (табл. 1). Визначено такі завдання модуля «Реалізація змістових ліній навчальної програми курсу «Природознавство. 5 клас»:

1. Систематизувати знання вчителя щодо:
 - формування в учнів усвідомлення значущості природничих знань у житті кожної людини та розвитку цивілізації;
 - сучасного природничо-наукового світобачення.
2. Сформувати вміння (навички):
 - діяльнісного підходу до навчання природознавства у п'ятикласників;
 - відбору до занять навчального експерименту з багатофункціональним значенням та проведення уроків-практикумів із навчального експерименту;
 - організації дослідницьких проектів та навчання учнів роботі в команді;
 - залучення дівчат до виконання технічних вправ та конструювання.

3. Розвинути установки до:

- набуття праксеометодологічної компетентності учителя-природничника;
 - формування у п'ятикласників устремління до вивчення сучасних світоглядних досліджень та історії розвитку природничих наук в Україні, її творців;
 - бажання учнів конструювати технічні пристрої, моделювати природні явища та процеси.
- Очікувані навчальні результати:
- розуміння вчителем суті і змісту складових предметної компетентності вчителя та учнів; знання сучасних світоглядних досліджень та історії розвитку природничих наук в Україні, її творців;
 - уміння здійснювати міжпредметну взаємодію, застосовуючи матеріали суміжних дисциплін для ефективної реалізації визначених освітніх завдань;
 - уміння організовувати проектно-дослідницьку діяльність учнів.

Ураховуючи обмеженість обсягу статті, ми не маємо на меті розкривати зміст кожної змістової лінії, як це робимо на заняттях модуля.

Теоретичну підготовку вчителі отримують на лекційному занятті на тему «Науково-методичний коментар щодо реалізації змістових ліній навчальної програми курсу «Природознавство. 5 клас». Розкриття першої змістової лінії «Методи пізнання природи. Природознавство – комплекс наук про природу» для учнів має відбуватися через розуміння суті природничих наук (біології, фізики, хімії, географії, астрономії) та їх внесок у вивчення природи; ознайомлення із методами пізнання природи (спостереження, експеримент, вимірювання) та обладнанням для її вивчення. Підручники, зазвичай, не встигають висвітлювати найсучаснішу інформацію, що стає предметом обговорення під час навчання вчителів. Наприклад, вони дізнаються про встановлення найбільшого радіотелескопа FAST (діаметр 500 м) на південному сході Китаю у провінції Гуйчжоу з метою виявлення закономірностей розвитку Всесвіту [7]. Корисним доповненням до змісту навчального матеріалу підручника про обладнан-

Таблиця 1

Розподіл навчальних годин модуля

	Лекції (вивчення теорії), год	Практичні заняття, год	Семінарські заняття (обговорення), год	Тести, год	Самостійна робота, год	Усього год
Вступ до курсу	0,5					0,5
Тема 1. Науково-методичний коментар щодо реалізації змістових ліній навчальної програми курсу «Природознавство. 5 клас»	2					2
Тема 2. Реалізація наскрізної змістової лінії «Громадянська відповідальність» в освітньому процесі з природознавства у 5 класі	1		1		2	4
Тема 3. Природа – це книга життя. Геніальне – у простому		5		1		6
Підсумковий контроль у формі взаємооцінювання			0,5		2	2,5
Усього год	3,5	5	1,5	1	4	15

Джерело: розроблено автором

ня для досліджень природи вважаємо виконання досліду з порівняння фізичних характеристик лінз: класичної скляної лінзи та пластикової лінзи Френеля. Остання нині широко використовується в маяках, автомобільних фарах для збільшення довжини світлового променя тощо. Рекомендуємо колегам під час вивчення методу вимірювання віртуально ознайомити учнів (або організувати екскурсію) з експонатами музею мікромініатюр (автор Сядристий М.С.), що розташований на території Києво-Печерської лаври. Серед обладнання, завдяки якому вивчається Всесвіт, є наносупутники. В Україні такі конструюються викладачами, студентами аспірантами Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» під керівництвом старшого наукового співробітника, кандидата технічних наук Б.М. Рассмакіна. «PolyITAN-1, 2-SAU» створено для участі у проєкті «QB50», що реалізується Бельгійським інститутом «Von Karman Institute For Fluid Dynamics». Проєкт покликаний продемонструвати можливість запуску і використання в наукових цілях мережі (кластеру) із 50 наносупутників, споруджених університетськими командами з усього світу. Проте до космічного старту через різні причини допущено лише 28 апаратів. Серед них і наносупутник київських політехніків. Із метою передбачення катастроф наносупутник досліджує атмосферу на висоті 90–420 та 750 км [8]. Ми згодні з думкою В.Р. Ільченко, що «при відсутності в змісті природознавства загальних закономірностей (збереження, періодичності, спрямованості самочинних процесів до рівноважного стану) інтелект дітей не може розвиватися природовідповідно і досягати високого рівня. У чинній програмі з природознавства та підручниках, що їй відповідають загальні закономірності природи не фігурують. Не контролюється сформованість природничо-наукової картини світу, природничо-наукової компетентності, в основі яких мають лежати загальні закономірності природи» [9, с. 109].

Підготовку вчителів до реалізації змістової лінії «Об'єкти і явища природи. Природні й штучні системи» здійснюємо в ході практичного заняття на тему «Природа – це книга життя. Геніальне – у простому». На наш погляд, теоретичний матеріал цієї змістової лінії достатньо вдало висвітлено в підручниках, вважаємо доцільним розширити вибір експерименту. У навчальній програмі зазначено обов'язкові досліди, але багаторічне спілкування із предметниками дає підстави вважати, що їхньої кількості недостатньо для інтелектуального задоволення учнів, тому на практичному занятті модуля створюються умови для збагачення вмінь, навичок учителів щодо відбору та відпрацювання методики виконання навчального експерименту. Упровадження запропонованого нами експерименту можливе у вигляді практичного заняття або проведення практичної роботи, або проєктно-дослідницького завдання. Під час модуля учитель виконує кожний дослід.

1. Дослідження деяких властивостей повітря, про які не йдеться в підручниках.

– Повітря міститься й у воді: якщо виливати воду із двох однакових пляшок, перевернувши їх

вертикально, але в одну з них вставити скляну трубку, то: із пляшки без трубки вода виливатиметься довше й бурхливими порціями – заважатиме повітря у воді, а з із пляшки з трубкою – швидше і спокійніше, бо повітря виходить через трубку.

– Повітря створює тиск: спочатку треба проткнути сиру картоплину коктейльною трубкою, не закриваючи отвір трубки, а потім – закриваючи. Позитивний результат отримуємо у другому випадку, оскільки повітря протидіє проникненню картоплі в трубку.

– Атмосферний тиск: якщо подмукати під паперовою смужкою, яка лежить між двома стопками книг, вона прогнеться, бо знизу ми видуваємо повітря, а повітря над нею зверху тисне своєю силою.

2. Явище змочування: якщо на чисту скляну пластинку з одного боку капнути з піпетки крапельку води (вона розтечеться) і те саме зробити з другого боку, який змащений олією, то крапля води зберігатиме правильну форму. Молекули води легко притягуються до скла (на відміну від олії), тому в першому випадку крапля розтікається, у другому – ні.

3. Дослідження деяких властивостей води. Якщо опустити в кювету з холодною водою маленьку пляшечку з гарячою зафарбованою водою, відкривши кришку, зафарбована вода почне витікати, піднімаючись догори, бо тепла вода легша за холодну.

4. Плавання тіл. Суцільний шматок пластиліну, кинутий у воду, потоне. Човник, виготовлений із пластиліну, плаватиме на воді, оскільки виштовхувальна сила води в першому випадку менша, ніж у другому.

5. Магнітні явища.

– Властивості магніту. Кинути скріпку у прозорий скляний стакан з водою і спробувати діяти на неї магнітом крізь воду і скло. Скріпка реагує на магніт. Вода і скло не є перешкодою для магніту.

– Магнітна сила струму. Магнітна стрілка реагує на провідник зі струмом від батарейки, навколо якого утворюється електромагнітне поле.

– Силіні лінії магнітного поля. Навколо плоского магніту металеві опшурки розташовуються за замкненими силовими лініями, які повторюють форму силових ліній магнітного поля Землі, бо вона і є постійним магнітом.

– За допомогою магнітної рідини ми демонструємо об'ємний розподіл магнітного поля постійних магнітів (рис. 1). Для цього на магніті розташовується невеличкий болт з гайкою, на яку із шприца виливається магнітна рідина. Магнітна рідина – це штучне маслоподібне рідке середовище чорного кольору, якому властиві феромагнітні якості, а внаслідок цього – притаманне унікальне поєднання властивостей текучості та здатності відчутно взаємодіяти з магнітним полем. Вона є стійким колоїдним розчином твердих феромагнітних частинок у рідкому носії, котрим може бути практично будь-яка рідина – вода, вуглеводні, мінеральні масла, силікони тощо [10, с. 127].

6. Оптичні явища.

– Утворення тіні різного розміру залежно від відстані до ліхтарика (у мобільному телефоні).

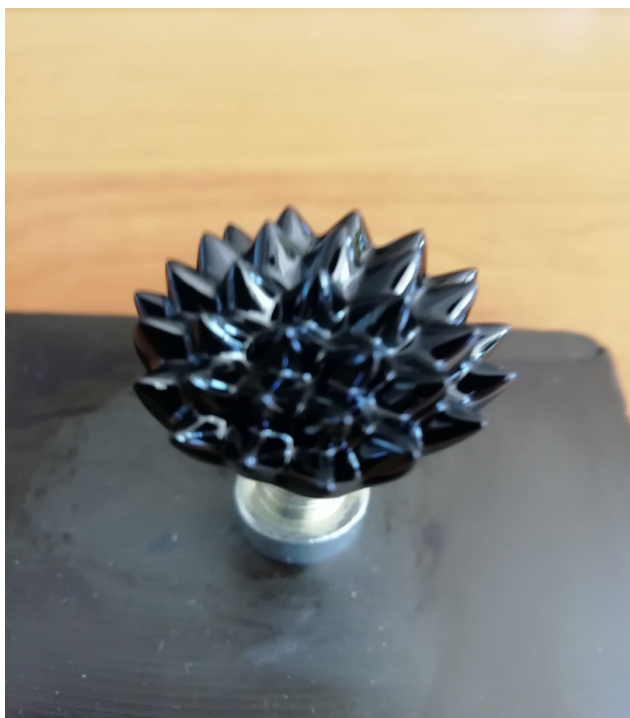

Рис. 1. Магнітна рідина

Світло від ліхтарика представляє собою віяло (пучок променів): чим ближче предмет до джерела, тим більше променів він закриває і тим більша тінь.

– Перископ. Під час заняття кожний учитель виготовляє перископ, завдяки якому можна переконатись у справедливості законів відбивання світла.

У ході практичного заняття модуля вчителі обґрунтовують наявність освітнього потенціалу кожного із виконаних навчальних експериментів – можливості для розвитку в учнів: навичок винахідництва, ініціативності; підприємливості; новаторства; у слухачів відбувається взаємобмін нестандартними підходами до виконання навчального експерименту. Досліди систематизують і формують уявлення, які п'ятикласники накопичили раніше (протягом життя або під час вивчення природознавства у початкових класах) [11, с. 113].

Учителі переконуються в тому, що використання експерименту в навчальному процесі з природничих дисциплін взагалі і природознавства зокрема дозволяє не тільки підвищити наочність викладання, а й:

1. проілюструвати встановлені в науці закони й закономірності в доступному для учнів вигляді та зробити їх зміст зрозумілим для учнів;

2. показати застосування фізичних, хімічних явищ, що вивчаються, у техніці, технологіях та побуті, розвивати в них дослідно-експериментаторські навички. Демонстрація таких дослідів є необхідною не лише для ілюстрації зв'язків фундаментальних наук із технікою, а й для підготовки учнів до життя в умовах сучасного технологізованого суспільства, тобто для формування технічного мислення;

3. перевірити припущення, висунуті учнями в ході обговорення навчальних проблем. Підготовка та проведення дослідів передбачає розвиток умінь прогнозувати перебіг подій. У разі збігу результатів виконання досліду і висунутої учнями гіпотези в останніх виникають позитивні емоції та впевненість у собі;

4. посилити інтерес учнів до вивчення природничих наук. Навчальний експеримент може бути своєрідним ефективним поштовхом до активної пізнавальної діяльності учнів, особливо, якщо він носить проблемний характер;

5. формувати критично-аналітичне мислення. Сучасній людині, яка перебуває серед суперечливих змін у суспільстві (економічних, політичних, екологічних), необхідно вміти критично ставитися до них і аналізувати, уникаючи непотрібних проблем, мати власне ніким не нав'язане світобачення [12].

Висновки та перспективи подальших розвідок у розглянутому напрямі. Тестування слухачів компетентнісно та діяльнісно орієнтованого варіативного модуля, їх звагомоцінювання, співбесіди з ними та їхніми учнями під час відвідування закладів загальної середньої освіти дозволяють уважати, що гіпотеза дослідження підтверджується: удосконалення вмінь та навичок учителя-природничника щодо реалізації змістових ліній навчальної програми курсу «Природознавство. 5 клас» сприятиме зміцненню природознавчих знань та вмінь учнів і забезпеченню наступності в навчанні природничих дисциплін. Активізувався інтерес п'ятикласників закладів загальної середньої освіти до природознавчого курсу та природничих наук, а також участь у таких інтелектуальних змаганнях, як Міжнародний інтерактивний природничий конкурс «Колосок», обласні заходи кафедри теорії й методики природничо-математичної освіти та інформаційних технологій: форум юних шанувальників фізики та астрономії, конкурс «Енергія», фестиваль «Моя STEM-ідея» тощо.

Список літератури:

1. Рябо А.В. Методика формування уявлень про фізичні явища у процесі вивчення природознавства в основній школі: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. Київ, 2012. 17 с.
2. Васютіна Т.М. Пропедевтика природничих знань учнів 5 класу загальноосвітньої школи: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. Київ, 2003. 21с.
3. Танська В.В. Теоретичні основи реалізації принципу наступності при викладанні природничих дисциплін у загальноосвітній школі. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Серія «Педагогічні науки»*. 2018. Вип. 2 (93). С. 125–129. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VZhDUP_2018_2_23.pdf (дата звернення: 15.07.2019).
4. Хитрук В. Наступність у формуванні змісту підготовки майбутніх учителів природничо-наукових дисциплін. *Наукові записки Національного Кіровоградського університету імені В. Винниченка. Серія «Проблеми методики фізико-математичної і технологічної освіти»*. 2014. Вип. 5. С. 219–222.
5. Подопрігора Н.В., Клоц Є.О. Інтеграційні процеси природничої освіти. *Наукові записки Національного Кіровоградського університету імені В. Винниченка. Серія «Педагогічні науки»*. 2018. Вип. 168. С. 182–185.

6. Гільберг Т.Г., Крячко І.П., Сак Т.В., Бескова Н.В., Фіцайло С.С. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів «Природознавство. 5 клас» (оновлена, 2017). URL: old.mon.gov.ua/images/files/doshkilna.../navch.../32.doc (дата звернення: 17.07.2019).
7. У Китаї найбільший у світі радіотелескоп відкрили для туристів. URL: <https://ukranews.com> (дата звернення: 15.07.2019).
8. Студентські наносупутники вже на МКС / КПІ ім. Ігоря Сікорського. URL: <https://kpi.ua/2017-04-22> (дата звернення: 30.04.2017).
9. Ільченко В.Р. Підручник з природознавства для 5 класу як основа втілення ідей освіти для сталого розвитку в предметах освітньої галузі «Природознавство». *Збірник наукових праць «Проблеми сучасного підручника»*. Вип. 13. С. 105–111. URL: ipvid.org.ua/.../985e40500ea7bd1329efb65343b0a762.pdf (дата звернення: 17.07.2019).
10. Клименко Л.О., Радіонов О.В. Використання магнітної рідини у фізичних дослідах, або про «кмітливий магніт». *Фізика та астрономія в школах України*. 2012. № 6. С. 35–39.
11. Клименко Л.О. Експеримент – багатофункціональний засіб підвищення фахової майстерності вчителя природничих дисциплін. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія «Педагогічні науки: реалії та перспективи»*. 2014. Вип. 47. С. 109–116.
12. Клименко Л.О. Експеримент – ефективний засіб якісного навчання вчителів і учнів. Миколаїв, ОІППО, 2014. 106 с.

References:

1. Ryabko A.V. (2012). *Metodyka formuvannia uiaavlennia pro fizychni yavysysha u protsesi vyvchennia pryrodnavstva v osnovnii shkoli* [Methods of forming ideas about physical phenomena in the study of natural science in primary school]: author. diss. ... Cand. Ped. Sciences: 13.00.02., Kyiv.
2. Vasyutina T.M. (2003). *Propevedytika pryrodnykh znan' uchiv 5 klasyu zahalnoosvitn'oi shkoly* [Propedeutics of natural knowledge of students of the 5th class of secondary school]: author. diss. ... Cand. Ped. Sciences: 13.00.02., Kyiv.
3. Tanskaya V.V. (2018). *Teoretychni osnovy realizatsii pryntsyphu nastupnosti pry vykladanni pryrodnykh dystsyplin u zahalnoosvitnii shkoli* [Theoretical bases for the implementation of the principle of continuity in teaching natural sciences in a comprehensive school]. *Bulletin of the Ivan Franko Zhytomyr State University. Pedagogical Sciences Series*. vol. 2, no. 93, pp. 125–129. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VZhDUP_2018_2_23.pdf (accessed on: 15 July 2019).
4. Khitruk V. (2014). *Nastupnist u formuvanni zmistu pidhotovky maibutnikh uchyteliv pryrodnycho-naukovykh dystsyplin* [Continuity in shaping the content of the training of future teachers of natural sciences]. *Scientific notes of the National Vinnytsia Kirovohrad University. Series "Problems of Methods of Physical, Mathematical and Technological Education"*, vol. 5, pp. 219–222.
5. Podoprighora N.V., Klots E.O. (2018). *Intehratsiini protsesy pryrodnychoi osvity* [Integration processes of natural education]. *Scientific notes of the National Vinnytsia Kirovohrad University. Pedagogical Sciences Series*, vol. 168, pp. 182–185.
6. Gilberg T.G., Kryachko I.P., Sak T.V., Beskova N.V., Fitzaylo S.S. (updated 2017). *Prohrama dlia zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv «Pryrodnavstvo. 5 klas»* (onovlena, 2017). [Program for Comprehensive Educational Institutions "Natural Sciences. 5th class"]. Available at: old.mon.gov.ua/images/files/doshkilna.../navch.../32.doc (accessed 17 July 2019).
7. U Kytai naibilshyi u sviti radioteleskop vidkryly dlia turystiv [The world's largest radio telescope opened for tourists in China]. Available at: <https://www.radiosvoboda.org/a/news/28011480.html> (accessed 15 July 2019).
8. Studentski nanosuputnyky vzhe na MKS / KPI im. Ihoria Sikorskoho [Student Nanosatellites Already at the ISS / KPI them. Igor Sikorsky]. Available at: <https://kpi.ua/2017-04-22> (accessed: 30 April 2017).
9. Ilchenko V.R. *Pidruchnyk z pryrodnavstva dlia 5 klasyu yak osnova vtilennia idei osvity dlia staloho rozvytku v predmetakh osvitnoi haluzi «Pryrodnavstvo»*. [The Natural History Textbook for 5th class as a Basis for the Implementation of the Ideas of Education for Sustainable Development in the Subjects of the Educational Branch of "Natural Sciences"]. *Collection of scientific works "Problems of the modern textbook"*. vol. 13, pp. 105–111, available at: ipvid.org.ua/.../985e40500ea7bd1329efb65343b0a762.pdf (accessed: 17 July 2019).
10. Klimenko L.O., Radionov O.V. (2012). *Vykorystannia mahnitnoi ridyny u fizychnykh doslidakh, abo pro «kmitlyvyi mahnit»*. [The use of magnetic fluid in physical experiments, or the "smart magnet"]. *Physics and astronomy in schools in Ukraine*. No. 6, pp. 35–39.
11. Klimenko L.O. (2014). *Eksperyment – bahatofunktsionalnyi zasib pidvyshchennia fakhovoi maisternosti vchytelia pryrodnykh dystsyplin* [Experiment – a multifunctional means of improving the professional skills of the teacher of natural sciences]. *Scientific journal of M.P. Dragomanov National Pedagogical University. Series "Pedagogical Sciences: Realities and Prospects"*, vol. 47, pp. 109–116.
12. Klimenko L.O. (2014). *Eksperyment – efektyvnyi zasib yakisnoho navchannia vchyteliv i uchniv* [Experiment – effective means of qualitative teaching of teachers and students]. Mykolaiv.

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО ОРІЄНТОВАНОЇ ІНШОМОВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ НЕФІЛОЛОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ (60-ТІ РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ)

Анотація. У статті розглянуто трансформаційні процеси формування іншомовної компетентності студентів нефілологічних спеціальностей в 60-х роках ХХ століття. З'ясовано, що відбулася зміна освітньої парадигми у підготовці майбутніх учителів нефілологічних спеціальностей, які, крім основного фаху, повинні були вивчати елементи професійно орієнтованої іноземної мови. В цей період гостро стояла проблема пошуку принципів і методик викладання іноземних мов. Аналіз наукових джерел і навчальних матеріалів підтвердив, що прагнення підкреслити перевагу соціалістичного ладу над капіталістичним призводило до того, що студенти отримували знання, які не відповідали справжнім уявленням про іншу країну. Виявлено трансформації розуміння принципу свідомості володіння іноземною мовою, зокрема, зазнав змін погляд на співвідношення теорії і практики. З'ясовано, що на зміну свідомо-порівняльному методу в цей період приходив свідомо-практичний метод. У результаті титанічних зусиль багатьох учених було створено підґрунтя для вироблення єдиних принципів у вітчизняній методиці навчання іноземних мов. На жаль, основною метою навчання іноземних мов залишилося формування у студентів вмінь читати і перекладати літературу з фаху. Однак підтверджено, що цілі іншомовної підготовки також передбачали частковий розвиток у майбутніх учителів нефілологічних спеціальностей компонентів міжкультурної компетентності. Доведено, що саме у цей період зародилися перші паростки комунікативного підходу до вивчення іноземної мови у вищій школі.

Ключові слова: педагогічний заклад вищої освіти, учителі нефілологічних спеціальностей, зміст і методика навчання іноземних мов, комунікативна та міжкультурна компетентність.

Ovcharenko Liliya

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

FORMATION OF PROFESSIONALLY ORIENTED FOREIGN LANGUAGE COMPETENCE OF STUDENTS OF NON-LINGUISTIC SPECIALTIES (1960'S)

Summary. The article studies foreign language competence formation processes of students of non-linguistic specialties in 1960's. At the time, the introduction of the elements of a professionally oriented foreign language in the curriculum driven by the transformational changes in the educational paradigm in the training of future teachers of non-linguistic specialties emphasized the importance of finding the corresponding principles and methods of its teaching. The analysis of scientific sources and educational materials confirms the fact that the desire to show the superiority of the socialist system over the capitalism led to the students receiving distorted information about other countries. The author reveals transformations of understanding regarding the principle of consciousness of foreign language proficiency. In particular, there was a shift in the view on the correlation between theory and practice. The mentioned period was marked by hot discussions about the main problems of the teaching methods. Subsequently, the conscious-practical method came to replace the infamous conscious-comparative method. As a result, the titanic efforts of numerous scholars laid the foundations for the development of common principles in the national method of teaching foreign languages. Unfortunately, the main goal of teaching foreign languages was mostly limited to formation of students' ability to read and translate literature in their specialty. However, it also included partial development of intercultural competencies for students of non-linguistic specialties. As proved, it was during that period that the first seeds of the communicative approach to the study of a foreign language at university were planted. More and more attention in the study of foreign languages was given to the development of speech and reading skills omitting translation, which caused changes in the content of foreign language education, reduction of the volume of grammatical material, the emergence of new topics for communication in a foreign language. At the same time, there was a growing tendency for a certain underestimation and even denial of the general educational and developmental value of foreign language learning with the focus on the foreign language proficiency. Besides, a number of activities were undertaken to create favorable conditions for students to master their oral speech and for scientific and pedagogical workers to go onto further studies in retraining programs. The problem of professionally oriented teaching of foreign languages was supported at the governmental level, which testifies to the growing role and importance of foreign language education for specialists of various branches of science and technology due to the expansion of international contacts of the USSR with the near and far abroad countries.

Keywords: pedagogical institution of higher education, teachers of non-linguistic specialties, content and methods of teaching foreign languages, communicative and intercultural competence.

Постановка проблеми. Сьогодні стратегічною метою вивчення іноземної мови майбутніми учителями нефілологічних спеціальностей є оволодіння комунікативною ком-

петентністю, тобто навчання не стільки системі мови (набуття лінгвістичної компетентності), скільки практичному оволодінню «вербально-семантичним кодом мови, що вивчається, «мовною

картиною світу» носіїв цієї мови» [5, с. 59]. Тому проблема формування комунікативної і міжкультурної компетентностей у процесі професійно орієнтованого навчання іноземних мов є актуальною та дискусійною.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Розв'язанням цієї проблеми займалися численні вітчизняні науковці: О. Бирюк [4], Р. Гришкова [6], О. Кміть [8], О. Кузнецова [9], І. Левчик [11], С. Мелікова [13], Н. Микитенко [14], Г. Турчинова [17], Л. Шерстюк [18] та ін.

Історико-педагогічний дискурс щодо підготовки майбутніх учителів іноземних мов в закладах вищої освіти у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. розпочали В. Безлюдна та О. Околович. Однак процес професійно орієнтованого навчання іноземних мов майбутніх учителів нефілологічних спеціальностей у 60-х роках ХХ століття не став предметом окремої наукової розвідки.

Мета статті – аналіз трансформаційних процесів формування професійно орієнтованої іншомовної компетентності студентів нефілологічних спеціальностей в 60-х роках ХХ століття.

Виклад основного матеріалу. На початку 60-х років ХХ століття відбулися кардинальні трансформації як у формуванні цілей навчання іноземних мов, так і в методиці навчання та організації освітнього процесу. Соціальним замовленням суспільства стало формування в учнів і студентів, з-поміж іншого, практичних умінь і навичок усного мовлення. Міністерством освіти були поставлені першочергові цілі – розвиток в учнівської та студентської молоді усного мовлення і навичок безперекладного читання. Вагому роль у реалізації цього соціального замовлення відіграла Постанова Ради Міністрів СРСР за № 468 від 27 травня 1961 р. «Про поліпшення вивчення іноземних мов» [16].

Крім цього, згідно з Постановою передбачалося проведення низки інших першочергових заходів, спрямованих на створення сприятливих умов для оволодіння усним мовленням, зокрема очікувалися кардинальні зміни у системі професійної підготовки вчителів іноземних мов, розширення мережі шкіл з викладанням окремих предметів іноземною мовою, стаціонарних і заочних курсів іноземних мов тощо. Також пропонувалося створити умови організаційного характеру щодо поліпшення системи іншомовної підготовки студентів нефілологічних спеціальностей педагогічних закладів вищої освіти, а саме: а) збільшити випуск навчальних фільмів з іноземних мов, а також розглянути питання про придбання за кордоном навчальних фільмів із вивчення іноземних мов для використання їх в радянській вищій школі; б) відбирати з числа наявних і придбаних для показу в СРСР зарубіжних художніх фільмів іноземними мовами найбільш підходящі для навчальних цілей фільми і визначити порядок показу їх для студентів вищих навчальних закладів; в) забезпечити виготовлення звичайних та довгограючих грамплатівок і тонфільмів із записом уроків з іноземних мов відповідно до програм вишів, а також грамплатівок і тонфільмів із записами пісень, віршів, невеликих оповідань й уривків з художніх творів, з доданням відповідних друкованих текстів; г) розробити та здійснити заходи щодо

організації більш широкого використання радіо і телебачення для надання допомоги особам, що вивчають іноземні мови; д) збільшити випуск словників, розмовників, книг і брошур з розповідями й іншими художніми творами класичної і сучасної англійської, німецької, французької та іспанської літератури як з адаптованим, так і з оригінальним текстом [16].

Як зазначає В. Безлюдна: «Постановка нової мети навчання іноземних мов спричинила зміни у змісті освіти, що проявилось у скороченні обсягу граматичного матеріалу, появи нових тем для спілкування іноземною мовою. Інформація про країну, мова якої вивчалася, використовувалася у порівнянні з реаліями рідної країни. Однак прагнення підкреслити перевагу соціалістичного ладу над капіталістичним іноді призводило до того, що студенти отримували знання, які не відповідали справжнім уявленням про іншу країну» [3, с. 144–145].

Таким чином, з метою надання населенню можливості постійно вдосконалювати свої знання з іноземних мов планувалося створення єдиної системи іншомовного навчання – від дитячого садка до стаціонарних і заочних курсів для дорослих, які мають вищу освіту. Пришвидженими темпами учені, методисти, науково-педагогічні працівники та вчителі розпочали роботу над укладанням авторських підручників, навчальних посібників, програм і методичних вказівок із викладання іноземних мов в дитячих садах, початковій і середній школах, закладах спеціальної середньої і вищої освіти. Було порушено питання про належну підготовку кваліфікованих вчительських і науково-педагогічних кадрів, яких на той момент відчутно не вистачало. Також гостро стояла проблема пошуку оптимальних методів викладання іноземних мов, оскільки в попередні роки превалювала система навчання читання на базі граматико-перекладного, граматико-текстуального та свідомо-порівняльного методів, в той час як навчання усного мовлення і читання без перекладу надавалося значно меншої уваги. Методистами проводилися інтенсивні пошуки нових принципів, підходів, методів і прийомів для належного забезпечення навчання студентів усного мовлення.

Водночас слід констатувати, що кількість аудиторних годин, яка відводилася на вивчення іноземних мов, була суттєво збільшена залежно від педагогічної спеціальності (гуманітарної чи науково-природничої) і коливалася в межах 240 годин. Слід зазначити, що в цей період вперше в історії вітчизняної методики підручник виступив основним, хоча й не єдиним засобом навчання іноземної мови. Для іншомовної підготовки майбутніх учителів нефілологічних спеціальностей широко використовувалися навчально-методичні комплекси, що містили, крім основного підручника, різні навчальні посібники, книги для викладачів, грамплатівки, навчальні тонфільми, радіопередачі, засоби унаочнення тощо. Крім цього, у другій половині 60-х рр. ХХ ст. було подолано такий серйозний недолік, як відсутність наступності та єдиного методичного задуму при підготовці серії підручників. Особливо слід наголосити, що більшість підручників і навчальних посібників перед тиражуванням

проходили ґрунтовну експертну перевірку та рецензування.

Отже, в 60-і рр. XX ст. відбулася зміна освітньої парадигми у підготовці майбутніх учителів нефілологічних спеціальностей, які, крім основного фаху, повинні були вивчати елементи професійно орієнтованої іноземної мови.

Цей період був позначений гострими дискусіями щодо основних проблем методики викладання іноземних мов. Ця проблема широко обговорювалася на сторінках газет і педагогічних журналів, значно збільшилася кількість публікацій, методичних рекомендацій, вказівок та інструкцій на місцях – в педагогічних інститутах й установах з підвищення кваліфікації вчителів. Вирішальні зміни відбулися щодо розуміння і формулювання основних принципів навчання іноземних мов. Був актуалізований принцип мовної спрямованості, відповідно до якого добір навчального матеріалу та його змістовий розподіл повинен розвивати у студентів уміння усного мовлення та читання, тобто викладачам необхідно було добирати лише той навчальний матеріал, який потрібен для здійснення практичної мети навчання майбутньої вчительської професії.

Певні трансформації відбулися щодо розуміння принципу свідомості володіння іноземною мовою, зокрема, зазнав змін погляд на співвідношення теорії і практики. Якщо в 50-і рр. XX ст. загальноприйнятою була думка, що теоретичні положення та правила обов'язково передують практиці, то в наступному періоді превалювала позиція, що вивчення теорії може або передувати практиці, або слідувати за нею залежно від доцільності того чи іншого шляху розвитку іншомовних умінь і навичок студентів та значною мірою від їхнього лексичного запасу на початковому етапі вивчення іноземної мови в закладі вищої освіти. Правила й теоретичні положення стали розглядатися як керівництво до дії з навчальним матеріалом іноземною мовою.

Розуміння зіставлення (порівняння) іноземної та рідної мов також зазнало змін порівняно з 50-и рр. XX ст. Її основне значення було пов'язане із завданнями практичного оволодіння іноземною мовою, а вчені попереджали про шкоду від надмірного захоплення порівнянням. Також вчинялися спроби внести зміни в принципи взаємопов'язаного навчання усного мовлення, читання та письма. Прихильниками свідомо-порівняльного методу висловлювалася думка про певне випередження роботи на усним мовленням над іншомовним матеріалом до включення його в читання та письмо при збереженні паралельного розвитку різних видів мовленнєвої діяльності. Допущення усного випередження стало серйозною трансформацією у поглядах учених-методистів і викладачів-практиків на послідовність розвитку різних видів мовленнєвої діяльності.

На зміну свідомо-порівняльному методу в цей період приходить свідомо-практичний метод, сутність якого полягала у формуванні мислення іноземною мовою. Це означало програмування комунікативної діяльності студентів у вправах, тобто вимагало від викладачів здійснювати побудову вправ на основі алгоритму мовної діяль-

ності. Саме у цей період усне мовлення було визначене і метою, і методом навчання.

У другій половині 60-х рр. XX ст. змін зазнають як свідомо-порівняльний, так і свідомо-практичний методи, а наприкінці цього періоду більшістю методистів був визнаний одним із провідних принципів випередження теорії (правил) над практикою, тому в закладах вищої освіти викладачі масово відмовляються від принципу формування свідомого мислення іноземною мовою. Зміни відбуваються і в площині ставлення до рідної мови: визнається необхідність урахування її ролі в процесі підготовки іншомовного навчального матеріалу. На противагу цьому, й надалі триває «боротьба» з перекладом, а також пропонується повернення до прямого методу навчання іноземних мов.

У результаті до початку 70-х рр. XX ст. було створене підґрунтя для вироблення єдиних принципів у вітчизняній методикі навчання іноземних мов. До основних принципів було віднесено такі: 1) практична спрямованість навчання; 2) диференційований підхід до навчання іноземних мов, який враховує специфіку кожного виду мовленнєвої діяльності; 3) комплексний підхід до організації іншомовного навчального матеріалу, що робить можливим якісне оволодіння мовою, граматичною та лексичною сторонами мови в їх єдності на основі мовних зразків; 4) комунікативна спрямованість навчання; 5) інтенсифікація навчального процесу [15].

Наукові публікації 60-х рр. XX ст. свідчать, що в сфері цільових установок намітилася певна орієнтація в бік навчання студентів усіх аспектів мови – як письмової, так і усної, зокрема декларувалася необхідність навчати майбутніх учителів нефілологічних спеціальностей вести бесіду іноземною мовою, що була заявлена як одна з головних освітніх цілей. Однак, незважаючи на зростаючу роль, яка надавалася оволодінню навичками усного мовлення, основна мета навчання іноземних мов залишалася такою ж, як і в попередній період – навчити студентів читати і перекладати літературу з фаху. При цьому серед методистів і викладачів превалювали «ідеї про пріоритетність вивчення граматики на шкоду практичному оволодінню іноземною мовою» [15, с. 322].

Аналіз цільових установок, міждисциплінарних зв'язків і соціокультурних реалій, поданих у підручниках і навчальних посібниках, дозволяє стверджувати, що викладання іноземної мови упродовж 60-х рр. XX ст. сприяло формуванню у студентів здебільшого лінгвістичної компетентності, а також частково – дискурсивної та соціокультурної. Відомо, що володіння дискурсивною компетентністю передбачає вміння студентів вибудовувати свою невербальну поведінку відповідно до прийнятих в іншій культурі норм. При аналізі навчальної літератури не було виявлено фактів про те, що студенти цьому навчались системно, а лише частково, опосередковано. Аналогічно, оволодіння соціокультурною компетентністю в цей період було також недостатньо цілісним і глибоким, оскільки зміст підручників і посібників не передбачав набуття студентами знань про структуру цінностей і культуру країн, мова яких вивчається, форми і способи її втілення в державному ладі, моделях поведінки носіїв

цієї культури, їх мови, традицій тощо. Студенти не володіли засадничими принципами взаємодії культурних уявлень і норм поведінки, тому не вміли виокремлювати культурні цінності шляхом спостереження за носіями інших культур і комунікативної взаємодії з ними, адже не мали можливості подорожувати західними країнами в зв'язку з відсутністю людського, інформаційного та культурного обміну в часи «холодної війни». Як зазначає В. Безлюдна: «Прагнення підкреслити перевагу соціалістичного ладу над капіталістичним іноді призводило до того, що студенти отримували знання, які не відповідали справжнім уявленням про іншу країну» [3, с. 145].

Аналізуючи навчальну літературу зазначеного періоду, можна стверджувати, що цілі навчання передбачали лише частковий розвиток у студентів таких компонентів міжкультурної компетентності, як: 1) когнітивного (знання про систему цінностей, подібні риси і відмінності культурних реалій рідної країни та англійських країн; знання про сучасний світ, перспективи його розвитку та глобальні проблеми); 2) афективного (відкритість і мотивація до співпраці з представниками країн соціалістичного табору); 3) поведінкового (розпізнавання й інтерпретація явищ іншої культури, вміння порівнювати факти, явища та події, притаманні рідній культурі та іншим культурам, знаходити подібність й відмінності між ними, намагання вести міжкультурний дискурс). Розвиток цих компонентів міжкультурної компетентності відбувався здебільшого за рахунок читання уривків із творів художньої літератури зарубіжних письменників з країн, мова яких вивчалася.

Крім цього, аналіз навчальної літератури цього періоду дозволяє зробити висновок про те, що з основних термінів і понять, які складають категоріально-понятійне поле міжкультурної комунікації, у процесі навчання англійської мови увага здебільшого зверталася на розкриття феномену культури як суспільного явища та способу людського буття, а також на загальну характеристику її основних форм (матеріальну, духовну, соціальну, фізичну) і видів (культура суспільства та культура колективу). Крім цього, в окремих підручниках [1; 2; 10] навчальний матеріал безпосередньо торкався тем комунікації та взаємодії з представниками інших культур на побутовому рівні.

Слід зазначити, що саме у цей період зародився комунікативний підхід до вивчення іноземної мови, поштовх якому надала фундаментальна методична праця відомого психолога О. Леонтьєва «Мова, мовлення, мовленнєва діяльність», опублікована в 1969 р. В ній автор науково обґрунтовував такі послідовні етапи: навчання мови, навчання мовлення, навчання мовленнєвої діяльності та навчання спілкування [12]. Однак, незважаючи на тенденцію до розвитку навичок усного мовлення, основною метою іноземної підготовки студентів нефілологічних спеціальностей педагогічних закладів вищої освіти, як і в період 40–50-х рр. XX ст., все ж залишалося навчання читання і перекладу літератури з фаху. Як і раніше у середовищі науковців гостро дискутується проблема пошуку ефективних методів навчання іноземних мов студентів нефілологічних факультетів, триває «боротьба» з перекладом, зміст якого був відосбленим від

майбутньої професії, не втрачають позицій ідеї і положення про пріоритетність у вивченні граматики на противагу практичному оволодінню іноземною мовою. Значних змін також не відбулося у сфері міждисциплінарних зв'язків і поданих у підручниках та навчальних посібниках соціокультурних реалій, й надалі зберігається потреба у підготовці висококваліфікованих науково-педагогічних кадрів.

Отже, в 60-х рр. XX ст. все ж більше уваги при вивченні іноземної мови приділяється розвитку в студентів усного мовлення і навичок читання без перекладу, що спричиняє зміни у змісті іншомовної освіти, скорочення обсягу граматичного матеріалу, появу нових тем для спілкування іноземною мовою. При цьому намітилася тенденція певної недооцінки й навіть заперечення загальноосвітнього і розвивального значення іншомовного навчання, натомість увага зосереджується на практичному оволодінні іноземними мовами. У той час було проведено низку заходів, спрямованих на створення сприятливих умов для оволодіння студентами усним мовленням, а також щодо підготовки і перепідготовки науково-педагогічних працівників для педагогічних закладів вищої освіти. Крім цього, на рівні Міністерства освіти УРСР було прийнято рішення про перерозподіл іноземних мов, що вивчаються у вишах, на користь англійської мови [7].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, у 60-і рр. XX ст. проблема професійно орієнтованого навчання іноземних мов отримала реальний розвиток і підтримку на урядовому рівні, що свідчить про зростаючу роль і значення іншомовної освіти фахівців різних галузей науки і техніки у зв'язку з розширенням міжнародних контактів СРСР з країнами ближнього та далекого зарубіжжя. Дійсно, незважаючи на «залізну завісу», що існувала в країні, для розвитку нових наукових напрямів, піднесення народногосподарського комплексу, підвищення рівня обороноздатності, були потрібні випускники вишів, здатні отримувати інформацію з першоджерел, у т.ч. іноземних. Саме в цей період ставиться завдання зі створення галузевих навчальних посібників, професійної орієнтації іншомовного навчання у вищій школі, а також практичного оволодіння іноземною мовою. Реалізація цих завдань вимагала перебудови методичної системи навчання та викладання, розробки якісно нових підручників і посібників, спрямованих на розвиток навичок усного мовлення в галузі майбутньої спеціальності на науковій основі, з урахуванням коректного підбору навчального матеріалу, його послідовності та пропорційності. Попри помітну переорієнтацію іншомовної освіти в радянських вишах на досягнення практичного володіння іноземною мовою кардинальні зрушення відбулися лише наприкінці 60-х рр. XX ст., коли з'явилася велика кількість екстралінгвістичних досліджень, котрі змусили змінити фокус інтересу з іноземної мови на самого студента, розвиток його особистісних якостей. Психологічні та лінгвопсихологічні особливості навчання студентів стали предметом ретельного дослідження, з навчального матеріалу увага переключилася на студента, який має успішно засвоїти цей матеріал. Звідси викла-

дання іноземних мов у розглядуваний період сприяло формуванню у майбутніх учителів нефілологічних спеціальностей як лінгвістичної, так і, частково, дискурсивної та соціокультурної компетентностей.

У перспективі аналізуватиметься трансформація змісту та методики навчання іноземних мов у період із середини 80-х рр. XX ст., коли здійснювалося реформування усієї галузі освіти, зокрема й іншомовної.

Список літератури:

1. Абрамкина Т.А., Фалькович М.М. Учебник английского языка. Москва : Высшая школа, 1966. 341 с.
2. Арбекова Т.И., Бодрова А.Д. Учебник английского языка. Москва : Высшая школа, 1968. 304 с.
3. Безлюдна В.В. Теорія і практика професійної підготовки майбутніх учителів іноземних мов у вищих педагогічних навчальних закладах України (1948–2016 рр.): дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01, 13.01.04. Рівне, 2017. 520 с.
4. Бирюк О.В. Методика формування соціокультурної компетенції майбутніх учителів у навчанні читання англомовних публіцистичних текстів: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Київ, 2006. 24 с.
5. Гальскова Н.Д., Гез Н.И. Теория обучения иностранным языкам. Лингводидактика и методика : учеб. пособ. 2-е изд. испр. Москва : Изд. центр «Академия», 2005. 336 с.
6. Гришкова Р.О. Формування іншомовної соціокультурної компетенції студентів нефілологічних спеціальностей : монографія. Миколаїв : Вид. МДГУ ім. Петра Могили, 2007. 424 с.
7. Доповідні записки Міністерства освіти УРСР до Ради Міністрів УРСР з питань вищої освіти. ЦДАВО України (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України). Ф. 166. Оп. 15. Спр. 914. Т. IV. 391 арк.
8. Кміть О.В. Тестовий контроль аудитивних умінь студентів немовних факультетів вищого педагогічного навчального закладу (II курс, англійська мова) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Київ, 2000. 22 с.
9. Кузнецова О.О. Психологічні особливості розвитку іноземного мовлення студентів у немовних вузах : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 1998. 20с.
10. Лapidus Б.А., Неусихина М.М. Учебник английского языка. Москва : Высшая школа, 1965. 312 с.
11. Левчик І.Ю. Формування професійно орієнтованої англомовної компетентності у говорінні майбутніх психологів : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Одеса, 2014. 20 с.
12. Леонтьев А.А. Язык, речь, речевая деятельность : учеб. пособие. Москва: Просвещение, 1969. 215 с.
13. Мелікова С.О. Індивідуалізація професійно-орієнтованого навчання іноземних мов студентів немовних спеціальностей у вищих педагогічних закладах: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.09. Кривий Ріг, 2008. 20 с.
14. Микитенко Н.О. Технологія формування іншомовної професійної компетентності майбутніх фахівців природничого профілю : монографія / за ред. Г.В.Терещука. Тернопіль : ТНПУ, 2011. 411 с.
15. Миролюбов А.А. История отечественной методики обучения иностранным языкам. Москва : Ступени, Инфра-М, 2002. 448 с.
16. Об улучшении изучения иностранных языков: Постановление Совета Министров СССР от 27 мая 1961 г. № 468. Дата оновлення: 14.01.2019. URL: http://www.libussr.ru/doc_ussr/usr_5690.htm
17. Турчинова Г.В. Методика підготовки майбутніх учителів до викладання біології англійською мовою: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Київ, 2006. 21 с.
18. Шерстюк Л.В. Диференціація навчання іноземної мови студентів нефілологічних спеціальностей вищих навчальних закладів : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.09. Кривий Ріг, 2011. 20 с.

References:

1. Abramkina T.A., Fal'kovich M.M. (1966). Uchebnik angliyskogo yazika [English textbook]. Moscow: Vysshaya shkola, 341 p. (in Russian)
2. Arbekova T.I., Bodrova A.D. (1968). Uchebnik angliyskogo yazika [English textbook]. Moscow: Vysshaya shkola, 304 p. (in Russian)
3. Bezliudna V.V. (2017). Teoriia i praktyka profesijnoi pidhotovky majbutnikh uchyteliv inozemnykh mov u vyschykh pedahohichnykh navchal'nykh zakladakh Ukrainy (1948–2016 rr.): Doctoral thesis: 13.00.01, 13.01.04 [Theory and practice of training of future foreign languages teachers in higher pedagogical educational institutions in Ukraine (1948–2016)]. Rivne, 520 p. (in Ukrainian)
4. Byryuk O.V. (2006). Metodyka formuvannya sociokulturnoyi kompetencyi majbutnix uchyteliv u navchanni chytannya anglomovnykh publicystychnykh tekstiv: avtoref. dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.02 [Methodology of formation of socio-cultural competence of future teachers in learning reading English journalistic texts]. Kyiv, 24 p. (in Ukrainian)
5. Gal'skova N.D., Gez N.I. (2005). Teoriya obucheniya inostrannym yazykam. Lingvodidaktika i metodika: ucheb. posob. [The theory of teaching foreign languages. Linguo-didactics and methodology: tutorial]. Moscow: Akademiya, vol. 2, 336 p. (in Russian)
6. Gryshkova R.O. (2007). Formuvannya inshomovnoyi sociokulturnoyi kompetencyi studentiv nefilologichnykh specialnostej : monografiya [Formation of foreign language socio-cultural competence of students of non-linguistic specialties]. Mykolayiv : MDGU im. Petra Mogily, 424 p. (in Ukrainian)
7. Dopovidni zapysky Ministerstva osvity URSR do Rady Ministriv URSR z pytan' vyschoi osvity. TsDAVO Ukrainy [Reports of the Ministry of Education of the USSR to the Council of Ministers of the Ukrainian SSR on higher education.]. (TsDAVO of Ukraine, Central State Archive of Ukraine). F. 166. Op. 15. Spr. 914. T. IV. 391 p. (in Ukrainian)
8. Kmit O.V. (2000). Testovyy kontrol audytyvnykh umin studentiv nemovnykh fakul'tetiv vyshhogo pedagogichnogo navchal'nogo zakladu (II kurs, angliyska mova) : avtoref. dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.02 [Test control of listening comprehension of students of non-linguistic faculties of higher pedagogical educational institution (second year, English)]. Kyiv, 22 p. (in Ukrainian)
9. Kuznecova O.O. (1998). Psykologichni osoblyvosti rozvytku inozemnogo movlennya studentiv u nemovnykh vuzax : avtoref. dys. ... kand. psyhol. nauk : 19.00.07 [Psychological features of the development of foreign language speech of the students at non-linguistic higher educational institutions]. Kyiv, 20p. (in Ukrainian)
10. Lapidus B.A., Neusikhina M.M. (1965). Uchebnik angliyskogo yazika [English textbook]. Moscow: Vysshaya shkola, 312 p. (in Russian)

11. Levchyk I.Yu. (2014). Formuvannya profesijno oriyentovanoyi angломovnoyi kompetentnosti u govorinni majbutnix psixologiv : avtoref. dys. ... kand. ped. nauk [Formation of professionally-oriented English speaking competence of future psychologists]. 13.00.02. Odesa, 20 p. (in Ukrainian).
12. Leont'ev A.A. (1969). Yazyk, rech', rechevaya deyatel'nost': ucheb. posobie [Language, speech, speech activity: tutorial]. Moscow: Prosveshchenie, 215 p. (in Russian)
13. Melikova S.O. (2008). Indyvidualizaciya profesijno-oriyentovanogo navchannya inozemnyx mov studentiv nemovnyx specialnostej u vyshhyx pedagogichnyx zakladax: avtoref. dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.09 [Individualization of professionally-oriented teaching of foreign languages of the students of non-linguistic specialties at higher educational institutions]. Kryvyj Rig, 20 p. (in Ukrainian)
14. Mykytenko N.O. (2011). Tekhnologiya formuvannya inshomovnoyi profesijnoyi kompetentnosti majbutnix faxivciv pryrodnychoho profilju: monografiya / za red. G.V.Tereshhuka [The technology of formation of foreign language professional competence of the future Natural Sciences specialists: monograph]. Ternopil: TNPU, 411 p. (in Ukrainian)
15. Miroljubov A.A. (2002). Istoriya otechestvennoj metodiki obucheniya inostrannym yazykam [History of national methods of teaching foreign languages]. Moscow. Stupeni, Infra-M, 448 p. (in Russian)
16. Ob uluchshenii izucheniya inostrannykh yazykov: Postanovlenie Soveta Ministrov SSSR ot 27 maya 1961 g. № 468. [On improvement of the study of foreign languages: Decree of the Council of Ministers of the USSR of May 27, 1961 No. 468] [Online]. Available: http://www.libussr.ru/doc_ussr/usr_5690.htm (in Russian)
17. Turchynova G.V. (2006). Metodyka pidgotovky majbutnix uchyteliv do vykladannya biologiyi anglijskoyu movoyu: avtoref. dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.02 [Methodology of training future teachers for teaching Biology in English]. Kyiv, 21 p. (in Ukrainian)
18. Sherstyuk L.V. (2011). Dyferenciaciya navchannya inozemnoyi movy studentiv nefilologichnyx specialnostej vyshhyx navchalnyx zakladiv : avtoref. dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.09 [Differentiation of teaching foreign language of students of non-linguistic specialties at higher educational institutions]. Kryvyj Rig, 20 p. (in Ukrainian)

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ МИСТЕЦЬКОЇ ОСВІТИ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

Анотація. У статті розглянуто проблем формування творчої особистості здатної до самовираження та самореалізації, що обумовлюється викликами сучасності. Встановлено, що провідну роль у цьому процесі відіграє мистецька освіта. Висвітлено та обґрунтовано тенденції мистецької освіти у початковій школі. Показано, що основою сучасної мистецької освіти є компетентнісний підхід. Встановлено, що реалізація компетентнісного підходу тісно пов'язана з питанням інтеграції змісту образотворчого мистецтва та інших навчальних предметів. Проаналізовано організацію освітнього процесу в галузі мистецтва в початковій школі. Показана необхідність розробки та впровадження нових педагогічних умов на уроках образотворчого мистецтва для розвитку творчих здібностей учнів на засадах компетентнісного, особистісно зорієнтованого підходів з активним використанням міжпредметних зв'язків та інтеграції.

Ключові слова: мистецька освіта, образотворче мистецтво, початкова освіта, компетентність, інтеграція.

Halyna Savchyn, Zhanna Yasenytska

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

MODERN TRENDS OF ART EDUCATION IN ELEMENTARY SCHOOL

Summary. The article deals with the problems of formation of a creative personality capable of self-expression and self-realization, which is due to the challenges of our time. It has been established that artistic education plays the leading role in the process of creative development of the person, development of its creativity, harmonious entry into the socio-cultural space. The modern trends of art education in primary school are covered and substantiated. Given the contemporary needs of the Ukrainian society in the field of art, have been actualized the problem of building an educational process involving the domestic and world cultural heritage, various types of arts, shaping the basic artistic knowledge that students can realize in their own artistic and creative activity. Accordingly, the content, organization, and evaluation of the quality of the educational process are rebuilt in modern primary education. It is shown that the basis of contemporary artistic education is the competence approach, which involves systematic study of art, acquisition of subject competences in the arts, interpretation of artistic works, creative expression through various types of visual activities (drawing, modeling, singing, musical improvisation, etc.) will promote the development of the personality of primary school students. Competence in the field of art is characterized as an integral quality of the personality based on knowledge (cognitive aspect), which in turn form values (axiological aspect) and are manifested in motivation, behavior, socio-cultural activity (motivational-behavioral aspect). It was established that the implementation of the competence approach is closely connected with the integration of the content of fine arts and other educational subjects, since art in its content is an integrative world perception and attitude. Has been analyzed the organization of the educational process in the field of art in elementary school. Has been shown the necessity of the development and introduction of pedagogical conditions in the class of fine arts for the development of students creative abilities with the involvement of competent, personal oriented approaches with active interstate and integration organizations.

Keywords: art education, fine arts, primary education, competence, integration.

Постановка проблеми. Сьогодні в Україні в контексті тенденцій світових освітніх систем актуалізується проблема формування творчої особистості здатної до самовираження та самореалізації, що обумовлюється гуманістичними й інформаційними викликами сучасності.

Провідну роль у процесі творчого розвитку особистості, розвитку її креативності, гармонійного входження в соціокультурний простір відіграє мистецька освіта, оскільки саме мистецтво розвиває здатність особистості емоційно-чуттєво сприймати довкілля, формує її духовний потенціал, розвиває мислення, спонукає до творчої діяльності. Це зумовлює потребу переосмислення та вдосконалення існуючої системи мистецької освіти, її змісту, методики та вироблення сучасних стратегій розвитку.

В науковій літературі проблема розвитку мистецької освіти перебуває в центрі уваги фахівців в галузі мистецької освіти. Сучасні проблеми мистецької освіти в Україні висвітлювали у своїх працях Є. Антонович, А. Бокотей, Е. Мисько,

В. Даниленко, А. Козир, А. Чебикін, М. Яковлев та ін. Л. Волинець, Г. Ніколаї, О. Олексюк, Г. Падалка, В. Полтавець, Т. Рейзенкінд, О. Ростовський, І. Ярмач досліджують модернізацію мистецької освіти в контексті європейських вимог. Важливе значення для становлення методології вітчизняної мистецької освіти мають дослідження Н. Авер'янової, С. Коновець, О. Красовської, Л. Масол, О. Рудницької, Р. Шмагала. У роботах С. Волкова, С. Нікуленко, О. Овчарук, Л. Русакової, Л. Соколюк, Л. Савицької, В. Шульгіної досліджується проблема історичного розвитку мистецької освіти. Л. Бабенко, Л. Бичкова, Е. Белкіна, О. Гайдамака, Є. Ковальов, О. Комаровська, Л. Любарська, І. Руденко, О. Рудницька, В. Сидоренко, О. Шевнюк, Л. Хомич та інші висвітлюють педагогічні особливості викладання мистецьких дисциплін.

Сьогодні особливої актуальності набуває дослідження мистецької освіти у початковій школі, оскільки ця освітня підсистема не лише допомагає здобути мистецькі знання, вміння, навички,

а й сприяє ранньому естетичному розвитку учнів, формуванню творчої, гармонійної особистості.

Зміни, що сьогодні відбуваються у сфері мистецької освіти, її інтеграція у загальноосвітній освітній простір та важлива роль на етапі раннього художньо-естетичного розвитку особистості зумовлюють актуальність даної статті.

Метою дослідження є висвітлення та обґрунтування сучасних тенденцій мистецької освіти у початковій школі.

Виклад основного матеріалу. В Законі України «Про освіту» міститься наступне визначення: «Мистецька освіта передбачає здобуття спеціальних здібностей, естетичного досвіду і ціннісних орієнтацій у процесі активної мистецької діяльності, набуття особою комплексу професійних, у тому числі виконавських, компетентностей та спрямована на професійну художньо-творчу самореалізацію особистості і отримання кваліфікацій у різних видах мистецтва» [2].

А. Козир, аналізуючи сучасний розвиток мистецької освіти України, слушно виділяє наступні основні тенденції: «гуманізація; гуманітаризація; національна спрямованість; соціокультурна відповідність; відкритість; перенесення акценту з навчальної діяльності на навчально-пізнавальну, художню; перехід від репродукування до розуміння, осмислення; створення умов для самореалізації; педагогічна взаємодія, співробітництво; спрямованість освітнього процесу на виявлення творчих можливостей; перехід від регламентованих способів організації педагогічного процесу до розвиваючих, активізуючих; безперервність освіти; неподільність навчання й виховання; акмеологічне спрямування розвитку особистості» [3, с. 31].

Здійснення головної стратегічної мети мистецької освіти тісно пов'язано з необхідністю вирішення сучасних проблем в галузі культури. Це недооцінка в соціокультурній практиці ролі естетичної свідомості та художнього мислення як визначальних чинників розвитку як особистості та суспільства; культурний нігілізм як невизнання чи заперечення цінностей та ідеалів сучасною молоддю; другорядна роль, яка відводиться предметам художньо-естетичного циклу в загальноосвітніх школах, та мінімальна кількість годин на їх вивчення; низький рівень матеріально-технічного та кадрового забезпечення мистецької освіти, особливо в закладах загальної середньої освіти; закриття або скорочення позашкільних навчальних закладів мистецької освіти; висока вартість навчання в спеціалізованих мистецьких навчальних закладів на тлі низького рівня життя переважної більшості населення.

З огляду на сучасні потреби українського суспільства в галузі мистецтва сьогодні актуалізовано проблему побудови освітнього процесу, що залучає вітчизняні та світові культурні надбання, різні види мистецтв, формує основні мистецькі знання, які учні можуть реалізувати у власній художньо-творчій практичній діяльності. Відповідно до цього у сучасній початковій освіті перебудовується зміст, організація, оцінювання якості освітнього процесу тощо.

Нормативним підґрунтям для здійснення реформ в початковій школі є закон України «Про освіту», Концепція Нової української школи,

Державний стандарт початкової освіти, типові освітні програми, у яких «вихідними інструментами є різні види освітніх результатів: навчальні, ключові і предметні компетентності, наскрізні уміння» [6, с. 4].

Зміст мистецької освітньої галузі реалізовується в початковій школі через інтегрований курс «Мистецтво» або через окремі навчальні предмети «Образотворче мистецтво» і «Музичне мистецтво».

В Державному стандарті початкової освіти зазначено, що мистецька освіта в сфері образотворчого мистецтва це не лише здобуття художніх знань, оволодіння практичних вмінь та навичок, а й засіб особистісного розвитку учнів. Зокрема в початковій школі засобами образотворчого мистецтва учні залучаються до культурних надбань людства; навчаються основам образотворчої граматики; у них формуються практичні образотворчі навички роботи; розвивається творче мислення та креативність, що сприяє самовираженню та збагаченню емоційно-естетичному досвіду учнів [5]. Отже, в сучасній мистецькій освіті в початковій школі акцентовано увагу на творчому розвитку учнів, на формуванні креативного та критичного мислення, на розвитку емоційно-чуттєвої сфери, які є основою практичної образотворчої діяльності.

У зв'язку з цим в Державному стандарті [1] та Типовій освітній програмі [7] в галузі мистецької освіти змінено назви змістових ліній («Сприймання та інтерпретація творів мистецтва», «Художньо-практична творчість», «Комунікація через мистецтво»), які хоч і ґрунтуються на традиційних видах діяльності учнів (сприймання, аналіз художніх творів, практично-творча діяльність), проте реалізують нових підхід до змісту мистецької освіти, оскільки сьогодні актуальне не лише засвоєння учнями знань та умінь з галузі мистецтва, а їх саморозвиток та самоствердження через мистецтво. Образотворче мистецтво унікально впливає на розвиток особистості учня. Оминаючи раціональне сприйняття, воно відразу впливає на емоції та почуття через чуттєве сприймання навколишнього та спонукає до творчості, креативності. О. Комаровська слушно підкреслює, що «навчання мистецтва відбувається лише через переживання і поза цим втрачає сенс» [6, с. 124].

Системне навчання мистецтву, набуття предметних компетентностей з мистецтва, інтерпретація мистецьких творів, творче самовираження через різні види образотворчої діяльності (малювання, ліплення, аплікація, художнє конструювання тощо) сприятимуть розвитку особистості учнів початкової школи. Такий компетентнісний підхід є основою сучасної мистецької освіти. В Державному стандарті початкової школи зазначено, що «основною метою освітньої галузі «Мистецтво» є формування в учнів ключових, міжпредметних естетичних і предметних мистецьких компетентностей» [1] та дається наступне визначення поняття «компетентність»: «Компетентність – набута у процесі навчання інтегрована здатність особистості, яка складається із знань, досвіду, цінностей і ставлення, що можуть цілісно реалізовуватися на практиці» [1]. Отже, компетентність в галузі мистецтва харак-

теризується як інтегральна якість особистості, що базується на знаннях (когнітивний аспект), які в свою чергу формують цінності (аксіологічний аспект) та виявляються у мотивації, поведінці, соціокультурній діяльності (мотиваційно-поведінковий аспект). Ця складна якість особистості учня формується поступово, систематично, з врахуванням наступності, доцільності та вікових особливостей засвоєння учнями навчального змісту.

О. Комаровська звертає увагу, що «оскільки мистецтво є художньо-образною інтерпретацією найрізноманітнішої – інтегральної – інформації з усіх сфер життя, універсальність мистецької освіти зумовлює акцент на художньо-естетичній культуротвірній компетентності як основі формування універсальної загальнокультурної компетентності» [4, с. 5]. Дослідники (Л. Масол, О. Комаровська, Н. Миропольська, В. Рагозіна, Л. Хлебникова та ін.) виокремлюють наступний комплекс художньо-естетичних компетентностей:

1) предметні, які формуються у процесі художньо-естетичної діяльності та виявляються як здатність до сприймання художніх образів різних видів мистецтв та діяльнісного самовираження;

2) міжпредметні: а) галузеві (художньо-естетичні), які формуються на основі предметних компетентностей та характеризують спроможність учнів аналізувати художні образи в різних мистецтвах; б) міжгалузеві (художньо-гуманітарні), які формуються в результаті усвідомлення різноманітних зв'язків між творами мистецтва та життя [4].

Реалізація компетентнісного підходу тісно пов'язана з питанням інтеграції змісту образотворчого мистецтва та інших навчальних предметів, оскільки мистецтво за своїм змістом є інтегративним світосприйняття та світовідчуття.

Інтегративне освоєння різних видів мистецтва ґрунтується на цілісності художнього пізнання, що «розкриває унікальність кожної людини, її особистісну мобільність, гнучкість, адаптивність; розвиває її креативний потенціал, готуючи до життя в цілому» [4, с. 7]. Цілісність пізнання та знання, творчої діяльності та креативності мислення органічно вміщує у собі комплексність ставлення до навколишнього світу та фіксується як результат, продукт його духовного освоєння, як процес художньо-творчої діяльності.

У Державному стандарті початкової освіти зазначено, що освітній заклад може обирати або моно-курси образотворчого та музичного мистецтв, або комбінувати освітні галузі, зокрема навчання мистецтва реалізовувати через інтегрований курс «Мистецтво», в якому домінують змістові лінії (музичне мистецтво та образотворче мистецтво) поєднані із додатковою змістовою лінією – синтетичні мистецтва.

На вивчення предметів мистецької галузі відводиться 2 години (по 1 годині на кожен окремий курс образотворчого мистецтва та музичного мистецтва або 2 години на інтегрований курс «Мистецтво»). Така кількість годин є однозначно замалою для реалізації навчального змісту мистецької освіти.

При вивченні інтегрованого курсу уроки образотворчого та музичного мистецтва слідує один за одним. Викладати навчальний зміст можуть два вчителі (вчитель образотворчого

мистецтва та вчитель музичного мистецтва), або один вчитель. Проте в переважній більшості навчальних закладах відчувається брак кваліфікованих спеціалістів в галузі мистецтва.

Навчальний матеріал обох уроків об'єднується в тематичні блоки. Інтеграція може здійснюватися на основі наступних категорій: загально-мистецьких («стиль», «жанр», «форма», «композиція» тощо); художньо-виражальних («гармонія», «ритм», «рівновага», «динаміка», «нюанс» тощо); емоційно-почуттєвих («емоція», «почуття», «враження» тощо).

Такий поліхудожній, інтегративний підхід є природним для учнів початкової школи. Спеціальні дослідження доводять, що учні початкових класів сприймають світ цілісно, синестезійно (спів-відчуваючи, взаємопоєднуючи різних модальностей сприйняття), емоційно. Для них характерна наочно-образна форма мислення. Діти цього віку здатні самостійно використовувати власний досвід і втілювати власні враження та відчуття у художньо-творчій діяльності. Мета інтегративного підходу якраз і полягає у розвитку в учнів початкової школи цілісного сприймання навколишнього світу через вивчення навчального матеріалу, що може здійснюватись як на уроках мистецтва, так й на уроках навчальних предметів із інших галузей освіти. Проте О. Комаровська слушно застерігає про небезпеку «штучної» інтеграції: «перенесення акцентів із суто мистецьких орієнтирів художнього пізнання (як пізнання-інтерпретації світу, що втілюється в художніх образах) на використання змісту художніх творів для набуття, приміром, математичної, інформаційно-цифрової або екологічної компетентності (грамотності) тощо. В такому разі можна «втратити» сам предмет навчання мистецтва» [6, с. 125].

Висновки. Головне завдання сучасної мистецької освіти в початковій школі полягає в залученні учнів до мистецтва; в створенні умов для розкриття потенціалу учнів; сприянні самовизначенню на основі формування широкого спектру компетентностей; стимулюванні творчості та креативності школярів.

Сучасні трансформаційні зміни в галузі мистецької освіти потребують ретельного вивчення багаторічного педагогічного досвіду та суттєвого оновлення змісту і методики навчання в початковій школі.

Забезпечення загальноосвітніх навчальних закладів кваліфікованими фахівцями в галузі мистецької освіти є однією з проблем сьогодення. Сучасний вчитель образотворчого мистецтва в початковій школі повинен володіти художньо-педагогічними знаннями, вміннями та навичками; повинен вміти формувати ключові та предметні компетентності в учнів; проявляти готовність до фахового зростання та саморозвитку; викладати на високому рівні як моно-курси («Образотворче мистецтво», «Музичне мистецтво»), так й інтегрований курс «Мистецтво».

На глибоке переконання вчителів-практиків необхідно збільшити кількість годин на тиждень для опанування програмового матеріалу мистецьких дисциплін в початковій школі, зокрема образотворчого мистецтва, оскільки художньо-творча діяльністю є провідною для учнів

початкової школи, що обумовлено психолого-фізіологічними особливостями дітей цього віку. Це вимагає активної розробки та впровадження відповідних педагогічних умов на уроках образотворчого мистецтва для розвитку творчих

здібностей учнів на засадах компетентнісного, особистісно зорієнтованих підходів з активним використанням міжпредметних зв'язків та інтеграції, які забезпечують оволодіння учнями компетентностями в галузі мистецтва.

Список літератури:

1. Державний стандарт початкової освіти. URL: <https://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-n> (дата звернення: 09.07.2019).
2. Закон України «Про освіту» *Відомості Верховної Ради* (ВВР), 2017, №38–39, С.380 URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 09.07.2019).
3. Козир А. Основні тенденції розвитку мистецької освіти на сучасному етапі. *Професіоналізм педагога: теоретичні й методичні аспекти*. 2016. Вип. 3. С. 25–37. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prptma_2016_3_5 (дата звернення: 10.07.2019).
4. Комаровська О.А. Педагогіка мистецтва в контексті цивілізаційних змін: до проблеми підготовки вчителя. *Професійна мистецька освіта і художня культура: виклики XXI століття*: матеріали II Міжнарод. наук.-практ. конф., 14–15 квітня 2016 р. / МОН України, Київ, ун-т ім. Б. Грінченка та ін.; за заг. ред. Огнев'юка В.О.; [редкол.: В.О. Огнев'юк, Н.М. Віннікова, К.Ю. Бацак, О.М. Олексюк та ін.]. Київ : Київ, ун-т ім. Б. Грінченка, 2016. С. 1–9.
5. Методичні рекомендації щодо викладання в початковій школі у 2019/2020 навчальному році. URL: <https://www.schoolife.org.ua/metodychni-rekomendatsiyi-shhodo-vykladannya-v-pochatkovij-shkoli-u-2019-2020-navchalnomu-rotsi> (дата звернення: 11.07.2019)
6. Початкова освіта: Методичні рекомендації щодо використання в освітньому процесі типової освітньої програми для 1 класів закладів загальної середньої освіти; типова освітня програма для закладів загальної середньої освіти (колективу авторів під керівництвом О.Я. Савченко); методичні коментарі провідних науковців Інституту педагогіки НАПН України щодо впровадження ідей Нової української школи в початковій освіті. Київ : УОВЦ «Оріон», 2018. 160 с.
7. Типові освітні програми (наказ МОН України від 21.03.2018 №268). URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-tipovih-osvitnih-ta-navchalnih-program-dlya-1-2-h-klasiv-zakladiv-zagalnoyi-serednoyi-osviti> (дата звернення: 11.07.2019)

References:

1. Derzhavnyi standart pochatkovoi osvity [State standard of primary education]. (2018). Available at: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-n> (accessed 09.07.2019).
2. Zakon Ukrainy «Pro osvitu» (2017) [The Law of Ukraine «About education»]. Available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (accessed 09.07.2019).
3. Kozyr A. (2016). Osnovni tendentsii rozvytku mystetskoï osvity na suchasnomu etapi [The main tendencies of the development of artistic education at the present stage]. *Professionalism of the teacher: theoretical and methodical aspects* (electronic journal), vol. 3, pp. 25–37. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prptma_2016_3_5 (accessed: 10.07.2019).
4. Komarovska O.A. (2016). Pedagogika mystetstva v konteksti tsyvilizatsiinykh zmin do problemy pdhotovky vchytelia [Pedagogy of art in the context of civilizational changes: to the problem of teacher training] *Proceedings of the Professional artistic education and artistic culture: the challenges of the 21st century (Ukraine, Kyiv, April 14–15 2016)* (eds. V.O. Ohneviuk, N.M. Vinnikova, K.Yu. Batsak, O.M. Oleksiuk) Kyiv, Boris Grinchenko University, pp. 1–9.
5. Metodychni rekomendatsii shhodo vykladannya v pochatkovii shkoli u 2019/2020 navchalnomu rotsi [Methodological recommendations for teaching in primary school in the 2019/2020 academic year]. Available at: <https://www.schoolife.org.ua/metodychni-rekomendatsiyi-shhodo-vykladannya-v-pochatkovij-shkoli-u-2019-2020-navchalnomu-rotsi> (accessed: 11.07.2019).
6. Savchenko O.Ya. (ed.) (2018). Pochatkova osvita [Primary education]. Kyiv, Orion. (in Ukrainian)
7. Ministry of Education and Science of Ukraine (2018). *Typovi osvichni prohramy* [Typical Educational Programs]. (Decree No 268, March 21). Available at: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-tipovih-osvitnih-ta-navchalnih-program-dlya-1-2-h-klasiv-zakladiv-zagalnoyi-serednoyi-osviti> (accessed: 11.07.2019).

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-7-71-14>

УДК 811.111-26

Дерван Б.І., Козуб Л.С.

Національний університет біоресурсів і природокористування України

ОСОБЛИВОСТІ ВЖИВАННЯ ЕВФЕМІЗМІВ У СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню евфемії. У роботі висвітлено основні підходи до визначення терміна евфемізм. В аналізі публікацій наведено спроби дослідження евфемізмів та явища евфемії сучасними мовознавцями. Визначено різні підходи до класифікації евфемізмів вітчизняними та зарубіжними лінгвістами. Зазначається, що урахування соціального аспекту є досить вагомим в цьому питанні. Названо шляхи творення евфемізмів, що відбувається на різних рівнях мови, включаючи: лексичний, семантичний, фонетичний, словотвірний і стилістичний. Зазначено головні правила, за якими збільшується кількість евфемізмів. Проаналізовано способи евфемізації, зокрема, заміну шляхом запозичення, описового виразу, визначення, узагальненої назви, займенника.

Ключові слова: евфемізми, евфемізація, семантичні процеси, етимологія, конотація, класифікація.

Dervan Bohdana, Kozub Liubov

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

FEATURES OF THE USE OF EUPHEMISMS IN MODERN ENGLISH

Summary. The article is devoted to the study of euphemisms which are used instead of offensive, unpleasant words. Euphemisms allow us to talk about death, disease, health in more comforting way. The paper highlights the main approaches to the definition of the term euphemism. The analysis of publications on this topic presents attempts to study euphemisms by modern linguists. The article deals with the peculiarities of euphemisms as expressive means, investigates their classifications, as well as techniques for creating euphemisms. It highlights methods of euphemisation, in particular, substitution by means of borrowing, descriptive phrase, definition, generalized name, pronoun. Scientists point out that taking into account the social aspect is very significant in this matter. British and American linguists compiled dictionaries of euphemisms. These books include classification of euphemisms based on the sphere of its usage. Euphemisms are constantly increasing in numbers. The way in which euphemisms are created and how they fall into disuse has been of great interest of many native and foreign linguists. The laws that govern the creation and disappearance of euphemisms are Gresham's Law of Language and the Law of Succession. As for the Gresham's Law, it originates from two rules of monetary theory. This law asserts that "bad money drives out good" and holds that debased or underweight coins will drive good, full-weight coins out of circulation. The same principle can be applied to language, when "bad" meanings or associations tend to drive "good" meanings out of circulation. The second principle of Gresham's Law is the Law of Succession. After a euphemism becomes tainted by association with something bad, people will tend to shun it. Once people begin to shun a term, it is usually necessary to develop a new euphemism to replace the one that has failed. In this case another word will appear in place of the one that becomes tainted. This is how chains of euphemisms evolve. Nowadays euphemisms remain topical issues and subject of research in native and foreign linguistics.

Keywords: euphemism, euphemisation, semantic processes, etymology, connotation, classification.

Постановка проблеми. В сучасному світі існує безліч слів, виразів, які мають негативне, а інколи навіть неприйнятне значення. Такі слова зазвичай вживають в непрямому, завуальованому вигляді. Для цього може використовуватися такий стилістичний засіб як евфемізми.

Явище евфемії в лінгвістиці традиційно пов'язують з табу. Саме етнографи були першими, хто почав займатися вивченням евфемізмів. Згодом до них долучилися лінгвісти Західної Європи та Америки. Незважаючи на велику кількість наукових праць на цю тему, не існує одного підходу до визначення евфемізмів та способу їхньої класифікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчаючи проблему евфемізмів Д. Енрайт зробив спробу об'єднати дослідження евфемізмів англійської мови в діахронічному та синхронічному плані, проаналізувати функціонування евфемізмів в різних типах дискурсів та предметно-

понятійних сферах, а також розглянути загальнотеоретичні проблеми, пов'язані з визначенням статусу цього явища. Американській лінгвіст Адамс пропонує розглядати евфемію не тільки як набір мовних виразів. На думку науковця, до евфемії відносяться і багаточисленні невербальні сигнали [10, с. 32].

За твердженням О. Кацевої, евфемізми – це непрямі заміники найменувань страшного, ганебного або одіозного, які впроваджуються через моральні або релігійні мотиви [5, с. 65]. В. Заботкіна зазначає, що евфемізм виникає в результаті безлічі прагматичних причин, наприклад, ввічливості, делікатності, педантичності, благопристойності, прагнення завуальовувати негативну сутність або окремі явища дійсності [4, с. 103]. За визначенням О. Сенічкина, евфемізм – слово або вираз, який вживається замість іншого, яке з певних причин незручно або небажано вимовляти [8, с. 140].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на велику кількість наукових праць на тему евфемізмів, невирішеною проблемою залишається вивчення способів їхнього творення. Однією з перших перелік способів евфемізації запропонувала Ж. Варбот: заміна за допомогою запозичення, описового виразу, визначення, узагальнювальної назви, займенника тощо. Запропонована В. Великородою «універсальна» класифікація способів творення евфемізмів є результатом детального аналізу існуючих класифікацій та логічного їхнього поєднання в єдину структуровану класифікацію, що дозволяє вичерпно подати процес творення евфемізмів загалом, але необхідно зважати на те, що ця класифікація зорієнтована на евфемізми лише функціонально прагматичного спрямування [2, с. 134].

Дослідники виокремлює такі механізми поповнення евфемістичної лексики: а) семантичні процеси (фразеологізація, генералізація, метафоризація, іронія, метонімізація, антономазія, літота, елевація, гіпербола); б) словотвірні процеси (словоскладання, аббревіація, морфемна заміна, ониматопея, зрощення); в) фонетичні процеси (фонемна заміна, римований словотвір, графічне пропущення, редуплікація, зворотній словотвір); г) іншомовні запозичення; д) комбіновані способи творення [2, с. 135].

Мета статті. Основною метою статті є визначити поняття евфемізму, проаналізувати їхню класифікацію, дослідити способи евфемізації та основні шляхи творення евфемізмів.

Виклад основного матеріалу. Сфер використання евфемізмів доволі багато. Кожна із них диктує свої правила, норми спілкування, а отже і слова, які повинні замовчуватися. Так, прийнято вважати, що певні слова, пов'язані з фізіологією, віком, політикою потрібно пом'якшувати аби не викликати негативної асоціації. Важливим аспектом у використанні евфемізмів є культурне та мовне середовище, а також сама культура мовця. Якщо мовець має достатньо високий рівень освіченості, він сам розуміє, які слова є неприйнятними в тій чи іншій ситуації.

На особливу увагу заслуговує переклад евфемізмів, що передбачає їхнє перенесення в іншу культурну та суспільну картину. І тут на допомогу приходять знову ж таки освіченість перекладача, який має розуміти, що культурна та історична картини двох мов кардинально відрізняються і використання цілком прийнятнього, позитивного слова в одній мові може викликати обурення та негативні асоціації в іншій.

Незважаючи на те, що евфемізми привертають увагу вітчизняних та зарубіжних науковців, їхні думки розходяться щодо деяких аспектів. Існує декілька підходів до визначення поняття «евфемізм». Так, Л. Крисін визначає евфемізм як «спосіб непрямого, перифразистичного й при цьому пом'якшувального позначення предметів, властивостей чи дій» [6, с. 384]; Д. Е. Розенталь розглядає евфемізм як «пом'якшувальне означення будь-якого предмету або явища, більш м'яким виразом замість грубого» [2, с. 15]; Ж. Варбот розглядає евфемізми як «замінники різких вульгарних, грубих слів і виразів» [1, с. 344]; О. Реформатський пропонує розуміти евфемізми як

«дозволені слова, які вживаються замість заборонених (табуєваних)» [7, с. 105].

Інший підхід є комунікативним. Так, К. Аллан і К. Беррідж у своєму визначенні поняття «евфемізм» беруть до уваги комунікантів і розуміють його як альтернативу виразу, якому не надається перевага, з метою уникнути можливої втрати мовцем обличчя у тій чи іншій ситуації [10, с. 11]. У своєму тлумаченні евфемізму В. Великорода звертає увагу передусім на психологічний аспект і зазначає, що «евфемізми – це одиниці вторинної номінації з відносно позитивною конотацією, що використовуються для заміни прямих найменувань, вживання яких з соціально чи психологічно зумовлених причин вважається небажаним» [2, с. 18].

Кількість евфемізмів постійно змінюється. Ці процеси відбуваються не випадково. За це відповідають два основні правила: закон Грехема та закон послідовності. Закон Грехема можна підсумувати таким чином: негативне значення чи асоціації слів витісняють позитивні значення. Так, coition, copulation та intercourse колись були загальними термінами для coming together, coupling та communication, але після того, як ці слова почали вживатися як евфемізми, їх сексуальні значення стали домінувати в мовленні, цілком затьмаривши інші семи [13, с. 5].

Закон Грехема керує другим евфемістичним принципом – законом послідовності. Після того, як евфемізм починає викликати асоціацію з “поганим” словом, яке він завуальовує, мовці намагаються уникати його. Коли мовці починають остерігатися певного терміну, виникає необхідність створити новий евфемізм з більш позитивною конотацією. Цей процес може продовжуватися й далі, утворюючи таким чином ланцюги евфемізмів. Закон послідовності, що веде до утворення евфемістичних ланцюгів чи синонімічних груп евфемізмів для позначення певного поняття, призводить, з одного боку, до збагачення словникового складу мови, а з іншого – до нашарування великої кількості пасивної лексики. Джерелами поповнення евфемізмів є запозичення з нейтральної лексики, іншомовних слів та неологізмів [13, с. 4].

Класифікації евфемізмів будуються з урахуванням їхніх соціальних аспектів, оскільки класифікація суто за формальними мовними критеріями не дає бажаного результату в спробі досягнути сутності явища евфемізації. Усі теми й сфери евфемізації Л.П. Крисін поділяє на дві групи: особистісні (фізіологічні процеси, назви частин тіла, стосунки між статями, хвороби тощо) й соціальні (стосунки між людьми, з суспільством, владою) [6, с. 28]. Натомість І.Р. Гальперін вважає, що політичних евфемізмів немає, оскільки відбувається не синонімічна заміна, а вираження іншого поняття – викривлення соціальної дійсності, підміна одних понять іншими [3, с. 173].

На думку Х. Роусона, евфемізми можна розділити на 2 великі групи: позитивні та негативні. Позитивні примножують і перебільшують якості предмета, при цьому об'єкт евфемізації стає більш благородним і значимим, ніж він є насправді. Негативні евфемізми навпаки применшують якості об'єкта евфемізації, вони є захисними за своєю природою (захищають людей

від називання предметів, які вони не бажають згадувати). До цієї групи відносяться давні евфемізми, які виникли замість табу для називання імен богів та надприродних сил, імен померлих [13, с. 13].

Ще один критерій для класифікації евфемізмів – критерій свідомого (несвідомого) використання. З урахуванням цього критерію, Х. Роусон розділяє евфемізми на несвідомі та свідомі. Несвідомі евфемізми – це слова, які розвивались як евфемізми, але їх етимологія в даний період часу не усвідомлюється носіями мови. Свідомі евфемізми використовуються носіями мови з певною метою, наприклад, не образити співбесідника, не поставити його в незручне становище [13, с. 3].

Всі словники евфемізмів, які створені британськими та американськими лексикографами, побудовані за тематичним принципом. Така лексико-семантична класифікація є переліком предметно-понятійних сфер функціонування евфемізмів, які варіюються від 7 пунктів у Ч. Кейні і до 70 у Р. Холдера. Позитивним у такій класифікації є те, що вона дає уявлення про розповсюдження евфемізмів в певній культурі, а кількісний склад евфемізмів тієї чи іншої групи свідчить про її продуктивність на даний період часу. До негативних рис можна віднести співпадіння деяких сфер, неможливість точного віднесення того чи іншого евфемізму до певної групи. Через це Р. Холдер навіть виділив групу під назвою некласифікованих евфемізмів («unclassified entries») [12, с. 496].

Найбільш детальна класифікація евфемізмів була запропонована Б. Воррен, яка пов'язує процес евфемізації з 2 типами змін: перша стосується форми слова або виразу, друга – його значення. Формальні зміни науковець поділяє на 3 великі групи: за допомогою словотвірних способів, фонетичних змін і запозичень. До групи семантичних змін, що пов'язані з процесом евфемізації, автор включає також прийоми спеціалізації та генералізації значення, метафору, метонімію, антифразис, літоту, гіперболу [14, с. 16–24].

Творення евфемізмів відбувається на різних мовних рівнях, а саме: лексичному, семантичному, фонетичному, словотвірному, стилістичному. Саме тому існує така велика кількість способів творення евфемізмів. Як зазначалось вище, однією з перших перелік способів евфемізації запропонувала Ж. Варбот виділивши заміну за допомогою запозичення, описового виразу, визначення, узагальнювальної назви, займенника тощо [1, с. 345]. Шість способів творення евфемістичних заміників виділяє О. Тараненко: а) перифрази; б) утворення слів з іншою мотива-

цією, іншою внутрішньою формою, а нових значень слів через асоціацію за суміжністю, подібністю або протилежністю: метонімія, метафора, антифраз; в) заміна слова іншим, семантично пов'язаним: синонімом чи словом з близьким значенням, антонімом і взагалі словом з протилежним значенням; г) заміна назви предмета, явища лише вказівкою на них (використання вказівних та неозначених займенників і займенникових прислівників; г) еліпсис; д) видозміна звукової форми слова, компонентного складу словосполучення [9, с. 168].

Важливим підґрунтям для подальших досліджень є характеристика способів творення евфемізмів А. Кацева, який дійшов висновку, що найбільш типовим семантичним способом евфемізації є генералізація. Метафоризацію інтенсивно використовують у всіх мовах, метонімізація ґрунтується на асоціативних зв'язках між денотатом у сфері табу й необразливим денотатом, поляризація має дещо меншу питому вагу порівняно з іншими способами евфемізації в групі семантичних зсувів, вона виявляється в двох видах: повній антонімічності денотата й асоціата в частковому семантичному контрасті. Огляд запропонованих лінгвістом способів свідчить про те, що вчений дещо звужує потенціал механізмів поповнення евфемістичної лексики: дослідник обмежується аналізом семантичних зсувів, способами зміни форми та запозиченнями. А. Кацев звертає увагу на те, що «у словотворенні сучасних евфемізмів важливу роль відіграють різні способи зміни форми слова і насамперед звукова аналогія, негативна префіксація та скорочення» [5, с. 35].

Висновки і пропозиції. Таким чином, евфемізми залишаються актуальним питанням та предметом дослідження у вітчизняній та зарубіжній лінгвістиці. У стилістиці евфемізми розглядаються як замітники грубої, неприйнятної лексики. Досліджуючи явище евфемії, лінгвісти розробляють класифікації, що базуються насамперед на соціальному значенні цього явища, а також аналізують способи творення евфемізмів. Британські та американські науковці пропонують тематичні класифікації евфемізмів, які є переліком сфер, в яких можливе використання заміників. Евфемізми в англійській мові використовуються не тільки для заміни неприйнятного виразу, а й для слів, які в деяких ситуаціях з тієї чи іншої причини використовувати не можна. Хоча погляди лінгвістів дещо різняться з цього питання, загальна сукупність способів утворення евфемізмів в англійській мові сприяє подальшим дослідженням цієї проблеми.

Список літератури:

1. Варбот Ж.Ж. Табу Русский язык. Энциклопедия / за ред. Ф.П. Филин. Москва : Сов. энцикл., 1979. С. 345–346.
2. Великогорода В.Б. Семантичні та функціонально-прагматичні характеристики евфемізмів в англійській мові : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Львів, 2007. 232 с.
3. Гальперин И.Р. Очерки по стилистике английского языка. Москва : Изд-во лит-ры на ин. языках, 1968. 164–167 с.
4. Заботкина В.И. Новая лексика современного английского языка. Москва : Высшая шк., 1989. 124 с.
5. Кацев А.М. Языковые табу и эвфемия. Ленинград : ЛГПИ им. А.И. Герцена, 1988. 80 с.
6. Крысин Л.П. Эвфемизмы в современной русской речи. Русский язык конца XX столетия (1985–1995). Москва : Языки русской культуры, 2000. 384 408 с.
7. Реформатский А.А. Введение в языковедение. Москва: Аспект – Пресс, 1996. 536 с.
8. Сенечкина О.П. Эвфемизмы русского языка. Спецкурс : учебное пособие. Москва : Флинта, 2012. 151 с.

9. Українська мова : енциклопедія / ред. рада: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко, М.П. Зяблюк та ін., 2-ге вид., Київ : «Укр. енцикл.», 2004. 824 с.
10. Allan K. Euphemisms and Dysphemisms: Language Used as Shield and Weapon. N.Y. : Oxford, 1991. 263 p.
11. Enright D.J. Fair of Speech: The Uses of Euphemism. Oxford : Oxford University Press, 1985. 13–54 p.
12. Holder R.W. A Dictionary of Euphemisms. How not to Say What You Mean. Oxford : Oxford University Press Inc. New York, 2003. 525 p.
13. Rowson H.A. Dictionary of Euphemisms and Other Doubletalk. New York, 2002. 324 p.
14. Warren B. What Euphemisms Tell Us about the Interpretation of Words. New York: Studia Linguistica, 1992. 46/2.

References:

1. Varbot Zh.Zh. (1979). Tabu [Taboo]. *Russkiy yazyk. Entsiklopediya* [Russian Language. Encyclopaedia]. gl. red. F.P. Filin. Moscow: Sov. entsikl., pp. 345–346. (in Russian)
2. Velykoroda V.B. (2007). Semantichni ta funktsionalno-prahmatychni kharakterystyky evfemizmov v anhliiskii movi [Semantic and functional-pragmatic characteristics of euphemisms in English (PhD Thesis), 232 p. (in Ukrainian)
3. Galperin I.R. (1968). Ocherki po stilistike angliyskogo yazyika [Essays on the style of the English language]. Moscow: Izd-vo lit-ryi na in. yazyikah, pp. 164–167. (in Russian)
4. Zabolotkina V.I. (1989). Novaya leksika sovremennoy angliyskogo yazyika [New vocabulary of modern English]. Moscow: Vischa shkola, p. 124. (in Russian)
5. Katsev A.M. (1988). Yazykovyie tabu i evfemiya [Language taboos and euphemia]. Leningrad: LGPI, 80 p. (in Russian)
6. Kryisin L.P. (2000). Evfemizmyi v sovremennoy russkoy rechi [Euphemisms in modern Russian language]. *Russkiy yazyk kontsa XX stoletiya (1985–1995)* [Russian language of the late twentieth century]. Moscow: Yazyiki russkoy kulturyi, pp. 384–408. (in Russian)
7. Reformatskiy A.A. (1996). Vvedenie v yazyikovedenie [Introduction to Linguistics]. Moscow: Aspekt – Press, 536 p. (in Russian)
8. Senechkina O.P. (2012). Evfemizmyi russkogo yazyika. [Euphemisms of the Russian language]. Moscow: Flinta, 151 p. (in Russian)
9. Ukrainska mova: entsyklopediia [Ukrainian language: Encyclopedia] / ed: V.M. Rusanivskyi, O.O. Taranenko, M.P. Ziabliuk ta in. (2004), vol. 2, Kyiv: Ukr. en-tsykl., 824 p. (in Ukrainian)
10. Allan K. (1991). Euphemisms and Dysphemisms: Language Used as Shield and Weapon. N.Y.: Oxford.
11. Enright D.J. (1985). Fair of Speech: The Uses of Euphemism. Oxford: Oxford University Press.
12. Holder R.W. (2003). A Dictionary of Euphemisms. How not to Say What You Mean. Oxford: Oxford University Press.
13. Rowson H.A. (2002). Dictionary of Euphemisms and Other Doubletalk. New York.
14. Warren B. (1992). What Euphemisms Tell Us about the Interpretation of Words. *Studia Linguistica*, 46/2.

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ КОНЦЕПТУ ДОРОГИ КРІЗЬ ПРИЗМУ ПРОСТОРУ ТА ЛОКУСУ ЯК МАРКОВАНОГО СИМВОЛУ В ДИЛОГІІ ВАСИЛЯ ЗЕМЛЯКА «ЛЕБЕДИНА ЗГРАЯ» ТА «ЗЕЛЕНІ МЛИНИ» І РОМАНІ О. ІЛЬЧЕНКА «КОЗАЦЬКОМУ РОДУ НЕМА ПЕРЕВОДУ...»

Анотація. У статті репрезентовано притаманне для «химерного роману» використання біблійних і фольклорних мотивів зреалізованих в конотації образу дороги. Фольклорні символи є формантами якісно нових художніх світів. Досліджено, що дорога органічно входить у межі національного часопростору духовних цінностей українців. Очевидно, що образ дороги у просторі текстів Василя Земляка та О. Ільченка є найпоширенішим й набуває статусу символу. Дорога акумулює семантику шляху людської душі до Бога, прагнення її до високого, небуденного, вічного, сакрального. Письменники широко використовують образ роздоріжжя як локус, де відбувається зіткнення двох світів – людського й демонічного, а звідси й потрактування дороги як межі переходу людини в сакральну площину. Прикметними функціями дороги в досліджуваних текстах є характеротворча й онтологічна.

Ключові слова: простір, локус, топос, символ, образ.

Kurylenko Dana

Zhytomyr National Agroecological University

INTERPRETATION OF THE CONCEPT OF THE ROAD THROUGH THE PRISM OF SPACE AND LOCUS AS A MARK SYMBOL IN THE DIOGRAPHY OF VASYL ZEMLYAK «SWAN OF THE GANGES» AND «GREEN MILLS» AND O. ILCHENKO'S NOVEL «THERE IS NO COSSACK FAMILY TRANSFER...»

Summary. The study presents a holistic concept of chimerical prose of the 50's and 70's of the XX century in the Ukrainian literature taking into account modern approaches to the typologization of literary phenomena. In the article there are bible, folklore motives represented, which are dueable for the «hymerna prosa» novels, and which are realizes into the connotation of the image of the «road». The aesthetics of the baroque is one of the most important features, which is reflected in the Ukrainian chimerical prose. It is a combination of incompatible principles: nature and God, real and irreal, elegance of style and brutality, abstract symbolism and naturalistic details, capricious fabrication and authenticity of images. The elements of conventionality, fantasy, grotesque help the reader to notice in the history and stories of Babylon not only direct, but also an additional meaning, which is associated not only with the idea, but with its philosophy. However, the events depicted in the novel-diction, without any ambiguity addressed to life, in reality with a concrete competition of forces, socially, historically generated. Folklore symbols are the representatives of the novelty words. It is proved that the image of the road is engrained into the consciousness of the mind of a typical Ukrainian. Evidently, the symbol of the «road» in the novel of Ilchenko is the most wide spread and gains the wide strength. The «road» accumulates the way of the human soul to God and his everlasting longing for the better world. The writers widely use the image of the «forked road» as a locus the place where the two worlds collide – the human's and the demon's, there the idea of the «road» as a transformation of a human-being into sacrality. The marking features of the «road» is the research texts are the character-making ones and the ontology ones.

Keywords: chimerical prose, chimerical novel, chronotop, space, locus, topos, symbol, image, folklore.

Постановка проблеми. Прикметною ознакою української химерної прози є зображення простору. Вивченню цієї категорії неодноразово присвячували свої дослідження вчені світового масштабу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ю. Лотман наголошував на тому, що простір є фактично текстовою структурою: «художній простір є моделлю світу автора, що виражається мовою його просторових уявлень» [7, с. 251]. Крім того, згадаймо про термін М. Бахтіна «хронотоп», який учений вводить до наукового обігу. За М. Бахтіним, під хронотопом розуміється «суттєвий взаємозв'язок часових та просторових відносин, художньо опанованих в літературі» [1, с. 341]. Проблема хронотопу також актуалізується та розробляється у працях Ю. Лотмана, Н. Тамарченко, В. Топорова. Відповідно,

текст – це культурний універсум, узагальнена модель всесвіту, комплекс уявлень письменника про світ. Про зануреність творчості Василя Земляка у фольклорні джерела неодноразово зазначали Г. Сивокінь, Т. Чайковська, Л. Боярська, Р. Семків, М. Шевчук, О. Даніліна, Н. Кобилко та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У заактуалізованому дослідженні схарактеризовано основні значення символу дороги в диалогії Василя Земляка «Лебедина зграя» і «Зелені Млини» та романі-епопеї О. Ільченка «Козацькому роду нема переводу...».

Мета статті. Репрезентація символу дороги крізь призму образу-етнотипу та реалізація генетичного коду в маркованому топосі та локусі текстового полотна.

Виклад основного матеріалу. Якщо розглядати хронотоп химерної української прози, то

слід зауважити, що показовим для аналізованих текстів є функціонування символу дороги. У такий спосіб виражається навколишня дійсність. Зауважу, що акцентуація символу «дорога» не є новим явищем в українській літературі. Згадаймо хоча б перший в дискурсі вітчизняної літератури історичний роман П. Куліша «Чорна рада», у якому історичні реалії відтворено через наскрізне функціонування символу «дорога».

Варто зазначити, що особливості функціонування цього символу вже були об'єктом окремої наукової праці. Зокрема, Н. Кобилко присвятила дисертаційне дослідження функціонування символу «дорога» у творчості Василя Земляка [5]. У поданому дослідженні є прийнятним підхід дослідниці до аналізованого явища. Утім, зауважу, що операційний термінологічний ряд у репрезентованій праці дещо ширший: вважаємо за потрібне вживати термін «символ», а не «міфологема» [6]. На мою думку, поняття міфологема є дещо обмеженим, порівняно із символом, який відповідно до представлених нами попередніх розділів дисертації, передбачає ширший історико-культурний контекст.

Варто наголосити, що вся історія Вавилону зосереджена навколо Фабіана – філософа. Як зазначає Н. Кобилко, для Василя Земляка Вавилон – це шлях до Бога [5], яким потрібно «пронести крізь них усе краще, що мали тоді за душею» [3, с. 6]. На особливу увагу заслуговує сама назва роману Василя Земляка, адже символ «лебедина зграя» вказує на шлях, переліт, дорогу. Тобто автор зображує людські долі – різні дороги, різні шляхи і ширше – на національному ґрунті історію українського народу: «І хоч людям прекрасне буде здаватися незвичним, та, як твердить тутешній філософ, у годину випробувань вони й самі чимось схожі на лебедину зграю в дорозі. Чи, бува, не отим своїм підсвідомим прагненням до якогось, справді незбагненно високого, тим-то й не завше осмисленого до кінця? [...] Коли лебедина зграя курличе наді мною, я думаю про тих, кого немає серед нас» [3, с. 6, 621].

М. Бахтін називає хронотоп дороги одним стрижневим у сюжеті художнього твору: «Тут [на дорозі. – Д. К.] своєрідно поєднуються просторові та часові ряди людських долі та життів, ускладнені соціальними дистанціями, які тут долаються. Це точка зав'язування та місце здійснення подій. Час ніби вливається у простір і тече ним (утворюючи дороги), звідси і настільки багата метафоризація шляху-дороги: «ступити на нову дорогу», «життєвий шлях», «історичний шлях» та ін.; метафоризація дороги різноманітна та багатопланова» [1, с. 490].

Окрім того, в інтерпретації символу «дорога» важить ще й момент віри. Наприклад, ініціація – перехід, тобто подолання якогось шляху, а тому цілком виправданим є згадка і про обряд похорону, який представлено в тексті роману: «Напівмістичні вавилонські бабусі знали своє діло, спорядили не одну смерть, долівку скидали оріховим листям супроти мухи, запалили свічки для всіх великомучениць, починаючи з Варвари, заспівали пісень над Соколючкою...» [3, с. 42]. Або ж інші текстові вербалізатори: «Коли вмирає поет, то з ним умирає і те, чого інші негодні побачити» [3, с. 128]; «Ховали Андріяна спокійно,

тихо, як ховають великих людей, за якими не прийнято вголос упадати. Домовину несли на руках, а за нею два хлопчики вели коня з чорною стрічкою у гриві... Рузя всміхалася всю дорогу, коли захмеліли люди, то співали пісень... Лише кінь плакав у стайні, не брав поминального сіна, яке поклали йому на драбину» [3, с. 19–20]. І знову ж таки візуалізується образ коня – один із центральних образів у химерній прозі.

Також дорога символізує шлях до щастя, до любові: «Підійшов до Прісі, поцілував легенько з дороги у теплі коси. Любив її в дорозі, як ніколи. Дивна особливість дороги...» [3, с. 249]. У дилогії Василя Земляка «Лебедина зграя» і «Зелені Млини», як резюмує Н. Кобилко [5], хронотоп дороги концептуально пов'язаний із розвитком мотиву пошуку «землі обітваної».

Суміжним із символом дороги є символ землі: «Земле! ... Ми нікуди не можемо подітися від тебе, як од власної долі...» [3, с. 288]. Так, дорогою ідуть підводи з цукровими буряками: «Вдень і вночі тяглися підводи на Журбів, вантажені цукровими буряками, тяглися відчайдушно і сумно, за тими ж возами, в яких коні кволенькі, місили тванюку чоловіки; чимось те скидалося на велетенський похорон осені...» [3, с. 134]. Або ж інше зображення: «Всю дорогу один із вавилонських возів крався за комунівською валкою, він то відставав у якомусь ваганні й пчезав у пітьмі, то знову виринав із ночі й торохтів зовсім поруч, тоді теплим плечем Мальва горнулася до Клима Синиці, ніби шукаючи захисту й порятунку. Той віз немовби котився через її душу, аж доки на роздоріжжі доріг не повернув на Вавилон...» [3, с. 128]. На думку, Н. Кобилко, така здавалося б звичайнісінька картина свідчить про єдність природи з людиною [5] – ще одна характеристика української химерної прози.

Окрім того, дорога – це ще й символ очищення, себто катарсису, зокрема, це стосується братів Соколюків, які повертаються додому: «...Данько та Лук'ян упивалися свободою на голому полу-драбку, вони сиділи поруч, позвишували ноги... Ще сьогодні вони позмигавали у ночвах свої гріхи перед людством, одягнувши чисті сорочки і дець по обіді вийдуть на гоїдалку... Від коліс піднімався приємний дух дороги...» [3, с. 76].

Отже, символ «дорога» в дилогії Василя Земляка «Лебедина зграя» і «Зелені Млини» є уособленням життя, путі. Невипадковим є звернення Василя Земляка до суміжного символу – роздоріжжя, локусу, що символізує вибір людської душі, поєднання двох світів – земного й неземного, сакрального та профанного. Окрім того, функціонування означеного символу в химерній прозі, зокрема у творчості Василя Земляка свідчить і про фольклорну заглибленість аналізованих текстів, адже дорога є константою й народної культури українського етносу [2].

Просторові домінанти у романі О. Ільченка «Козацькому роду нема переводу...» вербалізують конкретний топос, репрезентують фундаментальні для цього твору генетичні наративи. Слушною є думка М. Бахтіна: «Хронотоп визначає художню єдність літературного твору у його відношенні до реальної дійсності. Тому хронотоп вміщує у собі ціннісний момент, який можна виділити з цілого художнього хронотопа лише

в абстрактному аналізі [1, с. 489]. Хронотопи – організаційні центри основних сюжетних ліній роману. В хронотопі зав'язуються і розв'язуються сюжетні вузли. «Хронотоп як переважна матеріалізація часу в просторі є центром образотворчої конкретизації, втілення для всього роману», – зауважує М. Бахтін [1, с. 486]. Локус як просторова абстракція сприяє розкриттю специфіки художнього світу автора.

У романі-епопеї О. Ільченка «Козацькому роду нема переводу...» простір генерує смислові константи через топоси-вербалізатори: «І так він голосно своїм басилом загорлав у степу, порожньому й німому, аж Господь Бог прокинувся на небесах» [4, с. 87]; «Коли б не Запорозька Січ, усе, либонь, стоптали б турки й татари, і спили б від них гіркої не тільки Україна...» [4, с. 177].

М. Бахтін зауважував, що функції хронотопу дороги мають спільну рису – дорога проходить рідною країною, а не вигаданою чи екзотичною чужою [1, с. 491]. Дороги героїв роману О. Ільченка пролягають рідною землею; більшість з них прямує до міста Мирослава («– Куди ж нам їхати? – До Мирослава. Всі разом рушайте туди»; «Починався повільний спуск до тої райської чаші, котру й звали Калиною долиною, де лежав город Мирослав, куди так поспішали наші подорожні»; «[...] Козак Мамай [...] мчав намаляованим конем до міста Мирослава» [4, с. 109]). Важливим топосом у цьому контексті постає степовий шлях, яким пересуваються герої, зокрема Козак Мамай. Прикметно, що пересування степом граничить з труднощами («Христові колючки шарпали та рвали на Козакові жупан, обдирали халяву єдиного чобота [...], та й коня терни шмагали [...]» [4, с. 109]). Значення символіки степової дороги/бездоріжжя розкривається через асоціативні зв'язки з Україною, її історичною долею: «[...] по всьому степу, скільки сягало око, скрізь були оті терни й терни, неначе вся країна, дужа й молода, а ще не вельми щаслива, вся тоді була, вся в терновім вінці» [4, с. 109–110]. Відтак, концепт дороги, зокрема й степового простору, що пролягає рідною землею, стає важливим структурно-змістовим чинником організації як текстового матеріалу, так й умовного хронотопу роману. Символ дороги та пов'язаний з ним концепт мандрів/подорожі у романі О. Ільченка сприяє увиразненню й розкриттю образів героїв. Так, особливості характеру, вдачі Козака Мамає значною мірою з'ясовуються під час відтворення

його мандрівки степом [4, с. 109–111]. У своїй подорожі Мамай розкривається як співак, що в пісні виливає свої найпотаємніші прагнення, як щирий козак, для якого обов'язок понад усе, як патріот своєї землі й народу.

О. Ільченко у романі «Козацькому роду нема переводу...» реалізує образ дороги через генетичні параметри, притаманні для образу-етнотипу українця. Показовими у цьому сенсі є постаті чумаків, для яких дорога заповнювала більшу частину життя, що увиразнено і в їхній пісні «Мені шляху не питать, прямо степом мандрувать...». Онтологічне значення дороги актуалізоване у її відтворенні як життєвого простору, у якому для всіх є місце, у якому всі є рівними: «[...] байдужі-сінько проходять повз нього чумаки [...], перед ними на дорозі не було ні пана, ні ридвана, ні пихи прегидкої [...]» [4, с. 25].

Художній простір у творі О. Ільченка репрезентується у різних варіаціях, залежно від задуму письменника. Дорога має як мінімум дві точки у просторі – початок і кінець, між ними, як правило, лежать різні перешкоди, які герої долають задля досягнення своєї мети. «Топоси й локуси в художньому творі співіснують не відокремлено один від одного, важливими є зв'язки між ними, а також зміщення, деформації, взаємопроникнення» [8, с. 8]. Відповідно, образ дороги співвідноситься з іншими образами й символами у романі, набуває онтологічних конотацій: дорога як життя, дорога як доля людини, дорога як шлях до себе справжнього (шлях, який долають герої твору, є шляхом пошуку самоідентифікації).

Висновки і пропозиції. Отже, характерне для «хімерного роману» використання біблійних і фольклорних мотивів реалізоване в образі дороги. Фольклорні символи є формантами якісно нових художніх світів. Дорога органічно входить у межі національного часопростору духовних цінностей українців. Тому цей образ у просторі текстів Василя Земляка та О. Ільченка є найпоширенішим й набуває статусу символу. Дорога акумулює семантику шляху людської душі до Бога, прагнення її до високого, небуденного, вічного. Письменники широко використовують образ роздоріжжя як локус, де відбувається зіткнення двох світів – людського й демонічного, а звідси й потрактування дороги як межі переходу людини в сакральну площину. Прикметними функціями дороги в досліджуваних текстах є характеротворча й онтологічна.

Список літератури:

1. Бахтин М.М. Собрание сочинений в 7-ми т. Т. 3: Теория романа (1930–1961 гг.). Москва : Языки славянских культур, 2012. 880 с.
2. Жайворонек В.В. Мовні знаки української етнокультури : словник-довідник. Київ : Довіра, 2006. 703 с.
3. Земляк В. Лебедина зграя. Зелені Млини : романи. Харків : Фоліо, 2013. 651 с.
4. Ільченко О.Є. Козацькому роду нема переводу, або ж Мамай і Чужа Молодиця. Харків : Фоліо. 2006. 704 с.
5. Кобилко Н.А. Міфологема «дорога» в українському літературному дискурсі (на матеріалі творів химерної прози): автореф. дис. канд. філол. н.: 10.01.01. Бердянськ, 2017. 21 с.
6. Кобилко Н.А. Романтична домінанта образу дороги в диалогії Василя Земляка «Лебедина зграя» та «Зелені Млини». URL: <http://litzbirnyk.com.ua/wp-content/uploads/2015/12/28.16.15.pdf> (дата звернення: 25.07.2019) – Назва з екрана.
7. Лотман Ю.М. Художественное пространство в прозе Гоголя // Лотман Ю.М. В школе поэтического слова: Пушкин, Лермонтов, Гоголь. Москва: Просвещение. 1988. URL: <http://philologos.narod.ru> (дата звернення: 25.07.2019) – Назва з екрана.
8. Маркович Я.С. Категорії часу та простору в романі Б. Пастернака «Доктор Живаго»: автореф. дис. канд. філол. наук: 10.01.02 «Російська література». Сімферополь, 2006. 20 с.

References:

1. Bakhtin M.M. (2012). *Sobranie sochineniy v 7-mi t. T. 3: Teoriya romana (1930–1961 of years)* [Collected works in 7 t. T. 3: Theory of the novel (1930–1961 gg.)]. Moscow : Yazyki slavyanskikh kul'tur. (in Russian)
2. Zhaivoronok V.V. (2006). *Movni znaky ukrainskoi etnokultury: slovnyk-dovidnyk* [Language Signs of Ukrainian Ethnoculture: Dictionary-Directory]. Kyiv : Dovira.
3. Zemliak V. (2013). *Lebedyna zghraia. Zeleni Mlyny : romany* [Swan flock. Green Mills : Novels]. Kharkiv : Folio.
4. Ilchenko O.Ye. (2006). *Kozatskomu rodu nema perevodu, abo zh Mamai i Chuzha Molodytsia* [Cossack kind has no translation, or Mamay and Alien Moloditsa]. Kharkiv : Folio.
5. Kobylko N.A. (2017). *Mifologema «doroha» v ukrainskomu literaturnomu dyskursi (na materialy tvoriv khymernoi prozy)* [The mythologeme "road" in the Ukrainian literary discourse (based on the works of chimerical prose)]. avtoref. dys. kand. filol. n.: 10.01.01. Berdiansk.
6. Kobylko N.A. *Romantychna dominanta obrazu dorohy v dylohi Vasylia Zemliaka «Lebedyna zghraia» ta «Zeleni Mlyny»* [The romantic dominant of the road image in Vasyly Zemlyak's dilemma "Swan Flock" and "Green Mills"]. URL: <http://litzbirnyk.com.ua/wp-content/uploads/2015/12/28.16.15.pdf> (data zvernennia: 25.07.2019).
7. Lotman Yu.M. (1988). *Khudozhestvennoe prostranstvo v proze Gogolya v shkole poeticheskogo slova: Pushkin, Lermontov, Gogol'* [Artistic space in the prose of Gogol at the school of the poetic word: Pushkin, Lermontov, Gogol]. Moskva: Prosveshchenie. URL: <http://philologos.narod.ru> (data zvernennya: 25.07.2019).
8. Markovych Ya.S. (2006). *Katehorii chasu ta prostoru v romani B. Pasternaka «Doktor Zhyvaho»* [Categories of time and space in the novel by B.Pasternak «Doctor Zhivago»]. Avtoref. dys. kand. filol. nauk: 10.01.02 «Rosiiska literatura». Simferopol.

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-7-71-16>

УДК 821.61.2 Жил (045)

Сарапин В.В.

Полтавський університет економіки і торгівлі

Віннікова Н.М., Летик О.С.

Київський університет імені Бориса Грінченка

«СЛАВА ТАЛАНТУ ЖИВОТВОРЯЩОМУ».

ПРОБЛЕМА МИТЦЯ Й СУСПІЛЬСТВА В ПОЕМАХ ІРИНИ ЖИЛЕНКО

Анотація. У статті вперше розглянуто особливості художньої інтерпретації проблеми взаємин митця й суспільства в ранніх поемах Ірини Жиленко «Цар-Колос. Ода Катерині Білокур», «Збережи сонце для світанку», «Облога. Поема про втечу і повернення». З'ясовано, що їх тематичною домінантою є розкодування таємниці творчості, осмислення буттєвого вибору генія. Простежено, що проблему взаємин митця й суспільства авторка розглядає через призму несприйняття соціумом «інакшості» героя, котрий, переживши кризу самоідентифікації, формулює новий сенс свого життя, стає трагедійним персонажем, який безпристрасно піднімається над землею марнотою заради вічності, універсальних цінностей буття. Наголошено, що загалом проблема митця й суспільства, сенсу творчості в аналізованих поемах має оптимістичне, життєствердне вирішення. Указано, що художньому втіленню проблематики сприяють не тільки значні за обсягом внутрішні монологи відомих митців, але й фрагментарна композиція творів.

Ключові слова: поема, ліро-епос, психологія творчості, проблема взаємин митця й суспільства, внутрішній монолог, фрагментарна композиція.

Sarapyn Vita

Poltava University of Economics and Trade

Vinnikova Natalia, Letyk Olena

Borys Grinchenko Kyiv University

«GLORY TO LIVE-GIVING TALENT».

THE PROBLEM OF ARTIST AND SOCIETY IN THE POEMS OF IRYNA ZHYLENKO

Summary. The article deals with the problem of interaction between the artist and the society in early poems of Iryna Zhylenko for the first time. Theme dominant is defined as decoding of the mystery of creative work, identification of the problem of genius' choice in the poems of Iryna Zhylenko «Tsar-ear. Ode to Kateryna Bilokur», «Save the Sun at the sunrise» and «Seige. The poem about escape and returning back». Lyric heroine has an imaginary dialogue with prominent painters Kateryna Bilokur, Anry Matisse and Michelangelo Buonarroti. All of them experience catharsis while coping with doubt. Interaction between the personality and the society in the works mentioned above is considered via perception of the difference of the genius-artist by the society. Having survived the crisis of self-identification and formulates new sense of life: «to serve the mankind and the epochs», becomes a tragic character which impartially rises above earth misery for the sake of eternity, universal values of life. The author is interested in characters' critic psychological states, but in general the problem of the artist and the society, the sense of creative work in the works we analyze has optimistic life-affirming solution. Long inner monologues of famous artists and fragmentary composition promote its artistic incarnation. Iryna Zhylenko grasps the idea of favourite painters' outlook and style evolution, the process of identification their goal: to serve people. Poems «Tsar-ear. Ode to Kateryna Bilokur», «Save the Sun at for sunrise» and «Seige. The poem about escape and returning back» confirm the development of author' poetic skills, incarnate typical for her concepts of home, garden, town, happiness, heart, light. They reflect the evolution of Iryna Zhylenko's poetics: from quiet self-concentration, meditation, privacy, self-irony to publicistic and civic writing, ontological comprehension of the urgent problems of the second half of the twentieth century.

Keywords: poem, psychology of creative work, the problem of interaction between the artist and the society, inner monologue, fragmentary composition.

Постановка проблеми. Занурення в таїну творчості – одна з присутніх тем ліро-епічного доробку Ірини Жиленко. У «внутрішніх світах» улюблених митців – письменників, художників, музикантів, композиторів – вона шукала відповіді на питання про сенс мистецтва, підставі чинники служіння йому, міру й ціну жертвовності генія. Передусім ідеться про ранні поеми «Цар-Колос. Ода Катерині Білокур», «Збережи сонце для світанку», «Облога. Поема про втечу і повернення», які досі не були об'єктами наукової обсервації українських літературознавців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українському літературознавстві визнання художньої спадщини Ірини Жиленко як оригіналь-

ного явища засвідчене передмовами і післямовами Б. Олійника, О. Никанорової, М. Коцюбинської, М. Жулинського, Е. Соловей до видань її творів, статтями, згадками в літературо-критичних оглядах Н. Мазеши, С. Антонішин, Г. Гордасевич, О. Никанорової, Р. Корогодського, Є. Шарової, О. Ярового, М. Ільницького, Л. Кужільної, Н. Зборовської, Л. Тарнашинської, Г. Штона, В. Сулими, К. Сардаряна, Л. Скирди та ін. Проблемним аспектам її творчості, як-от жанрові особливості лірики мисткині, установлення ролі й місця в сучасній поезії, присвячені статті В. Саєнко, Н. Ви-соцької, О. Никанорової, Л. Таран, К. Сардаряна, Л. Чередник. Проблематика, жанрова специфіка, своєрідність образотворення я-героїні та репрезен-

тативних постатей шістдесятництва в мемуарно-автобіографічному творі «Номо feriens» постають у працях Т. Гажі, О. Галича, Л. Касян, М. Кривенко, Р. Свято, Т. Черкашиної, О. Скаріної, С. Сівявської. Ґрунтовною спробою комплексної праці, присвяченої осмисленню поетики творів Ірини Жиленко на історико-культурному та естетичному тлі українського шістдесятництва, є монографія К. Сардарян (2016). В окремих її розділах проаналізовано тематику, проблематику й жанрову специфіку поем «Відпустка у серпні», «Тихе віяння», «Ілюзіон», а також розглянуто концепцію візії митця в її ліриці.

Виділення раніше не вирішених частин загальної проблеми. Незважаючи на згадані студії, присвячені творчості Ірини Жиленко, досі мало вивченими залишаються її поеми, передусім ранні. Так само немає окремих розвідок про їх проблематику, як-то взаємини митця й суспільства, сенс творчості, самоідентифікація генія тощо. Цим і зумовлена актуальність нашого дослідження.

Мета статті. Метою статті є осмислення своєрідності художньої інтерпретації проблеми митця й суспільства в поемах Ірини Жиленко «Цар-Колос. Ода Катерині Білокур», «Збережи сонце для світанку», «Облога. Поема про втечу і повернення». Її досягнення передбачає накреслення культурологічного контексту появи творів, розгляд їх сюжетно-змістових та формальних особливостей, з'ясування специфіки характеротворення персонажів, визначення позиції авторки.

Виклад основного матеріалу. Художні рефлексії проблеми митця й суспільства простежуються ще в ранніх поемах Ірини Жиленко, зокрема «Цар-Колос. Ода Катерині Білокур» та «Збережи сонце для світанку».

Перша з названих є свідченням у любові наївній малярці з трагічною долею – «чудотворній» Катерині Білокур, котра мала мужність «стати художником» за несприятливих життєвих обставин. Її історія стає для я-героїні поеми (альтер-его авторки) взірцем нескореності долі, відданості «сродній праці», яка «зачаровує», виховує, окрилює. Після відвідин музею (а для шістдесятників таке дозвілля – невід'ємний складник наповненого культурними смислами щоденного буття) лірична героїня надихнулася позірною легкістю й дитинністю. Утім, виявляється, що за яскравістю й вітальністю буття, яке зобразила художниця, мало казки з барвистою ідилією всепереможного загального добра й любові, а багато сірої реальності буднів: заздрість до таланту і хоч пізнього, але визнання, нав'язування стереотипів щодо «правильності» й «хибності» поведінки людини загалом і жінки зокрема, жадібність і лукавство мізерних односельців, які цькують мисткиню, вважаючи її працю примхою. Неприйняття чи ігнорування генія, властиві багатьом «нормальним» невігластво, вихована тоталітарною владою зверхність у ставленні до людини творчої чи розумової праці, «класова свідомість» і підозріливість радянського обивателя стають драматичними випробуваннями для Катерини Білокур. Майстерна стилізація відомого шістдесятникам жанру офіційно-ділового спілкування сучасників – доносу – є й виразним документом доби, й узагальненням ставлення частини суспільства до митця: «Послухали б і простої лю-

дини. / Яка там вона художниця?! / Вона ж помішана. / Мазюкає, як ото, бува, дитина. / А дурні тишаються... / Ні полози, ні виду. А того гонору!» [3, с. 10]. В аналізованому розділі поеми під назвою «Анонімка» авторка робить універсальне узагальнення про несприйняття ціннісної системи творчої людини з іншою (ідеалістичною) картиною світу, де все матеріальне – вторинне.

Властива поемам Ірини Жиленко барокова театральність у komponуванні епізодів і сюжетів проявляється вже в цьому творі. Голоси я-героїні, Катерини Білокур та інших персонажів нанизуються на основну ідейно-тематичну вісь – уславлення митця як творця нової реальності, як уособлення людини майбутнього (тут даються взнаки офіційні ідеологеми 1970-х років). Так, безпристрасні рефлексії художниці про наявність у людській натурі доброго й лихого («Про кропив'яне сім'я»), узяті з народних легенд і покладені на ритмомелодичну партитуру «Сну» («У всякого своя доля...») Тараса Шевченка, поєднуються з болісними описами морального занепаду цього ж таки народу через війну, голод, зневіру («Чорна зима»). Обидві частини віддзеркалюють стани Катерини: перший – емоційне переживання через свою «інакшість» та неприйняття сучасників, другий – фізичні муки через утому, вік, хвороби, злидні. Водночас вони прояснюють феномен життєствердної краси, породженої стражданням її творця. Цю тезу підтверджує епізод «Бачив світ...», який акцентує на типовості ставлення суспільства до митця та його доробку: «*Бачив світ поетів на хрестах, на військових плацах, в божевільнях, / у отруйних брехень на вустах, / з кулями у серці, серед зілля. / Бачив, як пускали їх з торгів. / Бачив їх рабами із любові. / Як вони згинались безвідмовно / під горбами діток і боргів!*» [3, с. 11]. У підтексті цього уривку прочитується не тільки підстава для самозаспокоєння Катерини (і з іншими було так), але й натяк на драматичні життєві історії сучасників авторки поеми. Важливо, що мучеництво малярки заради свого покликання і служіння красі в тлумаченні Ірини Жиленко є виявом апостольської нескореності і шляхом у безсмертя. Бо недосконалий і грішний світ потребує воскресіння в омитому сльозою страждання серці, просвілення ідеалом, виховання піднесеним і прекрасним, отже: «*Треба сіять! / Ми високі. / Нам не можна падать. / Там, на тому березі війни, / ми засієм трагедійну пам'ять / квітом тишини...*» [3, с. 11].

Власне «ода» генію Катерини Білокур промовляється в останньому фрагменті поеми («Біблійський мотив»). Загалом він є переосмисленням християнської історії про вигнання Адама та Єви з раю. Проте біблійна історія розгортається швидше у фавстівському дусі, бо тут звучить апологія людській нескореній жазі пізнання і творчості, гімн земному життю й народу – носієві духовних і суспільних ідеалів. Щоправда, тут Ірина Жиленко вдається до нетипової для себе декларативності й громадянського пафосу про «найбільший з-поміж смертного народу» (звісно, радянського). Як свідчить Е. Соловей, цим твором «поетеса спробувала вписатися в тодішній літ процес. Довелося ввімкнути «цензора в собі» – хоч це й не рятувало від цензорів штатних» [7, с. 366]. Прикметно, що уривки з поеми «Цар-Колос» були надрукова-

ні в журналі «Вітчизна». Але авторка ніколи не включала твір до окремих видань, бо «повертатися до цього було боляче: вже й так зболілася душа за героїню та її безталання, а ще й за озирання на недремних наглядців від літератури» [7, с. 366]. Без цього фрагменту поема «Цар-Колос» є життєм Катерини Білокур – митця, який офірує собою заради служіння красі і людям.

Тему митця і мистецтва Ірина Жиленко продовжує в поемі «Збережи сонце для світанку», присвяченій Анрі Матіссу. Її цікавість до постаті французького художника спричинена, імовірно, рядом обставин. Першою, на нашу думку, є не раз наголошувана авторкою «Номо feriens» жага пізнання, властива шістдесятникам, бажання подолати «малоосвіченість», вийти «із жлобства – в аристократизм духу», опанувати світову культуру, засвоюючи *«франтowo такий неймовірний обсяг інформації, який інше, освіченіше покоління могло б осягнути хіба за 2–3 десятиріччя. Ми накиннулися на культуру зголодніло і неперебірливо, бо той, хто хотів би перебирати, ризикував лишитися голодним»* [4, с. 124–125]. Заповнені інтелектуальні прогалини і враження спонукали до рефлексії образів і настроїв, нав'язаних відомими полотнами Анрі Матісса «Відкрите вікно», «Радість життя», «Жовті фіранки», «Алегорія ночі» тощо. До того ж, Ірина Жиленко захоплювалася його творчістю, про що писала так: *«Я не люблю Гогена. Щось мене в ньому відштовхує. Дуже була втішена, коли прочитала, що й Ахматова не любила Гогена. Ми з нею любимо печально-витонченого Модільяні, сонячного Ренуара і радісного Матісса»* [4, с. 477]. Художник став героєм поеми ще й тому, що епізоди його життєпису допомагали поетесі втілити проблему взаємин митця й суспільства, його ролі у формуванні ціннісної системи людства, проникнути в психологію творчості, пояснивши самій собі й читачеві, якою ціною досягається позірна «радісність» творів генія, чим жертвує він заради краси. Проте безпосереднім поштовхом до написання твору стало враження від факту з біографії Анрі Матісса [4, с. 483].

Як «Цар-Колос». Ода Катерині Білокур», цей твір має фрагментарну композицію: враження я-героїні від споглядання полотен Анрі Матісса динамічно змінюються монологіями художника про сенс життя у творчості і про цінність людського життя загалом, багатоголосся французів – учасників і жертв Другої світової війни з монологіями німецьких офіцерів, «екскурси в себе» я-героїні сусідять з описами відчуттів і настроїв нацистського офіцера, який знущується з генія.

Феномен «добротворного і віщого» митця авторка осмислює в контексті його біографії. Передусім вона намагається пояснити, чому, за словами Л. Арагона, «серед темної ночі окупації 1940–1944 рр. Матісс створив свої найсвітліші образи...» [1, с. 19], чому, цькований і принижений нацистською владою, тяжко хворий і самотній (дружину дочку арештували за зв'язок з рухом опору), він написав великі полотна, зокрема й «Жінку в смугастому кріслі» – апофеоз життєлюбства, уособлення перемоги вічної краси над потворністю сьогодення. Це риторичне питання звучить анафорою «Знаєте, що є Анрі Матісс?» у всіх шести строфах третього фрагмента поеми, відповідаючи щире захоплення я-героїні творчістю й особистістю митця.

Ірина Жиленко словом малює властиву художникові манеру передачу враження через колір і форму, динаміку руху і пристрась діяння, гармонійне співіснування людини і природи: *«Знаєте, що є Анрі Матісс? / Спрага на повний зріст. / Коли з вуличок темних виходиш на перехрестя, / сонцем заливає. Спиняєшся і стаєш / чашею сонця, бездонною і розверстою, / котру й за вічність не переллеш»* [1, с. 11].

Як відомо, сенсом своєї творчості А. Матісс вважав можливість дарувати людині заспокоєння і радість. Він підкреслював, що картина не може віддзеркалювати те, що існує в природі, але здатна самою своєю появою збагатити реальність, що творчість починається з уміння бачити світ очима дитини, сприймати його в дивовижній простоті і захопливості. Цю наївну дитинність і вітальність світосприйняття великого француза Ірина Жиленко відображає у фрагментах «Смеркало. Слова супокою...» та «Життя! Ти є! Ти будеш. Не біда...» імпресіоністськими мазками: хворий художник ретельно стежить за своїми фізичними відчуттями й уявляє мінливі картинки інтер'єрів (вікна, фіранки, стіни) і пейзажів (*«Киплять сади. Виплескують рясу / на підвіконня піну безупинно»* [1, с. 10]), мерехтливі ефекти світла (*«іде зірок дзвінкий лукавий сніг»*). Цікаво, що у фіналі другого фрагменту з'являється натяк на естетику фовізму, в якій працював Матісс, – кольорова пляма, що концентрує на собі всю увагу читача (глядача): *«Фосфорецює світлий лик мольберта»* [1, с. 10]. У потоці свідомості художника виокремлюється складник його щастя: *«І знову – людино, радій! – / божественне диво Роботи / явилось до тебе у дім»* [1, с. 10].

В Ірини Жиленко Матісс є лицарем духу, котрий, навіть будучи тілесно безпорадним (*«вуста мудреця і світаючий погляд дитини»* [1, с. 17]), мужньо протистоїть опонентові – німецькому офіцерові, який намагається зламати волю генія. Це протистояння не тільки моральне, коли сильніший прагне домінувати над слабким, а й світоглядне, коли йдеться про боротьбу буттєвих парадигм – культури і варварства. Цікаво, що воно відбувається не в полеміці, а в думках персонажів. Так, арештовуючи дружину й дочку художника, *«офіцер – що з інтелектуалів»* хоче побачити, *«як тратить радість радості співець»* [1, с. 13], принизити, убити в ньому гідність, любов до світу й батьківщини: *«От хто йому зараз потрібен! З усіх насолод / найбільша не та, коли армії стяги похилять. / Найбільша з утіх, коли схилить могутнє чоло / людина з людей, проклинаючи звіра свавілля»* [1, с. 13].

Доки у свідомості офіцера «тривав нескінченний зловісний обвал / людського в людині, аж поки не стало людини» [1, с. 17], Матісс теж боровся з собою, намагаючись не піддатися песимізму, втративши життєві сенси. Антитезою його радісного світосприйняття (золотому пролому в стіні кімнати) у поемі є Туга, що *«страшніш навал ворожих і ревищ вулканів, / страшніш за мур острожний і надмогильний камінь, / за мотуз кругом горла, за всі земні наруги...»* [1, с. 15]. Цей образ закорінений, на нашу думку, у філософії Григорія Сковороди. Йдеться передусім про його вислів із листа до Михайла Ковалинського: *«дияволом я між іншими станами духу вважаю печаль»* [6, с. 339]. В Ірини Жиленко старий ху-

дощник протистоїть спокусі Туги як моральної загибелі, втрати світла як дочасної загибелі, духовної смерті, що «зімкне велично / круг серця коло стін. / Мов каторга довічна. / Мов хрести без воскресіння» [1, с. 15]. Тимчасово піддаючись їй, Матісс наче губить відкритість до світу, опиняється в герметичному просторі кімнати, яка досі була без зовнішньої стіни Тож митець, як у сні Сковороди, перебуває «в череві апокаліптичного звіра», у темряві зневіри, за крок до провалля, «де вічне, догробне / виття мізантропій. Там гетто озлоблених, / братство цинічних. / Там рів, де закупають / в смуток і відчай» [1, с. 16]. Однак від духовного падіння митця рятує думка про те, що «світові потрібна краса, як донорська кров хворим. / Щоб виповнить світу судини вщертъ – / бажанням жити, поправши смерть» [1, с. 16].

Зброєю художника у двобої з новітнім варваром є вітальна творчість, яка утверджує незнищенність посутніх буттєвих цінностей – любові, віри, гідності, свободи, моральної шляхетності людини («Блажен, в кого очі розверсті для світла» [1, с. 19]). В інтерпретації Ірини Жиленко французький художник стає месією, який пробуджує у змучених війною співвітчизниках «радість життя». Власне, сама поетеса про свого героя писала так: «Він зберіг сонце для майбутнього світанку. Це подвиг, рівний подвигові мучеників. Бо коли людині смертельно погано, вона плаче і нарікає. Це природно. Зберегти ж у таких умовах високу і горду радість духу, не віддати радості переможцеві – на це здатні одиниці» [1, с. 483]. Цей автокоментар дозволяє глибше зрозуміти означений персонажем сенс власного життя як місії творення краси, збереження культурних цінностей заради порятунку людини і людства від знищення й морального звиродіння.

Тематично близькою до розглянутої є поема «Облога. Поема про втечу і повернення», так само написана на біографічному матеріалі. У центрі художньої обсервації поетеси – Мікеланджело Буонарроті. Історичною основою твору є епізод завершального етапу Коньякської війни – захист оточеної римськими військами Флоренції, який тривав упродовж осені 1529 – літа 1530 рр. Це тло, яке увиразнює духовну кризу головного героя поеми – Мікеланджело Буонарроті.

Відомо, що відразу після вигнання кардинала Сильвіо Пассеріні та його вихованці – синів Медичі флорентійці призначили інспектором міських стін Мікеланджело. Він вправно й відповідально керував підготовкою до оборони Флоренції, однак через шість місяців зненацька втік, а за кілька днів повернувся. Біографи пояснюють цей учинок тим, що спочатку митець зневірився в доцільності своєї діяльності, оскільки знесилені тривалою боротьбою з ворогом захисники фортеці перестали йому довіряти, а очільники міста не дослухалися порад і звинувачували в панікерстві й зраді, однак потім усвідомив свою потрібність батьківщині. Сам же Мікеланджело зізнався: «Я поїхав, не сказавши нікому ні слова й у великому сум'ятті духу (molto disordinatamente). І хоча я багато разів просив дозволу на цю поїздку (правда, я його не отримував), однак я ні за що не наважився б рушити, не побачивши кінця війни, якби не був охоплений страхом. Але у вівторок вранці, 21 вересня, до мене за ворота Сан-Нікколо, де я перебував на бастіонах, прийшов хтось і шепнув на вухо, що, якщо

я хочу залишитися в живих, мені не можна більше затримуватися в місті. Він супроводжував мене до мене додому, закусив зі мною, привів мене коней і не покидав мене, поки не вивів мене з Флоренції, кажучи весь час, що в цьому мій порятунок. Бог чи то був чи диявол, я не знаю» [8].

Ірина Жиленко звертається саме до цього моменту духовної кризи митця. Вона творить поему-сповідь титана Відродження, який опиняється в ситуації вибору між суспільною необхідністю і приватним інтересом, жертвою в ім'я життя тисяч співвітчизників і самозбереженням. Упродовж кількох днів утечі Мікеланджело переживає екзистенційний злам. Болісний процес самоідентифікації змушує його шукати відповіді на питання: хто я – геній-деміург чи звичайна людина? яке моє життєве призначення? яка міра моєї моральності? що є істинна чеснота? що є свобода? що головне – нагальність сьогодення чи підготовка до вічності? Боротьба точиться в серці художника. Власне, перед нами потік свідомості героя, в якому динамічно змінюються образи й картини минулого й сучасності, реальність і сон нероздільно співіснують, поєднуються роздуми митця і голоси його сучасників.

Не випадково поема починається частиною під назвою «Матфей». Маємо алюзію на відому скульптуру Мікеланджело, на якому євангеліст зображений у незвичайній позі, адже здається, що Матфей намагається вивільнитися з каменя, але той тримає його й не відпускає. На нашу думку, цей фрагмент поеми відразу дозволяє тлумачити вчинок Мікеланджело як бажання вирватися з «облоги» – незавершеності свого буття. Сюжет твору зводиться до зображення болісного переродження митця в людину духовну, яка завдяки катарсису перетворюється на божественну істоту.

Але шлях до цього переродження проходить через пекельні кола Сумніву, Страху, Самотності, Гордині. Прикметно, що ці почуття є бароковими алегоріями, котрі стають дійовими особами «серйозної драми» в театрі буття Мікеланджело. Причому виокремлені в тексті великими літерами, вони є єднальними ланками між частинами поеми, зоровими кодами, які наголошують на психологічному стані персонажа. Важливим композиційним прийомом, який сприяє кристалізації почуттів Мікеланджело, є вплетення у віршований текст ритмізованих прозових уривків. Вони виводять розмисли героя на площину приземленого, матеріального, сьогоденного. Так, у розділі «Голос туману» подано діалог Мікеланджело з невідомим (дияволом), який, як і Христа в пустелі, спокушає відмовитися від свого призначення, яке, за Іриною Жиленко, полягає не тільки у творчості, але і в служінні людям, у соціальній відповідальності громадянина:

- Чому ти хочеш врятувати мене?
- Не тебе. Митця світу, єдиного і безцінного, як бог.
- Але ж це зрада.
- Забудь це слово. Воно не для таких, як ти.
- Я сумніваюсь.
- У тебе немає часу для сумнівів. На світанку твій труп знайдуть біля бастіону. Швидше, швидше...
- Як я поясню свою втечу?
- Кому? Тебе питати має право лише бог.
- Але... мій пост, мої укріплення, все...
- Швидше!.. [2, с. 4].

Фрагмент «Голоси» заснований на полілозі з уявними співрозмовниками, які уособлюють тягар обов'язку митця перед суспільством (гонфалоньери Капілоні та Кардуччі), друзями (Джованні Спіна), родиною (Джісмондо), власним покликанням («Я не живу, не дышаю, бо не можу робити гробниці. Послухай, Джованні, я ходив би туди ночами. Адже це не завдасть шкоди республіці...» [2, с. 5]). Водночас обривки фраз, які вчуваються Мікеланджело, пояснюють його вчинок. Тут і неоднозначне ставлення до нього представників влади – підозріливість («Не можна вірити Мікеланджело» [2, с. 5]), намагання зробити кон'юнктурним («Він дав республіці „Давида“. А зараз різьбить „Переможця“» [2, с. 5]) або цинічно використати талант не за призначенням («Ти скульптор, Буонарроті, отже, зможеш подбати про оборонні споруди» [2, с. 5]), і небажання захисників Флоренції дослухатися до його порад («Чому гармати не замасковані і не охороняються?» [2, с. 5]), і верхність дилетантів («Ліпи свою цеглу з гною і не вказуй солдатам, що робити з гарматами» [2, с. 5]), які самостверджуються за рахунок приниження генія, і підозра у зраді, що може коштувати митцеві життя.

Прозовий фрагмент «Сумнів» художньо втілює проблему свободи митця. Суворий Голос – алегорія совісті – запитує його: «Хто ти і чий ти?». Перед читачем розгортається суперечка між можновладцями, на яких працював Мікеланджело, кому продавав свої твори, за право володіння генієм. Лоренцо Пішній, Савонарола, Якопо Галло, папа Климент VIII заявляють: «Він мій!». У це багатоголосся вплітаються репліки художникового батька Лодовіко Буонарроті («Він наш! І тільки! Він земна звичайна людина. Він заробляє гроші для своєї родини» [2, с. 9]) та гонфалоньєра Кардуччі («Він наш! Йому болить республіка. Його „Давид“ – символ свободи і незалежності Флоренції» [2, с. 9]). А над усім хором цинічних споживачів мистецтва панує голос Сумніву художника: «Він мій. Бо врешті-решт утік з обложеної військами папи Флоренції. Він вічний втікач. А зараз стоїть, заворожений мною, між тьмою і світлом і не

може переступити поріг» [2, с. 10]). Самозвіт митця про сенс прожитого життя заснований на його роздумах про екзистенційні цінності його сучасника. Він ігнорував спокій, дозвілля, сім'ю, кохання, дружбу, віру, владу, гроші заради служіння своєму покликанню, навзамін мав свободу творчості. Однак вона виявляється мізерною перед загроженою свободою батьківщини і життям співвітчизників.

Митцеві вдається, на відміну від створеного ним «Матфея», вирватися з облоги. Це багатоплановий символ, який містить у собі й натяк на фігуру Матфея, котрий намагається здолати силу опору каменя, і почуття (страх, сумнів, гордість тощо), які тривалий час нездоланим колом обступали свідомість героя: «О гуркіт! / О з каменю здавлений плач. / З плечей моїх скеля / спадає, мов плач. / І в зоряні діри / вривається день. / Я вірую, вірю / в людину, / в людей. / Із тліну, із праху, / прорвавши печаль – / рука моя прагне / різця і меча!» [2, с. 11].

В Ірини Жиленко Мікеланджело долає облогу (зосередженість митця на собі), зробивши вибір на користь служіння людині, поставивши її в центр світобудови. У боротьбі з самим собою герой творить не мистецьку реальність, а власну особистість, у стражданні перероджуючись у деміурга своєї душі.

Висновки і пропозиції. Загалом проблеми митця й суспільства, сенсу творчості в аналізованих поемах мають оптимістичне, життєствердне вирішення. Авторку цікавлять кризові психологічні стани персонажів. Їх художньому втіленню сприяють не тільки просторі внутрішні монологи відомих митців, але й фрагментарна композиція творів. Ірина Жиленко осмислює еволюцію світогляду й стилю улюблених художників, процес усвідомлення ними свого призначення – служінні людям. Продовжуючи студіювання її поем, важливо фокусувати увагу на дослідженні жанрової специфіки, оригінальності композиції, домінантної проблематики, образу я-героїні тощо. Це сприятиме поглибленню уявлення про художній світ Ірини Жиленко.

Список літератури:

1. Жиленко І. Збережи сонце для світанку: Фрагменти поеми. *Прапор*. 1978. №4. С. 9–19.
2. Жиленко І. Облога: Поема про втечу і повернення. *Прапор*. 1978. №5. С. 3–11.
3. Жиленко І. Ода Катерині Білокур: Фрагменти. *Вітчизна*. 1976. №4. С. 8–13.
4. Жиленко І. Homo feriens : спогади. Київ : Смолоскип, 2011. 816 с.
5. Сардарян К. Візія митця у творчості Ірини Жиленко. *Наукові записки ХНПУ ім. Г.С. Сковороди*. 2016. Вип. 1(83). С. 154–166.
6. Сковорода Г. Повне зібрання творів: у 2 т. Київ : Наукова думка, 1973. Т.2. 576 с.
7. Соловей Е. «І те життя було мені як свято!» Жиленко І. Євангеліє від ластівки: Вибрані твори. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2017. С. 363–373.
8. Фисель Э. Микеланджело Буонарроті. URL: <https://biography.wikireading.ru/139531>

References:

1. Zhylenko I. (1978). Zberezhy sonce dlya svitanku: Fragmenty poem [Save the Sun at the sunrise]. *Prapor*, vol. 4, pp. 9–19.
2. Zhylenko I. (1978). Obloga: Poema pro vtechu i povernennya [Seige. The poem about escape and returning back]. *Prapor*, vol. 5, pp. 3–11.
3. Zhylenko I. (1976). Oda Kateryni Bilokur: Fragmenty [Tsar-ear. Ode to Kateryna Bilokur]. *Vitchyzna*, vol. 4, pp. 8–13.
4. Zhylenko I. (2011). Homo feriens : spogady [Homo feriens: memoirs]. Kyiv : Smoloskyp, 816 p.
5. Sardaryan K. (2016). Vizyia myttsya u tvorchosti Iryny Zhylenko [Artist's vision in the work of Iryna Zhylenko]. *Naukovi zapysky XNPU im. G.S. Skovorody*, vol. 1(83), pp. 154–166.
6. Skovoroda G. (1973). Povne zibrannya tvoriv: u 2 t. [Complete Collection of Works: in 2 volumes] Kyiv : Naukova dumka, T. 2. 576 p.
7. Solovej E. (2017). «I te zhyttya bulo meni yak svyato!» [«And that life was like a holiday to me!»]. Zhylenko I. Yevangeliye vid lastivky: Vybrani tvory. Kyiv : A-BA-BA-GA-LA-MA-GA, pp. 363–373.
8. Fysel E. Mikelandzhelo Buonarroti [Michelangelo Buonarroti]. URL: <https://biography.wikireading.ru/139531>

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-7-71-17>

УДК 811.111'255.4=161.2

Севастиук М.І.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ВІДТВОРЕННЯ ТАКТИКИ «НАВІШУВАННЯ ЯРЛИКІВ» У ПЕРЕКЛАДІ ПРЕЗИДЕНТСЬКОЇ РИТОРИКИ Д. ТРАМПА УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

Анотація. У статті проаналізовано засоби відтворення тактики «навішування ярликів», як однієї з головних тактик стратегії конфронтації, на матеріалі останніх зразків президентської риторики чинного президента США Дональда Трампа та її усних та письмових перекладах українською мовою. Наголошено на необхідності збереження цієї конфронтаційної тактики у перекладі промов Д. Трампа для найповнішого відтворення мовної особистості політика. Виділено та описано основні групи ярликів, характерних для риторики президента, з огляду на формально-структурні характеристики таких утворень та схарактеризовано загальні способи відтворення засобів реалізації цієї тактики в українському перекладі, які допомагають зберегти, нівелювати, або посилити емоційну та експресивну функцію повідомлення. Основну увагу при аналізі перекладів акцентовано на прагматичному навантаженні такого типу текстів, що реалізується у перекладі за допомогою макростратегії прагматичної адаптації, підпорядкованих їй мікростратегій та перекладацьких трансформацій.

Ключові слова: політичний дискурс, президентська риторика, комунікативна стратегія, комунікативна тактика, стратегія конфронтації, тактика «навішування ярликів», прагматична адаптація.

Sevastiuk Mariia

Taras Shevchenko National University of Kyiv

RENDERING THE NAME-CALLING TACTICS OF DONALD TRUMP'S PRESIDENTIAL RHETORIC IN THE UKRAINIAN TRANSLATION

Summary. The article examines the means of rendering the "name-calling" tactics, as one of the main confrontation strategy tactics, by analyzing the latest samples of US President Donald Trump's presidential rhetoric and their oral and written translations into the Ukrainian language. As the usage of these speech tactics is one of the dominant features of D. Trump's language personality, it is argued that its full reproduction is an important condition for preserving the expressiveness of the original message. Three main groups of «labels», which are inherent to the president's rhetoric, are identified and described in the article according to their formal and structural characteristics. The general ways of rendering the expressive means of these tactics in the Ukrainian translation are singled out, namely transcoding, translation with the help of lexicographic or functional equivalents, loan translation (calques), contextual replacement, and descriptive translation. They help preserve, level, or enhance the emotional and expressive function of the given message. They tend to be used not in isolation, but in a complex that helps bridge the lexical and grammatical gap between languages and achieve the necessary expressive load. The main attention in the article has been paid to the pragmatic component, with pragmatic adaptation being the main tool for rendering conflict-oriented communicative strategies and preserving the emotional and evaluative load of confrontation tactics markers in translation. It is argued that pragmatic adaptation is one of the main tools for rendering the confrontation strategy, which is implemented in the translation process with a help of three main translation strategies: neutralization, typification and stylistic amplification. These microstrategies of pragmatic adaptation influence the further choice of translation transformations needed to preserve the emotional and evaluative load of confrontation tactics markers in translation. It is concluded that the translator and interpreter's awareness of confrontation tactics, which are typical for the speaker's language personality, helps minimize the losses in translation and preserve its expressive coloring.

Keywords: political discourse, presidential rhetoric, communication strategy, speech tactics, confrontation strategy, «name-calling» tactics, pragmatic adaptation.

Постановка проблеми. Політичне життя у всіх його проявах дає змогу спостерігати цілий спектр стратегій і тактик, які є активним об'єктом лінгвістичних і перекладознавчих досліджень. Однак, не всі з цих стратегій орієнтовані на налагодження дружніх зв'язків і пошук компромісу. На сьогодні можемо говорити про цілу «агресивну дискурсивну систему» (Каблуков [1]), яка реалізується у мовленні політиків за допомогою комунікативної стратегії конфронтації і розгалуженої системи тактик її реалізації, які в свою чергу вимагають від перекладача чималих зусиль у процесі їхнього відтворення.

Орієнтація сучасних мовознавчих досліджень на антропологічний вектор дає змогу розглядати особливості комунікації представників певного (і зокрема політичного) дискурсу крізь призму

мовної особистості комунікантів. Так, усе більшу кількість політиків можна співвіднести з конфліктним типом особистості, найяскравішим прикладом якої на сучасній політичній арені виступає 45-ий президент США Дональд Трамп. Риторика чинного президента Сполучених Штатів стала яскравим маніфестом відходу від усіх попередньо встановлених правил і звичаїв спілкування на найвищому рівні політичного управління. Яскравість і неоднозначність його мовної особистості привертають увагу не лише політологів і соціологів, а й перекладознавців, які займаються дослідженням творчих методів, що могли б допомогти передати увесь суперечливий мовний спектр політика, і окреслити шляхи подолання мовних і етичних проблем, які можуть виникнути у перекладачів-практиків під час роботи

з таким матеріалом. Усе багатство виражальних і риторичних засобів об'єднується у конфліктному президентському дискурсі Д. Трампа, утворюючи складну і розгалужену систему конфронтаційних тактик, найхарактернішою з яких для риторики президента є тактика «навішування ярликів».

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Комунікативні стратегії і тактики отримали широке висвітлення у працях вітчизняних та зарубіжних лінгвістів (А.Д. Белова, М.С. Дорофеева, О.С. Иссерс, Л.Л. Славова). Однак, навіть незважаючи на те, що певні аспекти перекладу політичного дискурсу вже розглядалися у наукових працях Ю.В. Лободи, Г.Є. Мірама, Л.М. Черноватого, О.Й. Шейгал та інших вчених, відтворення стратегій комунікативної поведінки учасників політичного дискурсу, і зокрема відтворення тактик конфронтації у перекладі, залишаються майже не дослідженими з точки зору перекладознавства.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Враховуючи усе зростаючий інтерес різних галузей науки до дослідження стратегічного мовлення, а також існування певних лакун, які виявив критичний аналіз наукової літератури та емпіричних джерел, актуальність нашого наукового пошуку визначається необхідністю вивчення комунікативних стратегій політичного дискурсу з позицій перекладознавства, а саме дослідження особливостей застосування перекладацьких рішень при відтворенні конфронтаційної тактики «навішування ярликів» сучасних зразків американської президентської риторики українською мовою.

Окрім того, в межах дослідження окреме значення приділятиметься важливій ролі передачі прагматичного навантаження такого типу текстів, що реалізується у перекладі за допомогою макростратегії прагматичної адаптації.

Метою статті є дослідження засобів збереження прагматичного потенціалу тактики «навішування ярликів» сучасної американської президентської риторики в усному і письмовому перекладах українською мовою, а також окреслення практичних методів, які будуть корисними для перекладачів-практиків та допоможуть найповніше відтворити мовну особистість політика у перекладі.

Виклад основного матеріалу. Тактика «навішування ярликів» є одним з найпродуктивніших засобів реалізації стратегії конфронтації в риторичі Дональда Трампа. Вона полягає у присвоєнні політичним опонентам негативно-оцінних прізвиськ, тобто «ярликів», які мають достатню експресивність для того, щоб дискредитувати чи висміяти прямого адресата, понизивши тим самим його політичний рейтинг і підриваючи імідж. Сам «ярлик», в свою чергу, розуміється як певна шаблонна, найчастіше негативна, дуже стисла характеристика, несхвальна оцінка дій, або самої особистості противника. Найчастіше такі «ярлики» подаються у вигляді алюзій на історичних або вигаданих постатей, які вже дискредитували себе раніше, негативно-оцінні метафори, епітети та порівняння.

В президентській риторичі Дональда Трампа «ярлики» виступають одним з найяскравіших виражальних засобів, які відіграють важливу роль

у створенні загального експресивного навантаження повідомлення і передачі особистих оцінок і ставлень президента. Саме тому їх найповніше відтворення у перекладі – це одна з головних передумов для збереження стилізового і експресивного потенціалу оригіналу. Однак, перш ніж приступити до аналізу засобів передачі цієї тактики в англо-українському перекладі, зупинімося спершу на розгляді особливостей структурної побудови таких «ярликів» в комунікації Дональда Трампа і особливостях їх використання в рамках мовної особистості президента.

Вигадування прізвиськ для опонентів стало візитівкою політичної стратегії Д. Трампа ще з часів його президентської кампанії 2016 року. Основною причиною успіху такої комунікативної тактики, на думку політологів, є апеляція до людських інстинктів, що схильні категоризувати «ярлик», як щось однозначне, а тому стабільне [2, с. 72]. Спосіб категоризації світу Д. Трампа і розбудови його політичного іміджу ґрунтується головним чином на дихотомії «свій-чужий», що поляризує сприйняття усіх подій та явищ і надає «ярликам» політика спрощеного «чорнобілого» характеру. Як стверджує вчений-епістемолог Дж. Шерман, зміст для «ярликів» Д. Трампа – вторинний, вони як «перманентна характеристика, що прикипає до носія, наче смола – чим більше ви пручаетесь, тим більше це прізвисько до вас чіпляється» [8, с. 20].

Окрім цього, цікавою особливістю таких лексичних новотворів Дональда Трампа є їхня властивість надовго приживатися у масовій свідомості і ставати повсякденними словами, інколи витісняючи саму назву предмета чи ім'я людини. Так, у сучасних американських ЗМІ такі «ярлики» як «людина-ракета» (лідер Північної Кореї Кім Чен Ин) або «фейкові новини» вже давно циркулюють навіть без згадування імені їхнього винахідника, як самостійні лексичні одиниці.

З огляду на формально-структурні характеристики утворень (одним з компонентів яких є антропонім) в президентській риторичі Д. Трампа, класифікуємо їх в три основні групи, що реалізуються за допомогою наступних формул:

– Епітет + антропонім. Цей тип є найпродуктивнішим способом реалізації тактики «навішування ярликів» у мовленні політика і актуалізується за допомогою поєднання оцінного прикметника (напр., Crooked) і власного імені (напр., Hillary): Crooked Hillary – Безчесна Гіллари. Семою, що покладена в основу називання, може виступати як суб'єктивна оцінка (Sneaky Dianne, Wacky Omarosa), так і риси зовнішності опонента (Fat Jerry). Окрім цього, до створення цієї форми може залучатися як повне ім'я противника (Crazy Joe Biden), так і ім'я або прізвище окремо (Crazy Joe). Варто зауважити, що якщо в американській культурі звертання до політичного опонента лише на одне ім'я хоч і носить більш неформальний характер, однак не звучить так фамільярно і зневажливо як його відповідник в українській мові, де у сфері політичної комунікації прийнято називати своїх опонентів або на ім'я та прізвище, або на ім'я та патронім. Така невідповідність призводить до підвищення експресивності у перекладі (пор. Sleepy Joe – Сонько Джо).

– Іменник + антропонім. Ця категорія є другою за чисельністю в риториці Дональда Трампа і може реалізуватися за допомогою поєднання власних імен з іменниками, що позначають географічні назви (Texas Ted), назви організацій, або політичних угруповань (Tim Apple), та інших лексем, що експліцитно (Slimeball James Comey) або імпліцитно (Hightax Andrew Cuomo) передають негативний підтекст.

– Словосполучення + антропонім. У ролі словосполучень можуть виступати будь-які обставини з політичних чи особистих відносин Д. Трампа з об'єктами називання, які можуть передати публіці негативну оцінку і ставлення мовця: 1 percent Biden, MS-13 Lover Nancy Pelosi тощо.

Зауважимо, що способи створення «ярликів» не обмежуються лише поєднанням власних назв з різними частинами мови. Потужний словотвірний потенціал і велика сполучуваність англійської мови дозволяють Дональду Трампу з легкістю створювати нові яскраві псевдоніми для своїх опонентів, використовуючи різні частини мови і легко поєднуючи їх між собою. Українська мова має дещо відмінні правила і можливості сполучуваності лексем між собою, що значно обмежує арсенал перекладачів і підштовхує їх до пошуку граматичних і лексичних засобів подолання такого розриву між двома мовами.

Важливо також зазначити, що широке використання тактики «навішування ярликів», особливо у такій гіпертрофованій формі, в якій вона зустрічається в риториці Д. Трампа, не властиве президентській комунікації в україномовному просторі. Тому перед перекладачем постає не лише мовний виклик, а й моральний вибір – передати конфліктність мови Д. Трампа у всій її цілісності та експресивності, чи нейтралізувати більшість спірних висловлювань, адаптуючи їх під світові норми і стандарти президентської етики та риторики.

Працюючи з президентською риторикою і її розгалуженою системою комунікативних стратегій і тактик, провідне місце серед яких займають конфліктно-орієнтовані, перекладач не може зосереджуватися лише на мовному компоненті. Одним з основних його завдань стає створення перекладу, який мав би одну й ту ж комунікативну функцію і вплив на реципієнта і був еквівалентним тексту оригіналу на прагматичному рівні. Основними функціями, які допомагають передати прагматичне навантаження такого типу текстів, є комунікативна і експресивна. Саме вони мають бути найповнішою мірою відтворені у перекладі, що стає можливим завдяки макростратегії прагматичної адаптації, тобто певних маніпуляцій над оригінальним текстом, що сприяють його кращому розумінню рецепторами перекладу [5]. Виділяємо три основні перекладацькі мікростратегії, за допомогою яких прагматична адаптація може реалізуватися у процесі перекладу: нейтралізація (нівелювання певного лінгвокультурологічного чи емоційного спектру повідомлення у перекладі), типізація (створення нових виражальних засобів, які викликають у культури-реципієнта схожі з оригіналом емоції та сприйняття) та емпатизація (стилістичне підсилення, що виникає у разі навмисного підкреслення перекладачем експресії виражальних засобів оригіналу). Допомогти реалізувати ці

стратегії у процесі перекладу допомагають перекладацькі трансформації.

Проблема передачі тактики «навішування ярликів» у перекладі у багатьох аспектах перетинається з питанням відтворення онімів, тобто «промовистих імен». Так, якщо при перекладі звичайних власних назв найчастішим способом є транслітерація чи транскрипція, переклад промовистих імен вимагає особливого підходу, оскільки такі лексичні одиниці виконують крім традиційної номінативної також характеристично-оцінюючу функцію, поєднуючи в собі властивості метафори і порівняння. Тому, намагаючись частково зберегти внутрішню форму, перекладач має також прагнути відтворити смислову й емоційну інформацію, що має важливе значення для політичного дискурсу, в якому вона формує і передає особисте ставлення мовця до об'єктів називання і має на меті певний маніпулятивний вплив на слухача/читача.

Аналіз випадків використання Дональдом Трампом тактики «навішування ярликів» з позицій перекладознавства дозволив виділити основні способи перекладу таких одиниць українською мовою: транскодування, вибір словникового чи варіативного відповідника, калькування, контекстуальна заміна або описовий переклад. Часто вони використовуються не окремо, а в комплексі, що допомагає подолати лексичний і граматичний розрив між мовами і досягти необхідного експресивного навантаження. Розгляньмо випадки використання перерахованих способів детально на ілюстративному матеріалі.

Як вже було зазначено, найпродуктивнішим способом побудови «ярликів» в риториці Д. Трампа є комбінація антропоніма з прикметником. Для перекладу таких сполук найчастіше використовується два методи. Перший полягає в транслітерації іменної частини і підборі ситуативного відповідника для оцінного компонента. Так, наприклад, найвідоміший псевдонім, який вигадав Д. Трамп для звернення до свого опонента у боротьбі за посаду президента Гіллари Клінтон – «Crooked Hillary», уже отримав в українських виданнях свій сталий відповідник «Безчесна Гіллари», утворений шляхом поєднання транскрибованого імені політика з варіативним відповідником до лексеми «crooked», що окрім свого першого словникового значення («crooked» – bent or twisted out of shape or out of place, тобто «зігнутий», «згорблений»), вживається також у непрямому значенні, як «dishonest or illegal» – «нечесний», «корумпований». Так, фраза Д. Трампа, сказана на адресу опонента на одному зі з'їздів республіканської партії була перекладена саме таким чином: «I'm different, because I'm going to win states that no one else can. And when I can focus on Hillary, as I say, 'Crooked Hillary' ... she will go down faster than any of the people that we just beat» [7] – «Я не такий, тому що збираюсь отримати більшість голосів в тих штатах, в яких не зможе жоден інший кандидат. А потім я займуся Гіллари, або як я називаю її Безчесною Гіллари. І з нею ми впораємося навіть швидше, ніж з усіма тими, кого ми вже перемогли» [3]. В українських медіа виданнях зустрічаємо також такі варіанти перекладу, як «шахрайка Гіллари» та «продажна Гіллари».

Другим способом перекладу «ярликів» такої конструкції є перекладацька трансформація заміни однієї частини мови іншою. Як і в першому випадку, іменна частина зберігається шляхом транслітерації, а прикметник передається іменником. Така заміна підвищує емоційне навантаження в перекладі. Іменний спосіб називання більш властивий українській культурі і певною мірою асоціюється з казковими персонажами чи літературними героями, що значно посилює ефект стратегії конфронтації у перекладі. Так, згадуючи свого колишнього помічника Стіва Беннона в одному з дописів в мережі Twitter, Д. Трамп називає його «Sloppy Steve»: «Michael Wolff is a total loser who made up stories in order to sell this really boring and untruthful book. He used Sloppy Steve Bannon, who cried when he got fired and begged for his job. Now Sloppy Steve has been dumped like a dog by almost everyone. Too bad!» [9] – «Майкл Волфф – повний невдаха, який вигадусь історії для того, щоб продати свою нудну і брехливу книгу. Він скористався плаксивим Стівом Бенноном, який почав скиглити після того, як його звільнили, і благав про повернення. Тепер ж Скиглія Стіва ледь не всі викинули на вулицю, як дворового пса. Погано!» [6]. «Ярлик» вживається у висловлюванні двічі: вперше разом з повним антропонімом, що складається з імені та прізвища, а вдруге – лише з особистим ім'ям. Для перекладу другого утворення була використана трансформація заміни: прикметник «sloppy», одним зі значень якого є «weak or foolishly sentimental», був перетворений в іменник і відтворений за допомогою лексеми «скиглій». Така трансформація дозволила підвищити експресивність «ярлика», що здається доцільним на фоні високої загальної негативної експресивності повідомлення. Крім того, таке перекладацьке рішення дозволило відтворити звуковий прийом початкової алітерації, що присутня в оригіналі: «Sloppy Steve» – «Скиглій Стів». У першому випадку, де ярлик був утворений шляхом поєднання епітета з подвійним антропонімом, прикметник був відтворений за допомогою лексичного відповідника. На нашу думку, це може бути вмотивоване тим, що три іменники в одному словосполученні звучать досить неприродно і важко для вимови. Натомість, прикметник «плаксивий» передає усе необхідне інформаційне і оцінне навантаження та допомагає уникнути повтору у двох суміжних реченнях.

Трансформація заміни також допомагає надати реченню природнішого граматичного оформлення у випадках використання Д. Трампом одночасно двох епітетів під час реалізації стратегії «навішування ярликів»: «Leakin' Lyin' James» – «Брехливий стукач Джеймс Комі», «Low I.Q. Crazy Mika» – «Божевільна дурепа Міка».

Нерідко під час відтворення зазначеної тактики у риторичі Д. Трампа українською мовою постають проблеми з перекладом прізвищ, які обумовлені реаліями американської політики чи сфери суспільного життя. Так, Дональд Трамп використовує «ярлик» для адресування стратегії конфронтації проти колеги-республіканця і губернатора штату Огайо Джона Кейсика: «Lyin' Ted Cruz and 1 for 38 Kasich are unable to beat me on their own so they have to team up

(collusion) in a two on one. Shows weakness!» [10]. «1 for 38 Kasich» означає, що на виборах політик зміг отримати достатню кількість голосів лише в одному з 38 необхідних штатів, а саме тільки в своєму рідному штаті Огайо. Для пересічного українського слухача/читача особливості передвиборних змагань США є досить незнайомою темою, а тому ці цифри не несуть для них жодного інформативного навантаження. Повне смислове і експресивне навантаження цієї фрази можна передати українською мовою лише за допомогою описового перекладу чи у поясненні в позатекстових елементах. Можливо саме тому перекладач вирішив опустити цей «ярлик» у перекладі, що певною мірою призвело до нівелювання прагматичного потенціалу усього висловлювання: «У Брехливого Теда Круза і Джона Кейсика не вистачило сил, щоб перемогти мене самотужки, тому їм довелося об'єднатись удвох проти одного. Вияв слабкості!» [6].

Ще одним прикладом використання тактики «навішування ярликів», відтворення якого вимагає певних фонових знань зі сфери суспільного життя Сполучених Штатів як з боку реципієнтів перекладу, так і від самого перекладача, є випад Дональда Трампа проти своїх опонентів-демократів, що виступали проти новообраного президента: «Phil Bredesen is an absolute total tool of Chuck Schumer. He is a tool of Chuck Shumer and, of course, the MS-13 lover Nancy Pelosi. She loves MS-13. Can you imagine?» [12]. Виступаючи проти лідера фракції меншості в палаті представників 79-річної Ненсі Пелосі під час з'їзду в Нашвіллі, штат Теннессі, Д. Трамп використовує аббревіатуру «MS-13». Кожному американцю відомо, що ця аббревіатура розшифровується як «Mara Salvatrucha», що на сленгу означає «сальвадорські бродячі мурахи», і вживається для позначення одного з найжорстокіших кримінальних угруповань у світі, яке активно діє на території США, Мексики, Сальвадору та інших країн. Для українського читача/слухача ця назва, а особливо аббревіатура, нічого не говорять, що має бути враховане під час перекладу. На жаль, повного усного чи письмового перекладу цього виступу українською мовою так і не було зроблено, однак, україномовний медіа-портал «Голос Америки» подає переклад уривку з промови: «Філ Бредесен – це інструмент в руках Чака Шумера. Він є інструментом Чака Шумера і, звичайно, захисниці банди головорізів «МС-13» Ненсі Пелосі. Вона любить МС-13. Можете собі уявити?» [4]. Перекладач вдається до комбінованої реномінації, подаючи транскрипцію аббревіатури у супроводі з описовою перифразою. При цьому для пояснення невідомого українському читачу терміна використовується лексема «головорізи», що має велике емотивне і негативно-оцінне навантаження. Таким чином, зберігається як інформативна функція повідомлення, так і експресивна.

Об'єктами тактики «навішування ярликів» у президентській риторичі Дональда Трампа стають не лише фізичні особи, тобто його політичні опоненти, а й неживі предмети та організації, які викликали до себе негативне ставлення зі сторони президента. Зокрема, найчастішим нападкам зі сторони Д. Трампа піддаються американські ЗМІ, які характеризують американського лідера

і його курс в негативному ключі. Так, серед найбільш вживаних «ярликів» по відношенню до новинних ресурсів можна виділити «Fake News» – «фейкові новини» або «псевдо новини», «Enemy of the American People» – «Ворог американського народу», «Crooked Press» – «Продажні ЗМІ» та інші. Такі «ярлики» найчастіше відтворюються в українському перекладі за допомогою калькування (дослівного перекладу). Так, в одному зі своїх твітів президент згадує одразу трьох своїх ворогів – вищі кола державного управління, демократів та ЗМІ: «The Deep State and the Left, and their vehicle, the Fake News Media, are going crazy – they don't know what to do...» [11] – «Глибинна держава, ліві та їхні методи, продажні ЗМІ – усі вони з глузду з'їхали, не знають чим ще зайнятися...» (переклад наш. – М.С.). Неологізм «the Deep State» використовується Д. Трампом для позначення організацій, співробітників розвідки, органів виконавчої влади та посадових осіб, які, згідно деякими конспірологічними теоріями, працюють таємно для лобювання власних інтересів. Перекладач вдавня до лексичної (семантичної) кальки «Глибинна держава», що є досить незрозумілою для українського читача і вимагає детального коментаря для широкої публіки. Однак це не стосується знаменитого неологізму Д. Трампа «Fake News», який став популярним навіть серед українських читачів і найчастіше відтворюється за допомогою запозичення «фейкові новини», що без пояснення здатне передати невід'ємну негативну оцінність.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, тактика «навішування ярликів» є одним з найяскравіших прийомів реалізації стратегії конфронтації в президентській риторикі Д. Трампа, що вимагає значних зусиль і креативності під час як письмового, так і усного перекладу. В результаті аналізу емпіричного матеріалу, можна зробити висновок, що найчастішими способами відтворення цієї тактики в українському перекладі є поєднання транскодування з варіативним відповідником, калькування та описовий переклад, які допомагають зберегти, а інколи навіть посилити, емоційну функцію повідомлення. Однак, зважаючи на невідповідність такого гіпертрофованого використання «ярликів» українським політичним реаліям, у деяких випадках спостерігається також явище нівелювання прагматичного потенціалу висловлювання, що може частково пояснюватися етичними поглядами окремих перекладачів.

Перспективним напрямом для подальших досліджень вважаємо поглиблене вивчення інших тактик реалізації стратегії конфронтації Д. Трампа (тактики звинувачення, висміювання та інші) та їхнього відтворення в українському перекладі, а також дослідження та порівняльний аналіз відтворення тактик конфронтаційного спілкування політиків в українському та англомовному перекладах, виявлені їхніх спільних і відмінних рис та чинників, що впливають на вибір перекладацьких стратегій в обох напрямках.

Список літератури:

1. Каблуків Е.В. Концентрация вербальной агрессии в политическом дискурсе. Санкт-Петербург: Молодые исследователи, 2006. С. 42–48.
2. Судус Ю.В. Мовленнєві тактики реалізації стратегії дискредитації в англомовному дипломатичному дискурсі. Запоріжжя : ЗНУ, 2018. 289 с.
3. Радіо Свобода. «Трампо-люція»: Трамп вірить у перемогу попри розрив із Республіканською партією. Київ, 2016. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28050712.html> (дата звернення: 21.04.2019).
4. Трамп Д. Трамп vs Пелосі: війна другокласників. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=krSHGpMOJck> (дата звернення: 17.04.2019).
5. Швейцер А. Теория перевода. Статус, проблемы, аспекты. Москва : Наука, 1988. 364 с.
6. УНІАН. Людина-ракета, Брехливий Тед і Слабкий: американські ЗМІ склали рейтинг придуманих Трампом образ. Київ, 2018. URL: <https://www.unian.ua/world/10067516-lyudina-raketa-brehliviy-ted-i-slabkiy-amerikanski-zmi-sklali-reyting-pridumanih-trampom-obraz.html> (дата звернення: 21.04.2019).
7. Los Angeles Times. Trump says he is waiting for his shot against 'crooked Hillary'. Los Angeles, 2016. URL: <https://www.latimes.com/politics/la-pol-ca-gop-convention-trump-waiting-for-his-shot-against-crooked-hillary-1461962298.htmlstory.html> (дата звернення: 06.03.2019).
8. Sherman J.E. Trump's Name-Calling a Symptom of Nounism. Berkley: Psychology Today, 2011. Pp. 19–23.
9. Trump D. [офіційна сторінка Twitter]. January 05, 2018. URL: <https://twitter.com/realdonaldtrump/status/949498795074736129> (дата звернення: 21.04.2019).
10. Trump D. [офіційна сторінка Twitter]. April 25, 2016. URL: <https://twitter.com/realdonaldtrump/status/724567219062059008> (дата звернення: 21.04.2019).
11. Trump D. [офіційна сторінка Twitter]. September 6, 2018. URL: <https://twitter.com/realdonaldtrump/status/1037661562897682432> (дата звернення: 21.04.2019).
12. Trump D. Full text: Donald Trump at a rally in Nashville, Tenn. Speech transcript. URL: <https://www.cnsnews.com/news/article/cnsnewscom-staff/trump-dubs-nancy-pelosi-ms-13-lover> (дата звернення: 06.03.2019).

References:

1. Kablukov E.V. (2006). Kontsentratsiya verbal'noy agressii v politicheskom diskurse [Concentration of verbal aggression in political discourse]. Saint Petersburg : Molodyye issledovateli, pp. 42–48.
2. Sudus Yu.V. (2018). Movlennievi taktyky realizatsii stratehii dyskredytatsii v anhlovnomu dyplomatychnomu dyskursi [Speech Tactics of Implementing Discrediting Strategy in the English-language Diplomatic Discourse]. Zaporizhia : ZNU. (in Ukrainian)
3. Radio Svoboda (2016). «Trampo-liutsiia»: Tramp viryt u peremohu popry rozryv iz Respublikanskoiu partiieiu [Trumpo-lution: Trump believes in victory despite breaking up with the Republican Party]. Available at: <https://www.radiosvoboda.org/a/28050712.html> (accessed 21 April, 2019).
4. Trump D.J. (2019). Trump vs Pelosi: viina druhoklasnykiv [Trump vs Pelosi: the War of second-graders]. Available at: <https://www.youtube.com/watch?v=krSHGpMOJck> (accessed 17 April, 2019).

5. Shveytser A. (1988). *Teoriya perevoda. Status, problemy, aspekty* [Translation theory. Status, problems, aspects]. Moscow: Nauka. (in Russian)
6. UNIAN (2018). *Liudyna-raketa, Brekhlyvyi Ted i Slabkyi: amerykanski ZMI sklaly reitynh prydumanykh Trampom obraz* [Rocket Man, Lying Ted, and the Weak: US Media Rated Offences Coined by Trump]. Available at: <https://www.unian.ua/world/10067516-lyudina-raketa-brekhlyviy-ted-i-slabkiy-amerikanski-zmi-sklali-reyting-pridumanih-trampom-obraz.html> (accessed 21 April, 2019).
7. Los Angeles Times (2016). Trump says he is waiting for his shot against 'crooked Hillary'. Available at: <https://www.latimes.com/politics/la-pol-ca-gop-convention-trump-waiting-for-his-shot-against-crooked-hillary-1461962298-htmstory.html> (accessed 6 March, 2016).
8. Sherman J.E. (2011). Trump's Name-Calling a Symptom of Nounism. *Berkley: Psychology Today*, pp. 19–23.
9. Trump D.J. (2018). Official Twitter Page – January 5, 2018. Available at: <https://twitter.com/realdonaldtrump/status/949498795074736129> (accessed 21 April, 2019).
10. Trump D.J. (2016). Official Twitter Page – April 25, 2016. Available at: <https://twitter.com/realdonaldtrump/status/724567219062059008> (accessed 21 April, 2019).
11. Trump D.J. (2018). Official Twitter Page – September 6, 2018. Available at: <https://twitter.com/realdonaldtrump/status/1037661562897682432> (accessed 21 April, 2019).
12. Trump D.J. (2018). Full text: Donald Trump at a rally in Nashville, Tenn. Speech transcript. Available at: <https://www.cnn.com/news/article/cnnnewscom-staff/trump-dubs-nancy-pelosi-ms-13-lover> (accessed 6 March, 2019).

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-7-71-18>

УДК 81'4. 81'42. 81'27. 81'23

Стрюк Т.В.

Запорізький національний університет

ПОТЕНЦІАЛ КОГНІТИВНОЇ МЕТАФОРИ В ПОЛІТИЧНОМУ ТЕЛЕІНТЕРВ'Ю ПЕТРА ПОРОШЕНКА

Анотація. У статті подано контекстуальний та структурно-семантичний аналіз телевізійного політичного інтерв'ю П. Порошенка. Встановлено, що політичні потрясіння провокують активну метафоризацію мовлення політика, так звані «метафоричні бурі». Доведено, що когнітивна метафора є механізмом когнітивно-дискурсивного моделювання дійсності. Інтенсивне використання метафор викликане активним періодом трансформаційних процесів у державі та має потужний вплив на суспільство. Аналіз мовного матеріалу дозволив виділити такі концептуальні метафори у межах одного інтерв'ю: театральну, мілітарну, технічну, фінансову, антропоморфну. Описані концептуальні моделі будуються навколо протилежних аксіологічних модальностей, що зумовлено інтенцією Президента.

Ключові слова: когнітивна лінгвістика, політичний дискурс, політичне інтерв'ю, когнітивна метафора, метафоричні бурі.

Striuk Tetiana

Zaporizhzhya National University

THE POTENCIAL OF COGNITIVE METHAPOR IN THE POLITICAL TELEVISION INTERVIEW

Summary. The article displays the results of the contextual and structural-semantic analysis of P. Poloshenko's TV political interview. It is established that political upheavals provoke an active metaphorization of speech politics, the so-called «metaphorical storms». The study of the cognitive metaphor is given a great deal of attention. It is proved that cognitive metaphor is a mechanism of cognitive-discursive modeling of reality. Intensive use of metaphors is caused by an active period of transformational processes in the state and has a powerful impact on society. The analysis of linguistic material allowed the following conceptual metaphors: theatrical, miliary, technical. The described conceptual models are built around the opposite axiological modalities, which is due to the President's intention. The transformation of the metaphorical picture of the world in political communication always serves as a harbinger of social upheaval and the intensification of political life. Political instability provokes excessive use of cognitive metaphors of a wide spectrum. Society influences the change of political leader's rhetoric. Conceptual models are typical for this interview: SOCIETY IS A MANAGER, THE ACTION OF THE PARLIAMENT IS POSITIVE, NEW IS A MECHANISM OF POSITIVE REFORMS, SOCIETY IS A PART OF MECHANISM, SOCIETY IS RESPONSIBLE, IRRESPONSIBILITY IS DANGER etc. During the interview, the President speaks about changes in the Constitution, changes in the judicial system, new appointments in the government. Conceptual political metaphors can help deeper understand the national-cultural specifics of the language behavior of society and politicians. From the point of view of ethnolinguistics, metaphor and concept are complementary phenomena. It must be remembered that the political television interview is a special hybrid genre.

Keywords: cognitive linguistics, political discourse, political interview, cognitive metaphor, metaphorical storms.

Постановка проблеми. Сучасне трактування теорії концептуальної (когнітивної) метафори уможливило її вивчення в різних контекстах, але через її потужні впливові потенції когнітивісти усе частіше спрямовують увагу на вивчення політичної метафори. Тому сучасні дослідники у цій царині з'ясовують механізми впливу когнітивної метафори на суспільну свідомість і політичне життя та виявляють специфіку використання метафор політиками й журналістами різних країн [14, с. 50]. Уперше теорію концептуальної метафори увів в обіг Лакко в 1991 році, але цьому передувала книга «Metaphors we live by» (1980) Lakoff G., Johnson M., у якій викладено основи когнітивного підходу до метафори. Безумовно, саме ці праці дали поштовх для подальших плідних дискусій, досліджень метафори у руслі когнітивної парадигми, зокрема, активізували інтерес до політичної лінгвістики.

У цьому плані не можна оминати внесок американського політолога Гарольда Лассвелла,

який поклав початок вивченню мови політики. Його основні тези звучать так: стиль мови демонструє актуальну політичну ситуацію та дає можливість прогнозувати розвиток політичної ситуації, спираючись на мовні дані [14, с. 67]. Зрештою як лінгвісти, так і політологи зійшлися на тому, що досвідчений політик вмів обирати метафори й використовувати їх з найбільшою користю для себе [14, с. 59]. Цю тезу ми плануємо спростувати чи підтвердити стосовно відомого українського політика, Президента Петра Порошенка.

Робочою дефініцією будемо вважати визначення концептуальної метафори як способу концептуалізації дійсності шляхом тлумачення сутностей певної сфери людського досвіду в термінах сутностей іншої сфери досвіду, поданої у словнику основних термінів когнітивно-дискурсивної лінгвістики А.П. Мартинюк [12, с. 74].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідники Е.В. Будаєв, А.П. Чудінов вважають, що метафора – це своєрідне дзеркало, у якому не залежно від чийхось симпатій та антипатій від-

дзеркалюється національна свідомість на окремому етапі розвитку суспільства [2, с. 12]. Відповідно, трансформація метафоричної картини світу в політичній комунікації завжди виступає як передвісник соціальних потрясінь та інтенсифікації політичного життя [2, с. 13]. Основна аксіома, на яку буде спиратися це дослідження, стверджує, що «метафоричні бурі» звичайно збігаються в часі з періодами політичних потрясінь і навіть знаменують майбутні політичні перетворення [2, с. 16]. Віднедавна вітчизняні когнітологи теж звертають увагу на політичну метафору. Наприклад, С.А. Жаботинська відповідно до розробленої методики розглядає концептуальні метафори у публічних промовах Барака Обами і Володимира Путіна [7], а Х.П. Дацишин фрагментарно аналізує когнітивну теорію метафори, зауважує, що вона дає можливість розглядати транспонований вислів як засіб відображення й формування мовної картини світу. Важливим видається один із висновків із цих досліджень, що основна небезпека метафоричної комунікації в політичному дискурсі мас-медіа полягає в здатності метафори перетворюватися на міф [5, с. 6–7]. Безперечно варта уваги праця І.С. Бутової, яка на основі метафори здійснила зіставний аналіз ключових принципів гумору в повідомленнях політиків США та України й описала ізоморфні та аломорфні ознаки його реалізації [3, с. 5].

Натепер вітчизняні дослідники активно досліджують можливості й специфіку когнітивної метафори англійськомовного політичного дискурсу: Л.Л. Славова (2016) описала кулінарну метафору в американському та українському політичному дискурсі [15]; Л.Л. Ільницька (2009) на матеріалі передвиборчої кампанії 2008 року в США визначила особливості використання, основні функції та види метафор у промовах політиків [8]. О.В. Безугла (2013) розглядає типову для американського політичного дискурсу метафору часу та основні типи темпоральної метафори, виокремлено низку сфер-джерел, необхідних для осмислення того чи того аспекту часу [1]. А.О. Попова (2003) визначила типологію когнітивних метафор в українській, російській та англійській мовах [13].

Тому очевидним є факт, що вивченню когнітивної метафори приділяється значна увага через її значні впливові потенції, але в Україні-тиці все ще бракує розвідок саме на українськомовному фактичному матеріалі, зокрема у жанрі політичного телеінтерв'ю. Тим часом саме аналіз концептуальних політичних метафор сприяють усвідомленню національно-культурної специфіки мовленнєвої поведінки суспільства, і зокрема політиків [9, с. 16]. До того ж з погляду етнолінгвістики, метафора й концепт – взаємодоповнювані явища, а тому мусять досліджуватися в тісному зв'язку з когнітивними процесами [17, с. 127–130].

Мета статті. Об'єкт дослідження – телевізійне політичне інтерв'ю Президента України Петра Порошенка, предмет – когнітивні метафори та їх вплив на реципієнта (суспільство). Мета статті – контекстуальний та структурно-семантичний аналіз когнітивних метафор. Завдання: ідентифікувати основні концептуальні моделі в інтерв'ю та виявити їх потенційний вплив на суспільну свідомість.

Виклад основного матеріалу дослідження. 3 липня 2015 р. о 18:25 в ефірі телеканалу «Україна» вийшло ексклюзивне інтерв'ю Президента України Петра Порошенка. Інтерв'юером від каналу «Україна» був Олег Панюта, ведучий інформаційно-аналітичної програми «События недели». Під час бесіди Президент розповів про зміни в Конституції, зміни в судовій системі, нові призначення в уряді тощо.

Саме це інтерв'ю, як і багато інших, даних Президентом, довело, що політична нестабільність провокує надмірне використання когнітивних метафор широкого спектру. Опозиція населення до влади впливає на зміну риторики політичного лідера, а формування різновекторних когнітивних моделей у межах одного інтерв'ю може свідчити про намагання Президента контролювати настрої суспільства та реанімувати кредит довіри до влади. Особливістю політичного телеінтерв'ю взагалі є те, що на так званому «полі бою», виступають два суперника: журналіст(и) та Президент, який повинен маневрувати між інтерв'юером та глядачами, які не впливають на хід бесіди, але є безпосереднім адресатом цього інформаційного впливу. Т.Г. Скребцова слідом за Е.В. Будаєвим, А.П. Чудіновим вказує на цілеспрямоване використання метафор політиками для зміни картини світу адресата – із цього випливає, що «метафори визначають свідомість» [13, с. 68]. Проаналізуємо детальніше цю тезу.

Ж: Доброго дня, шановні телеглядачі! Сьогодні маємо чудову можливість дізнатися від першої особи точки зору на ключові події із життя нашої країни. Маємо можливість задати кілька запитань Президенту України, Петру Олексійовичу Порошенку. Вітаємо Вас, пане Президенте! Уже в цій преамбулі журналіста можна виділити концептуальну модель ЗАПИТАННЯ Є МОЖЛИВІСТЬ, яка виражена за допомогою метафор удачі та фортуни, тобто такий спосіб номінації дозволяє журналісту надати інтерв'ю винятковості. Основною стратегією є привернення уваги до суспільно-політичних подій, зрушень та майбутніх змін, але акцент усе ж на демонстрації унікальної можливості отримання інформації від Президента. Ця ситуація характеризує соціальні ролі комунікантів (Президент, журналіст, суспільство) та регулює поведінку співрозмовника [9, с. 123].

П: Вітаю! Вітаю, шановні телеглядачі!

Ж: Перше питання стосовно бурхливих подій у парламенті цього тижня. Ми маємо можливість спостерігати. Були гучні відставки, були кадрові призначення, яких довго чекав і уряд, і країна, були законопроекти, які все ж таки прийняті нарешті і покращать життя в нашій країні, сподіваємося. Є законопроекти, які можуть суттєво ускладнити співпрацю з Міжнародним валютним фондом. Як Ви оцінюєте тиждень, який був у парламенті?

Журналіст використовує лексеми з семантичного поля антагонічних понять «зміни – покращення» – «зміни – ускладнення». Так створюється концепція, що суспільство має можливість тільки спостерігати, чекати змін, але все вирішує інша сторона – уряд. Виділяється нова концептуальна модель (КМ) МИ (СУСПІЛЬСТВО) Є СПО-

СТЕРІГАЧІ, а ПОЛІТИКА – ЦЕ ВОНИ (ПАРЛАМЕНТ). Але «бурхливі події» та «гучні відставки» в цьому контексті можуть бути передвісниками негативних змін, бо ЗМІНИ Є НЕСПОКІЙ.

Далі подаємо навмисно широкий контекст відповіді Президента, аби унаочнити положення Лассвела про те, що за стилем мовлення можна робити висновки про поточну політичну ситуацію: коли настрої в суспільстві оптимістичні і перспективи сприятливі, стиль вирізняється різноманітністю; навпроти, коли майбутнє невідоме і у суспільстві панує песимізм, стиль стає монотонним та скупим [13, с. 67]. Для ідіолекту П. Порошенка притаманні яскраві гіперболізовані метафоричні конструкції, але більшість лексико-синтаксичних повторів, які застосовуються для експлікації соціально-політичних змін в країні, одноманітні.

П: Я думаю, що цей тиждень був визначальним. І, дійсно, парламент зробив велику частину позитиву. Я вважаю, що дуже оптимістичним виглядала позиція щодо призначення і підтримки мого подання на голову Служби безпеки України, Василя Грицака, бойового генерала, який продемонстрував свої найкращі бойові здібності, захищаючи безпеку держави. І цифра в 340 голосів, на перший погляд, в мене ще вчора з ранку викликала позицію, що парламент здатен об'єднуватися, здатен демонструвати скоординовану і ефективну роботу. Я думаю, що до позитиву парламента можна віднести і врешті-решт прийняття закону про Національну поліцію, який дозволить перетворити пострадянську міліцію: несправедливу, корумповану, неефективну, спрямовану проти людини, на ефективно працюючий механізм захисту громадянських прав і свобод, точніше, прав і свобод громадянина. І той факт, що на сьогоднішній день дуже добре обізнані і відомі фахівці, які розробляли і будуть імплементувати систему реформування національної поліції в життя, де є серйозні підстави для оптимізму. Вже завтра, 4 лютого... 4 липня, ми будемо презентувати в Києві перший реально працюючий проект щодо патрульної поліції. І кожен зможе на власні очі переконатися: чим відрізняється сумнозвісна, корумпована, як символ корупції – ДАІ, в патрульну поліцію, яка має стати на захист інтересів прав і свобод громадянина. Було ще декілька важливих речей. Це є реальний запуск реформування прокуратури. Головування вчора. Закону, остаточних змін про прокуратуру, яка дасть можливість Генеральному прокурору, Давіду Сакварелідзе, заступнику Генерального прокурора, який відповідає в прокуратурі за реформи, започаткувати реальну створену реформовану прокуратуру, яка здатна буде також виконувати ті завдання, які ставить перед нею суспільство.

Відповідь Президента доволі очікувана, бо він має водночас захищатися й викладати достовірну й переконливу інформацію, а тому й містить у контексті нові концептуальні моделі СУСПІЛЬСТВО – КЕРІВНИК, ВЛАДА – ВИКОНАВЕЦЬ, ДІЇ ПАРЛАМЕНТУ – ПОЗИТИВ, СТАРЕ – ПОГАНЕ, НОВЕ – МЕХАНІЗМ ПОЗИТИВНИХ РЕФОРМ. Ці метафори пов'язані з семантичним полем «ефективна робота», яка приносить свої плідні результати. Дії уряду описано

за допомогою мілітаризованої лексики «захист» і він упроваджує стратегічні дії, які спроможні врятувати країну, але «старе» потребує змін, «нове» принесе позитив. Сміслову потужність несе метонімія «парламент зробив велику частину позитиву», тобто кожен учасник парламенту є складовою єдиного потужного механізму змін, а численні повтори лексем «реально», «реальний», «позитив» підкріплені згадкою про те, що саме новостворені структури, зокрема патрульна поліція, «стають на захист інтересів прав і свобод громадянина».

Ж: Не всі цей закон сприйняли з депутатів!

П: Я думаю, що життя покаже, хто був правий. Але те, що мене надзвичайно розчарувало і викликало велику стурбованість щодо майбутнього коаліції і майбутнього парламенту. Я побачив популістів-політиків, які, намагаючись сподобатися, тій чи іншій частині суспільства, ставлять під загрозу існування фінансово-банківської системи України, стабільності економіки, і роздачі нездійснених обіцянок, чітко розуміючи, що несправедливо просто буде за рахунок коштів всіх платників податків задовільнити потреби шістдесяти п'яти тисяч, тобто меншої ніж десяти долі відсотка тих, хто не хоче, або інколи й не може...е...хм...обслуговувати урядні кредити, і де в банкі існує абсолютно чіткий і прозорий механізм як це робити.

Далі Президент виправдовує дії уряду і перекладає відповідальність на третіх осіб, бо такі справді тільки майбутнє може продемонструвати правильність прийнятих рішень (МАЙБУТНЄ Є НЕВИЗНАЧЕНЕ, МАЙБУТНЄ – НЕЗДІЙСНЕННІ ОБІЦЯНКИ). Йдеться про те, що депутати ставлять під загрозу благополуччя народу, який повинен обслуговувати урядні кредити, а банк – це чіткий механізм. Вибудовується КМ СУСПІЛЬСТВО – ЧАСТИНА МЕХАНІЗМУ, а позиція та статус народу у цій системі однозначний: ВЛАДА – КЕРІВНИК, СУСПІЛЬСТВО – ВИКОНАВЕЦЬ. Найбільш активним фреймом такої когнітивної моделі є «сфера обслуговування». Активне використання технічної метафори дає можливість стверджувати, що соціум може виступати одночасно в ролі деталі (гвинтика) державного механізму, і бути тією рушійною силою, яка змушує його працювати. За допомогою оксюмору «роздача нездійснених обіцянок» Президент компрометує політиків, які люблять власні інтереси за рахунок довірливих виборців.

Але чому я зрадив?! Абсолютно відповідальний позиції суспільства. От вчора, після цього голосування, політики, які очікували зустріти оплески суспільства, які думали, що вони дуже сподобалися і всі вийдуть їх вітати квітами. Насправді отримали дуже холодний душ (пауза) ненависті просто. До такого старого типу політики і я пишаюся цим суспільством. Я пишаюся українським суспільством, яка після Революції гідності стала дорослішою і відповідальнішою, мені дуже прикро, що політики не є достойними своїх виборців і свого суспільства.

Спостерігаємо своєрідний образний дисонанс між КМ ВЛАДА – КЕРІВНИК, СУСПІЛЬСТВО – ВИКОНАВЕЦЬ, і формується нова КМ НАРОД – ВІДПОВІДАЛЬНИЙ, ПОЛІТИКИ – НЕДОСТОЙНІ, водночас Президент акцентує

на тому, що підтримка суспільства гарантує невідмінний успіх реформ, бо він, як і народ, лише стороння особа, глядач, а парламент – актори театру, які чекають «оплески суспільства» за вдалий спектакль, але отримують «холодний душ ненависті», бо не виправдали сподівання глядацької аудиторії. Президент компрометує владу за допомогою дуже доречної в такому контексті театральної метафори, позиціонує себе рівним народу, який спроможний зрозуміти його, але на заваді стоїть парламент. У цій частині відповіді превалюють лексеми «суспільство» та «політики», які знаходяться по різні боки сцени й оцінюють дії уряду. Особливого значення далі набуває антропоморфна КМ СВІДОМІСТЬ НАРОДУ – ЛЮДСЬКИЙ ОРГАНІЗМ, яка акцентує на тому, що після усіх перипетій, народ усвідомив свою відповідальність і подорослішав, адже негативний досвід здатний трансформувати мислення, подібно до того, як формується дитяча свідомість протягом дорослішання і соціалізації.

Особливої уваги заслуговує інша антропоморфна метафора «отримали холодний душ ненависті». Ці лексеми йменують процес, який може відбутися у реальному житті, тому метафора виділяється на основі подібності понять за відчуттями, відповідно формується конотація, асоційована із холодним душем – для більшості людей неприємним і некомфортним, який викликає фізичний дискомфорт. Таке метафоричне перенесення у поєднанні з емоційно забарвленою лексемою «ненависть» влучно описує реакцію суспільства на дії влади.

«Це одразу же перетворилося в жахливе безробіття, в довжелезні черги, заблокований всієї банківської системи не одного окремого або декількох банків, які збанкрутували, а паралізовану банківську систему». У наступному контексті цілком вигранно, а тому переконливо й природно виглядає антропоморфна метафора «Паралізована банківська система»; виокремлює ще одну КМ «БАНКІВСЬКА СИСТЕМА – ЛЮДСЬКИЙ ОРГАНІЗМ». Президент намагається створити ілюзію, яка суголосна із пересторогами людей щодо економічної кризи – у ситуації, коли кожен громадянин залежить від банківської системи. Таким чином концептуальне перенесення відбулося на матеріалі соматизмів. У якості образоджерела служать частини тіла людини (наприклад: руки і ноги), які можуть бути паралізовані, адже у свідомості глядачів легко продукується нове поняття, тобто процес концептуалізації відбувається через досвід пізнання дійсності.

Промови й інтерв'ю Президента Порошенка завжди вирізнялися надмірною метафоризацією, яка покликана наголосити на нагальних проблемах, таких як втрата державності, і тільки відповідальний та свідомий народ здатен об'єднатися і зберегти національну ідентичність. Свідченням чого є така фраза: «І поставлено під загрозу взагалі існування держави, і я думаю, що це взагалі дуже добра демонстрація тої ціни, яку безвідповідальне суспільство заплатить, якщо

вони повірять популізму безвідповідальних політиків». Промовиста КМ «БЕЗВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ – ЗАГРОЗА» реалізована за допомогою поєднання двох типів когнітивних метафор: мілітарної та фінансової. Контекстуально вона підкріплена повторами слова «безвідповідальність» для більшої переконливості. Тим часом лексема «демонстрація» покликана для унаочнення результатів діяльності самого Президента, а інші суб'єкти показують своїми діями прихильність чи опозицію до чинної влади. Суспільство своїми діями ставить під загрозу власне життя, бо БЕЗВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ МАЄ ЦІНУ.

Наведемо ще один контекст: «Я тішуся, і я радію, що український працьовитий народ і українське відповідальне суспільство не повірило цим горе-політикам, обурилося, і зустріло їх дуже жорсткою реакцією на цю безвідповідальну поведінку, яка була продемонстрована вчора. При чому, я не хочу нападати на жодну політичну фракцію, бо насправді безвідповідальні політики були в кожній фракції, але я можу сказати. Ви маєте зробити висновок, бо ви виявилися вчора ввечері недостойні українського суспільства». У межах однієї відповіді Президент вживає протиставні судження, ставить умови, які народ повинен прийняти, щоб отримати похвалу за недовіру до «горе-політиків». Інтерв'ю побудоване навколо КМ БЕЗВІДПОВІДАЛЬНІ ПОЛІТИКИ – НЕДОСТОЙНІ, водночас мілітарна метафора «я не хочу нападати» покликана урегулювати протилежні судження Президента та зняти із себе відповідальність за сказане. Саме так у свідомості суспільства формується стійке переконання в тому, що народ може керувати урядом, впливати на майбутнє, тимчасом як уряд не виправдовує довіри некомпетентного народу, який через свою необізнаність продовжує підтримувати дії парламенту.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Отже, контекстуальний аналіз окремих когнітивних метафор, створених чи відтворених Петром Порошенком переконує, що активний період трансформаційних процесів у державі безпосередньо впливає на інтенсифікацію використання метафор Президентом, що у свою чергу формує уявлення суспільства та регулює його реакцію на зміни. Досліджені концептуальні моделі будуються навколо протилежних аксіологічних модальностей, тому когнітивна метафора є не тільки засобом номінації явищ, а й ефективним засобом маніпуляції суспільною свідомістю. Респондент Порошенко задля переконання глядачів і, можливо, себе уживає широке коло різних із походження метафор (театральну, мілітарну, технічну, фінансову, антропоморфну), часто несумісних, а тому дієвих що й є механізмом та інструментами політичного впливу. Подальші розвідки у цьому напрямку передбачають аналіз та оцінку потенційних можливостей інших когнітивних метафор в українськомовному політичному дискурсі.

Список літератури:

1. Безугла О.В. Концептуальна метафора часу в політичному дискурсі США. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Сер.: Філологічна. 2013. Вип. 33. С. 20–22.
2. Будаев Э.В., Чудинов А.П. Метафора в политической коммуникации. Москва, 2008. 248 с.

3. Бутова І.С. Прагматико-функціональні особливості політичного дискурсу США та України XXI ст.: автореф. дис. канд. філол. наук : Львів, 2011. 20 с.
4. Горіна О.В. Когнітивно-комунікативні характеристики американського електорального дискурсу республіканців: автореф. дис. канд. філол. наук. Харків, 2008. 20 с.
5. Дацишин Х.П. Метафора в українському політичному дискурсі (за матеріалами сучасної періодики): Автореф. дис. канд. філол. наук: Львів, 2005. 18 с.
6. Ексклюзивне інтерв'ю Президента України Петра Порошенка (3.07.2015 р., о 18:25 в ефірі телеканалу «Україна»). URL: <https://kanalukraina.tv/ua/programs/intervyu-prezidenta-ukrainiyi-petra-poroshenko>
7. Жаботинская С.А. Концептуальные метафоры в публичных речах Барака Обамы и Владимира Путина (2014–2015 гг.). Когниция, коммуникация, дискурс. 2016. № 13. С. 43–91. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/kkd_2016_13_6
8. Ільницька Л.Л. Метафора в сучасному англомовному політичному дискурсі. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. 2009. Вип. 4. С. 84–86.
9. Куранова С.І. Основи психолінгвістики : навч. посіб. Київ, 2012. 208 с.
10. Лакофф Дж., Марк Джонсон. Метафоры, которыми мы живем [под ред. и с предисл. А.Н. Баранова]. Москва, 2004. 256 с.
11. Мартинюк А.П. Словник основних термінів когнітивно-дискурсивної лінгвістики. Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2012. 194 с.
12. Попова А.О. Когнітивна метафора та її типи: дис. канд. філол. наук. Донецьк, 2003. 211 с.
13. Скребідова Т.Г. Когнітивна лінгвістика : Курс лекцій. Філологічний факультет СПбГУ, 2011. 256 с.
14. Славова Л.Л. Кулінарна метафора в американському та українському політичному дискурсі. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. 2016. Вип. 10(3). С. 57–61.
15. Чудинов А.П. Метафорическая мозаика в современной политической коммуникации: монография. 2-е изд. Екатеринбург, 2005. 257 с
16. Чумак Н. Метафора і концепт у світлі етнолінгвістики. *Мова і культура*. 2014. Вип. 17, т. 2. С. 127–133.

References:

1. Bezugla O.V. Konzeptualna metafora chasu v politychnomu dyskursi SShA [The conceptual metaphor of time in US political discourse]. *Naukovi zapysky Nacionalnogo universytetu «Ostrozka akademiya». Ser.: Filologichna*. 2013. Vol. 33. pp. 20–22.
2. Budaev E.V., Chudinov A.P. Metafora v politicheskoy kommunikatsii [Metaphor in political communication]. Moskva, 2008. 248 p. (in Russian)
3. Butova I.S. Pragmatyko-funktsionalni osoblyvosti politychnogo dyskursu SShA ta Ukrayiny XXI st.: avtoref. dis. kand. filol. nauk [Pragmatic-functional peculiarities of the political discourse of the USA and Ukraine of the XXI century: PhD thesis abstract]. Lviv, 2011, 20 p.
4. Gorina O.V. Kognityvno-komunikatyvni karakterystyky amerykanskoogo elektoralnogo dyskursu respublikanciv: avtoref. dis. kand. filol. nauk [Cognitive-communicative characteristics of the American electoral discourse of the Republicans: PhD thesis abstract]. Harkiv, 2008. 20 p.
5. Dacyshyn Ch.P. Metafora v ukrayinskomu politychnomu dyskursi (za materialamy suchasnoyi periodyky) [Metaphor in the Ukrainian political discourse (based on the materials of contemporary periodicals): PhD thesis abstract]. Lviv. 2005. 18 p.
6. Eksklyuzyvne intervyyu Prezydenta Ukrayiny Petra Poroshenka (3 lypnya 2015 r., o 18:25 v efiri telekanalu «Ukrayina») [The exclusive interview with President of Ukraine Petro Poroshenko] available at: <https://kanalukraina.tv/ua/programs/intervyu-prezidenta-ukrainiyi-petra-poroshenko> (accessed 08.07.2019).
7. Zhabotinskaya S.A. Kontseptualnye metaforы v publichnykh rechakh Baraka Obamy i Vladimira Putina (2014–2015 gg.) [Conceptual metaphors in public speeches of Barack Obama and Vladimir Putin (2014–2015)]. Kognitsiya, kommunikatsiya, diskurs. 2016. No 13. pp. 43–91. available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/kkd_2016_13_6 (accessed 08.07.2019). (in Russian)
8. Ilynska L.L. Metafora v suchasnomu anhlomovnomu politychnomu dyskursi [The metaphor in contemporary english-speaking political discourse]. *Aktualni problemy filolohii ta perekladoznavstva*. 2009. Vol. 4. pp. 84–86.
9. Kuranova S.I. Osnovy psykholinhvistyky [Fundamentals of psycholinguistics]. Kyiv, 2012. 208 p.
10. Lakoff Dzh., Mark Dzhonson. Metaforы, kotorymi my zhivem [Metaphors we live by]. Moskva, 2004. 256 p.
11. Martyniuk A.P. Slovyk osnovnykh terminiv kognityvno-dyskursyvnoi linhvistyky [The vocabulary of the basic terms of cognitive-discursive linguistics]. Kharkiv: KhNU im. V.N. Karazina, 2012. 194 p.
12. Popova A.O. Kognityvna metafora ta yii typy: dis. kand. filol. nauk [Cognitive metaphor and its types: PhD diss.]. Donetsk, 2003. 211 p.
13. Skrebtsova T.G. Kognitivnaya lingvistika: Kurs lektsiy [Cognitive Linguistics: the course of lectures]. Filologicheskii fakultet SPbGU, 2011. 256 p. (in Russian)
14. Slavova L.L. Kulinarна metafora v amerykanskomu ta ukraïnskomu politychnomu dyskursi [The culinary metaphor in the American and Ukrainian political discourse.]. *Aktualni problemy filolohii ta perekladoznavstva*. 2016. Vol. 10(3). pp. 57–61.
15. Chudinov A.P. Metaforicheskaya mozaika v sovremennoy politicheskoy kommunikatsii: monografiya [Metaphorical mosaic in modern political communication: monograph.]. 2 vol. Yekaterinburg, 2005. 257 p. (in Russian)
16. Chumak N. Metafora i kontsept u svitli etnolinhvistyky [Metaphor and concept in the light of ethnolinguistics]. *Mova i kultura*. 2014. Vol. 17, Vol. 2. pp. 127–133.

МОВОЗНАВЧА ПРИРОДА ГІПЕРТЕКСТУ

Анотація. У статті розглянуто питання теоретичного характеру, які стосуються мовознавчої природи гіпертексту. Прослідковано історію виникнення терміну «гіпертекст», а також міждисциплінарний характер досліджуваного явища (комп'ютерні науки, літературознавство, теорія соціальної комунікації, перекладознавство). У статті стисло висвітлені та протиставлені ключові характеристики понять «текст» – «гіпертекст», а також висвітлено зв'язок та характер відношень «гіпертекст» – «Інтернет-дискурс». Простежено основні підходи до аналізу гіпертексту в сучасних вітчизняних дослідженнях. На основі актуальних лінгвістичних досліджень було виокремлено та узагальнено головні особливості гіпертексту, що дало можливість укласти вичерпне та багатопланове визначення досліджуваного поняття.

Ключові слова: Гіпертекст, текст, Інтернет-дискурс, нелінійна текстова структура.

Svitlana Taran

Yuryi Fedkovych Chernivtsi National University

LINGUISTIC NATURE OF HYPERTEXT

Summary. This article deals with theoretic background of the notion “hypertext”. With the development of technology, any branch of any science is experiencing an inevitable shift towards greater consideration of technological aspects in any research. In case of linguistics, this shift was fostered even greater with the help of more and more active usage of the Internet. This raised a question among linguists as to whether the Internet texts should be viewed differently from the traditional understanding of the text. Thus, the notion of hypertext was brought up. The article focuses on the notion of hypertext in linguistics, in particular the notion is contrasted to the traditional meaning of text, which is represented in the table. Following the traditional pattern “text-discourse” we also analyzed “hypertext-Internet-discourse” relation to find out what place hypertext takes in discourse paradigm. In this article, we trace back the origin of the term “hypertext” to computer sciences and literary studies, which showcases the terms’ interdisciplinary nature. At the beginning, the main features of hypertext were non-linear structure, heterogeneity, interactivity and some others. The development of the notion in Ukrainian scientific field is also viewed in the article, as well as modern tendencies and approaches to analyze hypertext in Ukrainian linguistics. Since its development, the notion has acquired some new features, like multimedia inclusiveness, collective authorship, fragmentation. So combining key-features from the beginning and those appeared recently, we came up with exact definition, which gives the most precise understanding of hypertext: non-linear structured amount of information, which is represented electronically in a form of interconnected (both meaningfully and with the help of hyperlinks) text fragments with possible media content. This definition allows including a greater amount of information available on the Internet.

Keywords: hypertext, text, Internet-discourse, non-linear text structure.

Постановка проблеми. У сфері масової комунікації беззаперечною важливістю Інтернету полягає у можливості створювати оперативні та універсальні системи обміну інформацією. Розмірковуючи про стратегічний статус інформації, маємо на увазі не лише текстову форму подання інформації, а й невербальні засоби – зображення і звуки (аудіо, відео). Саме цю інформацію створюють, зберігають, переробляють та передають інформаційні технології, стрімкий розвиток яких відкриває великі можливості для користувачів. Так, з виникненням Інтернет-мережі, гіпертекст як її результат став популярною темою для обговорення і перетворився в тему конференцій з інформатики і науково-технічної інформації, штучного інтелекту та лінгвістики, психології і теорії навчання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукове осмислення такого явища, як гіпертекст, пройшло етапи від усвідомлення його в загальнонауковій картині [8] до вироблення підходів щодо опису [9]. Проте у вітчизняній науці гіпертекст постав у дослідження з початку 2000-х і до сьогодні, зокрема у працях Альшевої А.О (перекладознавчий аспект) [1], Белли М.В. (аспект соціальної комунікації) [2], Білецької Т.О. (ко-

мунікативний аспект) [3], Загнітка А.А. (структурний аспект) [4], Чемеркіна С.Г. (стилістичний аспект) [7]. Як бачимо, активне дослідження гіпертексту відбувається у формі різнопланового аналізу, оскільки відносно нове явище потребує різностороннього підходу до його дослідження.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Не дивлячись на те, що на сьогодні існує відносно багато праць, де гіпертекст виступає об'єктом дослідження, проте серед науковців не має єдиної думки щодо його природи, а саме у встановленні родо-видового відношення з такими поняттями як «текст» та «дискурс», а також у визначенні ключових ознак гіпертексту.

Мета статті. Оскільки поняття гіпертекст залишається актуальним у науковому просторі, то метою даної статті вважаємо встановлення ключових ознак гіпертексту та визначення оптимального підходу до його аналізу. Поставлена мета вимагає розв'язання відповідних задач: 1) простежити історію виникнення терміну та встановити його основні риси; 2) розглянути поняття гіпертексту в сучасних вітчизняних дослідженнях та виявити основні тенденції до його аналізу; 3) базуючись на результатах другого завдання, визначити ключові ознаки гіпертексту.

Виклад основного матеріалу. У сучасній лінгвістиці «гіпертекст» є відносно новим терміном, який використовується на позначення «особливої нелінійної форми організації мовного твору, що складається із пов'язаних між собою текстових елементів, що функціонують в комп'ютерному середовищі» [5, с. 8]. Інколи синонімічним є термін «електронний гіпертекст», проте такий термін, на нашу думку, є тавтологією, оскільки саме поняття «гіпертекст» вже включає в себе елемент комп'ютеризації тексту, його невідомого існування в електронному вигляді. Не дивлячись на різні варіації визначення цього поняття, більшість дослідників дотримуються думки, що гіпертекст – це текст з особливою організацією.

Хоча гіпертекст і вважається текстом, проте має ряд характерних відмінностей, які можна простежити, спроектувавши характеристики тексту на гіпертекст.

За аналогією «текст» – «дискурс», прослідковуються відповідні відношення «гіпертекст» – «Інтернет-дискурс». Інтернет-дискурс має багато конститутивних ознак, серед яких важливою є наявність гіпертексту. Тобто, Інтернет-дискурс представлений текстами, які самостійно розвиваються і які, на відміну від зафіксованих, мають властивість до спонтанного розвитку подій. «Фрагментарний гіпертекст, об'єднаний у єдине функціональне ціле за допомогою міжтекстових переходів, – це одночасно і зручна візуальна форма, і реалізація комп'ютерних технологій, що дозволяють зробити інтертекстуальність матеріальною» [3, с. 59]. І хоча Інтернет-дискурс має різноманіття жанрів та дискурсивних форматів, «у гіпертекстову оболонку можуть вписуватися тексти, що орієнтовані на будь-які традиційні жанри» [3, с. 59].

Поняття «гіпертекст» є міждисциплінарним та прийшло у мовознавство з комп'ютерних наук. Прийнято вважати, що теоретичне підґрунтя терміну, його змістове наповнення першим сформулював ще в липні 1945 року Веневер Буш у тексті 'As We May Think', перенісши концепцію на прилад 'memex'. Проте власне термін «гіпертекст» запропонував Тед Нельсон через два десятиліття [1, с. 19–20].

Хоча, паралельно з цим, у 2 половині ХХ століття у добу постмодернізму цей же термін активно розглядався у літературознавстві як «текст із фрагментами, що пов'язують його з іншими текстами. Дає змогу читачеві обрати один із

шляхів його прочитання. Отже, кожен текст вводиться у простір раніше написаних творів, набуває візуальної багатоплановості, може сприйматися у будь-якій послідовності. (...) Проте, Г. має й певні обмеження. Він може розгортатися лише в локальному контексті з вузьким колом доступних для огляду зв'язків (мала проза, вірш або одноактівка), однак не охоплює такі жанри, як поема або роман. Тому новий текст, не сягаючи рівня поліфонічності, обертається довкола обмеженої кількості текстів, на які він посилається. Цим Г. відрізняється від інтертексту, що може розгортатися в необмежених проекціях міжтекстуальних зв'язків» [6, с. 229].

Тобто, наприкінці ХХ століття головними рисами гіпертексту були його нелінійність, неоднорідність, можливість переходу до інших суміжних текстів та вільного читання, інтерактивність.

Із розвитком та поширенням мережі Інтернет термін «гіпертекст» почав набувати детальнішого змістового наповнення. Дослідники 2000-х (Загнітко А.П., Чемеркін С.Г., Котовська О.В.) визначали гіпертекст і як об'єкт, і як предмет самого дослідження, концентруючись на самому понятті. Це дало можливість окреслити структуру, функції, стилістику та особливості організації досліджуваного явища як невідомої складової Інтернету. Відповідно до цього, до основних рис гіпертексту додалися:

- 1) дисперсність (інформація подається / надається у вигляді невеликих фрагментів-гнізд, «увійти» в цю структуру можна з будь-якої ланки);
- 2) мультимедійність або гіпермедійність – мережа Internet (використання всіх засобів впливу на читача, що технічно можливі в цій системі – від суто літературних (вибір оповідної стратегії і стилістики) через видавничі засоби (шрифти, верстка, ілюстрації) і до найскладніших комп'ютерних (звук, анімація, покликання на інші матеріали);
- 3) відкритість (у будь-яку хвилину може продовжуватись автором чи реципієнтом, з чого випливає наступна ознака);
- 4) відсутність єдиного автора;
- 5) принципова можливість існування тільки в комп'ютерному вигляді;
- 6) здійснення навігації у великих базах даних з врахуванням інтересів користувача [4].

Розвиток технологій не уповільнився, а навіть напавки – набирає обертів, що дозволило

Таблиця 1

Протиставлення характеристик тексту та гіпертексту

Характеристика	Текст	Гіпертекст
когезія	+	+
когерентність	+	+
інформативність	+	+
ситуативність	+	+
інтертекстуальність	+	+
лінійність	+	–
завершеність	+	–
авторство	точно	точно / неточно / невідоме
інтерактивність	–	+ (читач може бути автором)
однорідність	+	–

Джерело: розроблено автором за даними [1]

сучасним лінгвістам змінити парадигму досліджень. Так, у рамках антропоцентричного підходу останнього десятиліття центральне місце займають комунікація, прагматика та процеси взаємодії між індивідами. Ці сучасні тенденції у мовознавстві не могли не вплинути на підхід до аналізу гіпертексту, що у результаті зробило це поняття не центральним предметом дослідження, а радше інструментом, об'єктом, середовищем, яке допомагає у розкритті інших явищ.

Так, наприклад, за Білецькою Т.О. у рамках комунікативного підходу «гіпертекст – фіксація у віртуальному часі і просторі самого факту конкретної комунікативної події та ситуації» [3, с. 59]. Під терміном «гіпертекст» науковець розуміє електронний текст, що не обмежений лінійним сполученням структурних елементів і може мати довільну будову [3]. Такий електронний текст має особливу організацію, що реалізується за допомогою зв'язків між його елементами (вузлами), позначених за допомогою гіперпосилань, які представлені як перелік або список ключових слів чи словосполучень; підкреслене та виділене кольором ключове слово (словосполучення).

Проте науковець не розглядає гіпертекст як самостійне явище, а як складову Інтернет-дискурсу, оскільки той має ширше значення та є більш зручним інструментом для опису комунікативної взаємодії за посередництвом комп'ютера або альтернативного пристрою, здатного за своїми технічними характеристиками забезпечити комунікацію у віртуальній мережі.

В іншому ж сучасному вітчизняному дослідженні гіпертекст постає і як предмет, і як об'єкт дослідження, проте за його допомогою Белла М.В. [2], наче крізь призму, аналізує інше явище – віртуальну спільноту та соціальну комунікацію в ній за допомогою гіпертексту. Тобто, зберігаючи поняття «гіпертекст» у центрі дослідження, науковець робить акцент на соціальному аспекті комунікації.

Окрім того, Белла М.В. спростовує або ж піддає сумніву багато характерних ознак гіпертексту як інтерактивності, ієрархічності, нескінченності, а також наголошує на важливості сприйняття та розуміння гіпертексту адресатом та форм існування гіпертексту, що осучаснюються відповідно до науково-технічного прогресу.

На додачу, для того, щоб остаточного розмежувати сучасний підхід до розуміння поняття «гіпертекст», дослідниця вводить і новий термін – «роут». «Роут у теорії гіпертексту покликаний відігравати таку ж саму роль, яку в теоріях традиційних текстів відіграє поняття інтерпре-

тації. При цьому різниця між роутом та інтерпретацією полягає, на нашу думку, у сприянні упорядкування усього категоріального апарату теорії гіпертексту». Вона припускає, що «так само, як традиційний текст розцінюється як віртуальна сукупність інтерпретацій, гіпертекст слід розуміти як віртуальну сукупність роутів, що формуються в процесі навігації конкретної події» [2, с. 16].

Розглядаючи гіпертекст як особливий продукт, у дослідників постає і цілком логічне питання про його переклад. Альшева А.О. [1] одна з перших дослідила Вікіпедію як яскравий приклад електронного гіпертексту та виявила низку особливостей його перекладу як переклад лем, побудова статті, її оформлення, а також переклад інформаційних одиниць та гіперпосилань.

Проте, Альшева А.О. [1] під гіпертекстом розуміє жанр Інтернет-дискурсу, а не самостійне явище. Простеживши історію виникнення гіпертексту від Священного писання до популяризації терміну комп'ютерними технологіями, а також співставивши поняття «текст», «гіпертекст» та «дискурс», науковиця робить висновок про те, що Інтернет-дискурс – набагато ширше та гнучніше поняття, яке дозволяє включити в себе і «гіпертекст», який, хоч і має специфічну організацію, проте все ж, по суті, є «текстовим утворенням».

Висновки та перспективи. Отже, хоча ідея гіпертексту не є новою, особливу увагу було сконцентровано лише на початку ХХІ століття із розвитком Інтернет-мережі. Беручи до уваги вище розглянуті праці, вважаємо за необхідність виокремити такі ключові характеристики гіпертексту: нелінійність, фрагментарність, інтерактивність, електронність, мультимедійність, колективність (авторства та редагування). На основі даних характеристик під терміном «гіпертекст» матимемо на увазі нелінійно структурований об'єм інформації, представлений електронно у вигляді взаємозв'язаних (як змістовно, так і буквально – за допомогою посилань) текстових фрагментів з можливою мультимедійною складовою. Наше подальше дослідження розгортається у сфері фахової мови естетичної медицини, яка як сфера людської діяльності розвивається та популяризується досить швидко за допомогою мережі Інтернет. Тому вбачаємо за доцільне послуговуватися саме отриманим визначенням, оскільки його висока інклюзивність дозволяє максимально залучити наявний інформаційний масив мережі Інтернет.

Список літератури:

1. Альшева А.О. Лінгвопрагматичні особливості перекладу електронного гіпертексту (на матеріалі "Вікіпедії"): дис. ... канд. філол. наук: 10.02.16. Одеса, 2017. 184 с.
2. Белла М.В. Соціально-комунікаційні особливості гіпертексту: дис. ... канд. наук з соц. комун.: 27.00.01. Рівне, 2018. 193 с.
3. Білецька Т.О. Актуалізація категорії дейксису у гіпертексті (на матеріалі текстів-описів товарів комерційних Інтернет-сайтів): дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. Київ, 2017. 226 с.
4. Загнітко А.А. Структура і функції гіпертексту: статус і позиційні параметри комунікантів (17 бібліографічних записів). *Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка*. 2009. Т. 26. С. 157–175.
5. Ключкова Е.С. Лингвопрагматические особенности электронного гипертекста на немецком языке: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 Самара: 2009. 180 с.
6. Літературознавча енциклопедія: у 2 т. / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ: ВЦ «Академія», 2007. Т. 1. 608 с.
7. Чемеркін С.Г. Стилїстика гіпертексту. *Мовознавство*. 2009. № 5. С. 79–87.
8. Conklin J. Hypertext: an introduction and survey. *Computer*. 1987. Vol. 20. N. 9. P. 17–41.

9. Engelbart D. C., English W. K. A research center for augmenting human intellect. *AFIPS Conference Proceedings (Fall Joint Conference)*. Montvale, 1968. P. 395–410
10. Jovanov S. Rečnik postmoderne: sa uputstvima za radoznale čitaoce. Beograd : Geopoetika, 1999. 180 s.

References:

1. Alsheva A.O. (2017) Linhvoprahmatychni osoblyvosti perekladu elektronnoho hiperktekstu (na materiali "Vikipedii") [Linguo-pragmatic peculiarities in translation of electronic hypertext (based on Wikipedia)] (PhD Thesis), Odesa: South Ukrainian National Pedagogical University.
2. Bella M.V. (2018) Sotsialno-komunikatsiini osoblyvosti hipertekstu [Social-communication peculiarities of hypertext] (PhD Thesis), Rivne: Oles Honchar Dnipro National University.
3. Biletska T.O. (2017) Aktualizatsiia katehorii deiksysu u hiperteksti (na materiali tekstiv-opysiv tovariv komertsiiynykh Internet-saitiv) [The Category of Deixis in Hypertext (based on product descriptions on commercial websites)] (PhD Thesis), Kyiv: Taras Shevchenko Kyiv National University.
4. Zahnitko A.A. (2009) Struktura i funktsii hipertekstu: status i pozytsiini parametry komunikantiv (17 bibliografichnykh zapysiv) [Structure and functions of hypertext: status and position of participant in communication (17 bibliographical notes)]. *Donetskyi visnyk Naukovoho tovarystva im. Shevchenka* [Donetsk Journal of Shevchenko Scientific Community]. Vol. 26, pp. 157–175.
5. Klochkova E.S. (2009) Lingvopragmaticheskie osobennosti elektronnoho giperteksta na nemetskom yazyke [Linguo-pragmatic peculiarities of electronic hypertext in the German language] (PhD Thesis), Samara: Samara University.
6. Kovaliv Yu.I. (ed.) (2007) Literaturoznavcha entsyklopediia [Encyclopedia of Literary Studies]. Kyiv: Academy. (in Ukrainian)
7. Chemerkin S.H. (2009) Stylistyka hipertekstu [Stylistics of Hypertext]. *Movoznavstvo* [Linguistics]. Kyiv: Potebnia Institute of Linguistics, no. 5, pp. 79–87.
8. Conklin J. (1987) Hypertext: an introduction and survey. *Computer*. vol. 20, no. 9, pp. 17–41.
9. Engelbart D.C., English W.K. (1968) A research center for augmenting human intellect. *Proceedings of the AFIPS Conference Proceedings (Fall Joint Conference)*, Montvale, pp. 395–410.
10. Jovanov S. Rečnik postmoderne: sa uputstvima za radoznale čitaoce. Beograd : Geopoetika, 1999. 180 s.

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-7-71-20>

УДК 781.66:781.65

Зріль М.Р.

Харківський національний університет мистецтв
імені І.П. Котляревського

АКОМПАНеМЕНТ В КУРСІ ІМПРОВІЗАЦІЇ В ДМШ В АСПЕКТІ ТВОРЧОГО МОДЕЛЮВАННЯ

Анотація. У статті звернено увагу на одну з найважливіших проблем курсу імпровізації в ДМШ – створення акомпанементу. Розглянуто поняття «модель», «моделювання», «схематизація» тощо та виявлено, що важливим компонентом в роботі над акомпанементом є творче моделювання. Досліджено різні методи творчого моделювання як результативного способу навчання імпровізації в ДМШ та запропоновано комплекс ефективних вправ з метою напрацювання практичних і теоретичних навичок, зокрема принципи роботи із готовими фактурними зразками, жанровими моделями, цифрованим басом на основі добре знайомого музичного матеріалу та створення розгорнутого словника фактурних формул акомпанементу, котрий сприятиме практичному полегшенню завдань з імпровізації на початковому етапі і форми роботи з ним. Наведено актуальні завдання інноваційної діяльності для педагога з курсу імпровізації в ДМШ.

Ключові слова: акомпанемент, імпровізація, музична імпровізація, модель, творче моделювання, жанрова імпровізація, фактурні формули, цифрований бас.

Zrol' Marina

P. Kotlyarevsky Kharkiv National University of Arts

ACCOMPANIMENT IN THE COURSE OF IMPROVISATION IN THE CHILDREN'S MUSICAL SCHOOL IN THE ASPECT OF CREATIVE MODELING

Summary. For most students of music schools and higher musical educational institutions, after repeated repetitions of exercises of different types, it is not difficult to make a melody. But to pick a quality accompaniment (or just harmony) and combine into a single piece of music is a real challenge. To make the texture more interesting is one of the main problems in completing work on the composition of a work. This article discusses the methods of work in the course of improvisation in children's music schools. The task is to identify the important forms and methods of work in the course of improvisation in children's music schools in the context of one of its most promising areas, namely improvisation of accompaniment on models. The study examined the concept of "model", "modeling", "schematization", etc. and found that an important component in the work on accompaniment is creative modeling. Modeling is able to imitate the process of the birth of music – reproduction of it as if from the inside and the residence of the moment itself. From the very first lessons, one should actively introduce this universal method. Creative modeling will be effective if the teacher and the student work harmoniously, are "on the same wavelength." And according to this, the research examines the tasks of innovation activity that are relevant for a teacher in the course of improvisation in the school. The method of creative modeling in education is characterized by a high level of motivation and effectiveness as a result of the conscious need for the assimilation of knowledge and skills. The article proposed the forms and methods of creative modeling. Various methods of creative modeling as an effective way of teaching improvisation in children's music schools have been studied and a set of effective exercises has been proposed to develop practical and theoretical skills, in particular, the principles of working with finished textured samples, genre models, digital bass based on well-known musical material and the creation of a comprehensive textural dictionary accompaniment formulas that will contribute to the practical simplification of the tasks of improvisation at the initial stage and the form of work with him. The article also presents the urgent tasks of innovation activity for the teacher in the course of improvisation in children's music schools, which are necessary and helps to optimize the educational process.

Keywords: accompaniment, improvisation, creative modeling, model, genre improvisation, digital bass, texture's formulas.

Постановка проблеми. В сучасній музично-виконавській галузі імпровізація має великий суттєве значення, яке надалі, безумовно, постійно зростатиме. Для людини, котра прагне навчитися музикуванню, є необхідною навичка імпровізувати акомпанемент до мелодії «на ходу». Тому вільний підбір акомпанементу є одним з ключових завдань з виховання виконавців усіх без виключення спеціалізацій та водночас досить складною формою роботи в практичному курсі імпровізації, адже навчання вимагає пев-

ної теоретичної і практичної бази знань, постійних зусиль і систематичного виконання практичних вправ. Сказане зумовлює актуальність цієї роботи як такої, що пропонує якісно новий підхід до вирішення поставленої проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наразі спостерігається підвищення зацікавленості науковців до імпровізації, зокрема різноманітних практично-методичних аспектів навчального курсу з предмету. Утім, до можливостей застосування принципів моделювання у своїх дос-

лідженнях звертається не така велика кількість музикознавців, зокрема розгорнуте пояснення суті моделювання на уроках з музичної літератури у коледжах мистецтв пропонує К. Найдьонова [3]; Н. Беліченко пов'язує з моделюванням аналіз музичного тексту, спрямовуючи отриманий результат «на відтворення його моделі» [1]; В. Штофф [6], Т. Чумак [5] Л. Савіна [4] та А.І. Ісєнко [2] також звертаються до даної теми і дають визначення моделі, моделювання тощо.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми. В роботі вперше розглядаються основні методи вербального засвоєння матеріалу на уроках з імпровізації, власне робота з моделями; моделювання фактурних формул акомпанементу; пропонуються основні форми роботи за допомогою словника фактурних формул акомпанементу.

Мета і завдання дослідження – виявити найважливіші форми і методи роботи в курсі імпровізації в ДМШ в контексті одного з його найперспективніших напрямків, а саме – імпровізації акомпанементу за моделями.

Виклад основного матеріалу. Важливим засобом пізнання світу для дітей є гра. Під час гри дитина не відволікається ні на що стороннє, – гра повністю поглинає її увагу. Тому в процес знайомства дітей зі світом музики також варто неодмінно впроваджувати ігрові ситуації, дидактичні завдання, роздатковий матеріал тощо. Ігрові моменти мають бути присутніми на будь-якому уроці, адже вони сприяють створенню невимушеної атмосфери під час навчання. Саме завдяки таким креативним моментам дитина живе більш яскравим й інтенсивним творчим життям.

Завдяки ігровим формам роботи на уроках в ДМШ (зокрема на практичному курсі «Імпровізація») учень має можливість не просто зазубрити нові теоретичні поняття, а реально пережити їх на практиці. Ігрові методи творчого моделювання дозволяють зробити навчання цікавим і захоплюючим.

Моделювання здатне імітувати процес народження музики – відтворення її немов би "зсередина" і проживання власне моменту. Уже з перших уроків варто активно впроваджувати цей універсальний метод. Творче моделювання буде дієвим, якщо вчитель та учень працюють злагоджено, перебувають «на одній хвилі». Водночас цей метод вимагає певної самостійності в освоєнні знань, творчості (учень спирається на власний набутий раніше досвід, уяву, фантазію, інтуїцію, зіставляє, порівнює, обирає, перетворює, створює і т.д.), розвитку музичних здібностей, творчої інтерпретації.

Основними методами вербального засвоєння учнями матеріалу є, як відомо, моделювання та схематизація. Моделі і схеми відтворюють в наочній формі приховані властивості та зв'язки музичних елементів. Досить схожі, але водночас різні, обидва методи нерозривно взаємодіють один з одним, полегшуючи і доповнюючи основні форми навчання. Їх можна використовувати на уроках в ДМШ як одночасно, так і поодиночі.

Музичне моделювання – це створення музики завдяки вибору та перетворенню заданих об'єктів. За словами В. Штоффа, «метод исследования объектов с помощью построения их моделей является одним из приемов научного

познания, способствующим оптимальному решению различного рода задач» [6, с. 86]. Моделі можуть бути вираженими за допомогою різних засобів: музичних, словесних, графічних. Залежно від поставлених дидактичних задач, моделі можуть відрізнятися різним ступенем складності, об'ємом – від найпростіших структур до розгорнутих музичних побудов. «В самом понятии «модель», отличающемся емкостью и многозначительностью ведущими являются два значения – способность служить обобщенно-схематизированным отражением внутренней структуры и свойство быть эталоном для воспроизведения» [6, с. 87].

Модель – це система, засвоєння якої служить засобом для отримання інформації про іншу систему – музичний твір, тобто в основі моделювання лежить принцип заміщення. Оскільки модель являє собою узагальнений образ властивостей змодельованого об'єкта, тому специфіка методу полягає в створенні моделей (конструкцій, блоків), які передбачають синтез таких елементів, як мелодія, гармонія, ритм, поліфонія, структура тощо. В застосуванні моделей на уроках музичної імпровізації у дитини включаються всі можливі ресурси (сприйняття, мислення, пам'ять, уява), утім при цьому враховується основне призначення моделей – полегшити дитині навчання, зробити навчальний матеріал більш зрозумілим і доступним.

Дуже точно і розгорнуте пояснення суті моделювання і його основних етапів дає К. Найдьонова. На її думку, «модель – это своеобразный каркас, структура какого-либо предмета или явления. В целом, существует три этапа работы по моделям:

1) имитационный, который заключается в повторении и запоминании модели;

2) манипуляционный, в котором с моделью прodelьваются различные изменения, в результате чего возникают ее варианты;

3) созидательный – обучаемые строят большое количество новых моделей и их вариантов, используя не только изменение модели, но и сцепление двух или нескольких моделей» [3].

Моделювання є важливою складовою пізнання музики не тільки на ранніх етапах ознайомлення, але й у період професійної зрілості, так само як і не тільки в процесі виконавської діяльності, але й також музично-теоретичного осягнення твору. На думку Н. Беліченко, будь-який аналіз музичного тексту у кінцевому підсумку спрямований «на відтворення його моделі», а результатом цього процесу має бути «побудова синтезуючої методологічної моделі» [1, с. 5].

Музика – це емоційний, психофізичний та інтелектуальний досвід водночас, тому пізнається вона так само в синтезі цих трьох компонентів і жодним з них не слід нехтувати. Метод моделювання творчих завдань допомагає учням застосувати усі набуті знання та навички в нових умовах та формах, в тому числі й інноваційних. Він спрямований на підвищення практичного освоєння мистецтва на противагу словесним та інформативним методам, що переважно панують на уроках. Звичайно, зовсім відкидати ці методи не треба, оскільки їх мобільність допомагає скоротити час за рахунок способу передачі інформації. Планомірне формування творчої

пошукової діяльності учнів на основі моделювання і схематизації призводить до різнобічного розвитку всіх ресурсів дітей, тому подібні творчі завдання є вкрай необхідними для засвоєння предмету, що вивчається. Адже відомо, що набагато краще запам'ятовується матеріал, який учні складають і зіставляють самостійно, аніж той, котрий їм пропонується вже у готовому вигляді. На думку К. Найдьонової, *«Цель работы по моделям – стремление развить с их помощью творческое начало у обучаемого, конструктивное мышление, изобретательность в подборе вариантов; упростить восприятие целого в музыке через частные моменты, а также, конечно же, полезная занимательность на музыкально-теоретических дисциплинах»* [3]. Метод творчого моделювання можна використовувати при вивченні, поясненні й повторенні будь-якої теми з розглядуваного курсу. Спосіб подання самої інформації та моделей залежить не тільки від стартових здібностей учня, його загальної музичальності, рівня знань тощо, але й також не меншою мірою від фантазії та музичної обізнаності вчителя. Тому, на наш погляд, є доречним навести приклади роботи за методом творчого моделювання під час вивчення одного з ключових, на нашу думку, розділів курсу – різновидів фактури.

Щоби створити власну композицію, потрібно враховувати багато чинників, невід'ємних один від одного, й акомпанемент – один з них, оскільки для імпровізації на фортепіано є дуже важливою фактура і повнота звучання, що створює водночас цілісний і розгорнутий образ твору. Для більшості учнів ДМШ і вищих музичних навчальних закладів після багаторазових повторень вправ різного типу не становить особливих зусиль скласти мелодію. Але підібрати якісний акомпанемент (або просто гармонію) і з'єднати все в єдину продуману музичну тканину – справжня складність. Створені учнями ДМШ і навіть середніх та вищих навчальних закладів твори, на жаль, нерідко відрізняються бідністю фактури. Зробити фактуру більш цікавою – одна з основних проблем в завершенні роботи над композицією того чи іншого твору.

Відомо, що в процесі запам'ятовування учнями наочного і вербального матеріалу з великим успіхом використовуються зовнішні штучні подібності (картки, значки-схеми, плани і т.д.). Тому для вирішення цього завдання на уроках з предмету «Імпровізація» в ДМШ необхідно послідовно, у міру засвоєння, пропонувати дитині готові фактурні заготовки (моделі) для активного осмисленого використання під час занять вдома і на уроках. З цією метою вважаємо за доцільне створення розгорнутого словника фактурних формул акомпанементу, котрий сприятиме практичному полегшенню завдань з імпровізації на початковому етапі, пришвидшеному засвоєнню різних видів акомпанементу і таким чином надаватиме учням поштовх до самостійних пошуків різноманітного виконання. Фактурні зразки необхідно розташовувати за принципом поступового ускладнення для можливості впровадження на різних щаблях вивчення предмету. Приклади варто будувати на найпростіших функціональних гармоніях з метою їхньої доступності навіть наймолодшим

учням. Залежно від пройдених теоретичних тем згідно програми з сольфеджіо, гармонічний зміст даних фактурних зразків має поступово ускладнюватись.

Для організації теоретичної бази знань обов'язково потрібна практика імпровізації на уроках та вдома. У роботі зі словником фактурних формул акомпанементу можна застосовувати різні завдання, котрі реально допомагатимуть учневі швидше опанувати усі типи фактури. Словник надаватиме учневі змогу самостійно обирати, порівнювати, комбінувати, застосовувати матеріал, а головне, – імпровізувати за даними моделями.

Можна запропонувати три основні форми роботи за допомогою словника фактурних формул акомпанементу:

- використання однієї фактурної моделі без змін;
- використання різних варіантів тієї ж самої моделі, зі змінами тональності / гармонії / розміру / ритмічних особливостей / тривалостей тощо;
- комбінування різних варіантів різних моделей без / зі змінами.

Важливе місце в навчанні імпровізації посідають завдання не на вільне створення музики, а з обмеженим використанням окремих елементів імпровізації, оскільки недостатньо підготовлений учень не знатиме, що робити з цією необмеженою свободою. Тому в якості завдань з імпровізації учню варто запропонувати скористатися або раніше вивченими моделями, або новими, але складеними за певними обмеженими правилами.

Так, однією з основних творчих навичок є жанрова імпровізація. Т. Чумак дає таке визначення жанрової моделі: *«учебная имитация музыкального произведения, в которой сохранены основные признаки и свойства объекта определенного жанра»* [5, с. 8]. Так, учням молодших і середніх класів можна запропонувати підібрати вдалий акомпанемент до відомих мелодій, різних за своїми жанровими ознаками або трохи змінити це завдання і запропонувати цілісний невеликий твір / його частину.

Наведемо приклади схожих за своїм типом завдань:

- створити акомпанемент за гармонічною цифровою;
- підібрати акомпанемент на цифрований бас до заданої мелодії тощо.

Поступово ускладнюючи завдання, слід запропонувати учням скласти акомпанемент на вербальний текст (прозаїчний, віршований). Спочатку придумати мелодію на слова (або дати вже раніше підготовлену мелодію викладачем), а далі створити фортепіанний супровід, який буде гармоніювати з характером словесного тексту тонально, ритмічно, фактурно, тембрально. Звичайно, подібні завдання можна вводити на етапі, коли учень добре володіє інструментом, має базові навички імпровізації і відповідну теоретичну базу.

У сучасній практиці музикування є доцільним повне або часткове використання методики техніки генерал-басу (basso continuo), що є дуже ефективним на уроках імпровізації. Завдання, в основі яких закладено згадуваний принцип,

можна використовувати як в початкових класах (починаючи використання двох окремих ступенів, звуки тонічного тризвуку і т. д.), так і дещо пізніше (комбінуючи різні інші ступені).

На думку Л. Савіної, педагог *«повинен виступати як би прагматиком по відношенню до творів в нотних збірниках: все, що «чіпляє» слух в них, має «вивчати» і бути базою для творчої роботи з учнем. І, звичайно, це стосується в першу чергу фактур. Наявна фортепіанна література, адресована учням ДМШ, дає достатню їх різноманітність. Один тільки цикл Чайковського, може бути гарною базою для формування фактурної мови учня»* [4, с. 4]. Для поліпшення навичок імпровізації мелодії (на уроках як з імпровізації, так і з сольфеджіо, музичної літератури, фортепіано) можна запропонувати завдання, що пов'язане з імпровізацією на добре знайому учням інструментальну музику. В основу завдання береться фортепіанний акомпанемент до відомих творів, причому нескладний для читання з аркуша, наприклад, з романсу О. Даргомижського «Мені сумно» або з прелюдії Ф. Шопена №4, *e-moll*. Учневі пропонується голосом зімпровізувати вокаліз (на склад «а», «ля» і т. д. або закритим ротом). Завдання може виконувати одна дитина, кілька відразу (один акомпанує, другий імпровізує голосом) або викладач разом з учнем. На індивідуальному уроці можна запропонувати такого типу завдання одній дитині або разом з викладачем (далі помінятися ролями), на груповому – кільком учням відразу. Все залежить від підготовки учнів, часу, який відведено на вправу, кількості присутніх учнів. Дуже ефективно обирати твори, котрі вивчаються за програмою з музичної літератури і обов'язково нескладні для читки з листа, щоб не відволікати виконавця від головного завдання – імпровізації голосом, оскільки фортепіанний акомпанемент у даному випадку лише підтримує спів.

Якщо це завдання виявилось занадто важким для виконання, пропонуємо спрощений варіант

цієї форми роботи: утворити вокаліз на подану фортепіанну гармонічну формулу, наприклад:

T53 – T6 – S53 – S6 – D53 – D7 – T3 – S64 – T53

Перед самим завданням програвается (тобто практично опрацьовується) обрана для фортепіанної основи гармонічна формула, її структура тощо, або пропонується формула з розшифрованою у вигляді готового нотного запису.

Дещо інший підхід до творчого моделювання можна продемонструвати у максимально простій вербальній формі. Практично у кожному класі музично-теоретичних дисциплін наразі є такий підручний наочно-методичний матеріал, як «Королівство Тоніки», «Музичні сходи» і т.д., котрий можна використовувати також і в роботі з імпровізацією. Вчитель указкою (ручкою) відмічає певну послідовність ступенів, а учень повинен почути її внутрішнім слухом і заспівати після показу. У середніх класах можна ускладнити завдання, – приміром, підібрати акомпанемент до даних ступенів. Це завдання розвиває внутрішній слух, допомагає сформувати навички написання диктанту, краще відчувати гармонію та міжтональні зв'язки. Так само в рамках цієї гри можна імпровізувати, пропонуючи дітям самостійно скласти мотив і показати його на «сходах».

Для наймолодших учнів, на перших етапах навчання імпровізації, вкрай важливим є образне моделювання. Це може бути, наприклад, створення звукової картини «Дощ і злива». В такому завданні гри беруть участь викладач і учень або два учні (за одним інструментом). Перший учасник грає остинатну мелодію, увесь час повторюючи її:

Функція другого учня – уважно слухаючи усні коментарі викладача відтворювати на основі поданих моделей (попередньо розібраних на уроці) найбільш відповідні музичні образи. Приклади подаються в розкид:

Під час гри педагог розповідає історію:

1. На вулиці похмура погода (С / органний пункт мінорного тризвуку).

2. Починають знаходити хмари (G / мінорний тризвук у вигляді ритмічного остінато).

3. На крапає легкий дощик (E / мінорний тризвук у вигляді гармонічної фігурації на *staccato*).

4. Дощ посилюється (A / фігурація у вигляді восьмих голосніше та на *non legato*).

5. Раптом пішов град. Злива (F / у нижньому регістрі гармонічна фігурація розгорнутого мінорного тризвуку восьмими на *staccato*, f).

6. Грім (D / кластер зображується кулачком в нижньому регістрі, без певного ритму, *fff*).

7. Дощ раптово закінчується (B / унісон основної мелодії).

Подібним способом можна озвучити «музичну картину» з будь-яким яскравим, добре зрозумілим дітям, образним змістом: нічне небо, море, мишка і кіт, весело-сумно тощо.

Для оцінки виконаних усних та письмових завдань, а також для діагностики розвитку умінь учнів на різних етапах навчання можна визначити наступні критерії:

1. Виразність.
2. Логічність розвитку.
3. Жанрова визначеність.
4. Музична грамотність.

Висновки та перспективи дослідження. Отже, для педагога з курсу імпровізації в ДМШ

є актуальними такі завдання інноваційної діяльності:

- створення умов для набуття дітьми різнобічного практичного досвіду музичного моделювання як фундаменту їх подальшого музично-творчого розвитку;

- створення умов для індивідуальних способів самовираження і самопізнання засобами музичного моделювання;

- всебічний розвиток музичальності дітей, що забезпечує можливість повноцінного спілкування з музикою;

- пошук ігрових форм роботи, які мають для дітей найбільш безпосередній інтерес;

- старанно продуманий підбір репертуару для моделювання;

- виявлення найбільш ефективних принципів побудови заняття;

- дослідження можливостей координації інноваційної моделі із загальним напрямком музичного розвитку дитини.

Метод практичного моделювання сприяє оптимізації навчального процесу. Він характеризується високим рівнем мотивації і результативністю внаслідок усвідомленої потреби в засвоєнні знань і вмінь. Заняття імпровізацією і написання музики у такий спосіб викликають у дітей великий інтерес, що дозволяє їм повніше реалізувати себе в музиці й краще зрозуміти своє покликання.

Список літератури:

1. Беліченко Н.М. Структурна поетика музичного твору (на матеріалі музики сучасних композиторів 80-х років) : автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства : спец. 17.00.02 «Музичне мистецтво». Київ, 1992. 16 с.
2. Исенко А.И. Музыкальное моделирование как новый метод фортепианного обучения : автореф. дисс. ... канд. педагогических наук. Москва : 1995. 24 с.
3. Найдёнова Е. Моделирование и схематизация как эффективный метод обучения на уроках музыкально-теоретических дисциплин в училище. URL: http://zvukinadezdy.ucoz.ru/publ/stati/publicistika/modelirovanie_i_skhematizacija_kak_ehffektivnyj_metod_obuchenija_na_urokakh_muzykalno-teoreticheskikh_disciplin_v_uchilishhe_ekaterina_najdjonova/23-1-0-249 (дата звернення: 20.03.2019).
4. Савина Л.И. Импровизация как способ оптимизации учебного процесса. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/42060031.pdf> (дата звернення: 22.03.2019).
5. Чумак Т.Г. Метод музыкального моделирования в преподавании музыкально-теоретических дисциплин (на материале курса гармонии в музыкально-педагогическом училище/колледже) : автореф. дисс. ... канд. педагогических наук. Москва : 2008. 24 с.
6. Штофф В.А. Введение в методологию научного познания. Учебное пособие. Ленинград : Изд-во Ленингр. ун-та, 1972. 191 с.

References:

1. Belichenko N. (1992). Strukturna poetyka muzychnoho tvor (na materialy muzyky suchasnykh kompozytoriv) [Structural poetics of a musical work (based on the music of contemporary composers)] : Extended abstract of PhD thesis. Kyiv. (in Ukrainian)
2. Isenko A.I. (1995). Muzykalnoe modelirovanie kak novyy metod fortepiannogo obucheniya [Musical modeling as a new method of piano learning] : Extended abstract of PhD thesis. Moskva. (in Russian)
3. Naidenova E. Modelirovanie i shematizaciya kak effektivnyj metod obuchenija na urokakh muzykalno-teoreticheskikh disciplin v uchilishe [Modeling and schematization as an effective method of teaching at musical-theoretical disciplines in college]. URL: http://zvukinadezdy.ucoz.ru/publ/stati/publicistika/modelirovanie_i_skhematizacija_kak_ehffektivnyj_metod_obuchenija_na_urokakh_muzykalno-teoreticheskikh_disciplin_v_uchilishhe_ekaterina_najdjonova/23-1-0-249 (application date 20.03.2019).
4. Savina L.I. Improvizaciya kak sposob optimizacii uchebnogo processa [Improvisation as a way of optimizing the learning process]. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/42060031.pdf> (application date: 22.03.2019).
5. Chumak T.H. (2008). Metod muzykalnogo modelirovaniya v prepodavanii muzykalno-teoreticheskikh disciplin (na materiale kursa armonii v muzykalno-pedagogicheskom uchilishe/kolledzhe) [Method of musical modeling in the teaching of musical and theoretical disciplines (on the material of the course of harmony in the music and pedagogical college)] : Extended abstract of PhD thesis. Moskva. (in Russian)
6. Shtoff V.A. (1972). Vvedeniye v metodolohiyu nauchnogo poznaniya [Introduction to the methodology of scientific knowledge]. Leningrad: Leningrad Publishing House of University. (in Russian)

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-7-71-21>

УДК 730:7.012 (043.2)

Стефуришина Ю.Р., Білик А.А.

Херсонський національний технічний університет

ВТОРИННА СИРОВИНА ТА ЇЇ ВІДОБРАЖЕННЯ В ТВОРЧОСТІ СУЧАСНИХ ХУДОЖНИКІВ І ДИЗАЙНЕРІВ

Анотація. У даній статті висвітлюються теоретичні та практичні питання стосовно вторинної сировини та її застосування в сучасному мистецтві. Проаналізовано роботи художників і дизайнерів, присвячених темі забруднення навколишнього середовища. На прикладі інсталяцій українських та зарубіжних митців, продемонстрованих на бієнале, обрана тема показана як актуальна і глобальна. Опрацьовано наукові розвідки авторів, які торкалися даної теми в публікаціях. При описі праць художників використаний дескриптивний метод, при виявленні концепції їх робіт застосований семіотичний метод. Також, задіяний соціокультурний підхід, спираючись на загальні дані. Доведено, що за допомогою сучасного мистецтва ефективно порушуються питання екології.

Ключові слова: сучасне мистецтво, бієнале, ленд-арт, екологія, вторинна сировина.

Stefuryshyna Yuliia, Bilyk Anna

Kherson National Technical University

RECYCLABLE MATERIAL AND ITS REFLECTION IN THE CREATIVITY OF MODERN ARTISTS AND DESIGNERS

Summary. The article deals with theoretical and practical questions concerning secondary raw materials and their application in contemporary art. The main content of the study is an analysis of works by artists and designers dedicated to the definition of solutions to combat environmental pollution with the help of secondary raw materials. On the example of the installations of Ukrainian and foreign artists, shown on the biennale, the theme rises to the world level. The publications of the authors who referred to this topic in articles, books and scientific works were highlighted. In describing the works of artists, a descriptive method was used, while the semiotic method was used to identify the concept of works. The sociocultural approach is based on general data. Organic art is land art, in which natural and artificial materials come into contact. The author focuses on the appearance of the second raw material in the biennale, in the architecture and fashion industry. A well-known garbage recycling plant developed by Friedensreich Hundertwasser is a reflection of the environmental problem in an industrial building. Also described is the project of Gueron Gitz, Director of the «School of Bottles» program, which was held for the construction of schools in Guatemala. Fashion industry has taken part in environmental actions. Designing collections of clothing, designers turned to the topic of secondary raw materials. Secondary raw material is the subject of clothing styling, or as a self-sufficient recycled material for sewing shoes. For Ukraine, this problem is relevant, therefore, the Lviv project «Second Life», in which Ukrainian students demonstrated their creativity, were described, and they developed a variety of sculptures from the second raw material. The project is a significant contribution to Ukrainian culture.

Keywords: contemporary art, biennial, land-art, ecology, secondary raw materials.

Постановка проблеми. Ключовим моментом в екологічному питанні є вирішення задач, пов'язаних з мінімізацією забруднення навколишнього середовища. Продуктивним способом усунення даної проблеми може бути трансформація вторинної сировини в арт-об'єкти, які з легкістю можна експортувати в маси. Сучасне мистецтво, як соціальне явище, глобально впливає на проблеми, пов'язані з екологією.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові дискусії щодо даної теми знайшли відбиток в наступних працях: Марата Невлютова «Екологічне мистецтво як стратегія трансформації міста», в публікації художнього критика і куратора Т.Дж. Демоса «Мистецтво після природи», Джеффри Кастнера «Природа» та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Тема втор-сировини є актуальною передусім для екологів, однак вирішення глобальних проблем вимагає залучення інших фахівців. У даній статті представлені способи реалізації втор-сировини, як матеріалу в сучасному мистецтві, архітектурі та індустрії моди.

Мета статті. Метою публікації є простежити використання вторинної сировини у мистецтві.

На прикладах творів сучасної культури показати роль митців у вирішенні і піднятті екологічної проблеми.

Виклад основного матеріалу. Першими засновниками, які почали використовувати сміття в мистецтві були дадаїсти. Вони влаштовували приголомшливі виставки своїх робіт. Дадаїсти збирали різні предмети (картон, гудзики, тканину, дерево, кераміку, драти, мотузки, метал), створюючи з них колажі та асамбляжі. Вони надавали своїм працям протестний характер, виступаючи проти канонів і естетики в мистецтві. В свій час, дадаїсти не закладали в свої твори екологічну проблему. Їх твори отримали друге народження в сучасній культурі й одержали нове прочитання. Наприклад, скульптура Рауля Хаусмана «Механічна голова» (Дух Часу), 1920 р., асамбляжі зі сміття Курта Швіттерса «Картина з вишнею», «Будинок маленького моряка», «Конструкція для шляхетних леді», «Merzbild Rossfett», 1919 р., «The psychiatrist», 1919 р., «Heavy Relief», 1945 р.; колаж із дерева Ханса Арпа «Портрет Трістана Тцара», 1916 р. та інші.

Сьогодні вторинна сировина часто зустрічається в сучасному мистецтві. Це можуть бути

арт-об'єкти для громадського споглядання, або ж інсталяції, розміщені в музейному просторі.

Ленд-арт – об'єкти, виконані з природних матеріалів, безпосередньо торкаються теми мистецтва та екології. Головна особливість ленд-арту – це природні матеріали (земля, листя, каміння, пісок, гілки). Художники об'єднують природні матеріали зі штучними (метал, дзеркала, лампочки тощо). Первинним для ленд-арту є пейзаж місцевості, який служить фоном для ландшафтних скульптур. Ленд-арт вимагає великої території, яка в основному знаходиться далеко від цивілізації. Художники з усього світу створюють дивовижні масштабні роботи в природному середовищі. Наприклад, Джим Деневан, художник з Америки, робить малюнки на піску, льоду і солоних поверхнях. Вражають величезні розміри робіт, і оцінити їх можливо з висоти пташиного польоту. Найвідоміша робота, створена в травні 2009 року – візерунок з кіл, виконаний на просторах пустелі Блек-Рок у Неваді.

Нільс Удо, баварський художник, займається екологічним мистецтвом ще з 60-х рр. ХХ століття. Він цікавиться концептуальною взаємодією з природою, в результаті чого ми можемо спостерігати цікаві ідеї, втілені в життя. Одна з робіт – гігантське гніздо, вагою до 80 тонн. Художник підкреслює монументальність і силу живої природи.

Шотландський скульптор Роб Малхолланд спроектував людські фігури з напівпрозорого акрилового оргстекла. Встановивши їх в лісі і в самій річці, біля міста Аллоа, Шотландія. Багато художників впроваджують дзеркала для своїх робіт, щоб досягнути казкових ефектів.

Хороший приклад взаємодії мистецтва, природи і нових технологій простежується в творчості Брюса Мунро, британського художника. Він створив світлову інсталяцію, яка прикрашає поля і сади тисячами лампочок, що світяться. Штучні «стебла», зроблені з напівпрозорого акрилу, художник розфарбував власноруч. Отримання освітлення досягнуто шляхом підключення «стебел» через оптоволоконний канал до єдиного сто ватного джерела світла. Це дійсно виглядає заворужуюче!

Мільйони людей щорічно милуються творіннями польської майстрині NeSpoon, яка прославилась своїм «Ажурним берегом». Вона прикрасила пляж «Дубовий берег», на узбережжі Балтійського моря, своїми коронними мереживними трафаретними серветками. Її серветки на величезних каменях, товстих дубових гілках, засохлих пнях, підкреслюють крихкість і різноманітність самої природи. Сильне і слабе може гармонійно існувати разом – саме таку думку хотіла донести до оточуючих талановита художниця. Микола Поліський слушно зазначив: «Зараз на Заході ленд-арт за рідкісним винятком виводився в дизайн – суто прикладне утилітарно-функціональне заняття. А ми зосереджені на художніх узагальненнях. Зараз, щоб продовжувати займатися власне ленд-артом, потрібно мати якусь внутрішню мотивацію».

Всесвітній день вторинної переробки (World Recycle Day) – відзначають щорічно 15 листопада. Всесвітній день вторинної переробки фокусує увагу на проблемах малої кількості ресурсів, зниження вартості готової продукції шляхом

використання більш дешевої сировини, а також на боротьбі із забрудненням навколишнього середовища. Екологи відзначили, що сміття можна продуктивно утилізувати, тим самим давши йому друге призначення.

Для створення творів мистецтва, сучасні художники перейняли техніку виконання колажів у перших дадаїстів. Використовуючи пластмасові, поліетиленові, металеві та картонні предмети побуту. Головна мета – досягнення естетики і доцільної передачі інтелектуального посилу для аудиторії. У сучасному суспільстві творам з вторинної сировини надають нового значення – екологічна проблема.

Дана тема порушується і в архітектурі. Пам'яткою сучасної архітектури є сміттєспалювальний завод, побудований в центрі Відня в 1992 р. за проектом австрійського архітектора і художника Фріденсрайха Хундертвассера. «Я хочу, щоб мене звали чарівником рослинності або чимось в цьому роді», – говорив Хундертвассер [1].

Завод спроектований в стилі постмодернізму, який відбиває в собі нову ідею, незвичайний креатив, оригінальні форми. Автор приділяє велику увагу декору – використанню різнобарвної мозаїки. Функціональність заводу – тепла енергія, що виділяється від спалювання сміття, сприяє обігріву 107000 будинків у Відні. Особливу увагу привертає труба, покрита синьою керамічною плиткою з позолоченим куполом-цибулиною. На стінах заводу красується химерна, асиметрична орнаментика, в хаотичному розташуванні об'єктів, нараховуючи безліч кольорових рішень. Фасад будівлі прикрашений рослинністю, з одного боку, окремо побудований балкон зі зростаючими деревами. У такий спосіб архітектор гармонізує архітектуру з живою природою.

Вікна, зазвичай служать маркерами поверховості будівлі, але в даному випадку вони розташовані не по модульній сітці, для того щоб підкреслити атмосферу невимушеності. Форма споруди має як прямі, так і обтічні лінії з впровадженням об'ємних геометричних фігур.

Завдяки своєрідному рішення Хундертвассер зміг перетворити промислову будівлю в оригінальний об'єкт, який, у свою чергу, дає поживу для роздумів. Будівля заводу є пам'яткою Відня і приваблює туристів.

Ще одним прикладом використання сміття в архітектурі стала подія в 2012 році в Гватемалі – після землетрусу постраждала велика кількість шкіл. Герсон Гітц, директор програми «Школа з пляшок» (благодійна організація Hug it forward), допомагає будувати школи по всій Центральній Америці. На будівництво йде від 3 місяців, і така школа може прослужити мінімум 100 років. Людми було зібрано близько 155 тонн сміття. Для зведення школи використано приблизно 30–38 блоків, в кожному блоці по 145 пляшок наповнених землею, піском та іншим сміттям. В результаті, для школи потрібно 4–5 тисяч пластикових пляшок. Вже побудовано 144 школи.

Масштабними проектами, які присвячуються даній тематиці є праці, представлені на бієнале. Бієнале можуть відвідати абсолютно всі, і це хороший спосіб розкрити тематику екології та мистецтва для мас.

Одним з українських бієнале є започаткована в Івано-Франківську ще в 1995 році. Змагання фотолюбителів стали актуальними після «екологічної» виставки фотографів Молдови і України в 1994 року. В 1996 році конкурс відбувся вдруге, а надалі перейшов у режим бієнале. Щоразу виставки приурочені до Всесвітнього дня охорони довкілля. Тема: «Навколишнє середовище, екологія, урбанізація, ландшафт, українські Карпати, фото з висоти пташиного польоту». Фотографія дає можливість сфокусувати погляд на ключовому кадрі, який є головним та акцентним у даній проблематиці.

Доцільно боротися з проблемою сміття трьома способами: сортування, утилізація або ж в аспекті мистецтва. Проблема так само торкнулася і України. В 2018 році у Львові відбувся еко-проект «Друге життя», організований компанією Carlsberg Ukraine. Два тижні молоді студенти-художники зі всієї країни працювали з твердими відходами, створюючи арт-об'єкти, щоб довести, що у сміття теж є друге життя. Студенти представили найрізноманітніші скульптури: прикраси з пластикових пляшок, павук з пластикових труб, рука з поліетилену, лелека з чорного пластику – як символ нафти, яка забруднює водойми.

На 55-й Венеціанській арт-бієнале ангольські куратори роблять спробу перефокусувати глядацьку увагу. Від стін з П'єро делла Франческа – на артефакти урбаністичного сміття рідної Луанди. Серія фотографій Едсона Шагаса «Знайдене, але не займане». В стилі мінімалізму Шагас поетизує викинуті в п'ятимільйонному мегаполісі речі та сміття.

Тім Ноубл, Сью Вебстер прославилися тим, що робили свої роботи з відходів. Збирали сміття на вулицях Лондона, як справжні прибиральники, і сортували в красиві гори. Але все було б дуже прозаїчно, якби художники цим і обмежилися. Варто тільки вимкнути головне освітлення і направити промінь світла на арт-об'єкти, як вони виявляються не просто купами речей. Від них на стіну проєктуються різні тіні: люди в сидячому положенні, портрет якої-небудь зірки або просто дерево.

My Dog Sighs – так звучить прізвище анонімного і талановитого вуличного художника з Лондона, який використовує міський простір для самовираження. Крім стін будинків і трансформаторних будок для створення своїх картин, він використовує сміття з вулиць. Найчастіше в хід йдуть банки від консервованих овочів і пива, денце якого автор перетворює на людське обличчя або морду тварини чи птаха.

2019 р. в Нижньому Іст-Сайді Манхеттена відкрилася виставка «Ocean Cube» [2]. Глядачам пропонують футуристичне бачення життя під морем в 2119 році. Як пояснює веб-сайт шоу, підводний світ, призначений не тільки для того, щоб занурити відвідувачів у фантастичний, біолюмінесцентний досвід, але і для залучення уваги до проблем збереження океану, перетворюючи коралові рифи в транспортні тунелі, медуз і китів в транспортні портали, а також перлини і бульбашки в будівельні блоки торгових центрів. Виставка розгортається в п'яти окремих залах. Спочатку йде Кораловий тунель, канал, заповнений волокнами, який веде від того, (що

в прес-релізі описується як «забруднена поверхня»), до глибокого моря. Наступний Net Guard, простір, оточений рибальськими мережами, що захищають відвідувачів як від забруднення, так і від потенційно хижих морських істот.

Як повідомляє «Нью-Йорк Таймс» Аманда Свачула, останній зал виставки демонструє найбільш очевидний уклін стійкості і збереження океану. Під назвою «Recycle Bank» простір являє море пластикових пляшок з водою. За словами дизайнера Ренді Фернандо: «Дійсно змушують задуматися про те, де може з'явитися ваше одноразове сміття». На більш позитивній ноті, згідно порталу «Ocean Cube», ця кімната також служить місцем, де ви можете записати свої враження, особливо ті, які пов'язані з поточним станом Землі, і залишити їх позаду.

Модна індустрія також не залишилася осторонь, оскільки пластик і океанічні природні матеріали знайшли своє застосування і в цій сфері. Наприклад, сонячні окуляри з «океанічного сміття» – проєкт барселонської компанії Sea2see. Для створення оправ був використаний пластик, зібраний рибальськими мережами на узбережжі Каталонії. Франкос ван ден Абель (засновник компанії), говорить: «Більше 90% сміття, яке рибалки дістають з моря, може бути перероблено і використано повторно. Мода – друга за рівнем забруднення навколишнього середовища індустрія, вона поступається лише нафтогазовій промисловості». Виробництво окулярів – це затребувана ніша бізнесу, тому використання пластика знижує ризик забруднення океану, оскільки матеріал може розкладатися кілька сотень років.

Історія втор-сировини в моді почалася набагато раніше. Ідею про використання пластикових відходів висловив ще в кінці дев'яностих років Пако Рабан. У 2002-му колекцію з прямолінійною назвою «Recycled» повністю з переробленого пластику показав канадський дует Dsquared2. Троє дизайнерів з Лондона запустили проєкт Everything you buy is rubbish («Все, що ви купуєте – сміття»), в рамках якого самі збирали пластик на англійських узбережжях, переплавляли і шили яскраві кеди з отриманого матеріалу. Протягом довгого часу, екологічна тема залишається популярною і прибутковою в сфері моди.

Одним з перших висловлювань про масове використання переробленого пластику в одязі була колекція прикрас American Apparel, випущена в 2008 році до Дня Землі. Акція дизайнера Барбари де Вріс, в ході якої вона розшила шматочками пластика футболки бренду Loomstate і виставила їх в павільйоні з пластикових пляшок на Art Basel Miami в 2010 році, зіграла важливу роль в інформуванні суспільства про можливість повторного використання пластикового сміття. Весь пластик для прикрас й інсталяції дизайнер самостійно збирала на узбережжях Багамських островів. Футболки згодом продавалися в Barneys в Нью-Йорку.

В 2010 році американський музикант і продюсер Фаррелл Вільямс став співзасновником Bionic Yarn – компанії, що займається розробкою і виробництвом технологічних тканин із застосуванням втор-сировини. У 2014 році він випустив спільно з брендом деніму G-Star Raw колекцію Raw for the Oceans – волокна, з яких зроблені

прості на перший погляд джинсові речі, отримані з переробленого океанічного сміття. Вільямс розповів в одному з інтерв'ю, що колаборація стане важливим кроком на шляху популяризації перероблених матеріалів в одязі: «Співпраця з G-Star – очевидний вибір, адже у кожної людини є джинси». За оцінками Bionic Yarn, на створення колекції пішло близько 10 тонн виловленого з океану пластика.

Одна з найгучніших новин за останній час, що стосується використання океанічного сміття у виробництві одягу, співпраця Adidas з некомерційною організацією Parley for the Oceans. Підсумком колаборації виявилася концепція кросівок, тканину для яких виробляють з виловленого в океані пластика і рибальських сіток браконьєрів. При пошитті таких кросівок не залишається відходів: полотно плетуть за технологією, яку компанія використовує для лінійки Primeknit, що дозволяє відразу задати форму деталі й не вимагає вирізання викрійки. Пізніше разова акція переросла в постійну співпрацю, і зараз в магазинах Adidas можна знайти лінійку Parley, крім кросівок у ній є шльопанці та майки для бігу.

Успіх співпраці привів до закономірного розвитку ідеї боротьби з океанічним сміттям за допомогою моди. На початку червня 2017 року, напередодні Всесвітнього дня океанів, про довгострокову колаборацію з Parley оголосила Стелла Маккартні. Дизайнер відома своєю послідовною боротьбою за екологію і вже співпрацює з декількома природоохоронними організаціями та стартапами у сфері розробки нових матеріалів. Кирило Гутч, засновник Parley, так прокоментував можливість, які відкриває робота з брендом Stella

McCartney: «Думаю, створюючи новий матеріал преміум-класу зі сміття, ми зможемо підвищити обізнаність суспільства про проблему забруднення океанів пластиком».

Чому особлива увага приділяється саме океанічному сміттю? Океани займають більше 70% поверхні Землі, і всупереч поширеній думці, саме вони, а не ліси виробляють більшу частину атмосферного кисню, регулюють клімат в світовому масштабі, а океанічні екосистеми забезпечують людство рибою, морепродуктами і добривами. Пластик, що потрапляє в море, розпадається від сонячного світла з виділенням токсичних речовин, у вигляді гранул і плівок може потрапляти в організми тварин і заважати травленню, а в залишках пакетів і рибальських сіток заплутуються і гинуть риби та морські ссавці. За оцінкою Greenpeace 2007 року, океанічний пластик безпосередньо шкодить як мінімум 267 видів морських мешканців [3].

Висновки і пропозиції. За допомогою сучасного мистецтва ефективно порушуються питання екології. Сміття – це концепт, навколо якого будується ідея. І багато художників з усього світу звертаються до цієї теми, створюючи власні відомі арт-об'єкти. Такі художні жести можуть виступати в ролі соціальної корекції та виховних заходів. А саме, показати вплив мистецтва на всі сфери життя. Екологічна проблема вирішується і в архітектурі, де фахівці гармонізують архітектуру з живою природою. Відбувається контакт штучної й природної середовищ. Остеронь не залишається дизайн, оскільки індустрія моди псує навколишнє середовище, відомі брендові фірми залучаються до акцій по збереженню екології.

Список літератури:

1. LifeGlobe. Весь мир как на ладони. 2010. URL: <https://lifeglobe.net/blogs/details?id=712> (дата звернення: 10.07.2019).
2. By Meilan Solly. June 6, 2019. SMARTNEWS. Keeping you current. URL: <https://www.smithsonianmag.com/smart-news/new-pop-up-exhibit-nyc-immerses-visitors-deep-sea-experience-180972360> (дата звернення: 11.07.2019).
3. Текст: Варя Баркалова. 2017. BURO. Будущее материалов: как модная индустрия использует переработанный пластик. URL: <https://www.buro247.ru/fashion/fashion-industry/22-nov-2017-the-future-of-recycling-in-fashion.html> (дата звернення: 11.07.2019).

References:

1. LifeGlobe. Ves mir kak na ladoni [The whole world at a glance]. (2010) Available at: <https://lifeglobe.net/blogs/details?id=712> (accessed 10 July 2019).
2. By Meilan Solly (June 6, 2019). SMARTNEWS. Keeping you current. Available at: <https://www.smithsonianmag.com/smart-news/new-pop-up-exhibit-nyc-immerses-visitors-deep-sea-experience-180972360> (accessed 11 July 2019).
3. Varya Barkalova (2017). BURO. Budushee materialov: kak modnaya industriya ispolzuet pererabotannyiy plastic [The future of materials: how the fashion industry uses recycled plastic]. Available at: <https://www.buro247.ru/fashion/fashion-industry/22-nov-2017-the-future-of-recycling-in-fashion.html> (accessed 11 July 2019).

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-7-71-22>

УДК 745.52(477)

Харковина Є.Г.

Київський національний університет культури і мистецтв

ХУДОЖНІ ТА ТЕХНІКО-ТЕХНОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КИЛИМАРСТВА ПОЛТАВЩИНИ В КОЛІ СВІТОВИХ ЦЕНТРІВ ТКАЦТВА

Анотація. Статтю присвячено художнім та техніко-технологічним особливостям килимарства Полтавщини на тлі інших центрів художнього ткацтва України. Розглянуто специфіку виготовлення килимів Решетилівки та їх зв'язок із східними та деякими європейськими ткацькими традиціями. Окреслено техніки виконання килимів Решетилівки, наведено специфічні ознаки гребінкової техніки (кругляння), рахункової техніки (човникової); техніки ворсового (вузликового) ткання, у якій виготовляють коци; gobеленової техніки та «деркання». Зазначено характерні риси традиційних полтавських килимів. Проаналізовано їх колорит, іконографію рослин та основні мотиви місцевого килимарства. Простежено зв'язок з великими історичними стилями протягом кінця XVIII – початку XX століть. Наголошено на виявленні ідентичності місцевого населення через традицію полтавського килимарства.

Ключові слова: полтавські килими, Решетилівка, XVIII – початок XXI століття.

Kharkovyna Evgenyya

Kyiv National University of Culture and Arts

ARTISTIC AND TECHNICAL AND PROCESS DESIGN FEATURES OF CARPET MAKING IN THE POLTAVA REGION IN THE CIRCLE OF WORLD WEAVING CENTRES

Summary. The article is devoted to the artistic and technical and technological features of the carpeting of Poltava region against the background of other centers of artistic weaving in Ukraine. The interest in the world to transfer the weaving traditions on the materials of the list of masterpieces of the oral and intangible cultural heritage of the humanity of Azerbaijan, Iran, France, China and others is shown. The connection between the cultural identity of the people and their incarnation in the art of carpet making has been identified. Oriental influences on the development of the mentality of the inhabitants of the territories of Ukraine during the historical milestones are traced. Summarized information about carpeting on the Left Bank. The most famous weaving centers of Chernihiv, Kyiv, Poltava are named. The specificity of the production of Reshetilovka carpets and their connection with Eastern and some European weaving traditions are considered. Techniques of carpets of Poltava region are outlined, specific features of comb technique (rounding), counting technique (shuttle) are given; techniques of pile (knot) weaving in which cocci are made; tapestry technique and «mirroring». The characteristic features of traditional Poltava carpets are noted. Their color, the iconography of plants and the main motifs of the local carpet are analyzed. The connection with the great historical styles was traced back to the end of the eighteenth – early twentieth centuries. Emphasis is placed on revealing the identity of the local population through the tradition of Poltava rug. As the art of the Poltava carpet is a separate page of national decorative and applied art, by which we can be recognized in the world, the possibility of comparing the Reshetilovka carpet of Ukraine with the most distinctive centers of carpet making in the world is indicated. In particular, with the Azerbaijani, Persian and French carpets, which have their own genesis, the tradition of making them is today recognized as exceptionally unique, one that testifies to the identity of the peoples who cherish it.

Keywords: carpets of Poltava, Reshetilovka, XVIII – beginning of XXI century.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Решетилівський килим на сьогодні є одним з найвідоміших в світі маркерів ідентичності мистецтва українців. На міжнародному рівні його розглядають як традицію, що виступає частиною нематеріальної спадщини людства. Тобто виключно унікальне явище нашої культури, порівняти яке можна в середині країни з петриківським розписом, а зовні – з низкою виняткових художніх явищ.

Приміром, з французьким виготовленням gobелів в Обюссоні та мереживом Алансону, таджицькою вишивкою «Чакан», киргизьким мистецтвом виготовлення традиційних войлочних килимів Ала-кийіз та Ширдак [3], ткацтвом Аль Саду в Об'єднаних Арабських Еміратах, індонезійським батиком, килимарством у Фарсі та Кашані в Ірані та традиційним килимарством в Азербайджані, текстильним мистецтвом Перу «Taquile», ткацтвом та вишивкою в техніці «Лі» та традицією шовків-

ництва (шовкопрядіння) у Китаї, іспанським танком «Фламенко», грузинським поліфонічним співом та виноробством за допомогою гігантських керамічних амфор кеврі тощо [7]. Проте, не дивлячись на винятковість традиції виконання полтавського килимарства, досі немає окремого спеціального наукового дослідження, яке б розкривало сутність його художньої своєрідності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, на які посилається автор. Надзвичайно важливою в контексті досліджуваної теми стала праця колективу авторів Львівської комерційної академії. Так, І.С. Полікарпов, Л.В. Пелик та Є.М. Стефанюк підсумували доробок багатьох попередників в галузі мистецтвознавства та товарознавства у навчальному посібнику «Килими та килимові вироби», що вийшов друком за підтримки МОН України у 2006 р. в Києві. У згаданій праці було розглянуто техніко-технологічні здобутки українського килимар-

ства в колі інших світових центрів ткацтва безворсових та ворсових килимів [2].

Унікальним джерелом для дослідження натурних експонатів розглядуваної теми стало видання «Квіти і птахи в дизайні українських килимів: альб. колекцій музеїв України та Укр. Музею в Нью-Йорку», що вийшло друком у Києві 2013 року у видавництві «Родовід». Узагальнення багатющого візуального матеріалу, в якому де-факто було здійснено спробу створити музей спадщини полтавського килиму під однією обкладинкою, було доповнене вступною статтею Стефана Таранушенка у репринті, що значно збагатило альбом [1]. Гарна якість світлин першовзірців з різних колекцій та репрезентація їх у кольоровому друці дозволили інакше поглянути на сукупність мистецької спадщини регіону.

Значущою в контексті досліджуваної теми є невеличка публікація доктора мистецтвознавства, професора Ольги Школьної «Східні мотиви в килимарстві Полтавщини XVIII–XIX століть», представлена у збірнику тез матеріалів Міжнародної наукової конференції «XXI Сходознавчі читання А. Кримського», Київ, 17.11–18.11.2017 р., що проходила в Інституті Сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України, Київ, у 2017.

Так, на кількох сторінках Ольга Школьна охарактеризувала генезу окремих килимів регіону кінця XVIII – першої половини XIX століття, що свідчить про моду в означеній царині України того часу, а також вектори взаємодії з різними килимовими центрами планети на зарі становлення килимарства як окремої галузі вітчизняного промислу [5, с. 52–53].

З-поміж останніх польових досліджень Решетилівки, як найбільш яскравого самобутнього центру килимарства Полтавщини, слід згадати відеозвіт доктора історичних наук Олени Щербань. В темі «Килимова моя Решетилівка» 2017 р., розміщеній на її авторському блозі, охарактеризовано сучасний стан розвитку означеного промислу, докладно представлено нинішні технології ткацтва килимів згаданого центру та художні особливості його готової продукції [6].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. Однак, спеціальної праці, в якій би було узагальнено основні здобутки в традиції ткацтва полтавських килимів, в плані художньої виразності й образної складової, пов'язаними із технікою виготовлення та технологіями, що вживались у даному регіоні, здійснено не було, чому і присвячується дана публікація.

Ціль статті – дати вичерпну характеристику специфіці техніко-технологічних та художніх властивостей полтавських килимів XVIII – початку XXI століть.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Мистецтво килимарства має давні традиції. Вважається, що виникло воно близько другого тисячоліття до нашої ери у Південній Туркменії, і було поширене у перших століттях нашої ери у Середній Азії, Персії, Месопотамії й Китаї [2, с. 6]. Потому поширилося в Анатолії (Туреччина) на Кавказі, Пакистані й Афганістані. Тільки від XIV століття технології

ткацтва Сходу були перейняті у країнах Заходу, після чого впродовж кількох століть у різних місцевостях з'явилися світські (панські й монастирські) різновиди, а згодом і народні.

По суті, до XVII століття включно в Європі при королівських й магнатських дворах відбувалося відтворення східних технологій килимарства, до того ж ширилася мода на певні різновиди азійських малюнків у діапазоні від іраністики до тюркері та пинуазрі. Навіть перші майстри-ткачі «виписувалися» здебільшого з Персії та Туреччини, ширилося захоплення турецько-індійськими «огірками», «медальйонами» в декорі, китайчастими візерунками, парчевими, атласистими, шовковими матеріями, що увібрали в себе еталони краси оточуючого світу Піднебесної, візантійсько-балканського та кавказького світу. Відповідно, і орнаментальні та сюжетні мотиви взорувались в пору становлення килимарства у західних країнах, насамперед, на східні естетичні канони, які надалі «розбавлялися» місцевими візерунками.

До теренів України ткацтво прийшло разом з трипільцями, численні візерунки тканин яких лишилися на згадку про вправність майстрів цієї групи населення індо-іранського походження. Спорідненими з останніми були і скіфи та сармати, що не полишали зв'язків з перською прабатьківщиною та мали тісні зносини з Ахеменідським Іраном, про що свідчать численні замальовки цих кочовиків у традиційних одягах із дарами на стінах Персеполюсу. Якщо час помешкань трипільців на теренах етнічної України датувється IV тис. до н.е. – I тис. н.е., то скіфи й сармати населяли наші території в останні століття ери до Різдва Христового, й у перших століттях по Різдву Христовому. Останні кочували нашими землями майже впритул до появи тут ранніх слов'ян, чим може обумовлюватися генетичний зв'язок мистецтва означених народів. Відтак, килимові шляхи на VI–VII століття вже були добре налагоджені й сягали теренів сучасних Тегерану та Багдаду.

Натомість варто нагадати, що одяг скіфів суттєво нагадував одяг наступної хвилі тюркських племен, що мешкали на наших теренах – а саме, торків, берендеїв, печенігів, половців, чорних клобуків (каракалпаків), аланів. Стани цих кочових народів впродовж X–XIII століть впритул примикали до земель Чернігівщини та Київщини, з часом асиміляція князівської та ханської верхівок призвела до певного симбіозу культур, чим і пояснюються особливості швидкого поширення азійських першоеlementів у побуті етносу, що утворився у результаті змішування. Наступні хвилі походів на Візантію, тривалі зносини з турками-османами лишень закріпили моду місцевого населення на східне вбрання та елементи обстановки (убранства) помешкань, улюблені в кочових народів.

З-поміж останніх особливе місце займав килим, якому відводилася роль стилетворчого компоненту в будь-якій юрті, починаючи від половецького стану й до побуту козаків, які перейняли кочовий спосіб життя місцевих номадів. За літописами відомо, що тіла руських князів у X–XII століттях виносили та клали на «кобер» («коберець»). До XVI століття мода ця поширилася на верстви заможного населення по всій

Україні-Руси. Тоді ж фіксуються згадки про місцевих килимарів Юрка, Федора та інших [4].

Від XVII століття не лише привозний, а й місцевий, тканий килим в русичів-українців вже був ознакою заможності родини. Його клали на лави для шановних гостей, на нього виставляли хліб, наїдки та напої під час особливих трапез, ним накривали труну небіжчика, що заслужив повагу за життя. Однак, від цього часу майже не залишилось вцілілих пам'яток, окрім одного ворсового килима 1698 р. [4]. У XVIII столітті ткацтво килимів поширилося у різних регіонах України: в Галичині, Поділлі, Чернігівщині, Полтавщині та Київщині.

Після монастирських і панських майстерень, де ткалися вироби під певне замовлення, поступово розвинувся хатній промисел. Особливо розповсюдженням він був на Полтавщині, що стала килимовою столицею України. Впродовж XVIII–XIX століть тут виготовляли килими майже у кожній господі. Найбільш відомими центрами килимарства Лівобережжя стали Дігтярі, Нові Санжари, Решетилівка. Останній із вказаних центрів здобув славу місцевості, в якій мистецтво виконання українських килимів набуло виняткової техніко-технологічної якості та художньої цінності.

Оскільки Полтавщина здавна славилася своєю вишивкою, костюмом, тут мешкали майстрині, що опановували працю з текстилем впродовж кількох сот років. Відповідно, відчуття домірності і смаку, виняткове «чуття» тканинного візерунку, його рапорту, стали визначальними рисами місцевої школи. Використання природних барвників та традиційних технік виконання килимів, дозволило на Полтавщині утворити свій яскравий, самобутній центр ткацтва, найбільш непересічний з-поміж інших осередків України.

Художньо-образна специфіка решетилівського килима криється у різноманітні композиційного вирішення, сюжетно-тематичних варіаціях виконання декору. Він складається з ритмічних компонентів стилізованого, дещо геометризованого і мальовничо виконаного малюнку квітів. Зазвичай центр виробу має більш щільний рослинний візерунок з розкидних флореальних елементів, довкола яких стелиться «барвінковий» орнамент з гілусок, бутоньєрок та гірлянд листя, який облямовується по периметру контуром зі смуги темного кольору, що ніби надає композиції виробу статичності.

Особливо варто наголосити на специфіці місцевого колориту. Так, решетилівським килимам притаманне поєднання сірувато-блакитних, пастельно-вохристих тонів із вкрапленням більш яскравих акцентів зелених, жовтуватих, червонястих, вишневих кольорових плям. Колорит традиційних творів цього осередку досить соковитий, проте, водночас, ніжний, ніби з сріблясто-перламутровими переливами тону. Вже у XX столітті гама подеколи змінювалася на більш темну, з переважанням брунатних відтінків. Враховуючи, що килимарство – найбільш коштовна галузь ручного ткацтва, специфіка означених експериментів часто межувала з сировинними аспектами та питаннями наявності барвників, які від середини XIX століття почали витісняти анілінові.

Широке поширення килимарства як хатнього промислу прийнято пов'язувати із розповсю-

дженням вівчарства. Адже вовна складає основну сировину для виготовлення вітчизняних різновидів цієї продукції. Згадувана «шпанська шерсть» на початку XIX століття у виробництві місцевих килимів, свідчить про можливість вирощування тут саме таких порід овець, які були поширені на теренах сучасної Вінниччини, у маєтках Прота Потоцького.

Враховуючи, що на Полтавщині, як і в інших куточках України, килим виступав алегорією «землі з травами та квітами», цебто мав нагадувати квітучі лани, луки та степи. Від Гадячу, Прилуки, Ромнів, Лубнів, Кобеляк до Лохвиці, Миргороду, Опішного та Зінькова від середини XVII століття місцеві майстри разом з опануванням різних технік ткацтва килимів і коців, мали досягнути вівчарства як галузь сільського господарства, та техніко-технологічні процеси прядіння і фарбування вовняних ниток. Адже ткали такі вироби майже в кожній селянській родині. Відомо, що вівчарство на Полтавщині розвивалося у Кобеляцькому повіті.

Так, ще від 1647 р. С. Конєцпольський у листі до В. Бутурліна згадував про експорт гадяцьких міщан до Москви килимів та коців на рівних з горілкою, тютюном та медом [4]. Крім льону, епізодично застосовували у килимарстві льон та коноплі. Окрім декоративних килимів із рослинними візерунками, на Полтавщині, як і в сусідніх Чернігівщині, Слобожанщині та Київщині, виготовляли смугасті доріжки для накривання лав та підлог. Все це різноманіття виробів виконувалося у різний спосіб – за допомогою лічильної (рахівної), гребінкової (кругляння – споріднена з гобеленовою) та рідше ворсової технік.

Спосіб ткацтва на Полтавщині у хатньому промислі був запозичений азійський. Приладдя, що згадувалось при виготовленні – «прядки», «верстати» і кросна». Здебільшого, виготовленням займалися жінки в зимовий міжсезонний період. Гладкі безворсові килими зазвичай виготовлялися на вертикальних рамах-кроснах або простою технікою на горизонтальних верстатах, що дозволяло виконувати вироби з двобічним візерунком. В давнину килим цілком ткали із вовни, але надалі технології вдосконалили: основа ткалася з вовни, а підкання – з конопель.

Дозрілі чоловічі конопляні стеблини під назвою «плоскінь», що давали найбільш тонкі та ніжні волокна, збирали в липні, й замочували у водоймі на сім діб. Натомість жіночі волокна «матерку» лишали на полі дозрівати на сім'я до вересня, коли замочували на два тижні. Всі стеблини надалі сушили на березі, потім били, очищували та вичісували на гребені. Більш грубі волокна після цього брали на основу килимів, часто гіршого ґатунку. Тонші, делікатніші йшли на підкання, й, насамперед, у дорогі вироби. Нитки з лляної або конопляної пряжі для міцності скручували вдвое. Прясті починали з осені після закінчення збору врожаю [2]. Для пружності основи також додавалася кручена бавовняна пряжа «кордна», котра сповіщала виробу міцності, потрібної для взаємодії з інструментами.

Вовну з однієї вівці називали «руно», а з агняти – «мицік». Вовну спочатку парили в діжці, інколи із додаванням золи із гречаної соломи, що виконувала функції лугу. Надалі її мили у річці,

сушили, прибирали ковтуни, вичісували, й пряли на веретенах й профарбовували. Колірна гама сягала близько 70 природних барвників. Для закріплення кольору її варили з органічними речовинами-пігментами або відбілювали у білій глині. Хімічні барвники почали витіснити натуральні від кінця XIX століття. Але вони швидко линяли, при можливості їх намагалися уникати. При виготовленні виробу килимарниця готувала собі картон з основними рисами малюнку.

На горизонтальних верстатах виконувалась рахункова техніка з геометризаним орнаментом (човникова техніка) та техніка ворсового (вузликового) ткання, у якій виготовляють коци. Натомість гребінкова техніка (кругляння), що давала можливість виконувати м'які рослинні візерунки, та гобеленова, тчуться на вертикальних верстатах. Рахункова техніка дозволяє за раз поєднувати від однієї до десяти ниток. Характерна техніка саме решетилівського ткацтва – «деркання». У ній можна виконувати фон нитками різних відтінків пастельної гами, таким чином мальовничо поєднуючи тло. Вертикальний верстат дозволяє виконувати окремі рапорти візерунку, підбиваючи їх гребінцем, а потім ткати тло між ними [2, с. 10–98].

Натомість у панських і монастирських майстернях часто виготовлялися безворсові килими гобеленового типу за європейськими, насамперед, французькими технологіями. Часто їх виконували з гербами і геральдичними символами. У монастирських килимах, зазвичай, виконувалися композиції з мотивів троянд і пташок на чорному тлі або з голгофами та розп'яттями (відповідно до функції виробів, призначених прикрашати інтер'єр у дванадесяті свята чи під час постів та скорботних днів).

З-поміж творів окремих майстерень Полтавщини кінця XVIII – початку XIX століть виділяється також осередок, де виготовлялися килими з рослинними композиціями у східному картуші. Мотиви їх оздоблення апелюють до перської, турецької та афгансько-пакистанської традиції килимарства, що свідчить про знайомство місцевих майстринь з високими зразками азійського текстилю та композиціями французьких гобеленів штибу Обюссон. Машинне ткацтво килимів до початку XX століття в краї поширене не було.

Проте, на 1837 р. на Полтавщині діяла фабрика Д. Попова, де ткали килими на «перський манер». Враховуючи панівну ідею про генезу українсько-польської шляхти XVII–XVIII століть про сарматське, цебто іранське походження, яка на початок XIX століття, ще не була остаточно перетравлена, можна говорити про певні світоглядно-естетичні орієнтири місцевого дворянства, що знайшли своє віддзеркалення у творчості місцевих селян.

На початку XIX століття на Полтавщині найбільшими килимарськими центрами стали Дігтярі Прилуцького повіту, Решетилівка, Опішне та Зіньків, де ткали майже в кожній домівці. Од-

нак, на початку XX століття перший із вказаних центрів за новим адміністративно-територіальним поділом відійшов до іншої області. В цей час як окремі центри килимарства, крім вище перелічених, вирізняються Диканька, Нові Санжари, Великі Будища, Іркліївка, Вереміївка, Гельмязів.

Місцеві майстри у своїх výroбах творчо переосмислювали творчу спадщину доби бароко (вводячи банти та стрічки), класицизму (вази та кошики), ампіру (силуети, овали), бідермайєру (колосья) та історизму-романтизму (синтез елементів, похідних з різних великих історичних стилів). З добою модерну, коли до килимарства Полтавщини мали відношення художники Є. Прибильська, візерунки місцевих творів стали більш різноманітними, до композиції творів почали вводитися елементи станкового живопису, збагачуючи мову декоративно-ужиткового мистецтва станковими елементами образотворчості. Подеколи вводилися дати, зображення не лише птахів, а й тварин та навіть людей.

Іконографія жоржин, троянд, гвоздик, ірисів, тюльпанів, півоній у полтавському килимі поступово набула характеру усталеної. Серед мотивів у полтавських килимах зустрічаються рід достатку, кошики з фруктами, вази. Вазони, колосья, лаврові вінки, банти, монограми, мотиви орлів, папуг, пеліканів, гірлянд, стрічок, фестонів, картушів. Локальний колорит і місцева своєрідність вирізняють образний стрій полтавських килимів з-поміж інших регіонів України – Галичини, Буковини, Поділля, Закарпаття тощо. На початку XXI століття з-поміж килимарських центрів Полтавщини найбільш яскравим лишається Решетилівка. Проте, на жаль, промисел тут згасає, традиція втрачає свою тяглість.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. Отже, варто зазначити, що мистецтво полтавського килима – то окрема сторінка вітчизняного декоративно-прикладного мистецтва, за якою нас можуть впізнавати у світі. Наразі решетилівський килим України можна порівнювати з азербайджанським, перським і французьким, традиція виготовлення яких сьогодні визнана в світі винятково унікальною, такою, що свідчить про ідентичність народів, котрі її плекають.

Техніки полтавського килима – це рахункова з геометричним орнаментом (човникова) та ворсового (вузликового) ткання, у якій виготовляють коци; гребінкова техніка (кругляння), гобеленова, та «деркання» для поєднання тла. В останній можна досягати пастельної гами, що дозволяє отримувати гарний ефект «тонального» поєднання відтінків різних кольорів.

У перспективі вивчення обраної теми варто створити музей українського килима, як це було зроблено у великих килимових державах – Азербайджані та Туреччині, Ірані, а також розробити енциклопедію українського килимарства на шпальтах всесвітньої мережі Інтернет.

Список літератури:

1. Квіти і птахи в дизайні українських килимів: [альб. колекцій музеїв України та Укр. Музею в Нью-Йорку / вступ. ст. С. Таранушенко; передм. Н. Дяченко-Забашта; післямова С. Білокінь]. Київ: Родовід, 2013. 407 с. : іл., кольор. іл.
2. Полікарпов І.С., Пелик Л.В., Стефанюк Є.М. *Килими та килимові вироби: навч. посібник* / МОН України; Львівська комерційна академія. Київ, 2006. 111 с.

3. Список шедеврів усної та нематеріальної культурної спадщини людства. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki> (дата доступу: 17.06.2019).
4. Харковина Є. Формування мистецтва килимарства на теренах України. *Вісник Київського національного університету культури і мистецтв*. 2014. № 30. С. 116–123.
5. Школьна О. Східні мотиви в килимарстві Полтавщини XVIII–XIX століть. Тези доповідей Міжнар. наук. конф. «XXI Сходознавчі читання А. Кримського», Київ, 17.11.2017–18.11.2017 р., НАН України, Інститут Сходознавства ім. А.Ю. Кримського. Київ, 2017. С. 52–53.
6. Щербань О. Перший на селі. Килимова моя Решетилівка. URL: https://olenasunny.blogspot.com/2017/05/blog-post_26.html?m=0 (дата доступу: 17.06.2019).
7. Browse the Lists of Intangible Cultural Heritage and the Register of good safeguarding practices. URL: <https://ich.unesco.org/en/lists> (дата доступу: 17.06.2019).

References:

1. Kvity i ptakhy v dyzaini ukrainskykh kylymiv (2013). [Flowers and birds in the design of Ukrainian carpets], alb. kolektsii muzeiv Ukrainy ta Ukr. Muzeiu v Niu-Yorku / vstup. st. S. Taranushenko; peredm. N. Diachenko-Zabashta; pisliamova S. Bilokin. Kyiv : Rodovid. 407 p. : il., kolor. il.
2. Polikarpov I.S., Pelyk L.V., Stefaniuk Ye.M. (2006). *Kylymy ta kylymovi vyroby : navch. posibnyk* [Carpets and rugs: textbook manual]. MON Ukrainy; Lvivska komertsiiina akademiia. Kyiv.
3. Spysok shedevriv usnoi ta nematerialnoi kulturnoi spadshchyny liudstva [List of masterpieces of the oral and intangible cultural heritage of mankind]. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki> (accessed 17.06.2019).
4. Kharkovyna Ye. (2014). Formuvannia mystetstva kylymarstva na terenakh Ukrainy [Formation of carpet art in Ukraine]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu kultury i mystetstv*, no 30, pp. 116–123.
5. Shkolna O. (2007). Skhidni motyvy v kylymarstvi Poltavshchyny XVIII–XIX stolit [Oriental motifs in the rug of Poltava region of the eighteenth and nineteenth centuries]. *Tezy dopovidei Mizhnar. nauk. konf. «XXI Skhodoznachchi chytannia A. Krymskoho»*, Kyiv, 17.11.2017–18.11.2017 r., NAN Ukrainy, Instytut Skhodoznachstva im. A. Yu. Krymskoho. Kyiv.
6. Shcherban O. Pershyi na seli. Kylymova moia Reshetylivka [The first in the village. My Carpet is my Reshetilovka]. URL: https://olenasunny.blogspot.com/2017/05/blog-post_26.html?m=0 (accessed: 17.06.2019).
7. Browse the Lists of Intangible Cultural Heritage and the Register of good safeguarding practices. URL: <https://ich.unesco.org/en/lists> (accessed: 17.06.2019).

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-7-71-23>

УДК [342.95:[314.15:343.343.6]](477)

Бедрій М.М., П'єх Х.В.

Львівський національний університет імені Івана Франка

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСОБИ ПРОТИДІЇ НЕЛЕГАЛЬНІЙ МІГРАЦІЇ В УКРАЇНІ

Анотація. Досліджено поняття та значення нормативно-правових засобів у системі протидії нелегальній міграції в Україні. Проаналізовано нормативно-правові засоби протидії нелегальній міграції, що виражені в широкій законодавчій базі. Висвітлено положення законів і підзаконних нормативно-правових актів про запобігання та припинення нелегальної міграції. Значна увага звернена на концептуальні та стратегічні документи міграційної політики України. Виявлено вплив міжнародних зобов'язань України на еволюцію законодавства про протидію незаконній міграції. Розглянуто склади злочинів і криміналізацію діянь, пов'язаних із нелегальною міграцією. З'ясовано напрями та перспективи вдосконалення нормативно-правових засобів протидії нелегальній міграції в Україні. Наголошено на вагомій ролі майбутнього Міграційного кодексу України для вирішення проблемних питань подолання нелегальної міграції.

Ключові слова: протидія нелегальній міграції, нормативно-правові засоби, міжнародні зобов'язання, юридична відповідальність, концептуальні та стратегічні документи.

Bedrii Marian, Piekh Khrystyna

Ivan Franko National University of Lviv

NORAMATIVE-LEGAL MEANS OF COUNTERACTING ILLEGAL MIGRATION IN UKRAINE

Summary. The concept and importance of normative-legal means in the system of counteracting illegal migration in Ukraine are researched. Normative-legal means of counteracting illegal migration are expressed in the broad legislative framework that provides for this counteraction. Its basis are the Constitution of Ukraine and relevant legal acts – "On the State Border of Ukraine", "On the Procedure of Citizens of Ukraine Departing and Entering Ukraine", "On Immigration", "On the Legal Status of Foreigners and Stateless Persons", etc. In addition, special normative acts (by-laws) on illegal migration counteracting in Ukraine are in force. The impact of Ukraine's international commitments on the evolution of legislation on illegal migration counteracting is founded. An important catalyst for improving the legal framework for illegal migration counteracting was Ukraine's ratification in 2004 the Protocol against the Smuggling Migrants by Land, Sea and Air, which complements the UN Convention against Transnational Organized Crime 2000, which obliged our state to change the criminal law. As a result, the text of the Criminal Code of Ukraine not only specified the existing crime scenes, but also introduced additional articles aimed at combating illegal migration. Certain measures for the development of state policy on prevention of illegal migration are also defined by the Association Agreement between Ukraine and the EU, which defines the role of the institution of remission of persons. In particular, a simplified and expedited return procedure is envisaged, which becomes a more effective tool than forced expulsion, allowing the most humane way, without prolonged detention in special places to send foreigners to their country of nationality or former residence, which is duty to take them back. Much attention is paid to the conceptual and strategic documents of Ukraine's migration policy. The decisive among them is the Strategy of State Migration Policy of Ukraine for the period up to 2025, approved by the decree of the Cabinet of Ministers, a separate section of which is devoted precisely to the problem of preventing illegal migration and identifies concrete steps in this field. The directions and prospects of improvement of normative-legal means for illegal migration counteracting in Ukraine are clarified. The important role of the future Migration Code of Ukraine for solving the problematic issues of overcoming illegal migration is emphasized.

Keywords: counteracting of illegal migration, normative-legal means, international commitments, legal liability, conceptual and strategic documents.

Постановка проблеми. У сучасних умовах нелегальна міграція становить значну проблему для більшості розвинених країн світу і має стійку тенденцію до зростання у XXI ст. Згадане явище стало складним випробуванням для держав-членів Європейського Союзу. Протягом останніх років кількісний приріст мігрантів (у тому числі тих, які прибули нелегально) збільшився у рази внаслідок військових конфліктів, загострення терористичних загроз, складну економічну ситуацію, перенесення окремих регіонів нашої планети і низку інших факторів.

У зв'язку із особливостями географічного розташування та недосконалістю існуючих засобів протидії нелегальній міграції Україна становить «зручну мішень» для різних злочинних організацій у питаннях незаконного переміщення нелегальних мігрантів через державний кордон. Відтак, територія України використовується нелегальними мігрантами як для тривалого чи постійного проживання, так і як транзитна для подальшого переправлення до держав-членів Європейського Союзу. Зокрема протягом 2013–2018 рр., службовцями Державної прикордонної служби України було затримано

6,8 тис. нелегальних мігрантів за незаконне перетинання державного кордону [4, с. 73–74].

Неналежний контроль у сфері міграції може акумулювати стихійність і масовість нелегальних міграційних процесів, а вони в свою чергу здатні загострити внутрішні проблеми держави, нівелювати демографічний, соціально-економічний і між-етнічний баланс, підірвати національну безпеку тощо. З метою забезпечення суспільно важливих інтересів загалом, прав і свобод людини зокрема необхідно вдосконалювати існуючі механізми протидії нелегальній міграції в Україні. Для цього є необхідною сучасна й ефективна система публічного управління міграційними процесами з відповідним арсеналом засобів протидії нелегальній міграції. Пріоритетним в умовах сьогодення залишається також питання злагодженої взаємодії державних органів по всіх напрямках комплексної протидії нелегальній міграції та подолання причин і умов, які їй сприяють [7, с. 198–199].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематика протидії незаконній міграції в Україні неодноразово висвітлювалася у ракурсі адміністративно-правових, кримінально-правових і міжнародно-правових досліджень. Щоправда, згадані праці стосувалися здебільшого загальної характеристики цього явища, профілактики незаконної міграції чи суміжних питань юридичної науки. Значним здобутком останніх років стали чотири міжнародні симпозиуми, які відбулися в м. Івано-Франківськ на базі Університету Короля Данила під назвою «Протидія незаконній міграції та торгівлі людьми». За їхніми підсумками публікувалися відповідні збірки з доповідями та статтями учасників.

Попри наявний досягнення у розробленні тематики протидії незаконній міграції докладнішого дослідження потребують засоби і механізми такої протидії. Поняття та зміст засобів протидії незаконній міграції, а також їхня класифікація вимагають належного теоретичного обґрунтування. Серед цих засобів викликають значний інтерес нормативно-правові засоби, що є складовою частиною законодавства України. З огляду на наведені обставини існує доцільність комплексного аналізу нормативно-правових засобів протидії нелегальній міграції в Україні.

Метою цієї статті є з'ясування та розкриття категорії нормативно-правових засобів протидії нелегальній міграції в Україні як системи актів законодавства і їх складових частин, які здійснюють відповідне регулювання.

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі протидію нелегальній міграції визначено як систему державно-управлінських заходів, що вживаються шляхом координації та взаємодії між органами державної влади, які у межах своїх повноважень беруть або можуть брати участь у виконанні завдань щодо своєчасного виявлення, запобігання та нейтралізації реальних і потенційних загроз національним інтересам та національній безпеці України, що призводять до нелегальної міграції [2]. Наведене визначення видається вдалим, однак дещо неповним. По-перше, протидія нелегальній міграції може здійснюватися не тільки державно-управлінськими заходами, але й іншими також – як державними (організаційно-

розпорядчими, правотворчими, процесуальними, процедурними тощо), так і недержавними (самоврядними та громадськими). По-друге, зміст протидії нелегальній міграції включає в себе не тільки заходи, але й засоби такої протидії. Саме ці засоби потребують докладного аналізу.

Поняття засобу протидії нелегальній міграції можна розглядати принаймні у двох розуміннях. У вузькому розумінні засіб протидії нелегальній міграції становить річ матеріального світу, що використовується компетентним суб'єктом з метою такої протидії. Інакше кажучи, йдеться насамперед про технічні засоби – огорожу, зброю, електронні пристрої перевірки документів тощо. Натомість у широкому розумінні засобами протидії нелегальній міграції варто визнати відповідні ресурси держави, за допомогою яких вона може впливати на міграційні процеси задля приведення їх у бажаний стан. Саме таке розуміння засобів протидії нелегальній міграції використовуватиметься у даній статті.

Комплекс засобів як ресурсів держави щодо протидії нелегальній міграції є доволі масштабним. Зокрема це згадані вище технічні засоби, політичні, психологічні, економічні та ін. Серед них особливу увагу привертають юридичні засоби, які можна поділити на три блоки: нормативно-правові (акти законодавства), організаційно-функціональні (вони відповідають заходам протидії нелегальній міграції) й інституційні (компетентні організації та посадові особи). Організаційно-функціональні засоби є тісно пов'язаними з інструментарієм публічного управління (його методами і формами [1, с. 81]) та допускають можливість публічного примусу шляхом застосування наступних заходів: попередження (профілактики нелегальної міграції), припинення нелегальної міграції та притягнення винних у вчиненні міграційних правопорушень до юридичної відповідальності.

Нормативно-правові засоби протидії нелегальній міграції виражені в широкій законодавчій базі, яка забезпечує цю протидію. Її основою є Конституція України та відповідні закони – «Про державний кордон України», «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України», «Про імміграцію», «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» й ін. Крім того, є чинними спеціальні нормативно-правові акти, присвячені протидії нелегальній міграції в Україні.

Важливим каталізатором удосконалення нормативно-правових засобів протидії нелегальній міграції стала ратифікація Україною у 2004 р. Протоколу проти незаконного ввозу мігрантів по суші, морю і повітря [9], що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності 2000 р., яка зобов'язувала нашу державу внести певні зміни у кримінальне законодавство України. Внаслідок цього у тексті КК України були не тільки уточнені існуючі склади злочинів, але і введені додаткові статті, спрямовані на боротьбу з незаконною міграцією (передусім ст. 3322 «Незаконне перетинання державного кордону України»).

Також КК України було доповнено ст. 3321 «Порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї» [3]. Ця норма не пов'язана безпосередньо з незакон-

ним перетином кордону, адже перетин лінії розмежування полягає у переміщенні в межах території України, частина якої є окупованою. Проте, враховуючи, що частина кордону України, яка знаходиться на тимчасово окупованій території, зараз не підконтрольна Україні, то фактичний контроль за незаконною міграцією переноситься на лінію розмежування з тимчасово окупованою територією. Тому ст. 3321 КК також належить до кримінально-правових засобів протидії незаконній міграції [5, с. 86]. Відтак, можна констатувати, що Україна виконала свої зобов'язання за Протоколом і тепер їй необхідно належно застосовувати згадані норми на практиці.

Важливо звернути увагу на важливі стратегічні та концептуальні документи прийняті впродовж останніх років. Визначальними у цьому контексті є Стратегія державної міграційної політики України на період до 2025 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів від 12.07.2017 № 482-р, а також План заходів на 2018–2020 рр. щодо реалізації цієї Стратегії (затверджено розпорядженням Кабміну від 29.08.2018 № 602-р). Метою згаданої Стратегії визначено спрямування зусиль держави і суспільства на формування та реалізацію державної міграційної політики, яка б позитивно впливала на консолідацію української нації та безпеку держави. Окремий розділ Стратегії присвячений саме проблемі запобігання нелегальній міграції та визначає конкретні кроки у цій сфері [4, с. 73–74].

На запобігання нелегальній міграції спрямовані п'ять з десяти визначених Стратегією цілей: ефективно використовувати систему видачі віз та можливості консульських установ для управління міграцією; здійснювати прикордонний контроль осіб, адаптований до змінних міграційних потоків та можливостей інтегрованого управління кордонами; посилити контроль за дотриманням міграційного законодавства всередині держави; забезпечити повагу до людської гідності осіб, що повертаються, заохочуючи їх до добровільного повернення; запровадити належний механізм та програми регуляризації нелегальних мігрантів [10, с. 152–153].

Крім того, згаданим документом передбачено створення Національної системи біометричної верифікації та ідентифікації, яка діє на кордоні у вигляді автоматизації процесів та впровадження сучасних технічних засобів, у тому числі системи розпізнавання біометричних даних (параметрів), та автоматичної перевірки/звірки якості фотографій. Зокрема передбачено застосування високотехнологічного обладнання (ридери для сканування паспорів, боді-сканери тощо) [11, с. 192].

До важливих документів, які формують згаданий напрям державної політики, є Концепція інтегрованого управління кордонами, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 № 1149-р, а також План заходів щодо реалізації цієї Концепції, затверджений розпорядженням цього ж органу від 31.08.2016 № 626-р, Стратегія розвитку Державної прикордонної служби, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23.11.2015 № 1189-р. Ними передбачена низка кроків, спрямованих у т. ч. на розв'язання проблеми нелегальної мі-

грації як на законодавчому, так і на інституційному рівнях.

У травні 2015 р. на виконання п. 41 Національного плану заходів з виконання другої фази Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України, було розроблено Методику аналізу ризиків з метою протидії нелегальній міграції, яка передбачає обмін статистичною та аналітичною інформацією між відповідними суб'єктами – Державною міграційною службою України та Міністерством освіти і науки України щодо чисельності та громадянства іноземців та осіб без громадянства, які навчаються у вищих навчальних закладах [6, с. 106].

Деякі аспекти запобігання нелегальній міграції закладені також у інших стратегічних документах. Зокрема відповідно до Національної стратегії у сфері прав людини, затвердженої Указом Президента України від 25.08.2015 № 501/2015, одним з очікуваних результатів її реалізації є регулювання проблемних питань перебування іноземців та осіб без громадянства в Україні. Крім того, Стратегією національної безпеки України, затвердженою Указом Президента України від 26.05.2015 № 287/2015, визначено, що боротьба з нелегальною міграцією є одним з напрямів розвитку Державної міграційної служби України [4, с. 75].

Для врегулювання проблеми тривалої ідентифікації затриманих нелегальних мігрантів в українське законодавство були внесені зміни, якими імплементовані в національну правову систему деякі положення Директиви ЄС № 2013/32/EU «Про загальні процедури надання та позбавлення міжнародного захисту». Цими змінами чітко прописана процедура затримання нелегального мігранта і поміщення у відповідні місця, а також впровадження новий для України механізм альтернативи затриманню порушника [4, с. 75].

Певні заходи розвитку державної політики щодо запобігання нелегальній міграції визначені також Угодою про асоціацію між Україною та ЄС (ратифікована Законом України від 16.09.2014 № 1678-VII), яка визначає роль інституту ремісії осіб, що передбачає найбільш спрощену і прискорену процедуру повернення, стає більш ефективним інструментом, ніж видворення (вислання) в примусовому порядку, що дає змогу найбільш гуманним способом, без тривалого утримання в місцях несвободи відправити іноземців до держави їх громадянства або колишнього перебування, яка зобов'язана їх прийняти назад [8].

Доцільно також слід пригадати міграційний пакт ООН, ухвалений Генеральною Асамблеєю ООН 19 грудня 2018 року, спрямований на координацію зусиль держав у порятунку життя мігрантів, забезпечення доступних шляхів регульованої міграції, допомогу в інтеграції й усунення дискримінації. Проте Україна тимчасово відклала підписання вказаного пакту з огляду на складні внутрішні міграційні процеси, зумовлені анексією й окупацією її окремих територій Російською Федерацією.

Висновки. Таким чином, система протидії нелегальній міграції в Україні функціонує на основі відповідної законодавчої бази, яка перебуває в стані перманентного оновлення і вдосконалення. Цю базу становлять загальні та спеці-

алізовані акти законодавства, які в свою чергу є нормативно-правовими засобами протидії нелегальній міграції. У комплексі з організаційно-функціональними й інституційними засобами вони творять блок юридичних засобів. Варто зазначити, що система нормативно-правових засобів протидії нелегальній міграції еволюціонує не тільки з огляду на внутрішньодержавні потреби, але і під впливом міжнародних зобов'язань.

Проведений аналіз законодавства України у сфері протидії нелегальній міграції вказує на значний прогрес у вдосконаленні відповідної нормативно-правової бази впродовж останніх років. На завершення варто додати, що в Україні розпочалась робота над створенням Міграційного кодексу, який у перспективі зможе розв'язати низку проблем щодо протидії нелегальній міграції, які ще не знайшли свого остаточного вирішення.

Список літератури:

1. Бедрий М.М., Сирко М.В. Теоретичні основи адміністративного права / відп. ред. В.П. Кіселичник. Львів : СПОЛОМ, 2018. 120 с.
2. Відлер О.М. Поняття та сутність державного управління міграційними процесами у сфері протидії нелегальній міграції. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2014. № 12. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=935>
3. Кримінальний кодекс України: закон України від 05.04. 2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
4. Курилюк Ю.А. Сучасна державна політика щодо протидії нелегальній міграції. *Протидія незаконній міграції та торгівлі людьми*: матер. III Міжнар. наук.-практ. симпозиуму (м. Івано-Франківськ, 12–13 квітня 2019 року). Івано-Франківськ : Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2019. С. 73–77.
5. Лашук Н.Р. Про стан виконання Україною міжнародно-правових зобов'язань щодо криміналізації нелегальної міграції. *Протидія незаконній міграції та торгівлі людьми*: матер. III Міжнар. наук.-практ. симпозиуму (м. Івано-Франківськ, 12–13 квітня 2019 року). Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2019. С. 84–87.
6. Мартянова Р.А. Необхідність взаємодії органів державної міграційної служби з органами Міністерства освіти і науки України щодо протидії нелегальній міграції. *Протидія незаконній міграції та торгівлі людьми*: матер. III Міжнар. наук.-практ. симпозиуму (м. Івано-Франківськ, 12–13 квітня 2019 року). Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2019. С. 106–109.
7. Міграційне право України / за ред. С.М. Гусарова. Харків, 2016. 296 с.
8. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: закон України від 16.09.2014 № 1678-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1678-18>
9. Протокол проти незаконного ввозу мігрантів по суші, морю і повітря, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності: Резолюція 55/25 Генеральної Асамблеї ООН від 15 листопада 2000 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_790
10. Рябчинська О.П. Запобігання нелегальній міграції як напрям міграційної політики в Україні. *Протидія незаконній міграції та торгівлі людьми*: матер. III Міжнар. наук.-практ. симпозиуму (м. Івано-Франківськ, 12–13 квітня 2019 року). Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2019. С. 152–156.
11. Філіпов С.О. «Прикордонна стіна» та «інформаційна система» кримінологічне значення різних концепцій прикордонної безпеки у контексті протидії не врегульованій міграції. *Протидія незаконній міграції та торгівлі людьми*: матер. III Міжнар. наук.-практ. симпозиуму (м. Івано-Франківськ, 12–13 квітня 2019 року). Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2019. С. 189–193.

References:

1. Bedrii M.M., Syrko M.V. (2018). *Teoretychni osnovy administratyvnoho prava* [Theoretical fundamentals of administrative law] (ed. Kiselychnyk V.P.). Lviv : SPOLOM. (in Ukrainian)
2. Vidler O.M. (2014). *Poniattia ta sutnist derzhavnoho upravlinnia mihratsiinykh protsesamy u sferi protydii nelegalnii mihratsii* [The concept and essence of state management of migration processes in the field of counteracting illegal migration]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok* [State administration: improvement and development], no 12. Available at: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=935> (in Ukrainian)
3. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: zakon Ukrainy vid 05.04.2001 r. no 2341-III [The Criminal Code of Ukraine: Law of Ukraine dated April 05, 2001 no 2341-III]. Available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (in Ukrainian)
4. Kuryliuk Yu.A. (2019). *Suchasna derzhavna polityka shchodo protydii nelegalnii mihratsii* [Contemporary state policy to counteracting illegal migration]. *Proceedings of the Protidii nezakonnii mihratsii ta torhivli liudmy: materialy III Mizhnarodnoho naukovo-praktychnoho sympoziumu* (Ukraine, Ivano-Frankivsk, April 12–13, 2019), Ivano-Frankivsk : Redaktsiino-vydavnychi viddil Universytetu Korolia Danyla, pp. 73–77. (in Ukrainian)
5. Lashchuk N.R. (2019). *Pro stan vykonannia Ukrainoiu mizhnarodno-pravovykh zobov'язan shchodo kryminalizatsii nelegalnoi mihratsii* [The status of Ukraine's fulfillment of international legal commitments regarding the criminalization of illegal migration]. *Proceedings of the Protidii nezakonnii mihratsii ta torhivli liudmy: materialy III Mizhnarodnoho naukovo-praktychnoho sympoziumu* (Ukraine, Ivano-Frankivsk, April 12–13, 2019), Ivano-Frankivsk: Redaktsiino-vydavnychi viddil Universytetu Korolia Danyla, pp. 84–87. (in Ukrainian)
6. Martianova R.A. (2019). *Neobkhidnist vzaiemodii orhaniv derzhavnoi mihratsiinoi sluzhby z orhanamy Ministerstva osvity i nauky Ukrainy shchodo protydii nelegalnii mihratsii* [Necessity of interaction of authorities of State Migration Service with authorities of the Ministry of Education and Science of Ukraine on counteracting illegal migration]. *Proceedings of the Protidii nezakonnii mihratsii ta torhivli liudmy: materialy III Mizhnarodnoho naukovo-praktychnoho sympoziumu* (Ukraine, Ivano-Frankivsk, April 12–13, 2019), Ivano-Frankivsk : Redaktsiino-vydavnychi viddil Universytetu Korolia Danyla, pp. 106–109.
7. Husarov S.M. (ed.) (2016). *Mihratsiine pravo Ukrainy* [Migration law of Ukraine]. Kharkiv. (in Ukrainian)
8. *Pro ratyfikatsiiu Uhody pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnyimi derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony: zakon*

- Ukrainy vid 16.09.2014 no 1678-VII [On the ratification of the Association Agreement between Ukraine, of the one part, and the European Union, the European Atomic Energy Community, and their Member States, of the other part: Law of Ukraine dated September 16, 2004 no 1678-VII]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1678-18> (in Ukrainian)
9. Protokol proty nezakonnoho vvozu mihrantiv po sushi, moriu i povitriu, shcho dopovniaie Konventsiiu Orhanizatsii Obiednanykh Natsii proty transnatsionalnoi orhanizovanoi zlochynnosti: Rezoliutsiia 55/25 Heneralnoi Asamblei OON vid 15 lystopada 2000 roku [Protocol against the Smuggling Migrants by Land, Sea and Air, which complements the UN Convention against Transnational Organized Crime: Resolution 55/25 General Assembly of the United Nations dated November 15, 2000]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_790 (in Ukrainian)
 10. Riabchynska O.P. (2019). Zapobihannia nelehahnii mihratsii yak napriam mihratsiinoi polityky v Ukraini [Prevention of illegal migration as a direction of migration policy in Ukraine]. Proceedings of the *Protydiia nezakonnii mihratsii ta torhivli liudmy: materialy III Mizhnarodnoho naukovo-praktychnoho sympoziumu (Ukraine, Ivano-Frankivsk, April 12–13, 2019)*, Ivano-Frankivsk : Redaktsiino-vydavnychi viddil Universytetu Korolia Danyla, pp. 152–156.
 11. Fillipov S.O. (2019). «Prykordonna stina» ta «informatsiina systema» kryminolohichne znachennia riznykh kontseptsii prykordonnoi bezpeky u konteksti protydii nevrehulovanii mihratsii ["Border wall" and "information system" criminological significance of different concepts of border security in the context of counteracting irregular migration]. Proceedings of the *Protydiia nezakonnii mihratsii ta torhivli liudmy: materialy III Mizhnarodnoho naukovo-praktychnoho sympoziumu (Ukraine, Ivano-Frankivsk, April 12–13, 2019)*, Ivano-Frankivsk : Redaktsiino-vydavnychi viddil Universytetu Korolia Danyla, pp. 189–193.

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-7-71-24>

УДК 336.225.66

Голютяк-Пенкальська М.В.
Ягеллонський Університет м. Кракова

ПОДАТОК НА ТОННАЖ – ДЖЕРЕЛО ПОПОВНЕННЯ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ І СТИМУЛ ДО ІНВЕСТИВАННЯ НА ПРИКЛАДІ РЕГУЛЮВАННЯ В ПОЛЬСЬКОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ

Анотація. В роботі досліджено механізм дії тоннажного податку у Польщі та перспективи його запровадження в Україні. Провідні країни ЄС, для яких судноплавство є важливою галуззю економіки, приділяють увагу у власному законодавстві, цьому специфічному виду підприємств, впроваджуючи для них пільгові податки. У випадку позбавлення таких підприємств, що експлуатують морські торгові судна в міжнародному судноплаванні, кориснішої альтернативної можливості оподаткування прибутку і застосування до них загальних критеріїв оподаткування, вони або провадитимуть свою діяльність в «тіньовий» спосіб, або будуть переводити свій бізнес до країн «дешевого (зручного) прапора». У наслідок таких дій, з одного боку державний бюджет втрачатиме надходження, а з другого – галузь перестане бути перспективною для інвесторів як вітчизняних, так і закордонних. У статті детально описано види діяльності, які підлягають оподаткуванню тоннажним податком, специфічний спосіб калькуляції цього податку, термін, протягом якого він діє та спосіб в який потрібно тоннажний податок перерахувати до відповідного податкового органу у Польщі.

Ключові слова: тоннажний податок, судноплавні компанії, «дешевий прапор», «зручний прапор», пільгове оподаткування, ставки тоннажного податку, обчислення тоннажного податку.

Holutiak-Pekalska Marija
Jagiellonian University in Cracow

THE TONNAGE TAX – A SOURCE OF REPLENISHMENT OF THE STATE BUDGET AND AN INCENTIVE TO INVEST ON THE EXAMPLE OF REGULATION IN POLISH LAW

Summary. This article investigates the mechanism of the tonnage tax in Poland and the prospects for its implementation in Ukraine. Leading EU countries, for which shipping is an important sector of the economy, are paying attention to their own legislation by introducing preferential taxes for this specific type of business. If such shipping companies are deprived of a more viable and practicable alternative of taxing their profits and are forced to use the general taxation criteria to their business, they will either move their business in a "shady" way or relocate their business to "cheap (convenient) flag" countries. As a result of such actions, on the one hand, the state budget will lose revenue, and on the other – the industry will no longer be promising for investors, both domestic and foreign. The article describes in detail the types of activities that are subject to tonnage tax, the specific method of calculating that tax, the period during which it is effective and how the tonnage tax is to be transferred to the competent tax authority in Poland. The experience of countries such as Poland should set an example for Ukraine and lead to the revival of its national shipping industry. The introduction of tonnage tax will have a positive impact on shipping-related industries, will drive many businesses out of the shadow economy, leading to higher tax revenues. Of course, in introducing such promising innovations it is highly necessary to keep in mind the provisions of the existing tax law of Ukraine, so that the new regulations do not create any more controversy with the basic tax law of the country. That is why, in order to integrate the course of European integration, Ukraine should gradually introduce into its legislation the standards adopted in the countries of the European Union, such as Poland.

Keywords: tonnage tax, shipping companies, flag of convenience, preferential taxation, tonnage tax rates, tonnage tax calculation.

Постановка проблеми. В Україні немає відповідника тоннажного податку, який дуже позитивно впливає на розвиток судноплавної галузі та економіки в цілому. Існує обґрунтована потреба запровадження цього податку, маючи за взірць досвід сусідніх держав, а саме Польщі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У статті представлені погляди відображені в роботах як українських вчених і наукових співробітників, так і зарубіжних, зокрема польських. Важливе місце серед використаних джерел посідає Закон «Про тоннажний податок» у Польщі.

Невирішені складові загальної проблеми. Не дивлячись на те, що актуально існує певна кількість робіт по темі тоннажного податку, жодна з них не містить детального аналізу механізму

функціонування цього податку на прикладі конкретної країни, у даному випадку Польщі.

Мета статті. Дослідження механізму дії тоннажного податку у Польщі та доцільності перспективи запровадження такої схеми в Україні.

Виклад основного матеріалу. Обираючи курс євроінтеграції, Україна має поступово впроваджувати в своє законодавство стандарти, прийняті в країнах Європейського Союзу. Важливим є вивчення і використання європейського досвіду у розвитку багатьох напрямків підприємницької діяльності, зокрема при створенні і забезпеченні сприятливих умов для функціонування національних судноплавних компаній.

Діюча система оподаткування компаній, що займаються судноплавством вимагає змін та удосконалень тому в українському законодавстві

має з'явитися новий, тоннажний податок. Безумовно, впроваджуючи такі нововведення необхідно враховувати положення Податкового кодексу України, так аби нові норми не створили ще більше суперечностей з основним податковим законом країни. Створена на взірці країн ЄС, система оподаткування судновласників та операторів суден забезпечить в Україні додаткові переваги для власників компаній судноплавства, спричинить збільшення кількості морських перевезень пасажирів і вантажу та позитивно вплине на економічний розвиток приморських областей України [1].

На жаль, в Україні поки-що немає відповідника тоннажного податку, хоча його впровадження активно обговорювалось при створенні Податкового Кодексу України. Від цієї ідеї однак довелося відмовитись задля зменшення кількості податків [1]. Згідно з Кодексом Торговельного Мореплавства України, за реєстрацію судна у Державному судновому реєстрі України або Судновій книзі України і будь-яких подальших змін раніше зроблених записів у них про зареєстроване судно стягується збір [2], який звичайно не є відповідником тоннажного податку. Що стосується податку на прибуток, то на даний момент українські судновласники сплачують податок на прибуток підприємств на загальних підставах, визначених Податковим кодексом України, тобто без можливості скористатися будь-якою пільговою альтернативою.

Більшість країн Європейського Союзу, для яких судноплавство є важливим елементом національної економіки, намагаються широко застосовувати податкові інструменти для стимулювання розвитку судноплавної галузі. Одним з найбільш розповсюджених і найдієвіших методів є запровадження режиму тоннажного податку.

На світі існує дві моделі тоннажних податкових режимів – голландська та грецька, які відрізняються методами розрахунку, строками дії спеціального режиму оподаткування та іншими критеріями [3, с. 11]. Найбільш розповсюдженим є голландський режим який застосовано зокрема у Польщі [1]. Полягає він у тому, що встановлення бази оподаткування відбувається на основі чистого тоннажу судна, а не на основі безпосередніх результатів господарської діяльності даного суб'єкта. Судноплавні підприємства, які регулярно експлуатують свої судна, сплачують дуже малі квоти, через те, що сума податку нарахована за спеціальною формулою може фактично становити навіть менше ніж 1% від реальних доходів, у той час коли оподаткування на загальних умовах призводило б до сплати від кільканидцяти до кількадесяти відсотків податку від прибутку [1, с. 14].

Введення тоннажного податку в Польщі мало на меті зупинити польських морських операторів від втечі в інші країни, так званого дешевого прапора (Панама, Беліз, Гондурас та інші «морські податкові оазиси»), де практикується дуже низьке оподаткування і немає необхідності отримувати необхідні ліцензії та дотримуватись суворих вимог безпеки для морського транспорту [6].

Держави "дешевого (зручного) прапора" дозволяють зареєструвати на своїй території іноземний корабель за дуже низьку плату і відповідно

до простих правових норм, не вимагаючи дотримання від особи, що виконує реєстрацію, правил безпеки, без необхідності проводити відповідні технічні огляди і т.д. У зв'язку з цим утримання судна набагато дешевше, ніж у рідній країні [7, с. 217–218].

Загалом, причини реєстрації суден під "дешевими прапорами" поділяються на неподаткові та податкові:

- неподаткові:
 - низькі витрати, пов'язані з працевлаштуванням працівників екіпажу;
 - відсутність жорстких вимог щодо технічного стану суден;
 - відсутність формальностей при реєстрації судна та можливість збереження анонімності власника;
- податкові:
 - низькі податкові ставки або повна відсутність податків і зборів;
 - державні гарантії (держава «дешевого прапора», що надає таку гарантію, зобов'язується, що протягом певного періоду часу ставки податків будуть постійними – наприклад, Панама гарантує, що ставки не зміняться протягом 20 років після реєстрації судна в цій країні);
 - відсутність зобов'язань у сфері складання фінансової звітності та ведення бухгалтерського обліку, а також зберігання бухгалтерської документації [8, с. 3].

Питання, що стосуються податку на тоннаж в Польщі, були врегульовані Законом «Про податок на тоннаж» від 24 серпня 2006 року (Законодавчий вісник з 2006 р. № 183, поз. 1353 із змінами) [4]. Податок на тоннаж був введений головним чином для посилення конкурентоспроможності польського морського транспорту та підтримки зайнятості висококваліфікованих працівників у морській та портовій промисловості [5].

Оподаткування податком на тоннаж може бути обрано замість оподаткування на загальних підставах фізичними та юридичними особами, які є підприємцями, що ведуть діяльність, що полягає у наданні послуг з міжнародного судноплавства (наприклад, перевезення вантажів або пасажирів, рятувальні операції на морі), використовуючи судна тоннажем брутто (GT) понад 100 одиниць кожне.

Необхідно, щоб зазначений підприємець подав заяву відповідно до встановленого зразка відповідному начальнику податкової інспекції до 20 січня першого податкового року періоду оподаткування (у випадку попереднього ведення такої діяльності з оподаткуванням діяльності на загальних підставах).

Якщо підприємець, що експлуатує морські торгові судна в міжнародному судноплавстві, починає діяльність протягом податкового року, він повинен подати таку заяву начальнику податкової інспекції до дня, який передуює дню початку судноплавної діяльності.

Оподаткуванню податком на тоннаж підлягають тільки доходи, перераховані в ст. 3 Закону «Про податок на тоннаж», наприклад, доходи отримані від перевезення пасажирів, вантажів, завантаження або розвантаження товарів, ремонту морських суден, продажу товарів або послуг на борту пасажирського судна, фрахтування

судна, ведення пасажирських терміналів та інші види діяльності [9, с. 156].

Підставою для оподаткування податком на тоннаж є спеціально нарахований дохід від діяльності підприємця, що експлуатує морські торгові судна в міжнародному судноплаванні, який відповідає добутку добової ставки та періоду експлуатації (у днях) у даному місяці всіх суден цього підприємця, дохід від яких оподатковується податком на тоннаж (якщо відповідну заяву було подано до властивого начальника).

Добові ставки встановлюються залежно від тоннажу (НТ – нетто-тоннаж) судна від кожних 100 одиниць відповідно до ставок, виражених в євро і включених до таблиці в ст. 5 Закону «Про податок на тоннаж». Добова ставка має чотири значення: 0,5, 0,35, 0,20 і 0,10 євро на кожні 100 одиниць нетто-тоннажу судна. Нетто-тоннаж судна визначається в діапазонах, включених до таблиці в ст. 5 Закону «Про податок на тоннаж» [10, с. 193].

Приклад розрахунку тоннажного податку: якщо нетто-тоннаж судна (НТ) становить до 1000 одиниць, відповідно до таблиці, відповідна добова ставка для розрахунку доходу складе 0,5 євро на кожні 100 одиниць (НТ). Маючи розраховану добову ставку, множимо її на кількість днів, що становлять період експлуатації судна (суден), і отримуємо базу оподаткування.

Добова ставка, визначена відповідно до таблиці, конвертується в польські злоті за середнім курсом євро в останній день місяця, за який вона розраховується, оголошеного Національним банком Польщі. Для цілей розрахунку, нетто-тоннаж (НТ) судна округлюється наступним чином:

- нетто-тоннаж менше 50 одиниць опускається (наприклад, 825 – до 800),
- тоннаж 50 одиниць або більше збільшується до повних 100 одиниць (наприклад, 875 – до 900).

Податок на тоннаж становить 19% від бази оподаткування, розрахованої відповідно до вищезазначених принципів. Доходи, отримані від продажу суден підприємцем, який є платником податку на тоннаж, у частині, яка не викорис-

товується для придбання права власності або участі у спільній власності, для ремонту, модернізації або реконструкції судна, протягом 3 років з дня продажу, оподатковуються за ставкою 15% [10, с. 193].

Підприємець, що експлуатує морські торгові судна в міжнародному судноплаванні, підлягає оподаткуванню податком на тоннаж протягом податкового періоду, що становить 10 років. Протягом податкового періоду неможливо змінити форму оподаткування. У разі припинення діяльності з надання послуг у міжнародному судноплаванні протягом податкового періоду, повторний вибір оподаткування податком на тоннаж може відбутися не раніше ніж через три роки, рахуючи з кінця календарного року, в якому підприємець припинив свою діяльність [9, с. 157].

Податок на кожний місяць розраховується і сплачується без додаткового запиту податкового органу до 20 числа кожного місяця за попередній місяць (наприклад, податок на березень повинен бути сплачений до 20 квітня), а за грудень – на дату подання декларації за даний податковий рік (до 31 січня наступного року). Декларація подається до податкової інспекції на відповідному бланку – РТ-2 [10, с. 194].

Висновки і пропозиції. Найважливішою умовою ефективної діяльності судноплавних компаній є впровадження і гарантування дотримання в національному законодавстві європейських стандартів щодо реалізації морських перевезень.

Саме тому досвід таких країн як Польща повинен становити приклад для України і провадити до відродження її національної судноплавної галузі економіки [3, с. 10–11]. Запровадження тоннажного податку також матиме позитивні наслідки для галузей, пов'язаних із судноплаванням, виведе з тіньової економіки багато підприємств, що призведе до зростання податкових надходжень до бюджету та допоможе у працевлаштуванні моряків та іншого кваліфікованого персоналу.

Список літератури:

1. Радішевська О.Р. Тоннажний податок: європейський досвід та перспективи для України. *Фінансове право у XXI сторіччі: здобутки та перспективи*: праці міжнародної постійно діючої науково-практичної інтернет-конференції. URL: <http://ndi-fp.nusta.com.ua/thesis/43> (дата звернення: 25.07.2019).
2. Кодекс Торговельного Мореплавства України / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 1995, № 47, 48, 49, 50, 51, 52, ст. 349, ст. 28.
3. Познанська І.В., Липинська О.А. Методичні основи формування інституціонального забезпечення розвитку морського судноплавства. *Scientific Journal «ScienceRise»*. 2018. № 1 (42). С. 10–16.
4. Про Податок на тоннаж: Закон Республіки Польщі від 24 серпня 2006 р. № 183 поз. 1353 / Сейм Республіки Польщі. URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20061831353> (дата звернення: 29.07.2019).
5. Тоннажний податок // ПИТ. URL: <https://www.pit.pl/samozatrudnienie-abc-malej-firmy-poradnik-proste-podatki/podatek-tonazowy-922875> (дата звернення: 28.07.2019).
6. Тоннажний податок – альтернатива для податку на прибуток // Інфор. URL: <https://ksiegowosc.infor.pl/warto-wiedziec/38933,Podatek-tonazowy-alternatywa-dla-podatku-dochodowego.html> (дата звернення: 29.07.2019).
7. Цезари Лучивек: тоннажний податок та інші форми публічної допомоги для морського транспорту. *Морське право*. 2012. № XXVIII. С. 217–234. URL: <http://journals.pan.pl/dlibra/publication/107556/edition/93231/content/podatek-tonazowy-a-inne-formy-pomocy-publicznej-dla-transportu-morskiego-br-tonnage-tax-and-state-aid-for-maritime-transport-summary-luczywek-cezary?language=pl> (дата звернення: 29.07.2019).
8. Рішення Воевудського Адміністративного суду у Гданьську від 2017-02-15. Гданьськ, 2017. URL: http://www.orzeczenia-nsa.pl/wyrok/i-sa-gd-1534-16/podatek-dochodowy-od-osob-fizycznych-w-tym-zryczal-towane-formy-opodatkowania/31d5d33/3.html?q=&symbol=611_6112&haslo=Podatek+dochodowy+od+os%C3%B3b+fizycznych&_sad=Wojew%C3%B3dki+S%C4%85d+Administracyjny+w+Gda%C5%84sku&skarzony=Dyrektor+Izby+Skarbowej&okres=2017_02 (дата звернення: 27.07.2019).
9. Довгер Р., Сенько Р. Податкове право. Варшава, 2017. 227 с.
10. Октаба Р. Податкове право. Варшава 2017. 278 с.

References:

1. Radshevs'ka O.R. Tonnazhnyy podatok: yevropeys'kyy dosvid ta perspektyvy dlya Ukrayiny [Tonnage tax: European experience and prospects for Ukraine] Finansove pravo u 21 storichchi: zdotky ta perspektyvy: pratsi mizhnar. nauk.-prakt. internet-konf. [Financial Law in the 21st Century: Achievements and Prospects: The Works of Int. scientific-practical internet conf.] Avialbe at: <http://ndi-fp.nusta.com.ua/thesis/43/> (accessed 25.07.2019).
2. Verkhovna Rada Ukrayiny (1995). Kodeks Torhovel'noho Moreplavstva Ukrayiny, [The Code of Merchant Shipping of Ukraine], the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR), 1995, Nos. 47, 48, 49, 50, 51, 52, Art. 94, Article 28.
3. Poznans'ka I.V., Lypyns'ka O.A. (2018). Metodichni osnovy formuvannya instytutsional'noho zabezpechennya rozvytku mors'koho sudnoplavstva. [Methodical bases of formation of institutional support of development of sea navigation]. *Scientific Journal "ScienceRise"*. № 1 (42). Pp. 10–16.
4. Seym Respubliki Pol'shchi (2006). Pro Podatok na tonnazh: Zakon Respubliki Pol'shchi vid 24.08.2006 r. No 183 poz. 1353. [On the tonnage tax: Law of the Republic of Poland of August 24, 2006 No 183 Pos. 1353]. Avialbe at: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20061831353> (accessed: 29.07.2019).
5. Tonazhnyy podatok // PIT [Tonnage tax // PIT.] Avialbe at: <https://www.pit.pl/samozatrudnienie-abc-malej-firmy-poradnik-prosto-podatki/podatek-tonazowy-922875> (accessed: 28.07.2019).
6. Tonazhnyy podatok – al'ternatyva dlya podatku na prybutok [Tonnage tax – an alternative to income tax.] Avialbe at: <https://ksiegowosc.infor.pl/warto-wiedziec/38933,Podatek-tonazowy-alternatywa-dla-podatku-dochodowego.html> (accessed: 29.07.2019).
7. Tsezary Luchyvek (2012). Tonazhnyy podatok ta inshi formy publichnoyi dopomohy dlya mors'koho transportu [Tonnage tax and other forms of public assistance for maritime transport]. *Law of the Sea*. No XXVIII. S. 217–234. Avialbe at: <http://journals.pan.pl/dlibra/publication/107556/edition/93231/content/podatek-tonazowy-a-inne-formy-pomocy-publicznej-dla-transportu-morskiego-br-tonnage-tax-and-state-aid-for-maritime-transport-summary-luczywek-cesary?language=pl> (accessed: 29.07.2019).
8. Rishennya Voyevuds'koho Administratsiynoho sudu u Gdan's'ku vid 2017.02.15. [The decision of the Voivod Administrative Court in Gdańsk from 2017-02-15. Gdańsk, 2017]. Avialbe at: http://www.orzeczenia-nsa.pl/wyrok/i-sa-gd-1534-16/podatek_dochodowy_od_osob_fizycznych_w_tym_zryczaltowane_formy_opodatkowania/31d5d33/3.html?q=&_symod=hod+chod+hp+6+os%C3%B3b+fizycznych&_sad=Wojew%C3%B3dztwo+Pomorskie+Administracyjny+w+Gda%C5%84sku&_skarzony=Director+Izby+Skarbowej&_okres=2017_02 (accessed: 27.07.2019).
9. Dovher R., Syen'ko R. (2017). Podatkove pravo [Tax Law]. Warsaw, p. 227.
10. Oktaba R. (2017). Podatkove pravo [Tax Law]. Warsaw, p. 278.

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-7-71-25>

УДК 347.191

Цьомра В.Ю.

ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», м. Київ

ЧИ Є ПРАВОСУБ'ЄКТНИМИ ВІДОКРЕМЛЕНІ ПІДРОЗДІЛИ ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ?

Анотація. Стаття присвячена вивченню питання правосуб'єктності юридичної особи з наявними відокремленими підрозділами. Автор надає визначення поняття «мережева правосуб'єктність юридичної особи» та описує її основні ознаки, описує окремі елементи правосуб'єктності, які характерні для відокремлених підрозділів юридичної особи. Поряд з цим автор зазначає описує характерні особливості відокремлених підрозділів юридичної особи, які не дозволяють назвати їх абсолютно правосуб'єктними утвореннями. Одним із основних висновків даного наукового дослідження є твердження автора про часткову правосуб'єктність відокремлених підрозділів юридичної особи. Також у публікації обґрунтовується необхідність продовження досліджень правосуб'єктності тих внутрішніх організаційних утворень, які позбавлені статусу юридичної особи.

Ключові слова: юридична особа, «мережева правосуб'єктність», відокремлений підрозділ, філія, представництво, теорія права.

Tsomra Volodymyr

University of Economic and Law «KROK», Kyiv

**DO SEPARATE SUBDIVISIONS OF THE LEGAL ENTITY
HAVE THEIR OWN LEGAL PERSONALITY?**

Summary. The article is devoted to the study of the legal personality of a legal entity with available separate subdivisions. There are two kinds of separated subdivisions of legal entity: branch of a legal entity, representation of a legal entity. The separated subdivisions can be created only by a legal entity. But both aren't the independent subject of law and they do activity as a part of legal entity. The author defines the concept of "network legal personality of a legal entity" and describes their main features, describes the individual elements of legal personality, what are characteristic to the separated divisions of a legal entity. The separated divisions of a legal entity have a director, territory of their activity, their own stamps and bank's account. According to Ukrainian law, they are a payer of taxes. Along with this, the author notes the feature of separated subdivisions of a legal entity, which do not allow them to be categorized as completely legal entities. The separated subdivisions of a legal entity aren't able to be punished for their delicts, responsibility is borne by the legal entity. They aren't able to be the owner of a property. Also, the separated subdivisions can't contract with "mother's" legal entity. The author notes that in a relationship with other private persons and legal entities the separated subdivisions of a legal entity aren't independent subject of law, but in a relationship within a "mother's" legal entity they have a lot of feature of separated legal personality. They have their own will, which can be different from will of legal entity, they can have a conflict with some parts of legal entity or other separated subdivisions. One of the main messengers of this research is the author's statement about the partly legal personality of the separate divisions of a legal entity. In the conclusions of this research, the author notes that the research in this field is very perspective and should be continued because there are many questions without answers. Many authors had not given proper attention to this problem to last time. But today legal entities with the separated subdivisions are very widespread kind of legal subject.

Keywords: legal entity, "network legal personality", separated subdivision, branch of a legal entity, representation of a legal entity, theory of law.

Постановка проблеми. Правосуб'єктність юридичної особи є складним феноменом як за зовнішнім виявом, так і за внутрішнім змістом. Дане правове явище безперервно розвивалась протягом усієї історії юриспруденції, воно не припинило своєї еволюції і тепер, подеколи значно випереджуючи у своєму становленні як правову думку, так і законодавче регулювання реальних суспільних відносин відповідного змісту.

Юридична особа, у свою чергу, також пройшла складний шлях інтенсивного еволюційного руху. В останні десятиліття цей процес став значимим не тільки в праві, а й в усіх інших сферах суспільного життя, а особливо – в економічній практиці, де юридична особа потіснила на задній план фізичну особу. Правосуб'єктність сучасної юридичної особи цілком закономірно виявляє нові, все більш складніші, форми існування, здобуваючи свою функціональну основу, зокрема, у вигляді мережі відокремлених структурних підрозділів.

Проблема ідентифікації їх правосуб'єктного стану у системному вияві, який можливо позначити поняттям «мережева правосуб'єктність юридичної особи», потребує спеціального дослідження. Аналізу цього питання і присвячена ця стаття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження окремих аспектів правосуб'єктності юридичної особи, а також суб'єкта права загалом здійснювали як вітчизняні автори, так і закордонні, зокрема Александров В.Є., Архіпов С.І., Грудницька С.Н., Козлова Н.В., Кочин В.В., Окунев І.С., Серова О.О., Стукалова Ю.В., Сумський Д.О., Філик Н.В. та інші. Результатами їх досліджень стали висновки про загальнотеоретичні чи галузеві аспекти правосуб'єктності юридичної особи (переважно цивільно-правові) без окремого звернення до аспекту ознак правосуб'єктності відокремлених підрозділів юридичної особи, що незначним чином наближує нас до вирішення задач, поставлених метою цієї публікації.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Комплексно питання розгалуження правосуб'єктності юридичної особи у мережі її відокремлених підрозділів досліджено не було, в тому числі не були розглянуті як особливості внутрішньої структури компетенції таких утворень, так і специфіка тих зовнішніх правовідносин, у яких приймають участь підрозділи такого виду.

Формулювання основних цілей статті. Основною метою цієї статті є проведення загально-теоретичного дослідження феномену «мережевої правосуб'єктності» тих юридичних осіб, які володіють розгалуженою системою відокремлених підрозділів, розкриття змісту власне поняття «мережева правосуб'єктність юридичної особи», а також визначення основних ознак цього правового явища.

Виклад основного матеріалу наукового дослідження. Однією із малодосліджених форм правосуб'єктності юридичної особи є так звана «мережева правосуб'єктність». Не зважаючи на те, що існування юридичних осіб з розгалуженою мережею відокремлених підрозділів стало майже нормою сьогодення, явище «мережевої правосуб'єктності» не було детально розглянуте та осмислене науковою юридичною спільнотою, а термін «мережева правосуб'єктність» можна вважати чи не новою як в практиці, так і в теорії юриспруденції.

Такий стан речей є досить дивним зважаючи на те, що перші вияви «мережевої правосуб'єктності» спостерігаються починаючи з Середньовіччя, коли купці, які не могли вести свою діяльність у багатьох місцях одночасно, створювали торгові гільдії чи товариства (перші форми «юридичних осіб мережевого типу») для того, щоб розширити ареол своїх справ. Однак якщо у Середньовіччі такий процес означав створення нового окремого «суб'єкта права», то сучасні відокремлені підрозділи юридичної особи хоч і є відносно самостійними утвореннями, проте залишаються особливою складовою частиною юридичної особи-засновника та у відносинах з іншими суб'єктами права реалізують саме її правосуб'єктність.

Залишаючись єдиним суб'єктом права, юридична особа може створювати відокремлені підрозділи поза межами території своєї основної діяльності для розширення останньої.

Так, сьогодні відокремленими підрозділами юридичної особи є філії та представництва, які не постають окремими юридичними особами. Відокремлені підрозділи не слід ототожнювати із дочірніми підприємствами юридичної особи, оскільки дочірнє підприємство хоч і є залежним від материнської компанії, але за своєю правовою природою діє як абсолютно окремий суб'єкт права, наділений відокремленими правами та обов'язками, окремою організаційною структурою та майновою самостійністю.

Основним видом відокремленого підрозділу юридичної особи є філія, яка розташована поза її місцезнаходженням та здійснює всі або частину її функцій (ч. 1 ст. 95 Цивільного кодексу України) [1]. Із законодавчої дефініції поняття філії може виникнути враження про те, що філія повністю чи частково вилучає у материнської організації її правосуб'єктність. Проте це зо-

всім не так, адже філія не може набути прав чи обов'язків саме для себе у взаємовідносинах із зовнішнім світом, оскільки:

1) вона є частиною юридичної особи та діє в її складі;

2) правоздатність не закріплюється за філією, а лише реалізовується нею в межах прав та обов'язків самої юридичної особи. Таким чином, правосуб'єктність юридичної особи не передається філії, а лише поширюється на неї.

Іншим видом відокремленого підрозділу законодавець визначає представництво – відокремлений підрозділ юридичної особи, що розташований поза її місцезнаходженням та здійснює представництво і захист інтересів юридичної особи.

Правовий статус і функціонал філії постає набагато об'ємнішим порівняно із представництвом. Хоча «представництво інтересів» передбачає вчинення правочинів, вони носять скоріше організаційний, адміністративний, допоміжний характер. Вести діяльність (всю або її частину), що віднесена до предмету юридичної особи, представництво, на відміну від філії, не може.

Будучи створеними юридичними особами, представництва, як і філії, є елементами організаційної структури засновника. Їх керівники призначаються юридичною особою і діють на підставі виданої нею довіреності.

Часто науковці наводять приклади більш глибокої структуризації юридичної особи на підрозділи, відділи, управління чи інші структурні одиниці. Такого роду тенденції особливо притаманні радянській школі права та її послідовникам на пострадянському просторі. Належить відзначити, що внутрішня структуризація складної організаційної моделі юридичної особи жодним чином не створює умов для самостійних взаємовідносин перелічених вище організаційних елементів із зовнішнім світом. Існування такого внутрішнього поділу спрямоване, перш за все, на належну систематизацію та структуризацію діяльності юридичної особи як суб'єкта права та, на наш погляд, носить виключно внутрішньо-організаційний характер.

Однією із особливостей правового статусу відокремленого підрозділу юридичної особи є його місцезнаходження, яке повинно обов'язково бути відмінним від місцезнаходження самої юридичної особи. Власне кажучи, відповідний законодавчий припис є нормативно-правовою матеріалізацією однієї із основних ознак відокремленого підрозділу, а саме його територіальної відокремленості та розміщення поза межами материнської організації. В іншому випадку би втрачалась сама суть відокремленості.

Окрім того, характерною особливістю відокремленого підрозділу є те, що він може бути заснований лише юридичною особою та належати лише юридичній особі. Фізичні особи, навіть ті, які набули підприємницького статусу, не набувають ані теоретичної, ані практичної можливості мати філії просто в силу власної форми природного буття.

Говорити про самостійну правосуб'єктність відокремленого підрозділу юридичної особи немає підстав, оскільки таке явище передбачає існування суб'єкта, за яким закріплюються права, на якого покладаються обов'язки та який може

їх належним чином реалізувати. Відокремлений підрозділ ж не є самостійним суб'єктом, він – лише організаційний елемент юридичної особи, який реалізує певну частину її правоздатності, деліктоздатності та дієздатності. Проте у законодавстві України наявні тенденції до наближення статусу відокремлених підрозділів до статусу юридичних осіб. Наприклад, Податковий кодекс України поряд із юридичними та фізичними особами визначає відокремлені підрозділи як самостійних платників податків, а також встановлює, що вони повинні вести податковий облік окремих податків, платниками яких вони є [2]. Окрім того, відокремлені підрозділи можуть відкривати самостійні рахунки в банківських установах. Такий підхід свідчить про те, що відокремлені підрозділи хоч і не наділені законом самостійною правосуб'єктністю, проте є внутрішніми організаційними утвореннями із ознаками правосуб'єктності. Так, за зовнішньою формою вони схожі на власне юридичну особу, оскільки:

1. Відокремленим підрозділам притаманна складна організаційна структура, якій властива система внутрішніх соціально-правових зв'язків (органи управління, структурні підрозділи тощо).

2. Філії та представництва проходять специфічний процес утворення та подальшої легітимації через внесення інформації про них до державного реєстру та отримання документів, необхідних їм для діяльності.

3. В межах юридичної особи вони наділені відокремленим, хоча і не належним їм, майном, що становить майнову базу їхньої діяльності.

4. Існує особлива форма їх взаємовідносин з іншими суб'єктами права: через «виконавчий орган» – керівника, який призначається материнською організацією та діє на підставі відповідних локально-правових нормативних актів (статуту, положення тощо) та довіреності.

Проте наявність сукупності ознак окремого суб'єкта права не робить відокремлений підрозділ таким. Підтвердженням того, що відокремлені підрозділи не наділені самостійною правосуб'єктністю, є положення окремих законодавчих актів, наприклад:

- позови, що виникають із діяльності філії або представництва юридичної особи, можуть пред'являтися також за їх місцезнаходженням (Цивільний процесуальний кодекс України). Проте такі позови пред'являються не до філії чи представництва, а до самої юридичної особи, інтереси якої представляли такі відокремлені підрозділи, що, серед іншого, свідчить про відсутність у відокремлених підрозділів власної деліктоздатності [3]. Таким чином, відокремлений підрозділ не може виступати окремим позивачем чи відповідачем у суді;

- право власності може виникнути лише у особи, а відокремлені підрозділи особами не визнаються (Цивільний кодекс України) [1]. Як ми вже зазначали раніше, відокремлені підрозділи можуть бути наділені майном «материнської» юридичної особи, проте без переходу до них права власності на таке майно. Без можливості користуватися закріпленим за ним майном відокремлений підрозділ втрачає власне можливість діяти;

- відокремлений підрозділ (в тому числі і такий, який зареєстрований на території іншої

країни) не може укласти договір з своєю материнською юридичною особою, оскільки такий договір буде укладений однією і тою ж особою, що суперечить самій природі договору як правовичину за участю двох та більше сторін [4, с. 741–777].

Прийнято вважати, що юридичний статус керівника філії практично аналогічний правовому становищу керівника юридичної особи, оскільки вони обидва здійснюють керівництво довіреними їм організаційно-соціальними одиницями. Проте це не зовсім так. Керівник філії або представництва у зовнішніх відносинах виражає не волю очолюваного ним відокремленого підрозділу, а волю юридичної особи, інтереси якої відповідно до положення про філію (представництво) підлягають представництву та правовому захисту. Окрім того, повноваження керівника відокремленого підрозділу можуть бути обмеженими або чітко визначеними в межах довіреності, виданої юридичною особою. Те, що керівник філії чи представництва ззовні представляє інтереси юридичної особи, але у внутрішньо-організаційних процесах діє безпосередньо від імені відокремленого підрозділу, може свідчити, що таке організаційне утворення хоч і не наділене власною повною правосуб'єктністю, проте має окремі її ознаки.

Цікавою та такою, що заслуговує на увагу, є позиція Грудницької С.Н., яка зазначає, що відокремлені підрозділи можна розглядати як підприємства без права на статус юридичної особи [5, с. 137]. Автор приводить як приклад законодавство ЄС та міжнародні податкові договори, які визначають відокремлені підрозділи самостійними суб'єктами господарських правовідносин [6, с. 81]. У іншому своєму дослідженні Грудницька С.Н. розглядає проблему правосуб'єктності місцевих осередків громадських об'єднань, які були створені та довгий час діяли як окремі юридичні особи, але у зв'язку із змінами в українському законодавстві були змушені ліквідуватися та набули статусу «відокремленого підрозділу» [7, с. 102].

Окрім юридичної складової «мережевої правосуб'єктності» юридичної особи, носієм якої є розгалужена мережа її відокремлених підрозділів, необхідно розглядати й інші складники цього явища, в тому числі і соціально-економічні, наприклад, розширення впливу юридичної особи – транснаціональної корпорації за межі країни реєстрації [8, с. 198; 9, с. 567–568]. Дане питання виходить за межі теми цієї статті, але, у свою чергу, вкотре підтверджує складність та актуальність обраного предмета дослідження.

На нашу думку, існує певна дихотомія правового статусу відокремленого підрозділу юридичної особи. Так, з однієї сторони, у взаємовідносинах з зовнішнім світом відокремлений підрозділ не є окремим суб'єктом, не наділений правами чи обов'язками, його не можна притягнути до юридичної відповідальності, наслідки за його діяльність покладаються на юридичну особу – засновника. Проте у внутрішньо-організаційних взаємовідносинах (з «материнською» юридичною особою, яка його створила, її органами управління, іншими структурними підрозділами чи з посадовими особами) такий відокремлений підрозділ проявляє певну доволі чітко визначену самостій-

ність та ознаки окремого суб'єкта: в нього виникають права та обов'язки, мають місце ознаки вольової поведінки, можливим є внутрішній конфлікт інтересів тощо. Поряд з цим, на нашу думку, для твердження про наявність окремої, хоч і внутрішньо-організаційної, правосуб'єктності у такого утворення, підстав недостатньо. Це питання потребує глибокого загальнотеоретичного та галузевого дослідження, а поспішні висновки можуть направити науковців на невірні шляхи його вивчення.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Таким чином, створюючи розгалужену мережу відокремлених підрозділів, юридична особа створює організаційну основу для виникнення у неї так званої «мережевої правосуб'єктності». На нашу думку, «мережева правосуб'єктність юридичної особи» – це особливий вид правосуб'єктності, який притаманний складним в організаційному аспекті юридичним особам, тобто таким юридичним особам, які володіють розгалуженою мережею відокремлених підрозділів. Останні, ведучи діяльність від імені юридичної особи, реалізують її права та представляють її інтереси, проте не несуть юридичної відповідальності за вчинені ними делікти.

Для юридичних осіб, які є носіями мережевої правової суб'єктності, характерні такі риси:

1. Юридична особа володіє одним чи декількома належним чином оформленими відокремленими підрозділами.

2. Відокремлені підрозділи є активними учасниками зовнішніх правовідносин, ведуть діяльність та представляють інтереси юридичної особи.

3. Відокремлені підрозділи володіють сукупністю атрибутів, які вказують на їхню відносну самостійність (банківський рахунок, окремий податковий облік, наявність керівника тощо), про-

те у взаємовідносинах із зовнішнім світом ця самостійність слабо виражена.

У свою чергу, сама «мережева правосуб'єктність» характерна таким:

1) правосдатність юридичної особи з відокремленими підрозділами не залежить від виду, кількості чи форми відокремленого підрозділу, зберігає свою стійкість і системність та закріплюється саме за юридичною особою у правовідносинах із зовнішнім світом. У внутрішньо-організаційних правовідносинах така правосуб'єктність набуває нового змісту та форм, пов'язаного із внутрішніми взаємовідносинами між структурними одиницями юридичної особи;

2) дієздатність ж навпаки розширює свої межі, форми та реальну територію представництва: відокремлені підрозділи, фактично, допомагають юридичній особі максимально реалізувати правосдатність у взаємовідносинах із іншими суб'єктами права;

3) має місце специфічна деліктоздатність мережевих одиниць: за делікти стосовно третіх осіб, вчинені відокремленими підрозділами, відповідає сама юридична особа, хоча відповідальність фактично може бут покладена саме на майно, закріплене засновником за своїм відокремленим підрозділом.

Підсумовуючи вищесказане, можемо стверджувати, що дослідження реальних форм правосуб'єктності юридичної особи і, зокрема, так званої «мережевої правосуб'єктності юридичної особи», є достатньо актуальним напрямом сучасного наукового пошуку. Аналіз цього предмету може відкрити науковцям шлях до нового розуміння такого явища, як «правосуб'єктність», що, у свою чергу, дозволить ще на один крок наблизитись до пізнання сутності та місця юридичної особи у складній системі сучасних юридичних координат.

Список літератури:

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356.
2. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI / Верховна Рада України. *Офіційний вісник України*. 2010. № 92. Ст. 3248.
3. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 1618-IV / Верховна Рада України. *Офіційний вісник України*. 2004. № 16. Ст. 1088.
4. Договірне право України. Загальна частина : навч. посіб. / Т.В. Боднар, О.В. Дзера, Н.С. Кузнецова та ін.; за ред. О.В. Дзери. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 896 с.
5. Грудницькая С.Н. Филиалы и партнерства как предприятия без прав юридического лица. *Актуальные проблемы права: теория и практика*: зб. наук. пр. Луганськ, 2010. № 18. С. 136–144.
6. Грудницькая С.Н. Правовой статус филиала предприятия и гражданское общество. *Современные проблемы и пути их решения в науке, транспорте, производстве и образовании 2006*: сб. науч. тр. по материалам междунар. науч.-практ. конф. (Одесса, 15–25 дек. 2006 г.). Одесса, 2006. Т. 7: Юридические и политические науки. С. 79–81.
7. Грудницька С.М., Руциньська Т.П. Проблеми розвитку законодавства України про громадські організації: господарсько-правовий аналіз. *Форум права: електрон. наук. фах. вид.* 2014. № 4. С. 99–106. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2014_4_20 (дата звернення 06.07.2019).
8. Брунець В.Г., Заярна Н.М. Розвиток транснаціональних корпорацій в умовах глобалізаційної економіки. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2009. № 12. С. 197–202.
9. Делінський О.А. Міжнародна правосуб'єктність транснаціональних корпорацій. *Актуальні проблеми держави і права*: зб. наук. пр. Одеса : Юрид. л-ра, 2005. Вип. 25. С. 566–574.

References:

1. Civil code of Ukraine: Law of Ukraine dated January 16, 2003 r. № 435-IV / Verkhovna Rada of Ukraine. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2003. № 40–44. St. 356.
2. Tax code of Ukraine: Law of Ukraine dated December 02, 2010 № 2755-VI / Verkhovna Rada of Ukraine. *Ofitsiyniy visnyk Ukrainy*. 2010. № 92. St. 3248.
3. Civil Procedural code of Ukraine: Law of Ukraine dated March 18, 2004 1618-IV / Verkhovna Rada of Ukraine. *Ofitsiyniy visnyk Ukrainy*. 2004. № 16. St. 1088.

4. Dohovirne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna [Contractual Law of Ukraine. General part]: navch. posib. (2008) / T.V. Bodnar, O.V. Dzera, N.S. Kuznietsova ta in.; za red. O.V. Dzery. Kyiv: Yurinkom Inter, 2008. 896 s. (in Ukrainian)/
5. Hrudnytskaia S.N. (2010). Filialy i partnerstva kak predpriyatiya bez prav yurydycheskoho lytsa [Subsidiaries and partnerships as an enterprise without legal personality]. Aktualni problemy prava: teoriia i praktyka: zb. nauk. pr. Luhansk, 2010. № 18. S. 136–144.
6. Hrudnytskaia S.N. (2006). Pravovoi status filiala predpriyatiya i hrazhdanskoe obshchestvo [Legal status of the branch of the enterprise and civil society]. Sovremennye problemy i puti ikh resheniya v nauke, transporte, proyzvodstve i obrazovanny 2006: sb. nauch. tr. po materyalam mezhdunar. nauch.-prakt. konf. (Odessa, 15–25 dek. 2006 h.). Odessa, T. 7: Yurydycheskye i polytycheskye nauky. S. 79–81.
7. Hrudnytska S.M., Rutsynska T.P. Problemy rozvytku zakonodavstva Ukrainy pro hromadski orhanizatsii: hospodarsko-pravovyi analiz [Problems of development of the legislation of Ukraine on civic organizations: economic and legal analysis]. Forum prava: elektron. nauk. fakh. vyd. 2014. № 4. S. 99–106. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2014_4_20 (data zvernennia 06.07.2019).
8. Brunets V.H., Zaiarna N.M. (2009). Rozvytok transnatsionalnykh korporatsii v umovakh hlobalizatsiinoi ekonomiky [Development of transnational corporations in a globalized economy]. *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy*. № 12. S. 197–202.
9. Delinskyi O.A. (2005). Mizhnarodna pravosubiektnist transnatsionalnykh korporatsii [International legal personality of transnational corporations]. *Aktualni problemy derzhavy i prava* : zb. nauk. pr. Odesa: Yuryd. l-ra. Vyp. 25. S. 566–574.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-7-71-26>

УДК 336.76

Біловус Т.В.

ДННУ «Академія фінансового управління»

ІНВЕСТИЦІЙНА РОЛЬ РИНКУ ЦІННИХ ПАПЕРІВ

Анотація. Виявлено, що роль ринку цінних паперів проявляється через його функції. Зазначено, що виконуючи відповідний комплекс функцій, ринок цінних паперів спроможний активізувати інвестиційні процеси. Проаналізовано статистичні дані щодо залучення інвестиційних ресурсів в економіку країни через інструменти ринку цінних паперів. Виявлено причини, через які вітчизняний ринок цінних паперів має низький рівень розвитку, а також чому фінансова система України є банкоцентричною. Здійснено порівняльний аналіз обсягів торгів на ринку цінних паперів з діловою активністю інших основних галузей економіки. Виявлено, що важливим джерелом залучення інвестицій у світі є IPO (публічне розміщення акцій), проте в Україні даний ринок відсутній. Досліджено найпоширеніші інструменти ринку цінних паперів в Україні.

Ключові слова: ринок цінних паперів (РЦП), інвестиційний механізм, функції РЦП, інструменти РЦП, інвестиційна функція, інвестиційні послуги.

Bilovus Tetiana

Academy of Financial Management of the DNU

INVESTMENT ROLE OF SECURITIES MARKET

Summary. It is revealed that the role of the securities market is manifested through its functions. It is noted that performing the appropriate set of functions, the securities market is capable of intensifying investment processes. The statistical data on attraction of investment resources into the national economy through securities market instruments are analyzed. The reasons why the domestic securities market has a low level of development, as well as why the financial system of Ukraine is bank-centric is revealed. The historical reason for underestimating and late realization of the important role of the domestic securities market in investment processes is noted. The comparative analysis of trading volumes on the securities market with the business activity of other key industries of the economy is carried out. It is revealed that an important source of investment attraction in the world is IPO (public offering of shares), but in Ukraine there is no such market. The most common instruments of the securities market in Ukraine are investigated, as well as the indicators of trading in these instruments over the last five years. Conclusions regarding the role of the securities market in investment processes and the need to increase its importance in the economy of our country are made. It was revealed that the most important function of the securities market is an investment function, and especially for Ukraine in the face of acute shortage of financial and investment resources. It is determined that the securities market plays the role of an additional investment financing channel, which is an alternative to self-financing and financing of companies from the state budget. It is concluded that services provided on the securities market are of the nature of investment. Investment is a service or activity, an exclusive list of which is given in Annex 1 to Directive 2004/39/EC. It is established that the development of the securities market and long-term economic growth are closely interrelated, and also that in the financial sense the securities market is the market of instruments reflecting long-term funds.

Keywords: market securities (MPS), the investment mechanism, functions MPS, MPS tools, investment function, investment services.

Постановка проблеми. Ринок цінних паперів є тим особливим середовищем, в якому формуються найсприятливіші умови для фінансового забезпечення економічного розвитку держави через процес інвестування і пов'язаний з ним рух фінансових ресурсів. За таких обставин одним з основних чинників інвестиційної спрямованості ринку цінних паперів є активізація процесів акумуляції коштів його учасниками, що, в свою чергу, забезпечується високим рівнем формування та реалізації інвестиційного механізму. Збільшення обсягів операцій з цінними паперами та зобов'язаннями на ринку цінних паперів в економічному кругообігу породжує природний інтерес інвесторів до цього важливого сектора економіки. Рух цінних паперів у їх постійно змінюваному різноманітті динамізує інвестиційно-відтворювальні процеси,

забезпечуючи при цьому саморегулювання національних та інтернаціональних економічних систем.

На жаль, на сьогоднішній день в Україні ринок цінних паперів є нерозвиненим і значно відстає в розвитку порівняно із ринками цінних паперів провідних країн світу. На нашу думку, однією із багатьох причин цього є недооціненість в нашій країні ролі ринку цінних паперів в інвестиційних процесах. Саме тому особливої актуальності набуває дослідження інвестиційної ролі ринку цінних паперів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню ролі та проблем функціонування ринку цінних паперів приділили увагу такі вітчизняні науковці як Л. Алексеєнко, О. Барановський, Т. Васильєва, О. Васюренко, О. Вовчак, В. Гейць, В. Грушка, А. Дешко, В. Зи-

мовця, Ю. Коваленко, С. Козьменко, В. Корнєва, В. Кубліков, С. Леонова, Т. Майорової, Н. Мачелюх, В. Міщенко, О. Іваницька, О. Мозгового, С. Науменкової, А. Пересади, Л. Примостки, Є. Редзюк, В. Смагіна, В. Федосова, І. Школьник та ін. Водночас, незважаючи на велику кількість напрацювань із зазначених питань, в Україні досі відсутні комплексні дослідження та наукові обґрунтування щодо ролі ринку цінних паперів в інвестиційних процесах.

Метою даної статті є дослідження та аналіз ролі ринку цінних паперів в інвестиційних процесах в Україні.

Виклад основного матеріалу. Однією із об'єктивних економічних особливостей сьогодення є рівень розвитку ринку цінних паперів, важливим завданням якого є забезпечення стабільного перерозподілу фінансових ресурсів між регіонами та створення ефективного механізму капіталовкладень у виробничій сфері. Ринок цінних паперів відіграє вирішальну роль для належного функціонування капіталістичної економіки. Він слугує для направлення засобів від вкладників позичальникам.

Ринок цінних паперів (РЦП) сприяє акумулюванню капіталу для інвестицій у виробничу і соціальну сфери, структурній перебудові економіки, підвищенню достатку кожної людини шля-

хом володіння і вільного розпорядження цінними паперами, позитивній динаміці соціальної структури суспільства, психологічній готовності населення до ринкових відносин [2, с. 113]. Сутність та класифікацію цінних паперів як об'єктів купівлі-продажу на цьому ринку всебічно досліджено Ю. Коваленко [3, с. 84–90].

Роль ринку цінних паперів проявляється у його функціях (табл. 1). Переважаючими є погляди, згідно з якими функції ринку цінних паперів поділяються на загальноринкові та специфічні.

Загальноринкові функції РЦП подібні до функцій інших ринків, а специфічні – вказують на особливу роль РЦП, відмінну від інших ринків.

Найважливішою функцією ринку цінних паперів є інвестиційна функція, а надто для України в умовах гострого дефіциту фінансових та інвестиційних ресурсів. Ринок цінних паперів відіграє роль додаткового каналу (рис. 1) фінансування інвестицій, що є альтернативою самофінансуванню та фінансуванню компаній з держбюджету.

Можна виділити основні ознаки, які притаманні інвестиційній функції РЦП. Дані ознаки ми відобразили на рис. 2.

У фінансовому сенсі ринок цінних паперів є ринком інструментів, що відображають довгострокові фонди. Він складається із установ та ме-

Таблиця 1

Функції ринку цінних паперів

Загальноринкові функції РЦП	Специфічні функції РЦП
Цінова (РЦП відіграє важливу роль у встановленні ринкових цін шляхом наявності ряду концепцій визначення ціни фінансових активів та наявності системи цін: ціна відкриття, ціна закриття, середньозважена ціна за день, максимальна та мінімальна ціни за торговий період тощо)	Інвестиційна функція. Відіграє роль додаткового каналу фінансування інвестицій, що є альтернативою самофінансуванню та фінансуванню компаній з держбюджету
	Мобілізація розрізнених капіталів, що належать окремим суб'єктам
Регулююча (РЦП встановлює певні «правила гри» між його учасниками, забезпечує узгодження протиріч та конфліктів між державою та корпоративним сектором ринку, а також між всіма його суб'єктами в цілому)	Інфраструктурна функція (створення торговельних мереж)
	Трансформація заощаджень приватних інвесторів у капітальні інвестиції
	Диверсифікація ризиків
	Хеджування (додаткове страхування ризиків)
Інформаційна (РЦП забезпечує інформаційну прозорість та доступність інформації у цілому про ринок, про різні об'єкти торгівлі, реальний фінансовий стан емітента цінних паперів, про окремі сектори ринку та інструменти тощо. Інформаційне забезпечення є основою для формування ринкових цін та прийняття фінансових рішень)	РЦП реалізує рух грошових коштів від економічних агентів, що мають їх в надлишку, направляючи їх спочатку на купівлю цінних паперів, а потім на досягнення кінцевої мети придбання цінних паперів
	Перерозподільча (РЦП відіграє важливу роль в розподілі грошей між: різними сферами та галузями економіки; між країнами та територіями; окремими підприємствами – надаючи змогу мігрувати капіталу з галузей, де є його надлишок, у напрями найвищого інвестиційного попиту)
	Розширює потенціал та можливості реалізації інвестиційних проєктів
	Технічна (стосується засобів, які сприяють укладенню транзакцій)
Правовстановча (вся діяльність та прийняті рішення на РЦП реалізуються на основі чинного законодавства країни)	Стимулювання підприємництва
	Забезпечення виконання контрактів
	Алокативна функція (знаходження оптимальної комбінації інвестиційних ресурсів, яка дасть оптимальну комбінацію очікуваних результатів для споживача)
	Використання цінних паперів у процесах приватизації, реструктуризації економіки, антикризовому управлінні, стабілізації грошового обігу, антиінфляційної політики тощо
	Покращення інвестиційних та економічних процесів у країні
	Перехід та розподіл «титулів власності» (прав власності) на окремі фінансові інструменти

Джерело: розроблено авторами

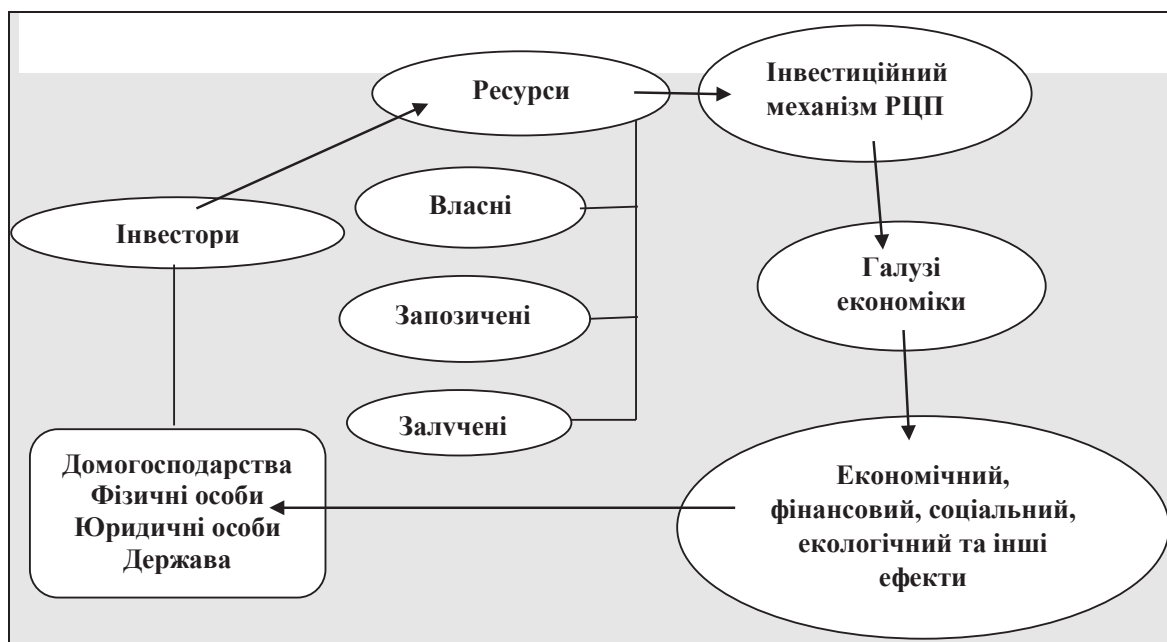

Рис. 1. Інвестиційна функція РЦП

Джерело: розроблено авторами

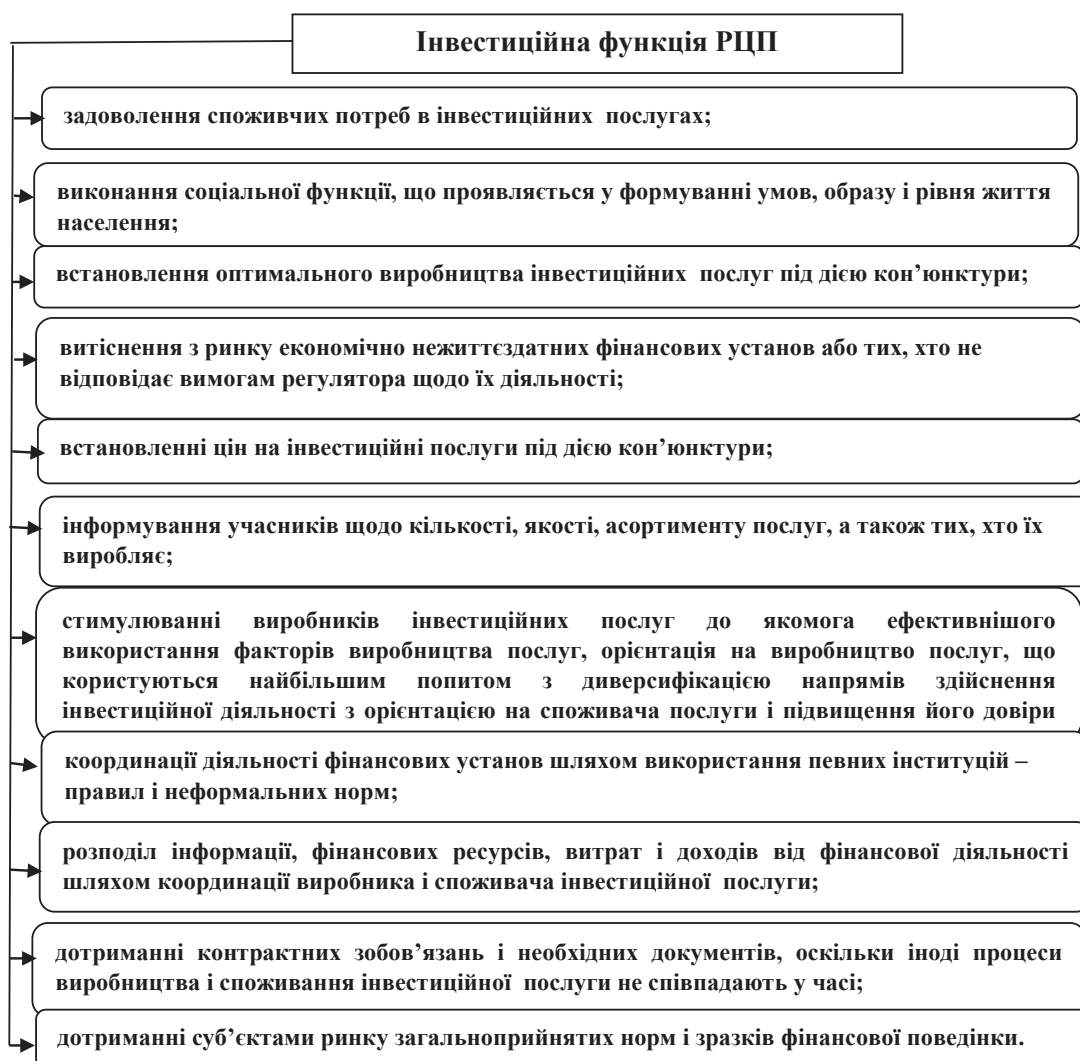

Рис. 2. Основні ознаки, які притаманні інвестиційній функції ринку цінних паперів

Джерело: розроблено авторами

ханізму, у відповідності з якими середньострокові та довгострокові фонди об'єднуються та надаються відповідні інструменти комерційним, державним та фізичним особам. Ринок також дозволяє переносити ризики між різними сторонами, оскільки інвестиції за своєю суттю є ризикованими. Розвиток фондового ринку та довгострокове економічне зростання тісно пов'язані між собою.

Ринок цінних паперів (РЦП) сприяє акумулюванню капіталу для інвестицій у виробничу і соціальну сфери, структурній перебудові економіки, підвищенню достатку кожної людини шляхом володіння і вільного розпорядження цінними паперами, позитивній динаміці соціальної структури суспільства, психологічній готовності населення до ринкових відносин [2, с. 113].

Отже, не виникає сумніву, що послуги, які надаються на ринку цінних паперів, носять характер інвестиційних. Щодо інвестиційних послуг, то початок створення єдиного ринку з цих послуг пов'язаний з ухваленням у 1985 р. Директиви 85/611/ЄЕС, якою запроваджено основи гармонізації умов ліцензування діяльності і пруденційного нагляду за діяльністю певних категорій фінансових установ на ньому.

Інвестиційними є послуги або види діяльності, винятковий перелік яких наведено у додатку 1 до Директиви 2004/39/ЄС (табл. 2).

Вони можуть розглядатись як інвестиційні відносно певних фінансових інструментів: переказні цінні папери; інструменти грошового ринку; паї колективних інвестиційних фондів; похідні інструменти (опціони, ф'ючерси, свопи, форварди) і похідні контракти на: а) цінні папери, валюти, відсоткові ставки, ставки дохідності, інші похідні інструменти, фінансові індекси тощо; б) метеорологічні умови, що змінюються; ставки фрахту; рівні інфляції та інші офіційні

статистичні дані, які мають виконуватись сплатою грошових коштів або можуть бути виконані у такий спосіб за вибором однієї зі сторін.

Іваницька О.М. у своїх дослідженнях зазначила, що стан вітчизняного ринку цінних паперів характеризується незначною інвестиційною роллю фондового ринку (мала частка загального обсягу емісії здійснюється з метою залучення грошових коштів), відсутністю потужних інвестиційних інвесторів, низькою активністю інвесторів – фізичних осіб тощо [4, с. 89]. Обираючи більш вигідний варіант вкладення своїх заощаджень, українці і нині віддають перевагу банківській системі, основним фінансовим посередником і головним джерелом отримання інвестиційних ресурсів в Україні залишаються банки. Зокрема, понад 75% активів у фінансовому секторі є активами банків. І хоча нині активи банків становлять (у доларовому еквіваленті) лише третину тих активів, що були у 2013 р., банківська система залишається основним локомотивом для забезпечення розвитку економіки [5].

Банківська орієнтація фінансової системи пояснюється: наявністю більш ефективної системи організації та управління банківськими структурами порівняно з іншими фінансовими установами; обмежена кількість фінансових інструментів РЦП, потрібних для інвестування; низькою доступністю фінансових ресурсів ринку цінних паперів для більшості підприємств малого та середнього бізнесу; низьким рівнем доходів на душу населення; малоєфективне корпоративне управління на РЦП; більш простішими та доступнішими для розумового сприйняття споживачів банківських послуг; низька фінансова культура та фінансова безграмотність, ментальні норми тощо.

Несприятливий інвестиційний клімат та імідж країни, а також несприятливі умови

Таблиця 2

Склад інвестиційних послуг

№ з/п	Основні	№ з/п	Додаткові
1	прийняття та передача замовлень щодо одного або більше фінансових інструментів	1	зберігання та адміністрування фінансових інструментів на рахунках клієнтів, включаючи кастодіальну діяльність та пов'язані послуги, такі як управління готівкою/заставою
2	виконання замовлень від імені клієнта	2	надання кредитів та позик інвестору, з метою дати йому можливість провести операцію щодо одного чи більше фінансових інструментів, за умови, якщо компанія, яка надає кредит чи позику, бере участь в угоді
3	здійснення операцій за власний рахунок	3	консультування щодо структури капіталу, промислової стратегії та пов'язаних питань, а також консультації та послуги, пов'язані зі злиттям та поглинанням підприємств
4	управління активами	4	операції з іноземними валютами, які пов'язані з наданням послуг з інвестування
5	консультування з інвестування	5	інвестиційні дослідження і фінансовий аналіз чи інші форми загальних рекомендацій стосовно угод щодо фінансових інструментів
6	андерайтинг фінансових інструментів та/або розміщення фінансових інструментів на основі твердих зобов'язань	6	послуги, пов'язані з андерайтингом
7	розміщення фінансових інструментів без твердих зобов'язань	7	послуги з інвестування, а також додаткові послуги, якщо вони пов'язані з наданням послуг з інвестування чи додаткових послуг
8	управління багатосторонніми торговельними засобами обслуговування		

Джерело: побудовано авторами на основі [1; 11]

для ведення бізнесу в країні, що є наслідком дії багатьох негативних чинників, а саме: політична нестабільність, державна бюрократія, корупція, частота виборів, і як наслідок, часта зміна влади, високе податкове навантаження і складність податкового законодавства, інфляція, інноваційна відсталість, висока злочинність та крадіжки, неосвіченість працівників – всі ці та інші фактори негативно впливають на розвиток РЦП і не дають йому в повній мірі проявити ту інвестиційну роль, яку він здатен відігравати.

На нашу думку, те, що український РЦП не відіграє такої ролі в інвестиційних процесах як у розвинених країнах світу, зумовлено також і історичними факторами. Адже довгий час в нашій країні недооцінювалися роль та значення ринку цінних паперів. Ринок цінних паперів використовувався лише як механізм для здійснення приватизації, не маючи необхідної інфраструктури. Історія становлення та усвідомлення ролі й місця ринку цінних паперів в економічних процесах країни пройшла суперечливий і складний шлях розвитку. Лише на кінець 1990-х – початок 2000-х років почало формуватися в нашій державі усвідомлення того, що пріоритетним напрямом функціонування ринку цінних паперів є перерозподіл інвестиційних ресурсів між секторами економіки.

В контексті дослідження ролі РЦП в інвестиційних процесах ми вважаємо необхідним дослідження статистичних даних щодо результатів залучення інвестиційних ресурсів в економіку країни через інструменти ринку цінних паперів, а також необхідним є дослідження місця та ролі РЦП в макроекономічних процесах країни шляхом порівняння статистичних фінансових показників функціонування ринку порівняно з показниками інших галузей економіки.

Показники залучення інвестиційних ресурсів за допомогою довгострокових цінних паперів в Україні є нижчими порівняно з показниками залучення інвестицій шляхом довгострокового банківського кредитування, але, разом з тим, вони всеодно демонструють нам потужні інвестиційні можливості ринку цінних паперів, а також ми бачимо на рис. 3 як у 2009 році (за даними Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку) довгострокові вкладення у цінні папери значно перевищили банківські кредити.

Роль та місце ринку цінних паперів в макроекономічних процесах України можна простежити, дослідивши і співставивши статистичні показники обсягів торгів на ринку цінних паперів з діловою активністю інших основних галузей економічних процесів за 2002–2015 роки (рис. 4).

Аналіз даних показує, що з 2002 року ринок цінних паперів нарощував свій інвестиційний потенціал, демонстрував сталу тенденцію до зростання, випереджаючи показники виробництва сільського господарства, будівництва, а з 2007 року і показники виробництва промислової продукції. Проте, слід відмітити, що останні роки макроекономічні процеси України характеризувалися нестабільністю, відповідно відреагував і РЦП, зокрема, на рис. 2 видно, що з 2013 року показники розвитку РЦП дещо коливаються. Останні події в Україні «відкинули» РЦП у своєму розвитку на кілька років назад.

В умовах коли відбувається синхронізація темпів економічного зростання в базових галузях економіки, зміцнення міжгалузевих зв'язків, збільшення питомої ваги видів діяльності, пов'язаних із задоволенням потреб внутрішнього ринку, активізація та вдосконалення інвестиційних процесів, простежується тенденція збільшення торгів на РЦП, і навпаки.

На сьогоднішній день в світі одним з головних джерел формування коштів для корпорацій виступає IPO (публічне розміщення акцій). IPO (Initial Public Offering) являє собою складний комплекс організаційних, юридичних і фінансових процедур, в якому окрім самої компанії та потенційних інвесторів задіяні безліч посередників. Саме IPO є сьогодні одним з найважливіших інструментів залучення інвестиційних ресурсів на міжнародних ринках капіталу. Там IPO вважається одним із найбільш важливих та ефективних шляхів залучення коштів. Через публічні розміщення фінансується близько 10–15% всіх інвестицій в основний капітал на ринках розвинених країн [9, с. 107]. В Україні мало українських компаній, які здійснюють IPO. Українські компанії здебільшого залучають кошти на міжнародних ринках IPO, виступаючи «під прапорами» інших держав.

Досвід розвинених країни світу свідчить про те, що рівень економічного розвитку країни та рівень розвитку її ринку цінних папе-

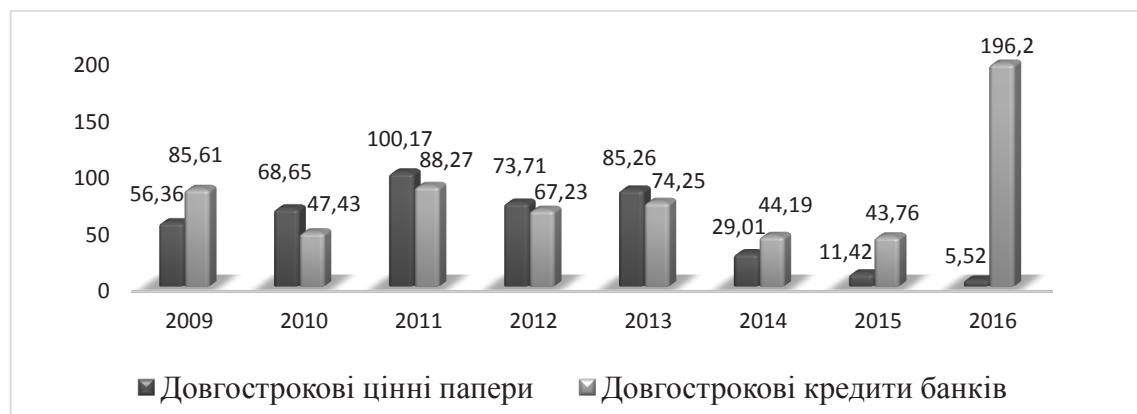

Рис. 3. Залучення інвестицій в економіку України у 2009–2016 роках, млрд грн

Джерело: побудовано автором на основі [7]

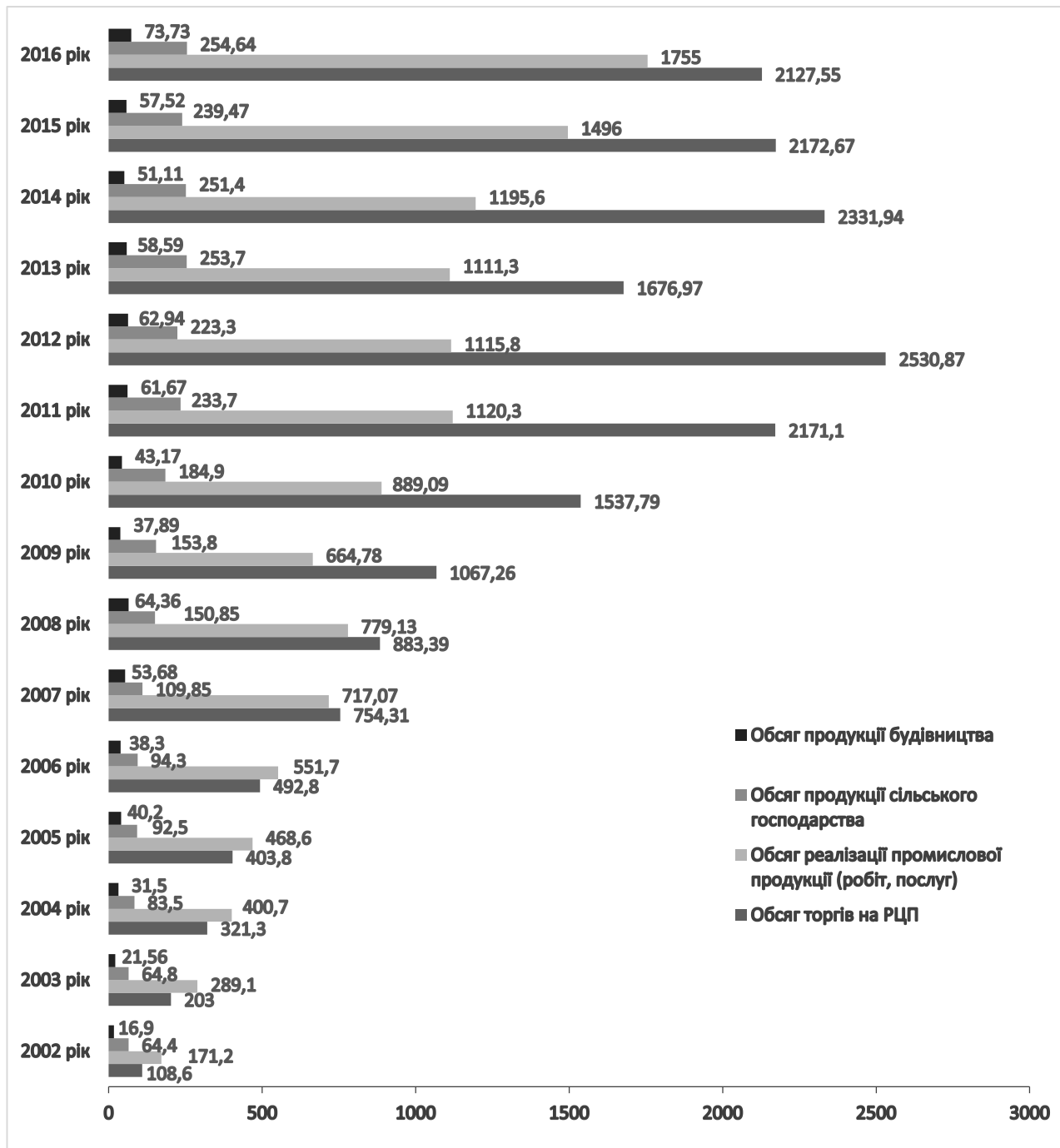

Рис. 4. Порівняльні дані обсягів торгів на ринку цінних паперів, реалізованої промислової продукції (робіт, послуг), продукції сільського господарства та продукції будівництва, млрд грн

Джерело: побудовано автором на основі [7; 8]

рів – взаємопов’язані величини. У всьому світі шляхом взаємодії підприємств з ринком цінних паперів залучаються необхідні внутрішні та зовнішні ресурси. Розвинуті країни мають найбільші та найсучасніші фондові ринки як за обсягом капіталізації, так і за кількістю учасників, їм притаманна висока якість інфраструктури і прозорість державного регулювання. Це результат системного розвитку фондових ринків упродовж століть, удосконалення їхнього інструментарію разом із процесами реформування ринкової і соціальної систем у цих країнах, провідним елементом яких є ринок цінних паперів.

Висновки. Отже, вітчизняний ринок цінних паперів характеризується низьким рівнем розвитку. Ми вважаємо, що недооціненість ролі та значення ринку цінних паперів – результат фінансової неосвіченості як простого населення країни, так і державних службовців, а також спекулятивного характеру використання ринку цінних паперів. На фоні останніх подій можна говорити про стагнацію ринку цінних паперів України та вітчизняної економіки взагалі. Більшість підприємств припинило свою діяльність на РЦП. Не вистачає фінансових ресурсів, вкладених у довгострокові проекти (наприклад, розробка нових літаків, кораблів), у серійне ви-

робництво високотехнологічних товарів тощо. Бюджет України не спроможний на сьогоднішній день вирішувати ці питання. Корисним для вітчизняної промисловості було б використання інвестиційних ресурсів, залучених через інструменти ринку цінних паперів. Формування РЦП

в Україні припадає на той період, коли світовою практикою вироблено принципи і механізми регулювання РЦП, коли можна було б на основі використання зарубіжного досвіду виробити власний оптимальний механізм функціонування РЦП, не повторюючи вже відомих помилок інших країн.

Список літератури:

1. Коваленко Ю.М. Місце, сутність і класифікаційні ознаки інвестиційних послуг у складі фінансових послуг. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»*. 2018. № 9 (37). С. 131–136.
2. Коваленко Ю.М. Функціонування фондового ринку України в сучасних умовах. *Збірник наукових праць НУДПСУ*. 2015. № 1. С. 112–120.
3. Коваленко Ю.М. Фінансові інструменти в сучасному. *НДФІ*. 2012. № 1. С. 86–94.
4. Іваницька О.М. Про концепцію удосконалення функціонування біржової торгівлі цінними паперами. *Наукові праці НДФІ*. 2012. № 1. С. 86–94.
5. Дешко А. Ринок фінансових послуг: у пошуках векторів. *Дзеркало тижня. Україна*. 2016. URL: <http://edclub.com.ua/my-u-zmi/rynok-finansovykh-poslug-u-poshukah-vektoriv-rozvytku> (дата звернення: 25.05.2019).
6. Про додаткові заходи щодо розвитку фондового ринку України: Указ Президента України від 26.03. 2001 № 198/2001 / Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/198/2001> (дата звернення: 12.06.2019).
7. Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку. URL: <http://www.nssmc.gov.ua> (дата звернення: 14.04.2019).
8. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 17.05.2019)
9. Кубіков В. ІРО: сучасний стан та особливості розвитку в Україні. *Науковий вісник: зб.наук.праць*. 2014. № 2. С. 107–119.
10. Редзюк Є. Вплив фондових ринків розвинутих країн світу і країн, що розвиваються, на міжнародні фінансово-інвестиційні процеси. *Вісник Національного банку України*. 2015. № 5. С. 50–56.
11. On markets in financial instruments amending: Directive of the European Parliament and of the Council: of 21.04.04 № 2004/39/EC. URL: <http://www.mifidirective.com/mifid-directive.pdf> (дата звернення: 18.06.2019).

References:

1. Kovalenko Yu.M. (2018). Mistse, sutnist i klasyfikatsiini oznaky investytsiinykh poslug u skladi finansovykh poslug [Place, essence and classification features of investment services in the composition of financial services]. *Scientific notes of the National University of Ostroh Academy. Series "Economics"*, 9 (37), 131–136.
2. Kovalenko Yu.M. (2015). Funktsionuvannia fondovoho rynku Ukrainy v suchasnykh umovakh [Functioning of the Ukrainian stock market in modern conditions]. *Collection of scientific works NUDPSU*, 1, 112–120.
3. Kovalenko Yu.M. (2012). Finansovi instrumenty v suchasnomu [Financial instruments in modern]. *NDFI*, 1, 86–94.
4. Ivanytska O.M. (2012). Pro kontseptsiiu udoskonalennia funktsionuvannia birzhovoi torhivli tsinnymy paperamy [On the concept of improving the functioning of stock trading in securities]. *Scientific works of NDFI*, 1, 86–94.
5. Deshko A. (2016). Rynok finansovykh poslug: u poshukah vektoriv [Market of financial services: in search of vectors]. *Dzerkalo tyzhnia. Ukraina*. Available at: <http://edclub.com.ua/my-u-zmi/rynok-finansovykh-poslug-u-pospositek-vektoriv-rozvytku>
6. Pro dodatkovy zakhody shchodo rozvytku fondovoho rynku Ukrainy: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 26.03. 2001 #198/2001 [On additional measures on the development of the stock market in Ukraine]. *Verkhovna Rada Ukrainy*. Available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/198/2001>
7. Natsionalna komisiia z tsinnykh paperiv ta fondovoho rynku [National Securities and Stock Market Commission]. Available at: <http://www.nssmc.gov.ua>
8. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua>
9. Kublikov V. (2014). IRO: suchasnyi stan ta osoblyvosti rozvytku v Ukraini [IRO: the current state and peculiarities of development in Ukraine]. *Scientific herald: a collection of scientific works*, 2, 107–119.
10. Redziuk Ye. (2015). Vplyv fondovykh rynkiv rozvynutykh krain svitu i krain, shcho rozvyvaiutsia, na mizhnarodni finansovo-investytsiini protsesy [Influence of stock markets of developed countries and developing countries on international financial and investment processes]. *Bulletin of the National Bank of Ukraine*, 5, 50–56.
11. On the markets in financial instruments amending: Directive of the European Parliament and of the Council of 21.04.04 № 2004/39/EC. Available at: <http://www..com/mifid-directive.pdf>

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-7-71-27>

УДК 338.48

Довбуш В.І.

Київський національний університет технологій та дизайну

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ОЦІНКИ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ГОТЕЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Анотація. У статті обґрунтовано методичні підходи до забезпечення ефективності функціонування підприємств готельного господарства з урахуванням оцінки їх конкурентоспроможності в умовах ризику та загроз. Досліджено проблему визначення показника конкурентоспроможності готельної послуги. Проаналізовано основні фактори, що впливають на конкурентоспроможність готельних підприємств. Досліджено основні методи оцінки конкурентоспроможності готельних підприємств. Запропонована комплексна методика знаходження інтегрального показника конкурентоспроможності готелів на основі аналітичних методів. За результатами проведеної оцінки надано обґрунтовані рекомендації щодо підвищення рівня конкурентоспроможності готелю «Екватор».

Ключові слова: готельна індустрія, споживачі, якість послуг, оцінка конкурентоспроможності, методи.

Dovbush Vita

Kiev National University of Technology and Design

METHODICAL APPROACHES ASSESSMENTS OF COMPETITIVENESS OF HOTEL ENTERPRISES

Summary. In a competitive environment, any business entity for the effective functioning and evaluation of its prospects for the future should assess the level of its competitiveness. Possessing information about their competitive positions, hotel companies are able to determine their preferences, choose the right strategy and tactics of behavior, adequate to the realities of modern market processes. The article discusses the main issues of evaluation methods and strategies to improve the competitiveness of a hotel enterprise. The aim of the article is to systematize analytical methods for evaluating indicators and identifying effective development strategies, methodological approaches to assessing the level of competitiveness of hotel enterprises and their services. It is noticed that in modern conditions an economic entity for effective functioning and evaluation of its prospects for the future should analyze and promote an increase in the level of competitiveness. According to the analysis of recent research and publications, methods for assessing the competitiveness of an enterprise (methods characterizing the market position of an enterprise, methods characterizing the level of enterprise management, methods characterizing the financial and economic activity of an enterprise) that make it possible to obtain a specific, quantitatively determined assessment of this level are highlighted. According to the results of the study, indicators were selected, which are most often regarded as the most important characteristics of the level of competitiveness of hotel enterprises. The given system of indicators for assessing the level of competitiveness and identifies success factors that can be a guideline for improving the efficiency of the enterprise in the coming period. The proposed comprehensive method of finding the integral index of competitiveness of hotels based on analytical methods. Based on the results of the assessment, substantiated recommendations were provided for improving the competitiveness of the Equator Hotel.

Keywords: hotel industry, consumers, quality of services, assessment of competitiveness, methods.

Постановка проблеми. В останні роки як в теорії, так і на практиці все більше уваги приділяється необхідності комплексного вирішення проблеми розвитку конкуренції та підвищення конкурентоспроможності готельних підприємств. Для ефективного функціонування в ринковій економіці головним завданням для сучасного готелю стає надання якісної конкурентоспроможної послуги. Звідси виникає об'єктивна потреба у забезпеченні високого рівня конкурентоспроможності підприємств готельного бізнесу.

У свою чергу забезпечення конкурентоспроможності готельних підприємств вимагає постійного вдосконалення методичного інструментарію. На сьогодні існує лише декілька спроб щодо вдосконалення методичного апарату для підприємств сфери гостинності. Переважна ж більшість існуючих методик пристосована для оцінки конкурентоспроможності промислових підприємств.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Істотний внесок у дослідження методологічних аспектів аналізу конкурентоспроможності

був зроблений такими вітчизняними науковцями, як І.А. Брижань, В.Я. Чевгановою, Р.А. Фатхутдіновим, В.С. Шершньовою, А.Ю. Юдановим та ін. Серед зарубіжних вчених необхідно відзначити роботи Ф. Котлера, М. Портера, А.Дж. Стрікланда, А.А. Томпсона та ін. Розробка методик оцінки конкурентоспроможності готельних підприємств знайшла своє відображення у працях Л.В. Бортник, В.Г. Герасименка, В.І. Охота, Л.В. Батченко, Т.В. Стариченко та ін.

Метою статті є дослідження діяльності готельної мережі та вивчення сучасних методик оцінки конкурентоспроможності підприємств, а також розробка концептуального методичного підходу до конкурентоспроможності готельних підприємств через розробку оптимального механізму конкурентоспроможності та обґрунтування його застосування на вітчизняному ринку готельного бізнесу.

Виклад основного матеріалу. Основним завданням будь-якого підприємства готельного господарства є високоякісне надання основних послуг – проживання та харчування, а також

надання додаткових та супутніх послуг. Рівень усіх зазначених послуг буде визначати категоричність підприємства на ринку готельного господарства, а також його імідж серед клієнтів та конкурентів.

Конкурентоспроможність готельного підприємства є сукупністю взаємопов'язаних елементів, спрямованих на забезпечення його сильних конкурентних позицій, підтримання і розвиток існуючих та створення нових конкурентних переваг.

Існує велика кількість методів аналізу конкурентних переваг, а саме: модель Бостонської консультативної групи (БКГ); модель М. Портера; метод «Мак-Кінзі»; модель Shell/DPM; метод LOTS; метод PIMS; ситуаційний аналіз (SWOT-аналіз); метод експертного оцінювання; модель Хофера/Шенделя; фінансово-економічний метод; метод картування стратегічних груп.

Наведені методи оцінки конкурентних переваг підприємства на цільовому ринку доречно умовно розділити на три групи залежно від показників і змінних, використовуваних при аналізі:

1) методи, що характеризують ринкові позиції підприємства: модель БКГ, модель М. Портера, метод «Мак-Кінзі», модель Shell/DPM, метод PIMS, модель Хофера/Шенделя;

2) методи, що характеризують рівень менеджменту підприємства: метод LOTS, метод GAP, ситуаційний аналіз, метод експертного оцінювання, метод картування стратегічних груп;

3) методи, що характеризують фінансово-економічну діяльність підприємства: фінансово-економічний метод, метод маргінального аналізу [4, с. 121].

На даному етапі розвитку економіки актуальним є завоювання й утримання конкурентних переваг. Саме це є ключовим фактором успіху підприємства в конкурентній боротьбі. Підприємства, що надають готельні послуги постійно повинні відслідковувати зміну попиту, вартості сировинних ресурсів, вони повинні використовувати новітні підходи у сфері стратегічного маркетингу для підвищення рентабельності активів.

Узагальнений алгоритм оцінки конкурентоспроможності готельного підприємства представимо у вигляді рис. 1.

Найоптимальнішими для практичного застосування є аналітичні методи, які мають суттєві переваги та не дуже істотні недоліки. Аналітичні методи потребують побудови матриці конкурентоспроможності з набором показників оцінки та рангом показників. В будь-якому випадку аналіз конкурентоспроможності потребує порівняльної оцінки фірми та її конкурентів. Для цього необхідно провести SWOT-аналіз, за допомогою якого виявити фактори внутрішнього та зовнішнього середовища, проаналізувати сильні, нейтральні та слабкі сторони підприємства (конкурентів) та вдало обрати найоптимальнішу стратегію.

За результатами аналізу сильних та слабких сторін можна побудувати профіль оцінюваного

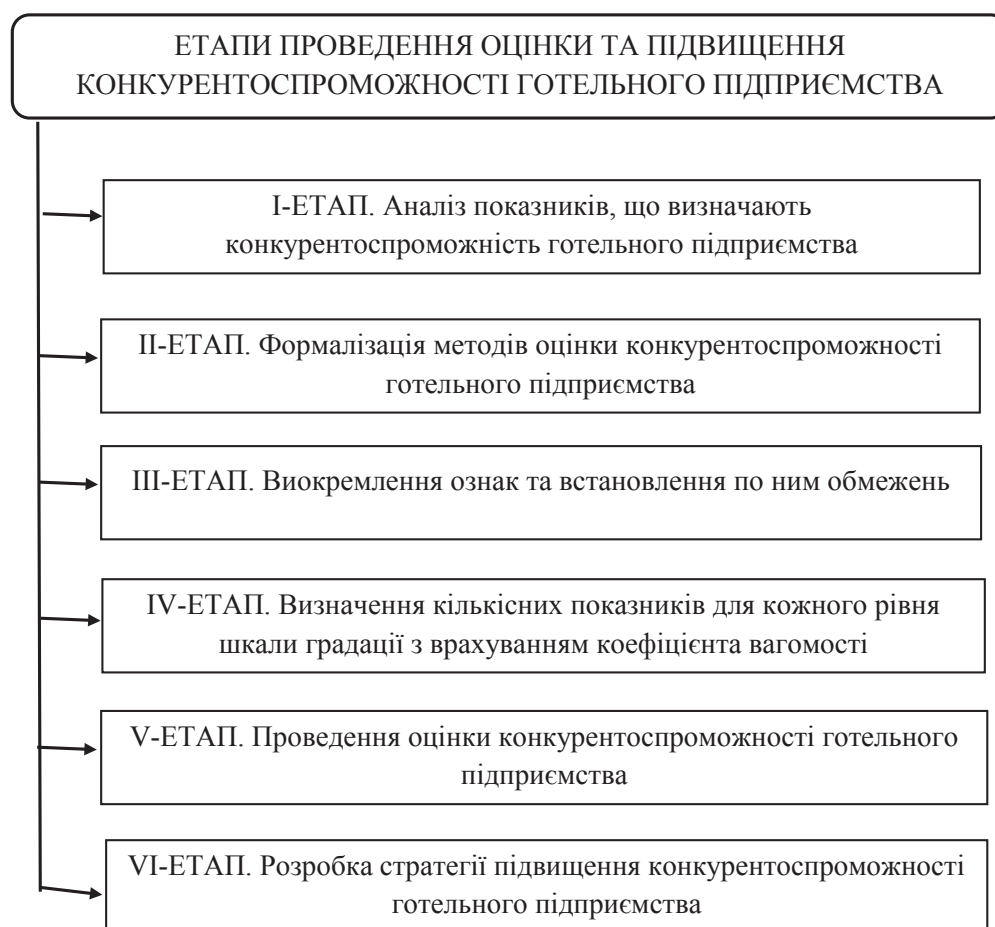

Рис. 1. Алгоритм поетапної оцінки конкурентоспроможності готельного підприємства

Джерело: розроблено автором за даними [4]

підприємства та за аналогічним прикладом профілю основних конкурентів (табл. 1).

На основі інформації про основних конкурентів та досліджуваного підприємства, а також аналізі

сильних і слабких сторін, складають матрицю оцінки конкурентоспроможності готелю Екватор (табл. 2).

За допомогою експертів оцінюються всі фактори, які характеризують діяльність підприємства,

Таблиця 1

Профіль готельного підприємства

Фактори, що визначають успіх	Оцінка									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Імідж (бренд) готелю									+	
Місцезнаходження готелю										+
Рівень якості послуг									+	
Тарифна політика								+		
Маркетингова політика										+
Інноваційна політика										+
Рентабельність									+	
Виробничий потенціал									+	
Фінансовий потенціал										+
Наявність дисконтної програми										+
Різнноманітність додаткових послуг										+
Культура обслуговування										+
Кваліфікація персоналу									+	
Потенціал споживачів								+		

Джерело: розроблено автором за даними готелю Екватор (Київська обл., м. Боярка)

Таблиця 2

Матриця оцінки конкурентоспроможності готелю

Фактори конкурентоспроможності	Експертна оцінка			Ранг фактора	Інтегрований показник		
	Готельні послуги				Готельні послуги		
	А	Б	В		А	Б	В
<u>Виробництво:</u> – матеріальна база; – виробничі можливості; – інноваційні технології.	9 10 8	7 8 9	6 7 6	0,045 0,04 0,043	0,405 0,40 0,344	0,315 0,32 0,387	0,27 0,28 0,258
<u>Менеджмент:</u> – мотивація співробітників; – ефективність контролю; – рівень керівництва; – наявність дисконтних та інших спеціальних програм для клієнтів.	9 8 9 9	7 8 8 6	7 6 5 5	0,043 0,045 0,045 0,05	0,387 0,36 0,405 0,45	0,301 0,36 0,36 0,3	0,301 0,27 0,225 0,25
<u>Маркетинг:</u> – рекламна кампанія (сайт готелю); – аналіз зміни цін на готельні послуги та їхні заміновачі; – планування асортименту послуг з урахуванням соціально-психологічних установок споживачів.	10 9 10	9 8 8	7 8 7	0,038 0,04 0,04	0,38 0,36 0,4	0,342 0,32 0,32	0,266 0,32 0,28
<u>Послуги:</u> – розміщення та проживання; – екскурсійне обслуговування; – замовлення послуг гідів-перекладачів; – ремонт і прасування одягу; – оренда конференц-залу, залів переговорів	10 9 9 10 10	8 7 – 8 –	6 6 – 7 –	0,041 0,045 0,11 0,04 0,1	0,41 0,4 0,99 0,4 1	0,328 0,315 – 0,32 –	0,246 0,27 – 0,28 –
<u>Персонал:</u> – кваліфікація та оптимальний штат готелю; – культура обслуговування.	10 10	9 8	7 7	0,038 0,04	0,38 0,4	0,342 0,32	0,266 0,28
<u>Фінанси:</u> – розподіл прибутку; – фінансування і кредитування діяльності інших підрозділів; – визначення структури і характеру внутрішніх фінансових операцій та розрахунків по ним.	9 8 8	6 4 4	5 3 2	0,05 0,066 0,071	0,45 0,528 0,568	0,3 0,264 0,284	0,25 0,198 0,142
Сумарна оцінка	184	132	107	1	9,417	5,798	4,652
Коефіцієнт конкурентоспроможності	–	–	–	–	1	0,615	0,494

Джерело: розроблено автором за даними готелів Київської обл., м. Боярка: А – Екватор, Б – Боярський двір, В – Боярка

віднесені в такі групи: виробництво, менеджмент, маркетинг, послуги, фінанси, персонал.

Експертна оцінка являє собою усереднену думку експертів (споживачів) по кожному досліджуваному показнику, оцінений в балах по десяти бальній шкалі (погано: 1–3, посередньо: 4–6, добре: 7–10). Ранг фактора – це вагомість кожного показника. Сума рангів дорівнює 1,0.

Інтегрований показник являє собою добуток експертної оцінки на ранг показника. Інтегральний показник конкурентоспроможності визначає міру його привабливості для покупця. Економічний зміст цього показника доводить, що вивчати конкурентоспроможність готельних послуг потрібно безперервно, цілеспрямовано і комплексно, орієнтуючись на задоволення потреб споживачів.

Коефіцієнт конкурентоспроможності визначається таким чином:

$$K_{\text{ККС}} = I_i / I_{\text{max}}, \quad (1)$$

де I_i – інтегрований показник конкурентоспроможності по i -тому готельному підприємству;

I_{max} – максимальне значення інтегрованого показника конкурентоспроможності по досліджуваному підприємству-конкуренту.

Дослідивши ринок послуг та конкурентний статус готелю «Екватор» можна зробити наступні висновки:

1. «Екватор» – досить популярний та один із найкращих закладів розміщення у досліджуваному регіоні, який надає широкий спектр головних та додаткових послуг.

2. Серед своїх головних конкурентів готель займає лідируючу позицію, випереджаючи конкурентів за такими позиціями: середній рівень завантаженості, популярність серед населення, рівень професіоналізму персоналу, якість основних послуг, асортимент додаткових послуг.

3. Серед сильних сторін готелю слід відзначити основні: привабливе розташування, широкий асортимент додаткових послуг, оптимальне співвідношення ціни і якості послуг що надаються, наявність гнучкої системи знижок та індивідуальний підхід до гостя та ін.

4. Для покращення свого становища, підвищення середньорічного рівня завантаженості та підсилення слабких сторін варто звернути увагу на такі позиції як робота з персоналом, залучення інвестицій та фінансування інших підрозділів.

Висновки та пропозиції. Проведене дослідження дало змогу адаптувати існуючі методики оцінки конкурентоспроможності під специфічний вид продукції, яким є готельна послуга, і виробити єдиний алгоритм, який може бути застосований підприємствами гостинності для оцінки конкурентоспроможності своїх послуг і оцінки конкурентної позиції готельного підприємства. Оцінку конкурентоспроможності слід здійснювати шляхом зіставлення параметрів аналізованої вітчизняної послуги з параметрами конкурентного імпортованого аналога.

Список літератури:

1. Брижань І.А., Чевганова В.Я. Порівняння методів оцінювання конкурентоспроможності підприємств. *Економіка и управление предприятием*. 2015. № 4/5 (24). С. 10–15.
2. Бортник Л.В. Комплексна оцінка конкурентоспроможності підприємств готельного бізнесу. *Економічний аналіз*. 2013. Том 14. № 2. С. 100–110.
3. Чевганова В.Я., Брижань І.А., Земцова К.А., Олійник О.О. Конкурентоспроможність: сутність, оцінка та шляхи підвищення її рівня (регіон, галузь, підприємство) : монографія. Полтава : ПолтНТУ, 2010. 256 с.
4. Шарко В.В. Конкурентоспроможність підприємства: методи оцінки, стратегії підвищення. *Науковий вісник Мукачівського державного університету*. 2015. Випуск 2 (4). Частина 2. С. 120–126.

References:

1. Brishjan I.A., Chevganova V.Ya. (2015). Porivniannia metodiv otsiniuvannia konkurentospromozhnosti pidpriemstv [Comparison of methods for assessing the competitiveness of enterprises]. *Economics and business management*, no 4/5 (24), pp. 10–15.
2. Bortnik L.V. (2013). Kompleksna otsinka konkurentospromozhnosti pidpriemstv hotelnoho biznesu [Comprehensive assessment of the competitiveness of hotel business enterprises]. *Economic analysis*, vol. 14, no 2, pp. 100–110.
3. Chevganova V.Ya., Brigyan I.A., Zemtsova K.A., Oleynik O.O. (2010). Konkurentospromozhnist: sutnist, otsinka ta shliakhy pidvyshchennia yii rivnia (rehion, haluz, pidpriemstvo) [Competitiveness: the essence, assessment and ways to increase its level (region, industry, enterprise)]. Poltava : PoltNTU.
4. Sharko V.V. (2015). Konkurentospromozhnist pidpriemstva: metody otsinky, stratehii pidvyshchennia [Competitiveness of an enterprise: methods of evaluation, strategy of improvement]. *Scientific herald of Mukachevo State University*, vol. 2, pp. 120–126.

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-7-71-28>

УДК 330.113.2

Іванченкова Л.В., Стасюкова К.В.

Одеська національна академія харчових технологій

КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ЯК СУЧАСНА ЕКОНОМІЧНА КАТЕГОРІЯ

Анотація. Конкуренція – це найважливіша ланка всієї системи ринкового господарства. Стимулом, що спонукає людину до неї, є прагнення перевершити інших. Предметом конкурентного суперництва на ринках є частки ринку, контрольовані тими чи іншими товаровиробниками. Конкуренція – це боротьба між приватними товаровиробниками за вигідніші умови виробництва і збуту товарів. Сьогодні ситуація є зовсім іншою і конкуренцію розглядають, як принцип ринкової економіки; як ідеал ринкової структури. У свою чергу категорія конкурентоспроможності товару, фірм і галузей відрізняється від категорії конкурентоспроможності територій принциповою відмінністю природи економічних інтересів зазначених об'єктів. У сферу економічних інтересів територій входять інтереси населяють ці території людей, в той час як економічні інтереси госпо-дарюючих суб'єктів цілком визначаються інтересами максимізації прибутку або її капіталізації в тому чи іншому вигляді.

Ключові слова: конкуренція, конкурентоспроможність, фактори впливу, економічні змагання, категорія.

Ivanchenkova Larisa, Stasiukova Kateryna

Odessa National Academy of Food Technologies

COMPETITIVENESS AS A MODERN ECONOMIC CATEGORY

Summary. As an economic category, competition is a struggle between commodity producers for the most favorable conditions of production and sale of goods and services, for the appropriation of the largest profits. Competition is the most important part of the whole system of market economy. The incentive that induces a person to her is the desire to surpass others. The subject of competitive rivalry in the markets is market shares controlled by those or other commodity producers. Competitive struggle is a dynamic process. It helps to better supply the market with goods. Competition is a struggle between private commodity producers for more favorable conditions of production and marketing of goods. Today, the situation is quite different and competition is seen as the principle of a market economy; as an ideal of a market structure. The theory of competition has a special place in microeconomic analysis. In turn, the category of competitiveness of goods, firms and industries differs from the category of competitiveness of the territories in principle the difference nature of the economic interests of these objects. In the sphere of economic interests of territories includes interests inhabiting these areas of people, while the economic interests of economic entities are entirely determined by the interests of maximizing profits or its capitalization in one form or another. The competitiveness of a country or a region depends on the ability to create an efficient, innovative system of goods and services, and thereby ensure a high standard of living. Until now, such conditions have not been created. In researches of scientists the various aspects of maintenance of competitiveness of the enterprises were analyzed. However, in modern economic literature, there is no single approach to the formation of a system for improving the competitiveness of enterprises, and also there are no theoretical developments that take into account the peculiarities of achieving competitiveness by enterprises of different industries. These circumstances necessitate the development and implementation of fundamentally different approaches to measuring the level of competitiveness of these objects and subjects and the selection of methodical tools that are adequate to these goals.

Keywords: competition, competitiveness, factors of influence, economic competition, category.

Постановка проблеми. Незважаючи на концентрацію зусиль багатьох економічних шкіл, конкурентоспроможність є складним, багатоплановим і недостатньо вивченим теорією економічної конкуренції явищем. Від його правильного розуміння в кінцевому підсумку залежить ефективність управління параметрами стійкості різних економічних систем. В основі знань цього явища лежить суворе, науково обґрунтоване визначення даного поняття.

Одне з найбільш загальних визначень конкурентоспроможності можна знайти в багатьох роботах видатних вчених. Автори цих підходів до визначення конкурентоспроможності як володіння принциповими властивостями, що створюють переваги для суб'єкта економічного змагання. Причому ці властивості можуть ставитися до різних об'єктів: видам продукції, підприємствам, групам підприємств (зокрема, галузевим та міжгалузевим комплексам), окремим країнам (їх економікам) і групам країн,

які виступають у вигляді суб'єктів конкурентної боротьби.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Над проблемою конкурентоспроможності працювали та працюють такі вчені як: Г.Л. Азоев, І. Ансофф, Ф. Котлер, Г. Минцберг, М. Портер, Ф. Тейлор, А. Сміт, А. Файоль, Р.А. Фатхутдінов, Р. Уотермен, Е. Чемберлен, Й. Шумпетер, О.Ю. Юданов, а також вітчизняні вчені: В.А. Білошапко, В.Л. Дікань, І.З. Должанський, Г.В. Загорій, Ю.Б. Іванов, С.М. Кваша, Л.С.Кобиляцький, Н.Н. Лепа, Л.В. Романова, Г.М. Скудар, О.Б. Чернега. Окремим питанням підвищення конкурентоспроможності підприємств харчової переробної галузі України присвятили свої праці О.Д. Гудзинський, Л.В. Дейнека, Т.Л. Мостенська, П.В. Осіпов, В.А. Павлова, М.П. Сичевський та інші.

У дослідженнях вчених аналізувалися різні аспекти забезпечення конкурентоздатності підприємств. Проте в сучасній економічній літе-

ратурі не існує єдиного підходу до формування категорії конкурентоспроможності підприємств, а також відсутні теоретичні розробки, які б враховували особливості досягнення конкурентоздатності підприємствами різних галузей.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми дає можливість прийти до висновку, що не дослідженими залишаються проблеми конкурентоспроможності як сучасної економічної категорії.

Мета статті. Основна мета дослідження полягає в визначенні категорії конкурентоспроможності в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Слово «concurrentia» в перекладі з латинської мови означає «змагання, суперництво». Як економічна категорія конкуренція – це боротьба між товаровиробниками за найвигодніші умови виробництва і збуту товарів і послуг, за привласнення найбільших прибутків. Конкуренція виконує роль регулятора темпів і обсягів виробництва, спонукаючи виробника запроваджувати науково-технічні досягнення, підвищувати продуктивність праці, вдосконалювати технологію, організацію праці тощо.

Вчені-економісти розрізняють конкурентоспроможність та конкурентоздатність підприємств у середовищі господарювання. Обидва поняття характеризують ефективність функціонування економічних суб'єктів, але якщо розглядати їх з точки зору лінгвістики, то можна виявити суттєві відмінності. В спільну основу цих слів покладена похідна від слова «конкуренція», що означає «змагання, суперництво, боротьба».

Одне з найбільш загальних визначень конкурентоспроможності можна знайти в роботах багатьох вчених. Автори цих підходів визначають конкурентоспроможність як володіння принциповими властивостями, що створюють переваги для суб'єкта економічного змагання. Причому ці властивості можуть ставитися до різних об'єктів: видам продукції, підприємствам, групам підприємств (зокрема, галузевим та міжгалузевим комплексам), окремим країнам (їх економікам) і групам країн, які виступають у вигляді суб'єктів конкурентної боротьби.

У той же час з пояснення до визначення конкурентоспроможності виходить, що суб'єктами конкуренції можуть виступати товари, підприємства та їх об'єднання, галузі, країни і об'єднання країн, тобто об'єкти і суб'єкти економіки, властивості яких створюють переваги суб'єктів економічного змагання. Тут явно проглядається логічне протиріччя, яке, як буде показано нижче, є предметом активних дискусій в теорії конкуренції.

Важливою особливістю даного визначення є також те, що поняттю конкурентоспроможності справедливо приписується потенційний характер. Іншими словами, суб'єкт економіки є конкурентоспроможним, якщо цей суб'єкт має певні властивості незалежно від того, бере участь даний суб'єкт в економічному змаганні чи ні. Ця обставина враховується далеко не всіма дослідниками, що працюють в галузі економічної теорії конкуренції, однак воно надзвичайно важливо для вибору вимірників чинників конкурентоспроможності і методів кількісної оцінки рівня конкурентоспроможності.

Більшість відомих в літературі визначень конкурентоспроможності мають набагато менший рівень узагальненості і формуються, як правило, стосовно до конкретних конкуруючих об'єктів: товару, фірми, галузі, і країни в цілому.

На нашу думку, у визначеннях такого виду з достатньою логікою відзначається, що конкурентоспроможність – це не іманентна властивість товару як такого, а властивість товару, що проявляється в групі подібних товарів, в їх зіставленні між собою. Головним стає наявність певних якісних відмінних рис. Однак в таких визначеннях ще недостатньо чітко відбивається роль споживача і його потреби. Саме останні повинні визначати якісні і специфічні риси товару, який стає носієм корисності. Тому будь-які розглянуті товари мають відмінні характеристики, які дозволяють зіставляти товари-аналоги з метою вибору пріоритетного.

В цьому відношенні проміжне положення займають визначення конкурентоспроможності товару, в яких властивості продукту безпосередньо пов'язуються з характеристиками задоволення потреби. Так, наприклад, М.І. Перцовський та П.К. Канінський відзначають, що конкурентоспроможність товару – це сукупність споживчих властивостей даного товару або продукції, що характеризують їх відміну від товару-конкурента за ступенем відповідності конкретним суспільним потребам, з урахуванням витрат на їх задоволення, цін та інших особливостей.

На думку Ф. Зав'ялова, Б. Райзберга, Л. Лозовського та А. Поршнева, для цих визначень все ще характерна помилкова прив'язка конкурентоспроможності товару до комплексу певних властивостей товару, проте вже з самого сенсу визначення впливає, що мова йде все ж про зіставлення зазначених властивостей товарів-аналогів між собою по відношенню до конкретної потреби. Однак слід погодитися з певною результативністю використання принципу порівняльності і вибору відмінних властивостей.

Також ж проміжне положення, але в іншому відношенні, на наш погляд, займають визначення, відповідно до яких конкурентоспроможність товару – це сукупність якісних і вартісних характеристик, які забезпечують його відповідність вимогам ринку. У подібних визначеннях в явному вигляді не вказується на порівняльний характер конкурентоспроможності товару, тобто як порівняльної характеристики товарів-аналогів, проте широкий зміст вкладається в термін «вимоги ринку», який включає в тому числі і можливість збуту даного товару в умовах пропозиції на ринку конкуруючих товарів. Слід погодитися з тим становищем, що саме якісні та вартісні характеристики важливі для позиціонування фірми на ринку.

Наступним кроком у розвитку поняття конкурентоспроможності можна вважати визначення, в яких прямо вказується на те, що конкурентоспроможність товару є порівняльну характеристику властивостей товарів-конкурентів по відношенню до властивостей задовольняється ними потреби. Відповідно до таких визначень більш високим рівнем конкурентоспроможності мають товари, у яких вище рівень відповідності їх властивостей вимогам спожи-

вача (властивостям його потреби), ніж рівень такої відповідності інших аналогічних товарів. Відмінною особливістю значної кількості визначень, які за своїм змістом відносяться до розряду економічних, є облік в них характеристик процесу споживання, використання, експлуатації продукції і, зокрема, витрат, пов'язаних з цим процесом.

Проте в якості однієї з однорідних груп слід розглядати роботи, в яких конкурентоспроможність продукції асоціюється з властивостями, які не є власне властивостями товару, або з властивостями, які не враховуються споживачем при здійсненні свого вибору. Це такі параметри, як темпи відновлення продукції і тривалість життєвого циклу виробу, обсяги його виробництва; динамічність реалізації, завантаження потужностей, обсяги і напрямки інвестицій, обсяги реалізації продукції і рівень рентабельності її виробництва.

Підсумовуючи аналіз найбільш уживаних класів визначень поняття конкурентоспроможності продукції, необхідно відзначити, що всі вони співвідносяться один з одним за принципом ієрархії: наступні (в порядку викладу) формулювання включають в себе як окремий випадок попередні. В цьому плані принципово інший є позиція ряду авторів, які ставлять під сумнів коректність як самого терміну «конкурентоспроможність продукції», так і його найбільш поширеного тлумачення.

У Великому економічному словнику конкурентоспроможність розглядається як «...здатність фірми випускати конкурентоспроможну продукцію, перевага фірми над іншими фірмами цієї галузі в державі та за її межами. Конкурентоспроможність фірми може бути оцінена тільки в рамках групи фірм, які належать до однієї галузі, або фірм, які випускають аналогічні товари (послуги)».

Всі існуючі визначення, що відображають сутність або роль конкурентоспроможності можна згрупувати за однорідними ознаками. Серед наведених вище визначень виділяється кілька однорідних груп визначень. Велика частина таких точок зору зосереджує увагу на конкурентоспроможності фірми. Це, перш за все, якась специфічна властивість суб'єкта економіки, несвідома до інших властивостей даного суб'єкта і характеризує його потенційні можливості в здійсненні свого процесу функціонування, тобто цілком певні здібності підприємства.

Найбільш повно ці здібності відображає формулювання, що відображають кінцеву націленість функціональної діяльності підприємства, хоча надмірна конкретизація напрямів використання прибутку зайва, тому що неминуче є неповною. Невиправданим є і умова авторів підходу, націленого на здійснення діяльності нарівні з конкурентами. Як зрозуміти цю умову в разі, коли на одному і тому ж ринку співіснують фірми, що демонструють різні показники своєї діяльності? Це питання не може мати задовільну відповідь. У той же час всі ці формулювання досить точно передають загальний зміст економічного змісту поняття конкурентоспроможності.

Гринько Т.В., Дементьева А., Фатхутдінов Р. роблять в певному сенсі крок назад, пов'язуючи здатності підприємства з конкурентними пере-

вагами, а не з кінцевими результатами конкурентної боротьби. Проте загальний тон цих визначень можна вважати вірним.

Поняття, в основі яких лежить загальна думка, визначити таку властивість, як конкурентоспроможність, через інше поняття теорії конкуренції – переваги. При цьому мається на увазі фактично досягнуту перевагу по відношенню до конкурентів. Очевидно, в таких визначеннях відбувається підміна понять і відмова від потенційної природи конкурентоспроможності як властивості суб'єктів економіки.

У ряді робіт таких вчених як М. Портер, Ф. Котлер, Л. Шевченко, А.Ю. Юданов, І. Ансофф та ін. увага акцентується на тому, що при визначенні конкурентоспроможності систем відсутні розмежування переваг суб'єктів різних ієрархічних рівнів.

Подібні приклади досить обмежувальних формулювань можна знайти також в ряді інших робіт. Самі автори конкурентоспроможності країни визначають як здатність до самостійного політичного розвитку і успішному економічному змагання з іншими країнами. Однак відзначимо принципові особливості цього неоднозначного визначення. По-перше, конкурентоспроможність справедливо розглядається як здатність країни в формі її потенційна характеристика. По-друге, це не виправданий, на наш погляд, вихід за рамки предмета економічних наук, що вилився до залучення в якості опорного в описі економічного явища (міждержавної конкуренції) політичного аспекту. По-третє, це багатозначність терміну «успішний економічний розвиток», в який можна вкласти найрізноманітніший зміст. Такий підхід робить розглянуту формулювання надмірно загальною і розмитою.

У цьому сенсі декілька по-іншому вже трактується категорія конкурентоспроможності країн фахівцями Міжнародного інституту управління та розвитку (Швейцарія), відповідно до якої «конкурентоспроможність країни – це здатність створювати щороку більше багатства, ніж його конкуренти на міжнародних ринках».

Зате у визначенні норвезького економіста Я. Фагерберг цей аспект розглядається як визначальний. На його думку міжнародна конкурентоспроможність країни відображає її здатність забезпечити в сьогоденні і майбутньому високий рівень життя свого населення в порівнянні з іншими країнами. У такому визначенні, проте, упущено таке принципове умова, як конкуренція. Так як конкурентоспроможність будь-якого об'єкта або суб'єкта економіки характеризує властивість цього об'єкта або суб'єкта, що виявляється тільки в умовах конкурентного суперництва.

Подібні визначення відповідають найпоширенішому підходу до тлумачення поняття конкурентоспроможності країн, якого дотримується і Світовий економічний форум, і який, починаючи з 1979 року, щорічно випускає популярні в світі доповіді під назвою "The Global Competitiveness Report". У цих доповідях щорічно дається порівняльна характеристика конкурентоспроможності провідних країн світу. В основі визначення конкурентоспроможності країн лежить рейтингова система побудови інтегрального показника конкурентоспроможності на основі аналізу

близько 400 показників, згрупованих у вісім агрегатних факторів: внутрішній економічний потенціал, зовнішньоекономічні зв'язки, державне регулювання, кредитно-фінансова система, інфраструктура, система управління, науково-технічний потенціал, трудові ресурси.

Таким чином, проведений аналіз дозволяє виявити наявність істотно відмінних один від одного акцентів при розгляді конкурентоспроможності країн. Причому спектр існуючих думок досить широкий. Це, зокрема, позиція, що ігнорує самостійне значення даного поняття. Це позиція, яка ототожнює поняття конкурентоспроможності для суб'єктів економіки всіх ієрархічних рівнів, від фірми до економічної системи групи країн. Це визначення, що ставлять на перше місце виробничо-комерційні досягнення країн на світовому ринку, ці досягнення з урахуванням підвищення добробуту населення. І, нарешті, визначення, в який основний акцент робиться на ступінь задоволення потреб громадян.

Характерною особливістю альтернативних підходів до проблеми конкурентоспроможності та сучасного стану її розробки є практично повна відсутність спроб формулювання визначення конкурентоспроможності галузі, за винятком тих з них, «універсальних», в яких не враховуються відмінності суб'єктів конкуренції.

З урахуванням сказаного, зазначене вище положення в економічній теорії конкуренції можна пояснити або превалюванням спрощених поглядів на проблему визначення поняття конкурентоспроможності галузі, або високим рівнем складності даної проблеми, яка обумовлює відсутність відчутних конструктивних наукових результатів.

Розглянуті підходи до виявлення суті та відображення її в понятті конкурентоспроможності вказують на ряд важливих якостей конкурентоспроможності як категорії економічної теорії конкуренції. Практично загально визнана така властивість даної категорії як відносність, тобто порівняльний характер. «Конкурентоспроможність – це властивість відповідного об'єкта, яке проявляється тільки в порівнянні даного об'єкта з іншими аналогічними об'єктами, що знаходяться в конкурентних відносинах з даним об'єктом».

У загальному вигляді «Конкурентоспроможність – це потенційна характеристика економічного об'єкта, що відображає можливості даного об'єкта в досягненні своїх іманентних цілей в конкурентному середовищі».

Зазначені особливості конкурентоспроможності як економічної категорії є визначальними при виборі показників, що характеризують фактори економічної і функціональної стійкості підприємства, і на основі яких визначається рівень найважливіших переваг позиціонування на ринку, а також вибору показників, що відображають цей рівень. Ці особливості зумовлюють і ефективність використовуваних методів оцінки рівня конкурентоспроможності різних об'єктів.

Аналіз змісту великої кількості літератури, присвяченій розробці та застосування визначення категорії конкурентоспроможності різних економічних об'єктів, свідчить про те, що багато дослідників ігнорують зазначені особливості категорії конкурентоспроможності, в результаті чого істотно знижується точність і рівень обґрунтованості одержуваних оцінок і висновків, зроблених на їх основі.

Висновки і пропозиції. В цілому, резюмуючи вищевикладене, необхідно зробити висновок, що всю сукупність об'єктів і суб'єктів конкуренції необхідно поділяти як мінімум на три групи: продукція (товари), суб'єкти господарювання (фірми, галузі) окремих країн, економічні системи територій (міста, регіони, країни, групи країн).

Конкурентоспроможність продукції як об'єкта конкуренції відрізняє від конкурентоспроможності суб'єктів економіки статичний характер прояви. Це властивість проявляється в статичності, в процесі зіставлення конкуруючих товарів в кожен момент часу. Конкурентоспроможність же суб'єктів економіки проявляється в характеристиках їх діяльності, тобто в процесі порівняння результатів функціонування подібних суб'єктів на відносно тривалому проміжку часу.

У свою чергу категорія конкурентоспроможності товару, фірм і галузей відрізняється від категорії конкурентоспроможності територій принциповою відмінністю природи економічних інтересів зазначених об'єктів. У сферу економічних інтересів територій входять інтереси населяють ці території людей, в той час як економічні інтереси господарюючих суб'єктів цілком визначаються інтересами максимізації прибутку або її капіталізації в тому чи іншому вигляді.

Ці обставини обумовлюють необхідність розробки і реалізації принципово різних підходів до вимірювання рівня конкурентоспроможності цих об'єктів і суб'єктів і підбору адекватного цим цілям методичного інструментарію.

Список літератури:

1. Білецька І.І. Конкурентоспроможність у її сучасному трактуванні. *Актуальні проблеми економіки*. 2004. № 10 (40). С. 80–87.
2. Богацька Н.М. Конкурентоздатність підприємства: суть та значення. URL: http://www.rusnauka.com/27_NNM_2011/Economics/
3. Буркинський Б.В. Конкурентоспособность продукции и предприятия. Одесса. ИПРЭИ НАН України. 2002. 132 с.
4. Варналій З.С. Конкурентоспроможність національної економіки. Київ : Знання України, 2013. 387 с.
5. Загородній А.Г., Чубай В.М. Оцінювання конкурентоспроможності інноваційної продукції в процесі вибору інноваційної стратегії підприємства. *Фінанси України*. 2007. № 1. С. 99–110.
6. Злидень І.М. Методичні підходи до оцінки конкурентоспроможності підприємства. *Економіка: проблеми теорії і практики* : Зб. наук. праць. Дніпропетровськ : ДНУ, 2014. Вип. 213. Том I. С. 75–81.
7. Иванченкова Л.В. Категория конкурентоспособности как объект исследования в современной теории конкуренции. *Наукові праці ОНАХТ*. Одеса, 2009. № 29. Т. 2. С. 303–308.
8. Портер М. Конкурентная стратегия: Методика анализа отраслей и конкурентов / пер. с англ. И. Минервина; 2-е изд. Москва : Альпина Бизнес Букс, 2006. 452 с.
9. Портер М.Е. Стратегия конкуренції / Пер. з англ. А. Олійник, Р. Сільський. Київ : Основи, 1997. 390 с.

References:

1. Biletska I.I. (2004). Konkurentospromozhnist u yii suchasnomu traktuvanni [Competitiveness in its modern interpretation]. *Aktualni problemy ekonomiky*, 10, 80–87.
2. Bohatska N.M. (2011). Konkurentozdatnist pidpriemstva: sut ta znachennia [Competitiveness of the enterprise: essence and meaning] (electronic journal). Available at: http://www.rusnauka.com/27_NNM_2011/Economics
3. Burkynskyi B.V. (2002). Konkurentosposobnost produktsyy y predpriatya [Competitiveness of production and enterprise]. Odessa. YPREYY NAN Ukrainy.
4. Varnalij Z.S. (2013). Competitiveness of the national economy [Competitiveness of the national economy]. Kyiv : Knowledge of Ukraine.
5. Zahorodnii A.H., Chubai V.M. (2007). Otsiniuvannia konkurentospromozhnosti innovatsiinoi produktsii v protsesi vyboru innovatsiinoi stratehii pidpriemstva [Estimation of competitiveness of innovative products in the process of selection of innovative strategy of the enterprise]. *Finansy Ukrainy*, 1, 99–110.
6. Zlyden I.M. (2014). Metodichni pidkhody do otsinky konkurentospromo-zhnosti pidpriemstva [Methodological approaches to assessing the competitiveness of the enterprise]. *Ekonomika: problemy teorii i praktyky: Zb. nauk. prats. Dnipropetrovsk: DNU*, vol. 1, no. 213, pp. 75–81.
7. Ivanchenkova L.V. (2009). Katehoryia konkurentosposobnosti kak ob'ekt yssledovanyi v sovremennoi teoryi konkurentsyy [Category of competitiveness as an object of research in the modern theory of competition]. *Naukovi pratsi ONAKhT*. Odesa, no. 29, vol. 2, pp. 303–308.
8. Porter M. (2006). Konkurentnaia stratehiia: Metodyka analiza otraslei y konkurentov [Competitive strategy: Methods of analysis of industries and competitors]. Moskva: Alpyna Byznys Buks.
9. Porter M.E. (1997). Stratehiia konkurentsii [Competition Strategy]. Kyiv: Osnovy.

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-7-71-29>

УДК 334.724.012.44.(477)

Ковалевська А.В., Нечипоренко Я.С.

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

ПІДПРИЄМНИЦТВО НА БАЗІ ГРОМАДИ ЯК ОСОБЛИВИЙ ВИД СОЦІАЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА

Анотація. Стаття присвячена визначенню понять соціального підприємництва та підприємництва на базі громади, їх рис, характеристик, особливостей і відмінностей одне від одного та від традиційного (класичного) підприємництва. Наукова розробка цього питання є актуальною у зв'язку з реформою децентралізації, що відбувається в Україні, і, відповідно, з пошуком ефективних засобів розвитку підприємництва в об'єднаних територіальних громадах задля забезпечення їх стійкого зростання. Проаналізовано науковий доробок з цих питань як закордонних дослідників, так і вітчизняних науковців. Встановлено, що хоча в українській науковій літературі поняттю соціального підприємництва в останні роки почала приділятися достатня увага, але підприємництво на базі громади, як окреме поняття, з нього не виділяється. Визначено, що підприємництво на базі громади в кожній країні, або ж регіоні чи місцевості визначається своїми регіональними особливостями, розвиток цього поняття для реалій України набуває важливого значення. В роботі представлено ключові відмінні та об'єднуючі риси трьох видів реалізації підприємницької активності, які досліджуються. Зроблено висновок щодо актуальності та нагальності розробки методичних засад розвитку підприємництва на базі територіальних громад як важливої передумови підвищення економічної життєздатності та стабільності місцевих громад.

Ключові слова: соціальне підприємництво, підприємництво на базі громади, традиційне підприємництво, об'єднані територіальні громади, місцевий розвиток.

Kovalevska Alla, Nechiporenko Yaroslav
Kharkiv V.N. Karazin National University

COMMUNITY BASED ENTREPRENEURSHIP AS A SPECIAL TYPE OF SOCIAL ENTREPRENEURSHIP

Summary. The article is devoted to defining the concepts of social entrepreneurship and community based entrepreneurship, their characteristics, common features and differences from one another and from traditional (classical) entrepreneurship. The scientific development of this issue is relevant to the decentralization reform taking place in Ukraine and, accordingly, to the search for effective means of developing entrepreneurship in the united territorial communities to ensure their sustainable growth. The scientific achievements on these issues of both foreign researchers and domestic scientists have been analyzed. From the analysis of publications on the topic, it turns out that community-based entrepreneurship and social entrepreneurship are related concepts, but social entrepreneurship is a more general concept than community-based entrepreneurship with a specific focus within territorial communities. At the same time, community-based entrepreneurship must be distinguished from traditional entrepreneurship as an activity to maximize profit. The article discusses the feasibility of legislative regulation of the concept of social entrepreneurship in Ukraine. It is established that although the notion of social entrepreneurship in recent years has received considerable attention in the Ukrainian scientific literature, community based entrepreneurship, as a separate concept, is not distinguished from it. It is determined that community-based entrepreneurship in each country, region or locality is determined by its national, regional or local characteristics, and the development of this concept is important for the realities of Ukraine. The paper presents the key distinctive and unifying features of the three types of entrepreneurial activity that are being explored. The conclusion is made on the relevance and urgency of the development of methodological foundations for the entrepreneurship development on the basis of territorial communities as an important prerequisite for improving the economic viability and stability of local communities.

Keywords: social entrepreneurship, community-based entrepreneurship, traditional entrepreneurship, united territorial community, local development.

Постановка проблеми. Розвиток малих і середніх підприємств є одним із ключових чинників, що вирішують питання забезпечення соціально-економічних аспектів зростання багатьох країн. Численні дослідження доводять, що внесок цих підприємств в економічне зростання є значним, це стосується як розвинених країн, так і країн, що розвиваються, а також окремих регіонів, міст, поселень. Реформа децентралізації, яка відбувається в нашій країні, актуалізує питання забезпечення соціально-економічного розвитку міст, поселень, об'єднаних територіальних громад. Одним із важливих завдань у даному контексті постає пошук та реалізація шляхів розвитку підприємництва для підвищення еко-

номічної життєздатності та стабільності місцевих громад. Маємо констатувати, що підприємницькі структури на сьогодні власними податками забезпечують основні джерела розвитку місцевих громад – питома вага єдиного податку в структурі місцевих податків та зборів становить 40,5% і 40,6% відповідно у 2015 та у 2016 рр. Крім того, темп зростання абсолютних сум сплаченого єдиного податку у 2017 р., порівняно з 2016 роком становить 42,3% в бюджетах об'єднаних територіальних громад, а в цілому у місцевих бюджетах України – 39,3% [1]. Отже розвиток підприємницьких структур безпосередньо обумовлює стан і рівень розвитку тієї територіальної громади, до бюджету якої зараховуються податкові збори;

ріст кількості та зростання ефективності господарювання підприємницьких структур є одним із вагомих чинників реалізації стратегічних і тактичних завдань стійкого розвитку міст, поселень, об'єднаних територіальних громад. За останні сорок років з'явилися і набувають все більшого значення такі нові види підприємництва як соціальне підприємництво і підприємництво на базі громади, які безпосередньо пов'язані з місцевим розвитком. В той же час в українській науковій літературі якщо соціальному підприємництву дослідники почали приділяти увагу, то поняття підприємництва на базі громади, як окреме не виділяється.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Маємо констатувати, що налічується доволі велика кількість наукових робіт та прикладних досліджень, які доводять значущість підприємницької активності задля забезпечення розвитку соціально-економічних систем різних рівнів. Все більше уваги фахівців приділяється саме діагностиці впливу суб'єктів підприємницької діяльності на рівень розвитку міст. Серед вітчизняних науковців, які приділяють увагу даним проблемам доцільно виділити В.Б. Родченко [2; 3; 4], О.А. Карлову [5; 6], Л.І. Воротіну [7], Т.І. Балановську та О.П. Гоголю [8], А.В. Ковалевську [9] та ін. У той же час, закордонні фахівці наголошують, що місцевий розвиток залежить не лише від загального рівня підприємницької активності, а й від особливих видів здійснення підприємницької діяльності – від рівня розвитку соціального підприємництва та підприємництва на базі громади. Доходимо висновку, що доцільно вивчити специфічні риси та особливості даних видів підприємницької діяльності.

Сутність, ознаки та особливості соціального підприємництва досліджуються в роботах закордонних та вітчизняних вчених, серед яких Z. Hamid [17], Z. Hengchao [17], J. Mair [10], I. Marti [10], S. Mhd-Sarif [17], A.T. Pierre [11, 27], M. Uddin [22], M.B. Волкової [15], Н.Р. Голуб'як [25], Н.М. Горішної [12], О.В. Довгаль [14], О.Б. Кіреевої [21], С. Сергієнко [13], О.В. Сотули [24], А.В. Толстової [13], В.С. Шевченко [15] та інших. Підприємництво на базі громади досліджується в роботах таких фахівців як L. Bassano [39], K.L. Bierman [30], A. Cardow [33], J.D. Coie [30], L.P. Dana [40], K.A. Dodge [30], Friedrichs von Y. [27], M.T. Greenberg [30], R. Harding [26], Y.V. Ivanova [36], H. Johnstone [32], C. Kalantaridis [35], D. Lionais [32], J.E. Lochman [30], J. McConnon [39], R.J. McMahon [30], T.J. Nechyba [29], J.A. Nottingham [28], S. Parwez [37], A.T. Pierre [27], A. Purusottama [38], V. Ratten [40], R.P. Strauss [29], E.P. Stræte [31], M.C. Torri [34], T. Trilaksono [38], J. Wincent [27].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Підприємництво на базі громади, як і соціальне підприємництво завжди має регіональні властивості. Проте, незважаючи на очевидну необхідність, вітчизняних досліджень з виокремленням поняття підприємництва на базі громади немає. Аналіз співвідношення видів підприємництва: традиційного підприємництва, соціального підприємництва та підприємництва на базі громади частково присутній в наукових роботах, але не зібраний в одне ціле.

Метою даної роботи є визначення поняття підприємництва на базі громади і його основних рис, а також зв'язку цього поняття з соціальним і традиційним (класичним) підприємництвом. Отже ключовими завданнями дослідження є:

- аналіз фахових закордонних робіт з метою з'ясування сутності соціального підприємництва і підприємництва на базі громади;
- виділення специфічних характеристик та рис даних видів підприємницької активності.

Основні результати дослідження. Соціальне підприємництво в Україні є доволі новим видом бізнесу, який виник на початку 2000-х років, тоді як у європейських країнах і США цей вид діяльності стали відрізняти з 80-х років ХХ століття. Соціальне підприємництво відрізняється від традиційного (класичного) підприємництва тим, що надає більший пріоритет створенню соціальних цінностей через задоволення соціальних потреб, або ж на їх задоволення витрачається значна частка прибутку від діяльності.

Досліджуючи сутність соціального підприємництва J. Mair, I. Marti [10] наголошують, що даний вид підприємницької діяльності спрямований на реалізацію:

- 1) діяльності з пошуку альтернативних стратегій фінансування та схем управління, які дозволяють неприбутковим організаціям створювати соціальну цінність;
- 2) соціально відповідальну практику комерційного бізнесу;
- 3) соціального підприємництва як засіб зняття соціальних проблем і прискорення розвитку суспільства.

На нашу думку такий підхід до визначення сутності соціального підприємництва об'єднує в собі зовсім різні напрямки та види практичної діяльності. У той же час, представлені напрямки доповнюють, а не конкурують одне з одним. Автори запропонували визначення соціального підприємництва як процесу, який передбачає інноваційне використання та комбінацію ресурсів для досягнення можливостей вирішення соціальних потреб і, отже, сприяння розвитку суспільства. Цікавою та важливою є точка зору представлена в роботі А.Т. Pierre «дослідження соціального підприємництва розкидані, не дотримуючись жодної конкретної моделі, і розглядають широкий спектр питань проблем соціального підприємництва з різних точок зору» [11]. Схожа точка зору представлена в роботах вітчизняних дослідників Н.М. Горішної, А.В. Толстової, С.Сергієнко [12; 13], де наголошено на наступних наявних рисах соціального підприємництва, як: наявність місії соціального спрямування, інноваційність, необхідність взаємодії громадськості, влади та бізнесу, колективна форма власності.

Проведений аналіз джерел інформації дозволяє систематизувати основні виклики перед суспільством, які вирішує соціальне підприємництво:

- соціальна підтримка незахищених верств населення (наприклад, люди з обмеженими можливостями, групи ризику, ВІЛ-позитивні люди, біженці та інші малі групи) [14; 15];
- підтримка підприємницької діяльності (наприклад, інформаційно-консультативні агентства для підприємців [16], інтернет-портали з мікрокредитування, підприємства із дослідження ринку);

– альтернативний підхід до вирішення соціальних проблем, які є прерогативою державного управління (наприклад, забезпечення стерилізованого водою, низька вартість операцій з катаракти, вакцинація [17], веб-портал «Громадський проект» [18]);

– соціально-орієнтований бізнес (наприклад, приватний гомеопатичний кабінет [19], приватний кабінет з психологічної допомоги [20], спортзали).

Відмінність соціального від традиційного підприємництва полягає і в тому, що традиційне підприємництво керується перш за все загальними принципами ведення бізнесу, в той час як соціальні підприємці завжди враховують національні, регіональні, або ж місцеві особливості. З цієї причини зарубіжний досвід важливий, але недостатній для розвитку соціального підприємництва в Україні.

Закони, які регулюють діяльність соціальних підприємців у Західній Європі з'явилися у 90-х роках XX століття, в країнах Східної Європи та прибалтійських країнах – на початку 2000-х років. В українському законодавстві на даний час нормативних документів, які б врегульовували питання соціального підприємництва не має. Ця обставина з точки зору деяких вітчизняних авторів [14; 15; 21] є негативним чинником для розвитку соціального підприємництва, що веде до термінологічної невизначеності, в той же час інші дослідники [13] вважають це позитивним фактором, що розширює можливості для соціального підприємництва. Підтвердження цієї тези можна знайти у роботах зарубіжних авторів. Наприклад, M. Uddin з співавторами [22] досліджують, як громадські установи, такі як приватний сектор, міжнародні установи, фонди та місцеві громади, поступово перейшли від залежності від зовнішнього фінансування до моделі соціальних підприємств. У зв'язку зі збільшенням попиту на основні послуги у віддаленій долині Хунза на півночі Пакистану державний сектор не міг їх задовольнити в повній мірі. Постачальники послуг: Комітет з питань охорони навколишнього середовища Хунза, комунальна компанія Хунза та послуги з розвитку дитинства Хайдерабадської сільської підтримки отримали підтримку від багатьох учасників – місцевих організацій громадянського суспільства, агентств Мережі розвитку Ага Хана, включаючи Програму підтримки сільських районів Ага Хана, а в деяких випадках і від державних установ, але послуги в кінцевому підсумку надаються через приватний сектор з платою за обслуговування.

Не всі провідні країни мають такий закон. За словами Ніколаса Мурігу, засновника платформи для соціальних підприємців «KalmarCoworkingspace» зі Швеції, шведський уряд спеціально не прийняв визначення, що таке соціальне підприємництво, адже якби було прийнято чітке визначення, це було б підставою виключити ряд підприємств з категорії соціального бізнесу і вони б вже не працювали як соціальний бізнес [23]. Карел Вандерпуртен, представник Генерального директорату з питань внутрішнього ринку, промисловості, підприємництва і МСБ Представництва ЄС в Україні, вважає, що введення спеціального терміну та чіткі критерії соціального підприємництва не потрібні в Україні,

тому що це може стати обмеженням для соціальних підприємців певним колом галузей, напрямів і формами роботи [23].

Соціальне підприємництво відіграє особливу роль в кризові періоди, оскільки це періоди загострення соціальних проблем, виконуючи функції адаптації до кризових умов [24; 25]. Статистика свідчить про порівнянну значущість соціального підприємництва і традиційного підприємництва. Наприклад, Глобальний моніторинг підприємництва у Великобританії за 2003 р. показав, що частка дорослого населення Великобританії, пов'язана з соціальним підприємництвом, трохи вища, ніж у комерційному підприємстві [26].

Отже, у підсумку наголошуємо, що соціальне підприємництво це напрямок підприємництва, який постійно розширюється і включає в свою орбіту весь спектр діяльності, пов'язаний із вирішенням соціальних проблем та соціальною підтримкою населення, а також підприємництва і враховує в своїй діяльності регіональні, або ж місцеві особливості.

Проте в світовій науковій літературі поряд з поняттям *social entrepreneurship* (соціальне підприємництво) практично одночасно з'явилося поняття *community-based entrepreneurship*, що означає підприємництво на базі громади, які частіше не розділяються, а ототожнюються одне з одним. Незважаючи на безперечне значення для регіональної політики і практики, визначення і дослідження підприємництва на базі громади в світовій науковій літературі розвивалося дуже повільно, хоча перша наукова робота з цієї сфери дослідження, як зазначається у [27], розпочалася з статті Nottingham, яка з'явилася у 1975 р. і була зосереджена на проблемі впровадження підприємництва на базі громади в програми сільського розвитку [28]. Але дійсно бурхливий розвиток цієї галузі відбувається з 2000-х років. В роботі T.J. Nechyba и R.P. Strauss [29] оцінюється вплив місцевих податків і інших факторів на вибір діяльності підприємцями у громадах, K.L. Bierman з співавторами зосереджують увагу на місцевих чинниках, які можуть впливати на сільські програми [30], E.P. Stræte розглядає місцеві підприємницькі можливості як важливі фактори для інновацій та виробництва в місцевих громадах [31], H. Johnstone та D. Lionais показують, що умови у бідних громадах обмежують можливості для традиційного розвитку, але це не стосується підприємницької діяльності [32], в статті A. Cardow обговорюється роль внутрішнього туризму в економічному відновленні віддалених територій (Чатемські острови) [33], M.C. Torri визначає, що традиційні концепції підприємництва та економічного розвитку не працюють в контексті інвестування в депресивних регіонах, таких як місцеві громади в країнах, що розвиваються, а також, що інший підхід до підприємництва, такий як підприємницька діяльність на базі громади, може бути значущим для політиків та практиків, з огляду на зростаючий інтерес до підприємництва та сталого розвитку як інструментів місцевого розвитку [34], C. Kalantaridis показує, як невеликі міста та сільські райони інтегруються в міжнародні виробничі мережі та наслідки цих зовнішніх впливів [35], Ю.В. Іванова досліджує підприємницьку ді-

яльність у недружньому середовищі з фокусом на Білорусі [36], S. Parwez визначає детермінанти, що призводять до формування, складу, функціонування та пропозиції підприємницької діяльності на базі громади в маргінальному співтоваристві (мусульманські громади в Індії) [37], A. Purusottama з співавторами вивчають ефективність програм для розвитку підприємництва на базі громади у сільських громадах, які розробляють, реалізують та супроводжують університети Індонезії [38], L. Bassano і J. McConnon досліджують діяльність та вплив мікро-підприємницької мережі Down East (DEMN), альянсу трьох організацій з місіями економічного розвитку у створенні високоефективних освітніх програм для сільських підприємців у штаті Мен, США [39].

Даний перелік свідчить про те, що підприємництво на базі громади є складним та багатомірним явищем. В той же час в цих дослідженнях точно не визначається, що таке підприємництво на базі громади і як воно пов'язане з традиційним підприємництвом чи відмінне від неї. Ratten і Dana визначають підприємництво на базі громади як ключову частину суспільного життя корінних народів, завдяки якому громади можуть розвивати свій соціальний і культурний капітал для сприяння економічній активності [40]. Y. Friedrichs з співавторами характеризує підприємництво на базі громади як явище, яке має місцеву основу і охоплює некомерційні організації, місцеві підприємства, приватні особи, проекти та мережі, орієнтовані на громаду, які разом чи окремо прагнуть створити стабільну та процвітаючу громаду, працюючи з нею у вирішенні проблем та підвищенні її соціально-економічної цінності [27].

В роботі [27] також окреслюється коло питань, які ставляться в рамках досліджень з підприємництва на базі громади:

- впровадження інноваційних ідей у підприємницькій діяльності, інновації продуктів і послуг;
- створення соціальних пільг для громад у таких сферах як планування охорони здоров'я, зайнятості та освіти;
- створення довготривалих кооперативних та спільних відносин на території громади, організація товариств та установ, партнерств, підвищення ефективності управління;
- розвиток процесів, за допомогою яких створюються нові підприємства в межах існуючої соціальної структури, питання підвищення соціального капіталу, розвитку політики, мереж і сталого розвитку;
- здатність створювати нові робочі місця за допомогою розвитку малого бізнесу, самозайнятості;
- реалізація програм розвитку в сільській місцевості – зменшення бідності, розширення прав і можливостей, культурні чинники, економічна діяльність;
- співпраця між державним і приватним секторами.

Наголосимо, що важливого значення в Україні набуває соціальне підприємництво і підприємництво на базі громади у зв'язку з реформою децентралізації, даючи можливість створеним об'єднаним територіальним громадам як знайти нові підходи до самофінансування, так і забез-

печити соціальний розвиток громад. Вітчизняні дослідники відмічають важливість соціального підприємництва у контексті впровадження адміністративно-територіальної реформи [12], вирішення проблем громад, які ігнорують приватний сектор [21], як чинника підвищення господарського потенціалу регіональних соціально-економічних систем [14], соціальне підприємництво визнається особливо дієвим в контексті місцевої громади [13], але поняття підприємництва на базі громади як самостійне не виділяється.

В той же час у вітчизняних наукових роботах, в яких досліджується мале і середнє підприємництво у контексті територіальних громад відсутнє відокремлення підприємництва на базі громади від традиційного підходу до бізнесу, як діяльності виключно з метою максимізації прибутку. Досліджуючи сутність, особливості та специфіку традиційного підприємництва, соціального підприємництва та підприємництва на базі громади, доходимо висновку, що:

- по-перше, спостерігаються суттєві ототожнюючі риси соціального підприємництва та підприємництва на базі громади;
- по-друге, традиційне підприємництво має критичні концептуальні відмінності від соціального підприємництва і підприємництва на базі громади;
- по-третє, підприємництво на базі громади і соціальне підприємництво – це пов'язані поняття, адже вони створюють соціальні вигоди для населення, але соціальне підприємництво є більш загальною концепцією, ніж підприємництво на базі громади, яке має специфічну спрямованість діяльності в межах територіальних громад.

Отже, з одного боку підприємництво на базі громади є однією з складових поняття соціального підприємництва, з другого боку воно не підпадає під класичне визначення підприємництва, як такого, так як має все ж таки вектор суспільної користі для конкретної громади.

Проведений аналіз дозволяє представити авторську точку зору щодо визначення сутності та специфіки означених видів реалізації підприємницької активності. Схематично співвідношення соціального підприємництва, підприємництва на базі громади і традиційного поняття підприємництва показано на рис. 1.

Маємо відзначити, що можна виділити найбільш загальні риси, що об'єднують різні види підприємництва. Так саме використання класичних принципів ведення бізнесу (пошук цільових ринків, задоволення потреб представників цих ринків, максимізація прибутку) об'єднує класичне підприємництво і підприємництво на базі громади.

У свою чергу, спрямування на вирішення саме соціальних проблем поєднує соціальне підприємництво із підприємництвом на базі громади.

Досвід розвинених країн останніх сорока років показує ефективність підприємництва на базі громади в умовах структурних змін в економіці цих держав щодо їх просторової складової [41]. Підприємництво на базі громади є також механізмом, за допомогою якого, європейські країни вирішують проблеми відтоку населення з сільських районів у великі міста, особливо молоді, проблеми зменшення соціальних послуг в сільських районах, таких як охорона здоров'я, школи,

Рис. 1. Співвідношення різних видів реалізації підприємницької активності

Джерело: розробка авторів

банки та ремонт доріг. Сталий розвиток місцевих громад потребує інноваційних ідей, розробки можливих рішень у вигляді програм, продуктів, сервісів, залучення нових індивідуальних практик, які набувають більш релевантного значення в рамках підприємництва на базі громади.

Висновки і перспективи подальших досліджень. На рівні урядів європейських країн визнано здатність соціального підприємництва та підприємництва на базі громади трансформувати на регіональному і місцевому рівні суспільство у напрямі уникнення кризових соціально-економічних явищ та стабільного розвитку в умовах нових глобальних тенденцій. Про це свідчить підтримка цих напрямів в рамках таких великих європейських програм як Europe-2020 і OECD.

Проте в наукових дослідженнях щодо регіонального розвитку в Україні поняття підприєм-

ництва на базі громади відсутнє. Відповідні соціально-економічні процеси досліджуються в рамках поняття соціального підприємництва. Ця обставина затримує науковий аналіз підприємницької діяльності в об'єднаних територіальних громадах, що є чи не найважливішим чинником їх фінансової спроможності. Саме ці питання є напрямком подальших наукових досліджень авторів.

Визначення підприємництва на базі громади в умовах України повинно наповнитися новим змістом, актуальним для українських реалій, що дасть поштовх для кращого використання потенціалу підприємництва для соціально-економічного розвитку об'єднаних територіальних громад, а також для формування в громадах середнього класу, без чого неможливий сталий регіональний розвиток.

Список літератури:

1. Казюк Я., Венцель В. Об'єднані громади більш мотивовані нарощувати місцеві податки та збори, – висновки експертів. 26.10.2017. *Gov.ua. Державні сайти України. Децентралізація дає можливість*. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/7402> (дата звернення: 15.07.2019).
2. Родченко В.Б., Проскурня С.С. Методический подход к оценке уровня развития территорий региона (на примере Харьковской области). *Экономика и управление*. 2010. № 3–4. С. 39–43.
3. Родченко В.Б. Асиметрія процесів соціально-економічного розвитку національної економіки та її регулювання. *Вісник Харківського університету імені В.Н. Каразіна*. 2013. № 1068. С. 100–106.
4. Родченко В.Б. Методологія регулювання соціально-економічного розвитку міських комплексів України. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук. Харків 2012. Харківська національна академія міського господарства. 453 с. URL: <http://www.mydisser.com/search.html> (дата звернення: 24.07.2019).
5. Карлова О.А., Гуляк Р.Е. Функціонування міста як складної соціально-економічної системи. *Коммунальное хозяйство городов: научно-технический сборник*. 2008. № 80. С. 3–11. URL: <https://khg.kname.edu.ua/index.php/khg/article/view/2132/2117> (дата звернення: 30.07.2019).
6. Карлова О.А., Гуляк Р.Е. Сталий розвиток міського господарського комплексу та системи життєзабезпечення міст. *Часопис Хмельницького університету управління та права «Університетські наукові записки»*. 2008. №3 (27). С. 426–431.
7. Воротіна Л.І. Можливості збереження підприємств сектору малого бізнесу економіки України. URL: http://tppe.econom.univ.kiev.ua/data/2009_19/zb19_05.pdf (дата звернення: 25.07.2019).

8. Балановська Т.І., Гоголю О.П., Тузжик К.Л. Особливості функціонування малого підприємництва в Україні. *Інноваційна економіка*. 2012. № 8. С. 22–31.
9. Ковалевська А.В., Поспелов О.В. Тенденції розвитку малих підприємств харківської області. *Бізнес-Інформ*. 2012. № 2. С. 93–98.
10. Mair J., Marti I. Social entrepreneurship research: A source of explanation, prediction, and delight. *Journal of World Business*. 2006. Vol. 41 (1). P. 36–44.
11. Pierre A.T. The influence of wicked problems on communitybased entrepreneurship in rural Sweden. Department of Economic Science & Law Mid Sweden University. Thesis for the degree of Doctoral, Östersund 2017. Mid Sweden University, Sundsvall, Sweden, 2017. 116 p. URL: <http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1149570/FULLTEXT02.pdf> (дата звернення: 4.11.2018).
12. Горішна Н.М. Феномен соціального підприємництва: сутність і критерії. *Науковий вісник Ужгородського Університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2016. Випуск 2 (39). С. 58–61.
13. Толстова А.В., Сергієнко С. Розвиток соціального підприємництва в Україні: проблеми і можливості. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2018. № 62. С. 384–391.
14. Довгаль О.В. Проблеми розвитку соціального підприємництва. *Електронний журнал «Ефективна економіка»*. 2014. № 1. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2666> (дата звернення: 4.02.2019).
15. Волкова М.В., Шевченко В.С. Роль соціального підприємництва у забезпеченні сталого розвитку України. *Журнал «Соціальна економіка»*. 2016. Том 51, № 1. С. 25–29.
16. Полякова К. Ярмоленко І.: «Ми працюємо з інформацією та створюємо дієві комунікаційні програми». *Ресурсний центр Гурт. Рецепти успіху*. URL: https://gurt.org.ua/recipes_success/27734 (дата звернення: 23.03.2019).
17. Hamid Z., Hengchao Z., Mhd-Sarif S. Economic Theories of Social Entrepreneurship. *International Journal of Accounting, Finance and Business (IJAFB)*. 2017. 2 (6). P. 110–122.
18. Моша. А. Про стан впровадження громадського (партиципаторного) бюджету в Сумах. *Ресурсний центр Гурт. Статті*. URL: <https://gurt.org.ua/articles/49416> (дата звернення: 24.03.2019).
19. Полякова К. Алевтина Рекрученко: «Моя місія – допомагати людям зберігати та примножувати їхнє здоров'я». *Ресурсний центр Гурт. Рецепти успіху*. URL: https://gurt.org.ua/recipes_success/28276 (дата звернення: 24.03.2019).
20. Полякова К. Людмила Проценко: «Бізнес не тільки забезпечує мене матеріально, але й дозволяє бути самодостатньою». *Ресурсний центр Гурт. Рецепти успіху*. URL: https://gurt.org.ua/recipes_success/28410 (дата звернення: 24.03.2019).
21. Кіреєва О.Б. Соціальне підприємництво як інструмент державної соціальної політики. URL: [www.dridu.dp.ua/zbirnik/2011-02\(6\)/11kobdsp.pdf](http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2011-02(6)/11kobdsp.pdf). (дата звернення: 4.02.2019).
22. Uddin M., Ahmed M., Khan N. Provision of basic services in the Hunza Valley: Transition from social mobilization to social entrepreneurship. *Enterprise Development & Microfinance*. 2010. 21 (3). P. 216–228.
23. Романюк А. В Україні хотят развивать социальное предпринимательство. *Сегодня*. URL: <https://www.segodnya.ua/economics/enews/v-ukraine-hotyat-razvivat-socialnoe-predprinimatelstvo-1226206.html> (дата звернення: 27.02.2019).
24. Сотула О.В. Соціальне підприємництво як інноваційна модель розвитку економіки. *Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка»*. 2013. № 4. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1988> (дата звернення: 04.02.2019).
25. Голуб'як Н.Р. Соціальне підприємництво як механізм вирішення соціально-політичних проблем. *S.P.A.C.E. Society, Politics, Administration in Central Europe: електронний науково-практичний журнал*. 2017. Вип. 2. С. 16–20. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/7341/Golubyak%20SPACE%202-2017.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 26.07.2019).
26. Harding R. Social Enterprise the New Economic Engine. *Business Strategy Review*. 2004. 15 (4). P. 39–43.
27. Friedrichs von Y., Pierre A., Wincent J. Entrepreneurship in Society: A Review and Definition of Community-Based Entrepreneurship Research. URL: <https://www.researchgate.net/publication/300041850> (дата звернення: 25.03.2019).
28. Nottingham J.A. Solving community entry problems: Flotsam and jetsam. *Professional Psychology: Research & Practice*. 1975. 6 (3). P. 299–309.
29. Nechyba T.J., Strauss R.P. Community choice and local public services: A discrete choice approach. *Regional Science & Urban Economics*. 1998. 28 (1). P. 51–73.
30. Bierman K.L., Coie J.D., Dodge K.A., Greenberg M.T., Lochman J.E., McMahon R.J. Implementing a comprehensive program for the prevention of conduct problems in rural communities: The fast track experience. *American Journal of Community Psychology*. 1997. 25 (4). P. 493–514.
31. Stråte E.P. Innovation and changing “worlds of production”: Case-studies of Norwegian dairies. *European Urban & Regional Studies*. 2004. 11 (3). P. 227–241.
32. Johnstone H., Lionais D. Depleted communities and community business entrepreneurship: Revaluing space through place. *Entrepreneurship & Regional Development*. 2004. 16 (3). P. 217–233.
33. Cardow A. Indigenous tourism operators: The vanguard of economic recovery in the Chatham Islands. *International Journal of Entrepreneurship & Small Business*. 2010. 10 (4). P. 484–498.
34. Torri M.C. Community entrepreneurship among lower castes in India: A grassroots contribution towards poverty alleviation and rural development under conditions of adversity and environmental uncertainty. *Journal of Developmental Entrepreneurship*. 2009. 14 (4). P. 413–432.
35. Kalantaridis C. Between the community and the world market: Garment entrepreneurs in rural Greece. *Entrepreneurship & Regional Development*. 1997. 9 (1). P. 25–44.
36. Ivanova Y.V. Belarus: entrepreneurial activities in an unfriendly environment. *Journal of East-West Business*. 2004. 10 (4). P. 29–54.
37. Parwez S. Community-based entrepreneurship: evidences from a retail case study. *Journal of Innovation and Entrepreneurship*. 2017. 6:14. URL: <https://innovation-entrepreneurship.springeropen.com/articles/10.1186/s13731-017-0074-z> (дата звернення: 09.03.2019).
38. Purusottama A., Trilaksono T. Community-based entrepreneurship: a community development model to boost entrepreneurial commitment in rural micro enterprises. *Jurnal Ilmiah Manajemen*. 2018. Volume 8. No.2. P. 429–448. URL: <https://www.researchgate.net/publication/326912365> (дата звернення: 9.03.2019).
39. Bassano L., McConnon, J. Strategic Partnerships That Strengthen Extension's Community-Based Entrepreneurship Programs: An Example from Maine. *Journal of Extension*. 2011. Volume 49. Number 5. URL: <https://www.joe.org/joe/2011october/a3.php> (дата звернення: 10.03.2019).

40. Ratten V., Dana L.-P. Indigenous food entrepreneurship in Australia: Mark Olive 'Australia's Jamie Oliver' and Indigearth. *Int. J. Entrepreneurship and Small Business*. 2015. Vol. 26. No. 3. P. 265–279. URL: https://www.researchgate.net/publication/283867965_Indigenous_food_entrepreneurship_in_Australia_Mark_Olive_'Australia's_Jamie_Oliver'_and_Indigearth (дата звернення: 27.10.2018).
41. Building more and better jobs. How the OECD's Local Economic and Employment Development (LEED) Programme can help. URL: <http://www.oecd.org/employment/leed/OECDLEEDBOOKLET2012lowresII.pdf> (дата звернення: 28.04.2019).

References:

1. Kazyuk Ya., Vencel V. (2017). Ob'yednani gromady bilsh motyvovani naroshhuvaty miscevi podatky ta zbory, – vysnovky ekspertiv [The united communities are more motivated to increase local taxes and fees, – experts' conclusions]. *Gov.ua. Derzhavni sajty Ukrainy. Decentralizaciya dnye mozhlyvosti*. Available at: <https://decentralization.gov.ua/news/7402> (accessed 15 July 2019).
2. Rodchenko V.B., Proskurnya S.S. (2010). Metodicheskyj podxod k ocenke urovnya razvytyya terrytorij regyona (na primere Xarkovskoj oblasti) [Methodical approach to assessing the level of development of the territories of the region (on the example of the Kharkiv region)]. *Economics and management*, no. 3–4, pp. 39–43.
3. Rodchenko V.B. (2013). Asymetriya procesiv socialno-ekonomichnogo rozvytku nacionalnoyi ekonomiky ta yiyi reguluvannya [Asymmetry of the processes of socio-economic development of the national economy and its regulation]. *Bulletin of V.N. Karazin Kharkiv University*, no. 1068, pp. 100–106.
4. Rodchenko V.B. (2012). Metodologiya reguluvannya socialno-ekonomichnogo rozvytku miskyx kompleksiv Ukrainy [Methodology of regulation of social and economic development of urban complexes of Ukraine]. (Dissertation for obtaining a scientific degree of the doctor of economic sciences). Xarkiv: Xarkivska nacionalna akademiya miskogo gospodarstva. Available at: <http://www.mydisser.com/search.html> (accessed 24 July 2019).
5. Karlova O.A., Gulyak R.E. (2008). Funkcionuvannya mista yak skladnoyi socialno-ekonomichnoyi systemy [Functioning of city as difficult socio-economic system]. *Kommunalnoe xozhajstvo gorodov: nauchno-texnycheskij sbornik*, no. 80, pp. 3–11. Available at: <https://khg.kname.edu.ua/index.php/khg/article/view/2132/2117> (accessed 30 July 2019).
6. Karlova O.A., Gulyak R.E. (2008). Stalyj rozvytok miskogo gospodarskogo kompleksu ta systemy zhyt'tyezabezpechennya mist [Steady development of municipal economic complex and system of life-support of cities]. *Chasopys Xmelnyckozhogo universytetu upravlinnya ta prava "Universytetski naukovy zapysky"*, vol. 3 (27), pp. 426–431.
7. Vorotina L.I. (2009). Mozhlyvosti zberezhennya pidpryyemstv sektoru malogo biznesu ekonomiky Ukrainy [Possibilities of maintenance of enterprises to the sector of small business of economy of Ukraine]. Available at: http://tpe.econom.univ.kiev.ua/data/2009_19/zb19_05.pdf (accessed 25 July 2019).
8. Balanovska T.I., Gogulya O.P., Tuzhyk K.L. (2012). Osoblyvosti funkcionuvannya malogo pidpryyemnyctva v Ukraini [Features of functioning of small entrepreneurship are in Ukraine]. *Innovaciyna ekonomika*, no. 8, pp. 22–31.
9. Kovalevska A.V., Pospelov O.V. (2012). Tendenciya rozvytku malyx pidpryyemstv xarkivskoyi oblasti [Progress of small enterprises of the Kharkiv area trends]. *Biznes-Inform*, no. 2, pp. 93–98.
10. Mair J., Marti I. (2006). Social entrepreneurship research: A source of explanation, prediction, and delight. *Journal of World Business*, vol. 41(1), pp. 36–44.
11. Pierre A.T. (2017). The influence of wicked problems on community-based entrepreneurship in rural Sweden. Department of Economic Science & Law Mid Sweden University. (Thesis for the degree of Doctoral) Östersund. Mid Sweden University, Sundsvall, Sweden, 116 p. Available at: <http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1149570/FULLTEXT02.pdf> (accessed 4 November 2018).
12. Gorishna N.M. (2016). Fenomen socialnogo pidpryyemnyctva: sutnist i kryteriyi [The phenomenon of social entrepreneurship: the essence and criteria]. *Scientific herald of Uzhgorod University. Series: "Pedagogy. Social work"*, vol. 2 (39), pp. 58–61.
13. Tolstova A.V., Sergiyenko S. (2018). Rozvytok socialnogo pidpryyemnyctva v Ukraini: problemy i mozhlyvosti [Development of Social Entrepreneurship in Ukraine: Problems and Opportunities]. *Bulletin of the Economy of Transport and Industry*, no. 62, pp. 384–391.
14. Dovgal O.V. (2014) Problemy rozvytku socialnogo pidpryyemnyctva [Problems of social entrepreneurship development]. *Efektivna ekonomika* (electronic journal), no. 1. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2666> (accessed 4 February 2019).
15. Volkova M.V., Shevchenko V.S. (2016). Rol socialnogo pidpryyemnyctva u zabezpechenni stalogo rozvytku Ukrainy [The Role of Social Entrepreneurship in Ensuring Sustainable Development of Ukraine]. *Journal "Social Economy"*, vol. 51, no. 1, pp. 25–29.
16. Polyakova K. (2015). Yarmolenko I.: «My pracuyemo z informaciyeyu ta stvoryuyemo diyevi komunikacijni programy» [Yarmolenko I.: «We work with information and create effective communication programs»]. *Resursnyj centr Gurt. Recepty uspixu*. Available at: https://gurt.org.ua/recipes_success/27734 (accessed 23 March 2019).
17. Hamid Z., Hengchao Z., Mhd-Sarif S. (2017). Economic Theories of Social Entrepreneurship. *International Journal of Accounting, Finance and Business (IJAFB)*, vol. 2 (6), pp. 110–122.
18. Mosha. A. (2018). Pro stan vprovadzhennya gromadskogo (partycyparnogo) byudzhetu v Sumax [On the state of implementation of public (participative) budget in Sumy]. *Resursnyj centr Gurt. Stati*. Available at: <https://gurt.org.ua/articles/49416> (accessed 24 March 2019).
19. Polyakova K. (2015). Alevtyna Rekruchenko: «Moya misiya – dopomagaty lyudyam zberigaty ta prymnozhuvaty yixnye zdorov'ya» [Alevtina Rekruchenko: "My mission is to help people to maintain and increase their health"]. *Resursnyj centr Gurt. Recepty uspixu*. Available at: https://gurt.org.ua/recipes_success/28276 (accessed 24 March 2019).
20. Polyakova K. (2015). Lyudmyla Prochenko: «Biznes ne tilky zabezpechuye mene materialno, ale j dozvolaye buty samodostatnoyu» [Lyudmila Protsenko: "Business not only provides me with material, but also allows to be self-sufficient"]. *Resursnyj centr Gurt. Recepty uspixu*. Available at: https://gurt.org.ua/recipes_success/28410 (accessed 24 March 2019).
21. Kiryeyeva O.B. (2011). Socialne pidpryyemnyctvo yak instrument derzhavnoyi socialnoyi polityky [Social entrepreneurship as an instrument of state social policy]. Available at: [www.dridu.dp.ua/zbirnik/2011-02\(6\)/11kobdsp.pdf](http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2011-02(6)/11kobdsp.pdf). (accessed 4 February 2019).

22. Uddin M., Ahmed M., Khan N. (2010). Provision of basic services in the Hunza Valley: Transition from social mobilization to social entrepreneurship. *Enterprise Development & Microfinance*, vol. 21 (3), pp. 216–228.
23. Romanyuk A. (2019). V Ukrainy xotyat rozvyvat sotsyalnoe predprynymatelstvo [In Ukraine, want to develop social entrepreneurship]. *Cegodnya*. Available at: <https://www.segodnya.ua/economics/enews/v-ukraine-hotyat-razvivat-socialnoe-predprinimatelstvo-1226206.html> (accessed 27 February 2019).
24. Sotula O.V. (2013). Socialne pidpryemnyctvo yak innovacijna model rozvytku ekonomiky [Social entrepreneurship as an innovative model of economic development]. *Elektronne naukovе faxove vydannya "Efektyvna ekonomika"* (electronic journal), no. 4. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1988> (accessed 2 February 2019).
25. Golub'yak N.R. (2017). Socialne pidpryemnyctvo yak mexanizm vyrishennya socialno-politychnyx problem [Social entrepreneurship as a mechanism for solving socio-political problems]. *S.P.A.C.E. Society, Politics, Administration in Central Europe*: electronic scientific and practical journal, no. 2, pp. 16–20. Available at: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/7341/Golubyak%20SPACE%202-2017.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (accessed 26 July 2019).
26. Harding R. (2004). Social Enterprise the New Economic Engine. *Business Strategy Review*, vol. 15 (4), pp. 39–43.
27. Friedrichs von Y., Pierre A., Wincent J. (2014). Entrepreneurship in Society: A Review and Definition of Community-Based Entrepreneurship Research. Available at: <https://www.researchgate.net/publication/300041850> (accessed 25 March 2019).
28. Nottingham J.A. (1975). Solving community entry problems: Flotsam and jetsam. *Professional Psychology: Research & Practice*, vol. 6 (3), pp. 299–309.
29. Nechyba T.J., Strauss R.P. (1998). Community choice and local public services: A discrete choice approach. *Regional Science & Urban Economics*, vol. 28 (1), pp. 51–73.
30. Bierman K.L., Coie J.D., Dodge K.A., Greenberg M.T., Lochman J.E., McMahon R.J. (1997). Implementing a comprehensive program for the prevention of conduct problems in rural communities: The fast track experience. *American Journal of Community Psychology*, vol. 25 (4), pp. 493–514.
31. Stråte E.P. (2004). Innovation and changing “worlds of production”: Case-studies of Norwegian dairies. *European Urban & Regional Studies*, vol. 11 (3), pp. 227–241.
32. Johnstone H., Lionais D. (2004). Depleted communities and community business entrepreneurship: Revaluing space through place. *Entrepreneurship & Regional Development*, vol. 16 (3), pp. 217–233.
33. Cardow A. (2010). Indigenous tourism operators: The vanguard of economic recovery in the Chatham Islands. *International of Journal Entrepreneurship & Small Business*, vol. 10 (4), pp. 484–498.
34. Torri M.C. (2009). Community entrepreneurship among lower castes in India: A grassroots contribution towards poverty alleviation and rural development under conditions of adversity and environmental uncertainty. *Journal of Developmental Entrepreneurship*, vol. 14 (4), pp. 413–432.
35. Kalantaridis C. (1997). Between the community and the world market: Garment entrepreneurs in rural Greece. *Entrepreneurship & Regional Development*, vol. 9 (1), pp. 25–44.
36. Ivanova Y.V. (2004). Belarus: entrepreneurial activities in an unfriendly environment. *Journal of East-West Business*, vol. 10 (4), pp. 29–54.
37. Parwez S. (2017). Community-based entrepreneurship: evidences from a retail case study. *Journal of Innovation and Entrepreneurship*, vol. 6:14. Available at: <https://innovation-entrepreneurship.springeropen.com/articles/10.1186/s13731-017-0074-z> (accessed 9 March 2019).
38. Purusottama A., Trilaksono T. (2018). Community-based entrepreneurship: a community development model to boost entrepreneurial commitment in rural micro enterprises. *Jurnal Ilmiah Manajemen*, vol. 8, no. 2, pp. 429–448. Available at: <https://www.researchgate.net/publication/326912365> (accessed 9 March 2019).
39. Bassano L., McConnon J. (2011). Strategic Partnerships That Strengthen Extension's Community-Based Entrepreneurship Programs: An Example from Maine. *Journal of Extension*, vol. 49, no. 5. Available at: <https://www.joe.org/joe/2011october/a3.php> (accessed 10 March 2019).
40. Ratten V., Dana L.-P. (2015). Indigenous food entrepreneurship in Australia: Mark Olive 'Australia's Jamie Oliver' and Indigiearth. *Int. J. Entrepreneurship and Small Business*, vol. 26, no. 3, pp. 265–279. Available at: https://www.researchgate.net/publication/283867965_Indigenous_food_entrepreneurship_in_Australia_Mark_Olive_'Australia's_Jamie_Oliver'_and_Indigiearth (accessed 27 October 2018).
41. Giguere S. (2012). Building more and better jobs. How the OECD's Local Economic and Employment Development (LEED) Programme can help. Available at: <http://www.oecd.org/employment/leed/OECDLEEDBOOKLET2012lowresII.pdf> (accessed 28 April 2019).

ПОГЛЯД НА ТРАНСФОРМАЦІЙНУ СУТНІСТЬ ЕКОНОМІЧНОЇ ВЛАДИ

Анотація. Було розглянуто погляди на трансформаційну сутність економічної влади. Автором розблено висновок, що залежно від виду конкуренції будується своя стратегія, в якій враховується зовнішній вплив навколишнього середовища, в тому числі конкурентна стратегія суперника і внутрішній потенціал своєї фірми. Для реалізації обраної конкурентної стратегії визначаються методи ведення конкурентної боротьби, за допомогою яких досягатимуться поставлені цілі. Саме держава повинна розробити механізми, що обмежують монополію і розвивають здорову конкуренцію на ринку. Згодом роль держави повинна згасати і обов'язки керівника на себе повинен взяти сам ринок. В умовах ринкової економіки конкуренція необхідна для розвитку продуктивних сил, економічних систем. Автор прийшов до висновку, що конкуренція це не тільки негативне явище, більш того для ліквідації даного забобону важливо, щоб вона була «правильною», тобто необхідно переходити від цінової конкуренції до нецінової, від регульованої до вільної, а найголовніше від недобросовісної до сумлінної.

Ключові слова: економічна влада, владні відносини, економічна поведінка, конкуренція, владна позиція.

Moiseenko Elena

Private Higher Education Institution "University of Modern Knowledge"

LOOK AT THE TRANSFORMATIONAL NATURE OF ECONOMIC POWER

Summary. The views on the transformational essence of economic power were considered. Of particular importance is the problem of power for the analysis of the transition economy. One of the conditions for reforming the economy is the transformation of power relations in the economy – the transformation of the system of economic power, characteristic of the planned economy, in the system of power relations of the market economy. The author concludes that depending on the type of competition built its own strategy, which takes into account the external influence of the environment, including the competitive strategy of the opponent and the internal potential of the company. For the implementation of the chosen competitive strategy, the methods of competition are determined, with the help of which the goals will be achieved. It is the state that should develop mechanisms that limit monopoly and develop healthy competition in the market. Subsequently, the role of the state should fade and the duties of the head should take over the market itself. In a market economy, competition is necessary for the development of productive forces and economic systems. The author came to competition is an alternative to the dictatorship of monopolies of its terms to consumers. However, their relationship should be seen as a pure confrontation, because competition itself under certain conditions can develop into a monopoly. In the "monopoly or competition" dilemma, the state has the final say, but its role should not be limited to universal and centralized governance. It is the state that should develop mechanisms that limit monopoly and develop healthy competition in the market. Subsequently, the role of the state should fade and the duties of the head should take over the market itself. In a market economy, competition is necessary for the development of productive forces and economic systems.

Keywords: economic power, power relations, economic behavior, competition, power position.

Постановка проблеми. Вся історія людської цивілізації пронизана владною складовою: прагненням людей до влади й гострою боротьбою за неї, захопленням і перерозподілом правомочій і «ренти» від влади, впливом влади на характер облаштованості й траєкторію розвитку суспільства. Господарська практика в будь-якій країні відчуває на собі істотний, далеко не однозначний вплив інститутів влади. Влада впливає на всю систему економічних зв'язків, вона «присутня» у відносинах власності й зайнятості, процесах розподілу й обміну, у державному регулюванні економіки й зовнішньоекономічних контактів. Розуміння економічної влади й «розгляд різьбе однакових методів боротьби економічних владних груп», за зауваженням В. Ойкена, потрібно для розуміння економічної дійсності всіх минулих епох і сучасності, а можливо, і майбутнього.

На початку ХХ ст. боротьба за економічну владу (на всіх рівнях: мікро-, мезо-, макро- і мегаекономіки) загострюється й набуває більш витончених форм. Будь-яка країна в умовах потуж-

ного протистояння різноманітних сил та інтересів повинна прагнути до створення збалансованої системи влади, що забезпечує ефективний внутрішній порядок, а також захищає національні інтереси й безпеку у взаємодії із зовнішнім світом.

На переломних історичних етапах феномен влади набуває особливої «ваги», тому його адекватна наукова оцінка досить актуальна для осмислення сучасного стану й тенденцій подальшого руху суспільств, що трансформуються, а також для розробки ефективних стратегій соціально-економічного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження концептуальних основ природи владних відносин в економіці, розглядалися в працях Д. Норта, Дж. Бьюкенена, М. Олсона, Р. Коуза, Е. Тоффлера. Критичний аналіз наукових робіт проводили В. Демент'єв, В. Яременко, Б. Селігмен, Г. Столбова та ін. Водночас дослідження феномена економічної влади не надто повно досліджені в науковій літературі, хоча таке дослідження дозволяє зрозуміти, у якому

ступені і яким чином інститути державної влади здатні впливати на процеси руху суспільства до ринкової економіки й демократії, визначати національну специфіку розвитку транзитивних економік.

Таким чином, метою даної статті є огляд положень на трансформаційну сутність економічної влади.

Виклад основного матеріалу дослідження. Особливого значення набуває проблема влади для аналізу перехідної економіки. Однією з умов реформування господарства є трансформація владних відносин в економіці – перетворення системи економічної влади, характерної для планового господарства, в систему владних відносин ринкової економіки.

Серйозним ідеологічним промахом при розробці моделей переходу до ринку стала відсутність усвідомлення того факту, що перехід від планової економіки до ринкової – це не просто перехід від примусу до економічної свободи. Трансформація соціалістичної економіки в ринкову являє собою перехід від однієї системи влади (примусу) до іншої. У своїй роботі, присвяченій аналізу трансформаційних процесів, М. Олсон писав: «... нам зараз необхідна теорія, в центрі уваги якої була б влада, що базується на примусі, а також ті вигоди, які вона приносить, теорія, що пояснює поведінкові мотиви до отримання влади, засновані на примусі, і спонукальні мотиви, що стоять перед тими, хто нею володіє ...» [5].

Відсутність певної політики по відношенню до економічної влади мало наслідком стихійне розподіл ресурсів і прав влади в економіці.

Стихійний розподіл влади мав наслідком, по-перше «недолік» ефективної влади над економічною поведінкою. У кінцевому рахунку, це отримало вираження в економічній анархії, як наслідок надання економічної свободи за відсутності обмежень і примусової сили, що підпорядковують приватну діяльність загальним інтересам. У цих умовах, за образним висловом одного американського економіста, «невидиму руку» ринку замінює «невидима нога». Економічна свобода, що розуміється як проста відсутність прямих обмежень господарської діяльності, при відсутності механізмів примусу до соціально-продуктивної діяльності тягне за собою виникнення хаосу, анархії та свавілля в економіці. Принцип індивідуальності та економічної свободи перетворюється на економічне зло. За словами Гегеля, в даному випадку ми маємо справу з «негативною» свободою або «свободою порожнечі». Така свобода «стає» фанатичним руйнуванням всього існуючого громадського порядку [1]. Приватний і загальний інтерес можуть співіснувати, тільки будучи опосередкованими системою економічної, моральної і політичної влади. По-друге, «недолік» ефективної влади призвів до виникнення «надлишку» приватної економічної влади: державних чиновників, безконтрольної влади адміністрації підприємств, монопольної влади власника, кримінальної влади тощо. Таким чином, економічна анархія стає основою для виникнення свавілля, при якому превалує тенденція односторонньої зміни розподілу прав і обов'язків на користь однієї із сторін на ринку [4]. По-третє, реакцією на економічну анархію і сва-

вільля приватної економічної влади стало неприпустиме безпосереднє пряме розширення державного втручання в економіку або надлишок державної влади. Разом з тим, як показав свого часу Ойкен, проблема усунення анархії і негативного впливу приватної влади не вирішується шляхом розширення регулюючих функцій в економіці державної влади. В-четвертих, надлишок влади стає однією з найважливіших умов і джерел отримання контролю над власністю. А оскільки влада є одним з основних умов та джерел отримання доходів, то розгортається конкурентна боротьба між різними приватними економічними групами за захоплення контролю над джерелами влади. Конкуренція навколо цін і якості, яка виступає базовою умовою ефективного ринку, витісняється і підміняється конкуренцією за джерела економічної влади. Результатами такої конкуренції з'явилися концентрація економічної влади і утворення олігархічних груп, що об'єднують під своїм контролем основні джерела і ресурси влади в економіці: насильство, власність, монопольне становище на ринку, контроль над державною владою.

Таким чином, наслідком ліберальної економічної політики стало виникнення такого рівня концентрації приватної економічної влади, що є неприпустимим як з точки зору економічної ефективності, так і політичної свободи. «... неолібералізм, – зауважує з цього приводу Роберт У. Макчесні, – це політика, за допомогою якої відносно невелика група осіб, керуючись власними приватними інтересами, виявляється в стані поставити під свій контроль більшу частину соціального життя, причому, вона використовує цей контроль з метою збільшення своєї особистої вигоди ...» [10].

Наслідком концентрації приватної економічної влади стало використання владної позиції з метою вилучення доходу з активів товариства рентним шляхом. Це означає, що джерелом доходів стають не зростання продуктивності факторів виробництва, а рента, одержувана за рахунок перерозподілу суспільних доходів. «Захоплення» ренти здійснюється в таких формах, як завищення цін на реалізовану продукцію, заниження цін, за якими оплачуються використовувані ресурси (в тому числі оплата праці), скорочення доходів меншості власників, спекулятивна продаж активів підприємства та ін Як наслідок, виникає відрив доходів власника, менеджера, чиновника від продуктивності контрольованих факторів виробництва.

До теперішнього часу можна стверджувати, що саме стихійне розподіл і концентрація економічної влади стало одним з основних перешкод для становлення ефективної ринкової економіки. «... головна сила, що протистоїть ринковій економіці, – пише К. Херрманн-Пиллат, – влада як економічна, так і політична, породжує безправ'я в суспільстві і несправедливість в економіці. Тому захист ринкової економіки від влади – найважливіша мета її політичної складової ...» [9].

Економічна політика, спрямована на формування соціального ринкового господарства, повинна включати в себе владну складову, мета якої – формування суспільно необхідного порядку влади. Створення ефективного порядку влади

має стати предметом і метою економічної політики держави. Необхідний свідомий перерозподіл ресурсів і прав економічної влади, стихійно формується в результаті прагнення до максимізації вигоди. За допомогою «політики влади» суспільство має встановити контроль над розподілом економічної влади і не допустити виникнення, як нестачі влади (анархії), так і надлишку (свавілля) приватної економічної влади. «... як перед будь-якою іншою політикою, – писав В. Ойкен, – перед економічною політикою постає проблема влади ...» [4]. Більш того, з його точки зору, це є перший принцип державної економічної політики [4].

Перш за все, необхідне проведення політики, спрямованої на деконцентрацію і мінімізацію приватної економічної влади. «... в силу матеріальної необхідності ми повинні звільнитися від ворожих волі владних структур, з якими досі миримось під впливом міфу про економічну доцільність ...» [8]. Така політика повинна включати в себе наступні напрямки:

- повне усунення приватної влади, заснованої на насильстві, як фактора економічного життя суспільства, посилення судових форм захисту прав власності;

- законодавчі обмеження концентрації власності в одних руках і посилення соціальної відповідальності за використання власності;

- примусове «відкриття» закритих (аутсайдерських) господарських структур, що концентрують економічну владу, перетворення останніх у відкриті акціонерні товариства;

- розвиток економічної демократії, формування «врівноважувальної» влади профспілок і персоналу підприємств, створення механізмів соціального партнерства;

- активізація антимонопольної політики, пряме обмеження державою монопольної економічної влади і боротьба зі зловживаннями влади шляхом розвитку здорового конкурентного середовища.

Добре відомо, що найбільшого успіху досягають фірми, чия діяльність протікає в умовах конкуренції, так як саме вона стимулює до пошуку чогось нового, досконалого, орієнтує на запити споживачів, ламає консерватизм і інерційну поведінку фірми. Конкуренція є основоположним і обов'язковим умовам існування ринку. Вона зазнала значну еволюцію: від вільної і повної в період первісного накопичення капіталу до державно-монополістичної форми.

У різних теоріях і різними авторами поняття конкуренції трактується по-різному, але в загальному розумінні конкуренція – це суперництво в будь-якій області, з ланцюгом отримання вигоди.

У класичній економічній теорії конкуренція – це «невидима рука ринку», яка координує діяльність його учасників [11].

В радянській політекономії конкуренція – це антагоністична форма економічного змагання приватних товаровиробників за одержання можливо більшого прибутку [12].

В теорії ринку конкуренція – це ступінь залежності загальних ринкових умов від поведінки окремих учасників [13].

За законодавством України конкуренція – це змагальність господарюючих суб'єктів, при якій їх самостійні дії ефективно обмежують можливість кожного з них односторонньо впливати на загальні умови обігу товарів на відповідному товарному ринку [14].

Таким чином, конкуренція – це своєрідний економічний контроль, що ліквідує неконкурентоспроможні організації, залишаючи в «живих» підприємства, які виробляють конкурентоспроможний товар.

В залежності від класифікаційних ознак конкуренція може бути декількох видів.

В таблиці 1 представлені основні види конкуренції.

Висновки і пропозиції. Залежно від виду конкуренції будується своя стратегія, в якій враховується зовнішній вплив навколишнього середовища, в тому числі конкурентна стратегія суперника і внутрішній потенціал своєї фірми. Для реалізації обраної конкурентної стратегії визначаються методи ведення конкурентної боротьби, за допомогою яких досягатимуться поставлені цілі. Конкуренція – це альтернатива диктатурі монополій своїх умов споживачам. Однак їх взаємозв'язок слід розглядати як чисте протистояння, бо сама конкуренція за певних умов може перерости в монополізм. У дилемі «монополія чи конкуренція» вирішальне слово залишається за державою, але його роль не повинна зводитися до всеохоплюючого і централізованого управління. Саме держава повинна розробити механізми, що обмежують монополію і розвивають здорову конкуренцію на ринку. Згодом роль держави повинна згасати і обов'язки керівника на себе повинен взяти сам ринок. В умовах рин-

Таблиця 1

Класифікація конкуренції

Класифікація	Класифікація
Участь держави: вільна; регульована	Визначається рівнем регулювання і контролю з боку держави за функціонуванням конкуренції на ринку
Спосіб: цінова; нецінова	Відображає спосіб досягнення тієї чи іншої конкурентної позиції
Тип ринку: чиста конкуренція; монополістична конкуренція; олігополістична конкуренція; чиста монополія	Підрозділяється відповідно співвідношення попиту і пропозиції
Етичність: сумлінна; недобросовісна	Характеризує методи для досягнення поставлених цілей.
Інтенсивність: низька; помірна; озлоблена	Відображає ступінь протидії конкурентів у боротьбі за споживачів
Задоволення потреби: горизонтальна; вертикальна	Формує групу товарів і послуг, що задовольняють ті чи інші потреби

кової економіки конкуренція необхідна для розвитку продуктивних сил, економічних систем.

Таким чином, конкуренція це не тільки негативне явище, більш того для ліквідації даного

забобону важливо, щоб вона була «правильною», тобто необхідно переходити від цінової конкуренції до нецінової, від регульованої до вільної, а найголовніше від недобросовісної до сумлінної.

Список літератури:

1. Гегель Г. В. Ф. *Философия права*. Москва : Мысль, 2010. 524 с.
2. Гутник В. *Политика хозяйственного порядка в Германии*. М. : Экономика, 2012. 271 с.
3. Ойкен В. *Основы национальной экономики*. Москва : Экономика, 2016. 351 с.
4. Ойкен В. *Основные принципы экономической политики*. Москва : Прогресс, 2015. 496 с.
5. Олсон М. *Рассредоточение власти и общество в переходный период*. *Экономика и математические методы*. 1995. Т. 31. Вып. 4. С. 53–81.
6. Освальт В. *Теория хозяйственного порядка как методология исследования экономической власти*. Москва : Экономика, 2006. 351 с.
7. Киссинджер Г. *Мировой порядок*. Київ : АСТ, 2016. 544 с.
8. *Теория хозяйственного порядка: «Фрайбургская школа» и немецкий неолиберализм / составление, предисловие и общ. ред. В. Гутника*. Москва : Экономика, 2002. 465 с.
9. Херрман-Пиллат К. *Социальная рыночная экономика как форма цивилизации*. *Вопросы экономики*. 2009. № 12. С. 48–53.
10. Прямухина Н. *Трансформаційні перетворення економічних систем. Виклики сучасності*. Київ : Кондор, 2016. 289 с.
11. Васильців Т.Г. *Фінансові механізми та інструменти подолання дисбалансів соціально-економічного розвитку України : моногр.* Львів : Ліга-Прес, 2016. 596 с.
12. *Територіальний розвиток та регіональна політика в Україні 2017: актуальні проблеми, ризики та перспективи адміністративно-фінансової децентралізації: наук. доп.; [наук. ред. В. С. Кравців; наук. координатор І.З. Сторонянська]*. Львів : ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України», 2017. 120 с.
13. Гайдучкий П.І. *Незабутні реформи в Україні*. Київ : ДКС-центр, 2017. 852 с.
14. Закон України «Про захист економічної конкуренції» (редакція від 07.03.2018) / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 12. Ст. 64.

References:

1. Gegel' G.V.F. (2010). *Filosofija prava* [Philosophy of law]. Moscow : Mysl'. (in Russian)
2. Gutnik V. (2012). *Politika hozhajstvennogo porjadka v Germanii* [Economic policy in Germany]. Moscow : Jekonomika. (in Russian)
3. Ojken V. (2016). *Osnovy nacional'noj jekonomii* [Fundamentals of the national economy]. Moscow : Jekonomika. (in Russian)
4. Ojken V. (2015). *Osnovnye principy jekonomicheskoy politiki* [The Basic principles of economic policy]. Moscow : Progress. (in Russian)
5. Olson M. (1995). *Rassredotochenie vlasti i obshhestvo v perehodnyj period* [Dispersion of power and society in the transition period]. *Jekonomika i matematicheskie metody*, vol. 31, no. 4, pp. 53–81.
6. Osval't V. (2006). *Teorija hozhajstvennogo porjadka kak metodologija issledovanija jekonomicheskoy vlasti* [Theory of economic order as a methodology for the study of economic power]. Moscow : Jekonomika. (in Russian)
7. Kissindzher G. (2016). *Mirovoj porjadok* [World order]. Kiev : AST. (in Russian)
8. Gutnik V. (2002). *Teorija hozhajstvennogo porjadka: «Frajburgskaja shkola» i nemeckij neoliberalizm* [Theory of economic order: "Freiburg school" and German neoliberalism]. Moscow : Jekonomika. (in Russian)
9. Herrman-Pillat K. (2009). *Social'naja rynochnaja jekonomika kak forma civilizacii* [Social market economy as a form of civilization]. *Voprosy jekonomiki*, no. 12, pp. 48–53.
10. Prjamuhina N. (2016). *Transformacijni peretvorennja ekonomichnih sistem. Vikliki suchasnosti* [Transformation transformation of economic systems. Challenges of modernity]. Kiev : Kondor. (in Ukrainian)
11. Vasil'civ T.G. (2016). *Finansovi mehanizmi ta instrumenti podolannja disbalansiv social'no-ekonomichnogo rozvitku Ukrainy* [Financial mechanisms and tools to overcome the imbalances of socio-economic development of Ukraine]. Lviv : Liga-Pres. (in Ukrainian)
12. Kravciv V.S. (2017). *Teritorial'nij rozvitok ta regional'na politika v Ukraïni 2017: aktual'ni problemi, riziki ta perspektivi administrativno-finsanovoï decentralizacii* [Territorial development and regional policy in Ukraine 2017: actual problems, risks and prospects of administrative and financial decentralization]. Lviv : DU «Institut regional'nih doslidzhen' imeni M.I. Dolishn'ogo NAN Ukraïni». (in Ukrainian)
13. Gajduc'kij P.I. (2017). *Nezabutni reformi v Ukraini* [Unforgettable reforms in Ukraine]. Kiev : DKS-centr. (in Ukrainian)
14. *Pro zahist ekonomichnoi konkurencii* (2001) [Law of Ukraine "On protection of economic competition"]. *Vidomosti Verhovnoi Rady Ukrainy*, no. 12, pp. 64.

УЗГОДЖЕННЯ ПАРАМЕТРІВ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ ТА ЗМІЦНЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Анотація. У статті досліджено особливості аграрного сектора та його вплив на забезпечення продовольчої безпеки держави. Проведено діагностику рівня продовольчої безпеки України за системою індикаторів вітчизняної та міжнародної методик. На основі обґрунтування структурно-функціональних параметрів розвитку аграрного сектора визначено стратегічні пріоритети державної політики забезпечення продовольчої безпеки держави. Запропоновано інструменти зміцнення продовольчої безпеки, які охоплюють дотримання розроблених принципів забезпечення цієї безпеки та гармонізацію параметрів розвитку аграрного сектора з економічною й соціально-економічною компонентою. Наведено напрями покращення фізичної доступності продовольства, підвищення економічної доступності продуктів харчування, а також гарантування якості та безпеки аграрної продукції. Аргументовано, що реалізація запропонованих заходів трансформуватиме наявні потужності вітчизняного аграрного сектора у сегмент зміцнення продовольчої безпеки України.

Ключові слова: аграрний сектор, продовольча безпека, індикатори продовольчої безпеки, глобальний індекс продовольчої безпеки, параметри аграрного сектора, економічна доступність, фізична доступність продовольства.

Urba Svitlana

Ivan Franko National University of Lviv

MATCHING OF PARAMETERS OF AGRARIAN SECTOR OF ECONOMY AND STRENGTHENING OF FOOD SECURITY OF UKRAINE

Summary. The article examines the features of the agrarian sector and its impact on ensuring food security of the state. A diagnosis of food security has been conducted on the basis of the system of indicators defined by the Methodological Recommendations for calculating the level of economic security in Ukraine. The calculated indicators of food security are characterized by the protein gap of the daily human allowance, a small sale proportion of imported food products through the trading network of enterprises, etc. In addition, the state of food security has been analyzed using the results of the Global Food Security Index. The ranking of Ukraine on the Global Food Security Index shows its significant lagging not only from advanced states but also from neighboring countries. Such a situation requires consideration of the challenges and threats in the field of food security, which in the long run will affect the agrarian sector competitiveness on the world food market. Based on the structural and functional parameters justification of the agrarian sector development, strategic priorities of the state policy of ensuring food security of the state have been determined. The tools of strengthening the food security of Ukraine have been proposed, which include observance of the developed principles of ensuring this safety and harmonization of the parameters of development of the agrarian sector with the economic and socio-economic component of this security. The areas for improvement of physical availability of foodstuffs, increase of economic availability of foodstuffs, as well as ensuring the quality and safety of agricultural products have been determined. The implementation of the proposed measures transforming the existing capacities of the domestic agrarian sector into the segment of strengthening food security of Ukraine has been well-grounded.

Keywords: agrarian sector, food security, food security indicators, global food security index, parameters of agrarian sector, economic availability of foodstuffs, physical availability of foodstuffs.

Постановка проблеми. Ефективний розвиток аграрного сектора економіки є фундаментальним базисом забезпечення продовольчої безпеки держави. Результати господарювання аграрного сектора економіки визначають рівень забезпеченості основними видами продовольства населення, насиченість аграрного ринку продуктами харчування, параметри фізичної та економічної доступності аграрної продукції, рівень продовольчої незалежності держави від інших країн, якість та безпеку продовольства, параметри кон'юнктури ключових сегментів аграрного ринку. Вирішення проблеми забезпечення продовольчої безпеки держави є критично важливим не лише з огляду на економічні (гарантування макроекономічної стабільності, підтримка процесів розширеного відтворення та сталого розвитку, формування належного

рівня конкурентоспроможності аграрного сектора, забезпечення доступності основних видів продовольства), але й соціальні (організація збалансованого добового раціону харчування людини, задоволення споживчих і смакових властивостей, відтворення енергетичних втрат населення у процесі праці, забезпечення широкого асортименту та номенклатури продовольства) та екологічні (становлення засад раціонального природокористування, організація замкнутого циклу безвідходного виробництва, протидія загрозам екологічного характеру, стабілізація дисбалансів функціонування природних екосистем) чинники.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-прикладні аспекти зміцнення продовольчої безпеки стали об'єктами досліджень таких науковців, як В. Власов, Є. Дронь,

Н. Волченко, О. Гойчук, Б. Пасхавер, П. Руснак, Р. Тринько, П. Саблук, О. Скидан, Ю. Харазішвілі та інші. Водночас недостатньо вивченими залишаються проблеми узгодження параметрів розвитку аграрного сектора та зміцнення продовольчої безпеки держави, що зумовлює необхідність продовження наукових розвідок стосовно визначення методологічних і прикладних векторів цього процесу.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Реалізація механізмів та інструментів забезпечення продовольчої безпеки особливо актуалізується в умовах наростаючих глобальних структурно-функціональних змін, що формалізуються у збільшенні чисельності населення на землі, поглибленні проблем бідності, зростанні дефіциту продовольства, поширенні голоду серед найбідніших верств населення (зокрема, країн Африки, Азії та Латинської Америки), загостренні проблеми глобального потепління на планеті. Зазначені причини, що відзначаються дестабілізуючим впливом вимагають перегляду існуючих підходів до організації ведення сільського господарства, здійснення агротехнологічних заходів, визначення строків галузевої сезонності аграрного сектора економіки.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є оцінка рівня продовольчої безпеки України, дослідження основних індикаторів фізичної та економічної доступності продовольства, обґрунтування стратегічних заходів державної політики забезпечення продовольчої безпеки держави. Розробка пріоритетних напрямів в сегменті узгодження перспективних параметрів розвитку аграрного сектора економіки та зміцнення продовольчої безпеки України.

Виклад основного матеріалу. Продовольча безпека агрегується з двох функціональних структурно-ієрархічних компонент: продовольчої безпеки окремого взятого домогосподарства та країни в цілому. Перша, визначається фінансово-економічними можливостями щодо самозабезпечення основними видами продовольства, рівнем особистісної культури споживання продуктів харчування членів домогосподарства та фундаментальними засадами формування добового раціону людини. Своєю чергою, друга – ефективністю використання природно-ресурсного потенціалу аграрного сектора економіки, виробничо-технологічними параметрами оснащеності аграрних суб'єктів та розвиненістю мережі об'єктів інфраструктури аграрного ринку. У зв'язку з цим, набір пріоритетних інструментів державної політики забезпечення продовольчої безпеки повинен формуватися з урахуванням специфіки її формування, як на макро-, так і на макрорівнях. Необхідною умовою є комплексна реалізація заходів не лише суто організаційно-економічного, але й соціально-інформаційного характеру в сегменті пропагування важливості раціонального збалансованого харчування для здоров'я й відтворення населення.

У процесі обґрунтування структурно-функціональних параметрів розвитку аграрного сектора економіки в контексті реалізації прикладних засад державної політики забез-

печення продовольчої безпеки доцільним є дотримання стратегічної орієнтації на досягнення таких пріоритетів: 1) приведення галузевої структури виробництва сільськогосподарської продукції у відповідності до наростаючих викликів і загроз продовольчій безпеці, як на державному, так і на глобальному рівнях; 2) покращення фізичної та економічної доступності основних видів продовольства для населення; 3) формування ефективних механізмів захисту внутрішнього аграрного ринку та інтересів вітчизняних виробників аграрної продукції від експансії зовнішніх виробників на засадах реалізації політики протекціонізму та імпортозаміщення продовольства; 4) гарантування чітко виражено соціальної спрямованості державної політики забезпечення продовольчої безпеки, що покликана здійснити підтримку та захист інтересів найбідніших верств населення держави; 5) подолання диспаритету вмісту в добовому раціоні населення продукції рослинницького та тваринницького походження, шляхом збільшення в структурі споживання продукції останньої; 6) гарантування представлення на аграрному ринку широкого асортименту основних видів продуктів харчування із доступним діапазоном цін від ключових аграрних суб'єктів господарювання; 8) гарантування якості та безпеки продуктів харчування на засадах забезпечення моніторингу й контролю виробничо-господарських бізнес-процесів в аграрному секторі економіки; 9) формування стратегічних запасів продовольства в країні на випадок виникнення стихійних лих і явищ, а також для подолання наслідків природних катастроф; 10) посилення страхової компоненти мінімізації ризиків розвитку аграрного сектора економіки та виникнення структурних дисбалансів формування продовольчих запасів у державі.

Узгодження параметрів розвитку аграрного сектора економіки України та зміцнення продовольчої безпеки держави потребує проведення комплексної діагностики рівня цієї безпеки (табл. 1). Для цього було використано систему індикаторів, що запропонована експертами Міністерства економічного розвитку і торгівлі України в межах «Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» [2].

Аналізуючи індикатори продовольчої безпеки України за досліджуваний період, системною проблемою доцільно відзначити недостатній рівень калорійності харчування добового раціону людини, який в 2017 році становив 87,3% від оптимального. Так, якщо у 2013 році цей індикатор складав 2969 ккал, то у 2017 році зменшився до 2707 ккал, тобто на 8,8%.

Поряд з цим, ірраціональною є галузево-продовольча структура добового раціону харчування населення, що формалізується в недостатньому рівні заміщення калорій продукцією тваринництва, частка якої протягом досліджуваного періоду відстає від рекомендованих норм збалансованого харчування й в 2017 році складала 28,9%. Очевидно, що така ситуація, головним чином, зумовлена нижчим рівнем економічної доступності продукції тваринництва для населення на аграрному ринку, порівняно з рослинницькою продукцією.

Таблиця 1

Індикатори продовольчої безпеки України в 2013–2017 роках

Індикатори	Значення індикатора		Роки					2017 р. до 2013 р., %
	Критичний рівень	Оптимальний рівень	2013	2014	2015	2016	2017	
Добова калорійність харчування людини, ккал	≤2250	≥3100	2969	2936	2799	2742	2707	91,2
Виробництво зерна на одну особу на рік, тонн	≤0,6	≥1,0	1,4	1,4	1,4	1,5	1,5	107,1
Частка продажу імпортованих продовольчих товарів через торговельну мережу підприємств, %	≥25	≤12	14,5	14,4	14,8	15,2	15,5	1,0
Співвідношення обсягів виробництва та споживання основних видів продовольства у розрахунку на одну особу, %:								
М'ясо та м'ясні продукти	≤80	≥105	93,6	101,5	106,5	106,0	105,6	12,0
Молоко та молочні продукти	≤80	≥105	114,3	116,2	118,1	116,1	121,0	6,7
Яйця	≤80	≥105	139,5	147,1	140,0	132,6	133,7	-5,8
Олія	≤80	≥105	614,4	875,9	871,0	1085,6	1265,7	у 6,5 р. більше
Цукор	≤80	≥105	74,9	131,7	95,6	142,5	158,6	83,6
Картопля	≤80	≥105	361,2	390,8	353,5	364,8	364,7	3,6
Овочі та продовольчі баштанні культури	≤80	≥105	132,9	137,3	133,7	135,0	137,1	4,2

Джерело: розраховано автором за даними [1; 3]

Проблемним є відхилення протягом досліджуваного періоду від оптимального значення індикатора частки продажу імпортованих продовольчих товарів через торговельну мережу підприємств, з огляду на масштаби виробничо-господарських потужностей вітчизняного аграрного сектора економіки. За аналізований період зазначений індикатор зріс на 1,0 в.п., тобто з 14,5% у 2013 р. до 15,5% у 2017 р. Це негативно впливає на формування продовольчої незалежності держави в розрізі окремих продовольчих груп і ускладнює забезпечення належного рівня конкурентоспроможності аграрного сектора економіки України.

Позитивним аспектом характеризуються забезпеченість виробництва зерном населення та індикатори співвідношення обсягів виробництва та споживання основних видів продовольства у розрахунку на одну особу. Своєю чергою, суттєве переважання такого співвідношення у розрізі олії (у 2017 р. показник якого збільшився у 6,5 разів) обумовлено, здебільшого, експортною орієнтованістю олійного галузі, тоді як показник картоплі, який у 2017 р. дорівнював 364,7% – усталеною культурою споживання населення та потребами формування кормової бази галузі тваринництва.

З метою верифікації інформаційного базису дослідження продовольчої безпеки України доцільним є аналіз її рівня, поряд з іншими державами світу, що запропоновано здійснювати з використанням результатів Глобального індексу продовольчої безпеки (Global Food Security Index). Зазначений показник агрегується з 28 індикаторів у розрізі таких субіндексів як фізична доступність, економічна доступність, якість і безпека продовольства, а також враховує аспекти продовольчих втрат і ожиріння населення (табл. 2).

Аналізуючи Глобальний індекс продовольчої безпеки України, можемо констатувати, що рівень цієї безпеки в динаміці суттєво відстає не лише від передових держав світу, але й країн її сусідів. Крім цього, протягом 2013–2018 років значення цього індексу зменшилося на 2,7 пункти (з 58,4 у 2013 р. до 55,7 у 2018 р.) й відзначається найбільшим спадом серед досліджуваної сукупності держав.

Найвизначніший диспаритет рівнів продовольчої безпеки України, розрахованих за вітчизняною та міжнародною методикою пояснюються диференціацією набору індикаторів. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, головним чином, сконцентровані на аналізі виробничо-господарських потужностей аграрного сектора економіки, що є дещо звуженим підходом. Втім, Глобальний індекс продовольчої безпеки є доволі ширшим і враховує субіндекси фізичної доступності, економічної доступності, якості та безпеки продовольства (табл. 3).

Як можемо спостерігати з даних таблиці, серед досліджуваної сукупності держав Україна за рівнем Глобального індексу продовольчої безпеки в 2018 році посіла 63 місце, випередивши в рейтингу лише Індію (при цьому поступившись у розрізі субіндексу економічної доступності продовольства), яка відзначається суттєвим перенаселенням та складністю ведення сільського господарства на її території, з огляду на природно-кліматичні умови та глобальні зміни клімату. Очевидно, що така ситуація не може позитивно впливати на процеси забезпечення продовольчої безпеки України в перспективі та знижує конкурентоспроможність вітчизняного аграрного сектора економіки на світовому аграрному ринку. В цьому кон-

Таблиця 2

**Глобальний індекс продовольчої безпеки України та окремих держав світу
в 2013–2018 роках**

Держави	Роки						2018 р. до 2013 р., +,-
	2013	2014	2015	2016	2017	2018	
Україна	58,4	57,6	55,5	56,2	53,9	55,7	-2,7
США	85,2	85,5	84,6	85,5	84,9	85,0	-0,2
Великобританія	79,4	79,9	80,7	84,3	84,4	85,0	5,6
Франція	83,4	82,1	82,5	83,4	82,5	82,9	-0,5
Німеччина	81,3	82,1	82,6	83,6	82,8	82,7	1,4
Республіка Польща	72,3	73,1	74,0	74,1	74,2	75,4	3,1
Російська Федерація	66,4	65,4	66,0	66,8	66,2	67,0	0,6
Румунія	67,1	68,4	67,7	69,4	67,9	68,9	1,8
Туреччина	61,9	63,0	63,5	63,1	62,4	64,1	2,2
Індія	52,6	52,3	53,5	54,0	52,9	50,1	-2,5
Китай	62,5	64,2	65,2	66,4	64,2	65,1	2,6
Сінгапур	83,2	84,3	84,4	85,4	85,0	85,9	2,7

Джерело: розроблено автором за даними [4]

Таблиця 3

**Субіндекси та рейтинг України й окремих держав світу
за Глобальним індексом продовольчої безпеки, 2018 рік**

Держави	Субіндекс фізичної доступності	Субіндекс економічної доступності	Субіндекс якості та безпеки продовольства	Місце у світовому рейтингу
Україна	54,1	53,8	65,2	63
США	86,8	83,2	85,4	3
Великобританія	82,6	88,8	80,4	3
Франція	80,5	83,8	86,5	10
Німеччина	82,9	83,6	79,7	11
Республіка Польща	76,4	75,0	74,1	26
Російська Федерація	70,5	61,0	75,2	42
Румунія	67,5	68,8	72,6	38
Туреччина	65,3	60,9	70,1	48
Індія	46,4	54,1	48,2	76
Китай	65,0	63,1	71,1	46
Сінгапур	94,3	81,0	78,1	1

Джерело: розроблено автором за даними [4]

тексті важливим є приведення параметрів розвитку аграрного сектора у відповідність до викликів і загроз у сфері забезпечення населення продовольством.

Забезпечення ефективності реалізації механізмів та інструментів зміцнення продовольчої безпеки України потребує доцільності орієнтації на дотримання таких принципів:

1) самодостатність (передбачає забезпечення стратегічної спрямованості аграрної політики на забезпечення населення основними видами продовольства з урахуванням перспективних параметрів зміни кон'юнктури аграрного ринку та ризиків настання форс-мажорних ситуацій);

2) багатофункціональність (полягає в структурній перебудові аграрного сектора економіки на засадах диверсифікації його виробничо-господарської діяльності та зменшення концентрації ризиків у розрізі основних сегментів аграрного ринку);

3) соціальна справедливість (гарантування рівного доступу основних продуктів харчування

для різних соціальних верств населення на засадах подолання наявного диспаритету доходів);

4) незалежність (полягає в мінімізації ризиків імпортової залежності аграрного ринку на засадах реалізації інструментів політики протекціонізму, імпортозаміщення та захисту аграрного ринку);

5) стабільність (забезпечення безперервного характеру функціонування аграрного сектора в умовах системних трансформацій та структурних змін глобальної економіки);

6) збалансованість (гарантування узгодженого розвитку економічної, соціальної та екологічної компоненти забезпечення продовольчої безпеки);

7) раціональність (передбачає реалізацію механізмів досягнення продовольчих безпечових цілей на засадах зрівноваженого розвитку та збереження потужностей природних екосистем для майбутніх поколінь).

Позиція України в рейтингу Глобального індексу продовольчої безпеки зумовлює доціль-

ність щодо переорієнтації стратегічних параметрів розвитку аграрного сектора економіки в сегментах покращення фізичної доступності продовольства, підвищення економічної доступності аграрної продукції для населення, а також зростання рівня її якості та безпеки.

Забезпечення фізичної доступності продовольства агрегується з двох базових компонентів: перша, передбачає збалансований розвиток всіх галузей сільського господарства, організації виробництва й наявності продукції з урахуванням можливостей її специфіки природно-ресурсного потенціалу аграрного сектора економіки, своєю чергою, друга – забезпечення ефективного просування аграрної продукції від виробника до кінцевого споживача. У цьому контексті, з метою покращення фізичної доступності продовольства для населення доцільним є реалізація таких заходів:

- покращення функціональної взаємодії суб'єктів аграрного сектора та аграрного ринку, шляхом взаємоузгодження виробничих потужностей з вимогами і потребами споживачів на засадах створення інституційно-координаційного центру забезпечення фізичної доступності продукції при Міністерстві аграрної політики та продовольства України, періодичного прогнозування параметрів розвитку аграрного ринку, стимулювання імпортозаміщення дефіцитних видів продовольства та зменшення залежності від іноземних виробників в окремих сегментах аграрного ринку;

- мінімізація ризиків виробничо-господарської діяльності суб'єктів аграрного сектора економіки та зриву виконання планових показників виробництва сільськогосподарської продукції на засадах поширення практики страхування виникнення несприятливих природно-кліматичних умов й втрати врожаю, настання стихійних екологічних лих, впливу ймовірних рейдерських атак і захоплень майна сільськогосподарських підприємств, відхилення від виконання договірних зобов'язань з боку контрагентів;

- удосконалення системи просування аграрної продукції від виробника до кінцевого споживача, шляхом оптимізації каналів розподілу продовольства на ринку, розбудови мережі спеціалізованих логістичних об'єктів аграрного сектора економіки, створення регіональних аграрно-індустріальних хабів збуту сільськогосподарської продукції, усунення ринкових перешкод забезпечення оперативності функціонування аграрного ринку та формування ірраціональних трансакційних витрат суб'єктів господарювання аграрного сектора.

Структурною проблемою забезпечення продовольчої безпеки України є недостатність економічної доступності продуктів харчування, що обумовлено низьким рівнем реальних доходів населення та їх дисбалансами між найбіднішими й найбагатшими його верствами. З метою вирівнювання цих диспропорцій та підвищення рівня економічної доступності продовольства для населення першочерговими заходами повинні бути:

- 1) вдосконалення механізмів регулювання параметрів розвитку аграрного ринку, шляхом унеможливлення здійснення адміністративного

регулювання цін на аграрну продукцію, ефективної протидії можливим проявам монополізації й змов виробників у розрізі окремих сегментів аграрного ринку, забезпечення ведення добросовісної конкуренції в умовах трансформаційних змін і реформування національної економіки;

- 2) забезпечення інституціоналізації державного інтервенційного агента з метою вдосконалення механізмів та інструментів регулювання цін й кон'юнктури на ринку продовольства на засадах передбачення чітких джерел фінансування цього агента, створення державного інтервенційного фонду формування запасів продовольства, організації моніторингу цін на аграрну продукцію, передбачення можливості оперативного здійснення інтервенційних коригувань пропозиції продовольства на аграрному ринку за рахунок резервів сформованого фонду, імплементації превентивних засобів мінімізації коливання діапазону цін на аграрну продукцію;

- 3) реалізація механізмів гарантування економічної доступності продовольства для найбідніших верств населення, шляхом формування соціального кошику набору основних видів продовольства, розбудови регіональної мережі соціальних магазинів із економічно доступними продуктами харчування для найбільш соціально незахищеного населення, імплементації інструментів запровадження практики надання йому адресної допомоги, надання державної фінансової підтримки та субсидій тощо.

Значним незадіяним резервом підвищення конкурентоспроможності аграрного сектора економіки та зміцнення продовольчої безпеки держави є покращення якості та безпеки продовольства. У зв'язку з цим, доцільною є орієнтація на реалізацію таких заходів, як:

- структурна перебудова системи забезпечення якості аграрної продукції на засадах імплементації механізмів об'єктивної комплексної сертифікації складових компонентів виробничо-господарського ланцюга, побудови інтегрованої підсистеми управління якістю продукції від процесу виробництва сільськогосподарської сировини до збуту готових продуктів харчування, стандартизації бізнес-процесів суб'єктів аграрного сектора у відповідності до передових світових практик;

- удосконалення механізмів забезпечення безпеки продовольства, шляхом активізації реформування вітчизняної системи технічного регулювання виробничо-господарських процесів в аграрному секторі економіки, диверсифікації інструментів моніторингу безпеки продовольства, посилення контролю за ринком обігу пестицидів, гербіцидів, засобів захисту й догляду за рослинами на предмет їх відповідності прийнятним нормам і стандартам;

- посилення технічного контролю за функціонуванням ринку аграрної продукції на засадах делегування частини контрольних повноважень і функцій громадським об'єднанням аграрних виробників, протидії проявам імпорту продовольства сумнівного походження, імплементації механізмів вилучення фальсифікованих продуктів харчування з обігу на ринку,

Рис. 1. Інструменти зміцнення продовольчої безпеки України

Джерело: розроблено автором

поширення практики доведення до судових рішень компенсації шкоди споживачам за придбання неякісного продовольства.

Агреговані інструменти зміцнення продовольчої безпеки України представлено на рис. 1.

Висновки і пропозиції. Впровадження запропонованих заходів має супроводжуватися комплексною інформаційно-аналітичною підтримкою реалізації державної аграрної політики, що передбачає популяризацію серед населення важливості формування калорійно-збалансованого добового раціону людини, становлення культури споживання здорових продуктів харчування, покращення іміджу вітчизняних виробників продовольства на аграрному ринку. Зміцнення продовольчої безпеки

держави потребує узгодження параметрів розвитку аграрного сектора України з економічними та соціально-екологічними аспектами забезпечення цієї безпеки на засадах дотримання принципів самодостатності, багатфункціональності, соціальної справедливості, незалежності, стабільності, збалансованості та раціональності. Крім того, вирівнювання існуючих диспропорцій, які стосуються покращення фізичної доступності продовольства, підвищення економічної доступності продуктів харчування, а також гарантування якості та безпеки аграрної продукції в сукупності забезпечить формування ресурсного базису для підвищення конкурентоспроможності аграрного сектора економіки України та зміцнення продовольчої безпеки держави.

Список літератури:

1. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 20.06.2019).
2. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України : наказ від 29.10.2013 р. № 1277 / Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. [Електронний ресурс]. URL: <http://document.ua/pro-zatverdzhennja-metodichnih-rekomendacii-shodo-rozrahunku-doc168080.html> (дата звернення: 15.06.2019).
3. Сільське господарство України за 2017 рік : стат. зб. / відп. за вип. О.М. Прокопенко ; Держ. служба статистики України. Київ, 2018. 245 с.
4. Global Food Security Index [Електронний ресурс]. URL: <https://foodsecurityindex.eiu.com/Index> (дата звернення: 15.06.2019).

References:

1. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (accessed 20 June 2019).
2. Pro zatverdzhennia Metodychnyh rekomendatsij shodo otsinky rivnia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy: nakaz vid 29.10.2013 r. № 1277 [On Approval of Methodological Recommendations for Calculating the Level of Economic Security of Ukraine: order from 2013, Oct. 10 No. 1277]. Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine (2013). Available at: <http://document.ua/pro-zatverdzhennja-metodichnih-rekomendacii-shodo-rozrahunku-doc168080.html> (accessed 15.06.2019).
3. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2018), Silske hospodarstvo Ukrainy za 2017 rik [Agriculture of Ukraine over 2017]. Kyiv, Ukraine (accessed 15 June 2019).
4. Global Food Security Index (2019). Available at: <https://foodsecurityindex.eiu.com/Index> (accessed 15 June 2019).

НАШІ АВТОРИ

1. **Бедрій Мар'ян Миронович** – кандидат юридичних наук, доцент кафедри основ права України Львівського національного університету імені Івана Франка
2. **Безвесільна Олена Миколаївна** – доктор технічних наук, професор, професор кафедри приладобудування Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
3. **Білик Анна Анатоліївна** – кандидат мистецтвознавства, доцент Херсонського національного технічного університету
4. **Біловус Тетяна Вікторівна** – аспірант Академії фінансового управління
5. **Віннікова Наталія Миколаївна** – доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри української літератури і компаративістики Київського університету імені Бориса Грінченка
6. **Волохата Катерина Миколаївна** – кандидат педагогічних наук, асистент кафедри дошкільної та початкової освіти Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського
7. **Глушенко Микита Олексійович** – бакалавр практичної психології Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
8. **Голютяк-Пенкальська Марія Володимирівна** – докторант юридичних наук, кафедра фінансового права Ягеллонського Університету м. Кракова
9. **Дарійчук Сергій Васильович** – викладач кафедри фізичної культури та основ здоров'я Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
10. **Дембіцька Софія Віталіївна** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри безпеки життєдіяльності та педагогіки безпеки Вінницького національного технічного університету
11. **Дерван Богдана Іванівна** – студентка Національного університету біоресурсів і природокористування України
12. **Довбуш Віта Іванівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри підприємництва та бізнесу Київського національного університету технологій та дизайну
13. **Душкевич Мар'яна Михайлівна** – кандидат психологічних наук, асистент кафедри практичної психології Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
14. **Зріль Марина Русланівна** – студентка Харківського національного університету мистецтв імені І.П. Котляревського
15. **Іванченкова Лариса Володимирівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку та аудиту Одеської національної академії харчових технологій
16. **Льченко Микола Васильович** – провідний інженер-конструктор Публічного акціонерного товариства «Науково-виробниче об'єднання «Київський завод автоматики»
17. **Кисельов Юрій Олександрович** – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри геодезії, картографії і кадастру Уманського національного університету садівництва
18. **Клименко Людмила Олександрівна** – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри теорії й методики природничо-математичної освіти та інформаційних технологій Миколаївського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти
19. **Ковалевська Алла Володимирівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри управління та адміністрування Навчально-наукового інституту «Каразінська школа бізнесу» Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
20. **Коваль Лідія Михайлівна** – кандидат мистецтвознавства, доцент, докторант кафедри архітектурних конструкцій Київського національного університету будівництва і архітектури
21. **Козуб Любов Степанівна** – кандидат філологічних наук, доцент, Національний університет біоресурсів і природокористування України
22. **Куриленко Дана Володимирівна** – кандидат філологічних наук, старша викладач кафедри іноземних мов Житомирського національного агроекологічного університету
23. **Ларін Олексій Володимирович** – аспірант кафедри соціальної і гуманітарної політики Національної академії державного управління при Президентові України
24. **Летик Олена Сергіївна** – магістр філології Київського університету імені Бориса Грінченка
25. **Моїсеєнко Олена Миколаївна** – викладач кафедри економіки та менеджменту Приватного вищого навчального закладу «Університет сучасних знань»
26. **Нечипоренко Ярослав Євгенович** – аспірант кафедри управління та адміністрування Навчально-наукового інституту «Каразінська школа бізнесу» Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
27. **Овчаренко Лілія Романівна** – аспірант Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
28. **П'ех Христина Василівна** – студентка юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка

29. **Петренко Олексій Володимирович** – начальник СКБ Публічного акціонерного товариства «Науково-виробниче об'єднання «Київський завод автоматики»
30. **Савчин Галина Віталіївна** – старший викладач кафедри початкової та мистецької освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
31. **Сарапин Віта Василівна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки та суспільних наук Полтавського університету економіки і торгівлі
32. **Севастюк Марія Ігорівна** – магістр Київського національного університету імені Тараса Шевченка
33. **Скрипниченко Юрій Федорович** – вчитель ЗОШ II–III ст. № 69, м. Харків, пошукач кафедри «Історія України» Харківського національного університету імені Г.С. Сковороди
34. **Стасюкова Катерина Вікторівна** – старший викладач кафедри обліку та аудиту Одеської національної академії харчових технологій
35. **Стефуришина Юлія Ростиславівна** – магістрант Херсонського національного технічного університету
36. **Стрюк Тетяна Вадимівна** – аспірант Запорізького національного університету
37. **Таран Світлана Олегівна** – асистент кафедри комунікативної лінгвістики та перекладу Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
38. **Урба Світлана Іванівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки підприємства Львівського національного університету імені Івана Франка
39. **Харковина Євгенія Григорівна** – аспірантка Київського національного університету культури і мистецтв
40. **Цьомра Володимир Юрійович** – здобувач кафедри теорії та історії держави і права Університету економіки та права «КРОК»
41. **Шутак Карина Віталіївна** – аспірантка кафедри екології та безпеки життєдіяльності Уманського національного університету садівництва
42. **Якимчук Борис Андрійович** – кандидат психологічних наук, доцент, декан факультету початкової освіти Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
43. **Ясеницька Жанна Володимирівна** – старший викладач кафедри початкової та мистецької освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

ВИМОГИ ДО ПУБЛІКАЦІЇ СТАТЕЙ

Редакція наукового журналу

пропонує всім бажаючим студентам, аспірантам, докторантам, здобувачам, молодим фахівцям, викладачам, науковцям та іншим зацікавленим особам опублікувати свої статті за різними науковими напрямками

ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ СТАТТІ НЕОБХІДНО:

1. Заповнити **електронну форму реєстрації**, обов'язкову для публікації.

2. Надсилати на електронну пошту редакції info@molodyvcheny.in.ua **статтю та квитанцію про сплату вартості публікації наукової статті** (сплачується лише після повідомлення про прийняття матеріалів). Обов'язково в темі листа вкажіть **науковий розділ журналу**, в якому ви бажаєте опублікувати статтю.

3. Редакція рецензує вашу статтю протягом 2–3 днів. *Статті студентів публікуються за*

наявності рецензії або співавтора з науковим ступенем.

4. Якщо стаття успішно пройшла рецензування, ми відправляємо вам лист з інформацією: **«Стаття пройшла рецензування, прийнята до публікації»**.

5. Як тільки електронна версія журналу розміщується на сайті, ми повідомляємо вам про це. Потім, після виходу журналу з друку, ми відправляємо вам друкований примірник в потрібній кількості.

ВИМОГИ ДО ЗМІСТУ НАУКОВОЇ СТАТТІ:

Наукові статті повинні містити такі необхідні елементи (з виділенням по тексту статті):

– **постановка проблеми** у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

– **аналіз останніх досліджень і публікацій**, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, на які посилається автор;

– **виділення невирішених раніше частин загальної проблеми**, яким присвячується стаття;

– **формулювання цілей статті** (постановка завдання);

– **виклад основного матеріалу дослідження** з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

– **висновки з даного дослідження і перспективи** подальшого розвитку в цьому напрямку.

Автори, які подали матеріали для публікації, погоджуються з наступними положеннями:

– відповідальність за достовірність поданої інформації в своїй роботі несе автор.

– автори зберігають за собою всі авторські права і одночасно надають журналу право першої публікації, що дозволяє поширювати даний матеріал із зазначенням авторства та первинної публікації в даному журналі.

СТРУКТУРНІ ЕЛЕМЕНТИ НАУКОВОЇ СТАТТІ:

– **індекс УДК** (у верхньому лівому кутку сторінки);

– **назва статті, прізвище, ім'я, по батькові автора** (-ів), місце роботи (навчання), вчений ступінь, вчене звання, посада мовою оригіналу статті;

– **анотація** (мінімум 700 знаків) та ключові слова (мінімум 5 слів) мовою оригіналу статті;

– **назва статті, прізвище та ім'я автора** (-ів), місце роботи (навчання) англійською мовою;

– **анотація** (мінімум 1800 знаків) та ключові слова (мінімум 5 слів) англійською мовою;

– **текст статті** може бути українською, російською або англійською мовою;

– **список літератури** подається наприкінці статті у двох формах: «Список літератури» і «References».

Формат статті	A4, орієнтація – книжкова, матеріали збережені та підготовлені у форматі Microsoft Word (*.doc або *.docx)
Поля	всі сторони – 2 см
Основний шрифт	Times New Roman (<i>Arial</i> і <i>Courier New</i> для текстових фрагментів)
Розмір шрифту основного тексту	14 пунктів
Міжрядковий інтервал	полуторний
Вирівнювання тексту	по ширині
Автоматична розстановка переносів	включена
Абзацний відступ (новий рядок)	1,25 см
Нумерація сторінок	не ведеться
Малюнки та таблиці	необхідно подавати в статті безпосередньо після тексту, де вони згадуються вперше, або на наступній сторінці. Розмір шрифту табличного тексту зазвичай на 2 пункти менше основного шрифту. Кількість таблиць, формул та ілюстрацій має бути мінімальною та доречною. Рисунок і таблиці на альбомних сторінках не приймаються.
Формули	повинні бути набрані за допомогою редактора формул (внутрішній редактор формул в Microsoft Word for Windows).
Посилання на літературу	у квадратних дужках по тексту [1, с. 2], бібліографічний список в кінці тексту. Посторінкові виноски та посилання не допускаються
Обсяг	від 10 до 20 сторінок включно

Науковий журнал
«Молодий вчений»

№ 7 (71) липень 2019 р.

Щомісячне видання

Коректор: В. Бабич
Дизайн: А. Юдашкіна
Комп'ютерна верстка: В. Удовиченко

Контактна інформація редакції журналу.
Поштова адреса: 73021 Україна, м. Херсон,
а/с 20, Редакція журналу «Молодий вчений»

Телефон: +38 (0552) 399 530
Email: info@molodyvcheny.in.ua
Сайт: www.molodyvcheny.in.ua

Підписано до друку 15.08.2019 р.
Формат 60x84/8.
Папір офсетний. Цифровий друк.
Ум.-друк. арк. 17,43. Тираж 100 прим.
Зам. 0719-80.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
Україна, м. Херсон, вул. Паровозна, буд. 46-а
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.